

50634

~~50007~~
50634

ARCHÆOLOGIAI
ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTIK

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT

XI. KÖTET.

(SZÁMOS FÁMETSZVÉNYNYEL.)

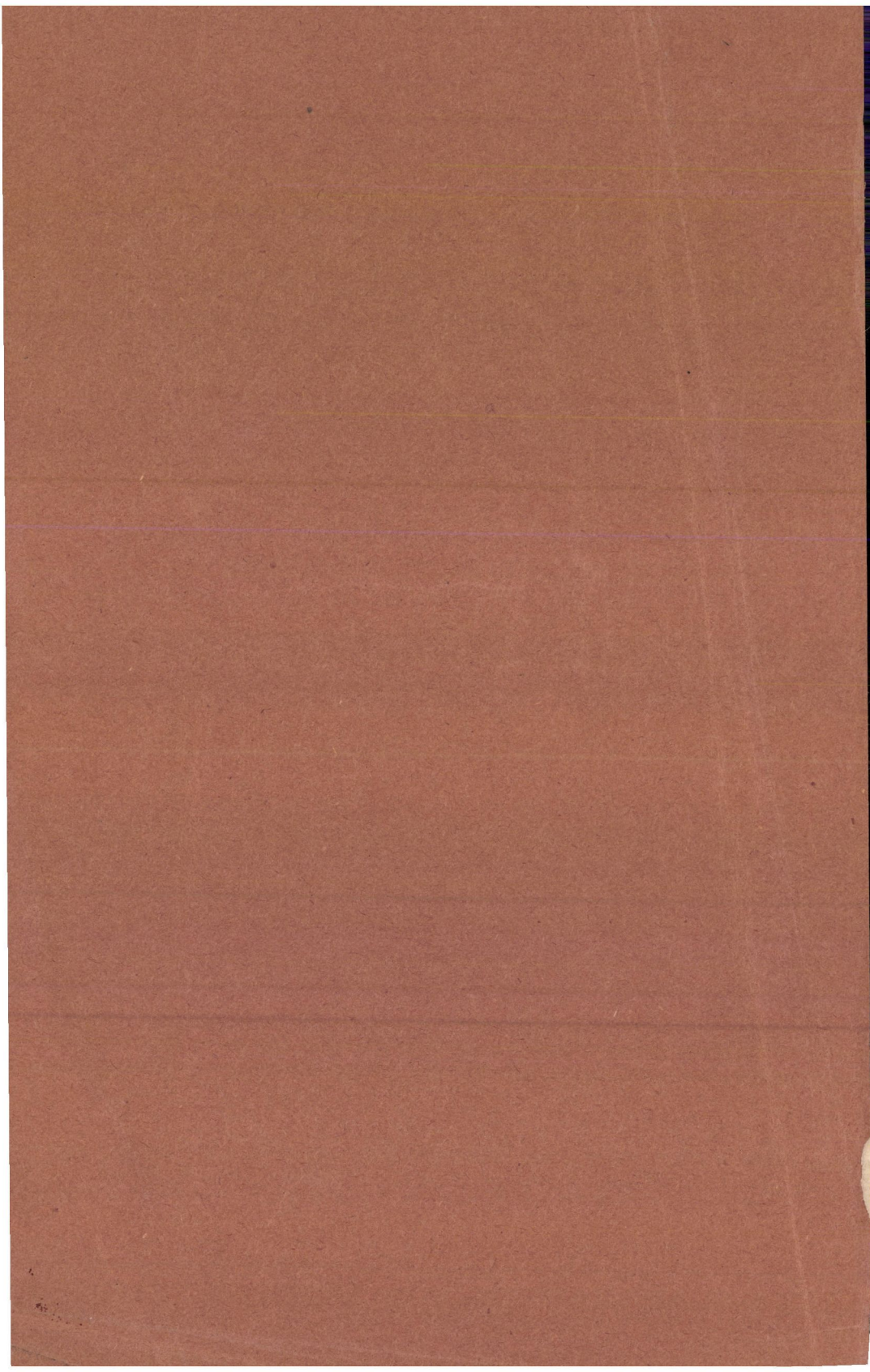
BUDAPEST.

KNOLL AKAD. KÖNYVKERESKEDŐNÉL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÉRHÁZÁBAN.

1877.

56634

ARCHÆOLOGIAI
ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTIK

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT

XI. KÖTET.

(SZÁMOS FÁMETSZVÉNYNYEL.)

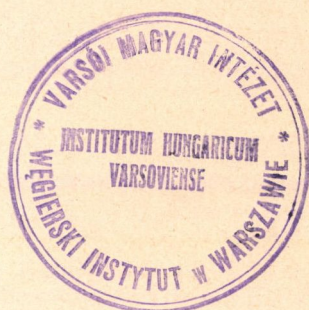

BUDAPEST.

KNÖLL AKAD. KÖNYVKERESKEDŐNÉL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA BÉRHÁZÁBAN.

1877.

TARTALOM AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ

XI-dik kötetéhez.

1. szám: Évi jelentés. Henszlmann Imré-től. — Mátyás király és Beatrix dombormű-arczépeinek történetéhez. Fraknói Vilmos-tól. — Két régi ismeretlen pecsét. Nagy Imré-től. — Adatok az álarczos jelmezek történetéhez hazánkra vonatkozólag. b. Nyáry Albert-től. — Régészeti irodalom. — *Tárca*: Érmészeti adalékok. I. — Magyar feliratos ágyu a Szapolyay-korban. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

2. szám: A Magyar. Tud. Akad. Archaeologiai Bizottság 1877. jan. 30-ki ülésében Szörényvármegye új czimere tárgyában tett jelentése. — Utólagos kiegészítése a magyarországi műemlékek bizottsága 1876. évi jelentésének. — A magyarországi bronzkardokról. Hampel József-től. — Miskolcz város pecsété. 1433-ból. b. Radvanszky Bélá-tól. — Régészeti irodalom. — *Tárca*: Érmészeti adalékok. — A m. n. muzeum kincstárából. — Hazai tud. int. és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

3. szám: A tatárjárás előtti falazott várakról Magyarországon. Rómer Flóris Ferencz-től. — A tószegi őstelep. Csetneki Jelenik Elek-től. — Az olympiai Jupiter temploma. Henszlmann Imré-től. — *Tárca*: Érmészeti adalékok. — Egy tuczat XVII. századbéli ezüst kanál. — Czobor Béla. — Egy régi rézkanna. Lehoczky Tivadar. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár. — Figyelmeztetés.

4. szám: A budavári főgyház építési bizottságának 1876-ik évi munkálkodásáról szóló jelentése. Geduly Ferencz-től. — A nemzeti muzeum fa- és rézmeteszei. Bubics Zsigmond-tól. — Tamás országbíró és a margitszigeti bold. szűzről czimzett apáczaconvent pecsétéik. Nagy Imré-től. — Régészeti irodalom. — *Tárca*: Érmészeti adalékok. — Gyulai István végrendelete 1541. — Kálmánczay vagy Kálmánchehy? — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

5. szám: Szalay Ágoston gyászjelentése. — Pázmány-fémer. Hampel J.-tól. — Schliemann ásatásai Mykenaeben. Henszlmann Imré-től. — A Németújvári grófok s a dömösi káptalan pecsétéi. Nagy Imré-től. — Régészeti irodalom. — *Tárca*: Műveltség-történeti törmelékek. — A divékujfalusi Mária Dolorosa köszöbra. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Régészeti könyvtár. — Hirdetés.

6. szám: A Corvina maradványai. Pulszky Ferencz-től. — A zsegrai templom - szentély boltozatán legújabbán fölfedezett falképek megismertetése. Vajdovszky János-tól. — Drugeth Fülöp nádor lovaspecsété 1324-ből. b. Radvanszky Bélá-tól. — Régészeti irodalom. — *Tárca*: Érmészeti adalékok. — Erdélyi ötvösművek a XV.-XVI. századból. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

7. szám: A magyarhoni őstelepekről. Csetneki Jelenik Elek-től. — Persephone elragadása. Pulszky Károly-tól. — A Divék-nemzetség czimere. Rud-

nay Bélától. — Régészeti irodalom. — *Tárcza*: Érmészeti adalékok. — A m. n. muzeum kincstárából. Czobor Bélától. — A szent-endre-pomázi kőhegy. Thallóczy Lajostól. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Régészeti könyvtár.

8. szám: Uti jegyzetek. Henszlmann Imrétől. — Adatok a városi toronyórák történetéhez. Rakovszky Istvántól. — Két tatárútás előtti pecsét. Nagy Imrétől. — *Tárcza*: Érmészeti adalékok. Hpl. — Régészeti kalászok Pozsonyból és vidékéről. Deák Farkastól. Ötvös-remek a nagy-szombati városi levéltárban. Thallóczy Lajostól. — Rákóczy forgója. Thaly Kálmántól. — Egy régi harangfelirat. Rómer Flóristól. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

9. szám: A magyar tudományos archaeologiai bizottságnak 1877. okt. 23-ki ülésében Maros-Torda és Szolnok-Doboka vármegyék új czimerei tárgyában tett jelentése. Pulszky Ferencz, Henszlmann Imre. — Uti jegyzetek. Henszlmann Imrétől. — István országbíró és Demeter főispán pecsétai. Nagy Imrétől. — Régészeti irodalom. Th-y L-s-től. — *Tárcza*: Érmészeti adalékok. Hpl. — Két érdekes régiség, Rómer Flóristól. — Bornemisza Anna és az erdélyi ötvösök. Thallóczy Lajostól. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

10. szám: Érem és pecsétani adalékok a Rákóczi-korból. Thaly Kálmántól. — Uti jegyzetek. Henszlmann Imrétől. — Három régi XIII. századi pecsét. Nagy Imrétől. — Régészeti irodalom. Dr. Czobor Bélától; Th-y L-s-től. *Tárcza*: Érmészeti adalékok. Régi sajtóhiba R. F. F. — Adalék a «régészeti kalászok Pozsonyból és vidékéről». R. F. F. — Volt-e Sopron városának Bobet nevű kapuja? n. e. — Karácsonyi ajándékok a XVII. században. Thallóczy L-től. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

TÁRGYMUTATÓ AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ

XI-dik kötetéhez.

	Lap		Lap
Adalékok a nyitra-vármegyei ha- rangok ismeretéhez	131, 132	Ásatások :	
Adalék a «régészeti kalászkokhoz Pozsonyból és vidékéről» . . .	362, 363	» Olympiai 28, 29, 30, 66, 67,	196
Adalékok a városi torony-órák tör- ténetéhez	254, 255, 256	» 197, 198, 199, 232, 233, 368,	369
Adatok az álarczos jelmezek törté- netéhez hazánkra vonatkozólag .	13	» Pusztai-Ivánházi	64
14, 15, 16, 17, 18		» Szécsényi	269
Aegyptusi régi építészek	116	» Szelevényi	64, 65, 194
Aggteleki barlang	98, 132, 196, 268	Bábsütő (mézeskalács)	230
269		Babyloniai régiségek	367
Ágyúk	21, 22, 189	Barlangi kutatások	196
Álarczok a régi görögöknél . . .	147, 151	Báthori Kristóf kincstári leltárzata	191
Allegri Antal, Correggio	84, 197	Beatrix dombormű-arczképe 7, 8,	
Alkamenész	84, 197	9, 10, 11	
Akadémia (m. t.)	25	Bécsi képes krónika	129, 130, 131
Amerighi Michel Angelo da Cara- voggio	284	De Baye	24
Ammon temploma	123, 124	Benvenuto Cellini	26
Antonelli műgyűjteménye	31	Bertrand	24
Arabona temetői	35	Bonorum arcium splendori czimű diszmnű	108
Aranyelet	310	Bornemisza Anna és az erdélyi öt- vösök	306, 307, 308
Archaeologiai mozgalmak a vidé- ken	249	Bors Comes pecsége	13
Archaeologiai bizottság (m. t. Ak.)		Borsmonostori apátság pecsége . .	13
33, 34, 35, 36, 37, 38, 137, 273		Bost Cornél rézmetszetei	109
274, 275, 308		Bronz kardokról 41, 42, 43, 44,	45
Archaeologiai ünnepély	67	46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53,	54
Archaeologiai társulat (berlini) . .	234	55	
Arcképszet a régi aegyptusiaknál	116	Bornemisza Gergely csanádi püs- pök	9
Ásatások :		Budai bástyatorony	4
» Aggteleki	268, 269	» hadi szertár	91
» Beregmegyei	163, 164, 165	» főegyház építési bizottságának jelentése	101, 102, 103 104
» Cyprusi	30, 31	» parochialis templom restaura- ciója	3
» Mykenesi 30, 143, 144, 145, 146, 147		Bucsúlakoma	366
148, 149, 150, 151, 152		Bütykökkel diszitett cserépedények	208
		Castellini család czimere	177

	Lap
Corvina maradványai	169, 170, 171
172, 173, 174, 175, 176, 177, 178	368
Corvinák jegyzete	368
Chiliben talált hieroglyph szikla felirat	135
Czéhládák, serlegek s egyéb czéheszközök	261
Czéhszabályokra vonatkozó indítvány	96
Czimeres táblák a tiszaujhegyi templomban	98, 99
Czintál a XVII. századból	305
Czobor Béla próba előadása a középkori egyházi edényekről	195
Czölöp építkezés	204, 205
Csészes bronz kardok	53
Császári trónszék XII. századi	333, 334
Debreczeni Ötvös András	321, 322
Demeter mester XIII. századi pecsété	300, 301
Divék-nemzetség czimere	214, 215, 216
Divék-ujfalusi Mária Dolorosa kőszobra	161
Dömösi káptalan XIV. századi pecsété	155, 156
Dömösi prépost XIV. századi pecsété	156
Draskovics Miklós érmész	220
Dresda	275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290
Drugeth Fülöp nádor lovasecsété (1324. év)	182, 183, 184, 185, 186
Dürer Albert	288, 289
Egy hazánkra vonatkozó érdekes munka	67
Egyházi kelyhek : kolozsvári	189, 190
» marosvásárhelyi	190
» pozsonyi (sz. Erzsébetről czimzett női kóroda templomának) kelyhe	362
Egy régi rézkanna	94, 95
Egy tuczat XVII. századbeli ezüst kanál	92, 93, 94
Emberi nyomok a történelem előtti időkből	65, 66
Emlékek megismertetése	5, 6, 7
Emlékek restaurációja	3, 4, 5
Erdélyi ötvösművek a XV—XVI. századból	189, 290, 291, 259, 260
Erdélyi zománczos nyaköv	224, 225
Érmészeti adalékok :	
» II. Ulászló-féle aranyérem	21
» Két érdekes érem	59, 60
» Hazánkra vonatkozó orosz emlékérem	91, 92
» III. Ferdinand emlékérmé	124, 125

	Lap
Érmészeti adalékok :	
» Károly (XII.) svédkirály fémere	188
» Egy régi magyar érmész	220, 221, 222, 223, 242
» Tévedés helyreigazítása	258, 259
» Ismeretlen hazai emlékérem	303, 304, 305
» Régi sajtóhiba	361, 362
Esztergomi érsek képtár gyűjteménye	26, 27
Évi jelentés a magyarországi műemlékek bizottságának működéséről 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 39, 40, 41	
Fa- és rézmetszetek a XVI—XVII. és XVIII-dik századból	105, 106, 107, 108, 109
Falfestmények a zsegrai templomban	178, 179, 180, 182
Ferencz József Ő felsége látogatása a m. n. muzeumban	308, 309
Festi Pompeji Lexicon vocum latinorum	174, 175
Figyelmeztetés érmészeinkhez	66
Figyelmeztetés	100
Firenzei pecsét gyűjtemény	234, 235
Frankenbergi templom	334, 335
Freskók a zágrábi főegyházban	231
Garam sz. benedeki erődített kőloszor pecsétje	77
Goslár	329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339
Gödöllő	186, 187
Gudkeled nemzetség czimere	257, 258
Gypsgyűjtemény Münchenben	233
Gyulai István végrendelete	125, 126, 127
Gyűjtemények :	
» Belvederi	7
» Britisch Muzeumi	367
» Firenzei	234, 235
» Mykenei	99
» Müncheneri	233
» Pusztai-Ivánházi	27
» Szalay Ágostoné	229, 230, 231
II. Haberstadt	323, 324, 325, 326, 327, 328, 329
Hamisitott Pázmány fémerek	141, 142
Harang a XVI-dik századból	131, 132
Harangfelirat	266
Három XIII. századi pecsét	352, 353, 354
Hampel Józsefnek tanárrá kineveztetése	96
Hazai tud. intézetek és leletek	22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 95, 96, 97, 98, 99, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 161, 162, 163, 164, 165,

	Lap
166, 167, 191, 192, 193, 194,	
195, 196, 227, 228, 229, 230,	
231, 232, 266, 267, 268, 269,	
308, 309, 310, 363, 364, 365,	366
Hemmuredi babiloniai király . . .	367
Herkules ferrarai herceg ajándé-	
kai	15, 16
Hermes szobra	232, 233
Hestia szobra	87
Hildebrand Emil	188
Hildesheim	339, 340, 241, 342, 343
344, 345, 346, 347, 348, 349, 350	
351, 352	
Hirdetés	168
Holbein János (ifj.)	289
Huldigungszimmer	337, 338
Hyksosok plastikai művészete	118, 119
Irodalom :	
» Századok. A magyar történelmi	
társulat közlönye 1877. évi fo-	
lyam :	
I. füzet	28
II. füzet	63
III. füzet	96, 97
IV. füzet	133
VI. füzet	195, 196
VII. füzet	231, 232
X. füzet	367
» A békés-vármegyei régészeti és	
művelődés történeti társulat	
évkönyve	57, 58
» A délmagyarországi történelmi	
és régészeti társ. évkönyve, és	
emlékeket ismertető mű és tér-	
képe	64, 157, 158, 302, 303
» A pannonhalmi Sz. Benedek	
rend győri főgymnasium pro-	
gramja	65
» Történelmi és Régészeti érte-	
sítő	18, 19, 20, 58,
» Ornamente der Hausindustrie	
Ungarns	67
» Gli scavi della Certosa di Bo-	
logna	112, 113, 114
» Geschichte Aegyptens unter	
den Pharaonen 114, 115, 116,	
117, 118, 119, 120, 121, 122	
» Drei-Festkalender des Tempels	
von Apollinopolis	122
» Deir-el-Bahari, documents topo-	
graphiques, historiques et Mo-	
nographiques	123, 124
» Archiv des Vereins für sieben-	
bürgische Landeskunde 158,	
159	
» Gödöllő és vidéke történelmi	
és régészeti muzeum egylet-	
nek jelentése	186, 187

Irodalom :

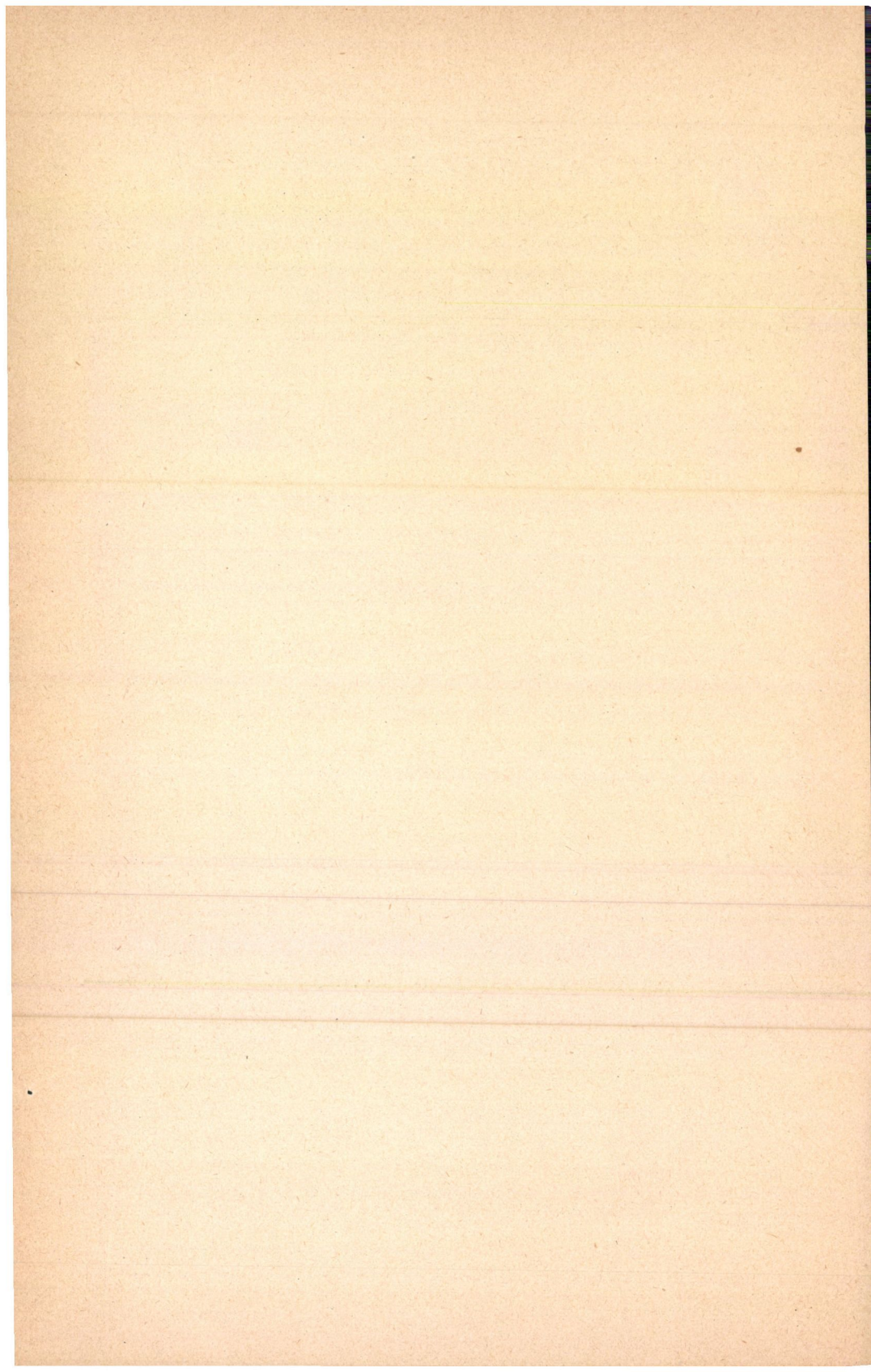
» A vasmegyei régészeti egylet	
évi jelentése	216, 217, 218,
219, 220	
» Sarkad városa története	231
» Il museo epigrafico cristiano	
Pio-Lateraneuse	354, 355,
356, 357, 358	
» Historia Diocesis Alba Regale-	
usis	358, 359, 360
István országbíró XIII. századi	
pecsége	299, 300
Jász-Berényi régészeti kiállítás .	364
Jelmezjátékok II. Lajos udva-	
rán	17, 18
Jeka terinoslovi terület régi sírhal-	
mai (kurgánok)	270, 271, 311,
312, 313	
Jupiter temploma	67
Kaiserwört	338
Karásnyói ajándék a XVII. szá-	
zadban	360, 361
Karlstein 237, 238, 239, 240, 242,	
243, 244	
Katalin kápolnája	240, 241
Katonai muzeum	99
Kálmáneczay vagy Kálmánchehy ?	
127, 128	
Kentaurus csoportozat	197, 198
Két érdekes régiség	305, 306
Két régi ismeretlen pecsét	11, 12, 13
Két tatárfutás előtti pecsét	256,
257, 258	
Képtár (dresdai)	278, 279, 280,
281, 282, 283, 284, 285, 286, 287	
Kleinmeister	106
Kladeios és Alpheios folyók szemé-	
lyesítése	88
Kollmann az aggteleki őskopo-	
nyákról	98
Konyhahulladékok	82, 83
Kovaszilánkok	165
Köeszközök átfuratasi módja . .	166, 167
Kranach Lukács	278, 279
Kurganok nemei	271
Kopeczky János	20
Külföld	28, 29, 30, 31, 66, 67,
99, 133, 134, 135, 169, 170,	
171, 311, 312, 313, 368, 369	
Külföld érdeklődése a magyar ré-	
gészeti mozgalmak iránt	270,
314, 315, 369	
László somogyi főispán pecsége	
XIII. századból	256, 257
Leletek : Altorjai	46
» Battai	97, 98, 128
» Benyei	191

Leletek :	Lap	Leletek :	Lap
» Beregvármegyei	163, 164, 165	» Sáromberkei	55
» Bodajki	23	» Sikátori	133
» Bogdányi	228	» Szalmateresi	23
» Botai	51	» Szarvasi	65, 66
» Buzitói	49	» Százhalmi	62
» Beketinczei	162	» Szlatinai	46
» Cyprusi	30, 31	» Szt. Gothardi	96
» Csanádi (puszta)	191	» Szomori	95
» Csányi	49	» Szunyogdi	23
» Cserépfalvi	54	» Tinódi	162
» Csenei	162	» Tisza-igari	23
» Cservárhegyi	228	» Tisza-Györgyei	266
» Dobfeneki	27	» Tószegi	129
» Domanyiki	96	» Török-szákosi	163
» Duna-Földvári	228	» Tüskevári	133
» Duna-Keszi	191	» Vágújhelyi	36
» Duna-pentelei	128, 230	» Várdombi	98
» Düllői	128	» Veszprémi	131
» Egyházas-Básti	194	» Zsadányi	158
» Endrédi	191	» Zsófiafalvi	164
» Enyingi	191	Leusták pecsége a XIII. századból	257, 258
» Eresi	229	Lipese	296, 297
» Eszéki	23	Lovas pecsétek	182, 183, 184, 185, 186, 256, 257
» Faddi	65	Luca di Gilio, Signorelli	279
» Fekete-városi	365	Magyar feliratos ágyu, a Szapolyai korban	21, 22, 23, 24
» Felső-Boldádi	45	Magyar feliratos ágyu a XVII. századból Maros-Vásárhelyt	189
» Felső-Dobszai	165, 166, 191	Magyarhoni őstelepekről	201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209
» Felső-Kalinfalvi	54	Magyar nemzeti muzeum :	
» Felső-körtvélyesi	162	» érem és régiség osztálya 23, 24, 62, 63, 95, 96, 128, 161, 162, 163, 191, 192, 193, 227, 228, 266, 267, 309, 363, 364	
» Fokori	310	» fa és rézmetszetei 104, 105, 106, 107, 108, 109	
» Gogánfai	62	» kincstára	60, 61, 193, 224, 225
» Gödöllői	191	» könyvtárának magyar történeti állandó kiállítása	309, 310
» Gyomai	132, 133	» látogatói száma 23, 63, 96, 128, 163, 193, 228, 267, 364	
» Hajdu-Böszörményi	47	» régiségtári őrei	364
» Hermányi	192	Magyar nemzeti muzeum régiség-tárában lajstromozás	22, 23
» Héhvizi	162	Montegna András	280
» Isztiméri	63	» rézmetszetei	107, 108
» Kis-Dobróczai	51	Margitszigeti bold. szürről nevezett apácák conventjének XIII. sz. pecsége	111
» Kis-Terennei	78	Mária kápolnája (Karlsteinban) 239, 240	
» Környei	361	Mária Terézia királynő érdemjelvénye	193
» Lopujtői	23		
» Lippiki	162		
» Ludányi	162		
» Mezőturi	309		
» Mohi	62		
» Nagy-Abonyi	191		
» Nagy-Kanizsai	230		
» Nagy-Kikindai	266		
» Neszmélyi	128		
» Oroszkai	46		
» Palánkai	228		
» Pilini	98		
» Rimaszombati	48		
» Rogleticzai	95		
» Rögölyi	27		
» Sajó-Szögedi	191		

	Lap		Lap
Maros-Torda vármegye címere		Ötvös remek a nagy-szombati vá-	
274, 275		rosi levéltárban	264, 265
Mátyás király ajándékai I. Herku-		Őskori koponyák	98
les ferrarai herczeg részére . . .	15	Őskori kőeszközök átfurási módja	166, 167
Mátyás király és Beatrix dom-		Őskori tűzhelyek	80, 81
bormű arczképeinek történeté-		Ős magyar sírok	97, 98
hez 7, 8, 9, 10, 11	11	Ős növény magvak	132
Meissen-i dom és vár	290, 291,	Őstelep	269
292, 293, 294, 295, 296, 297		Őstelepek szerkezete	80, 81
Memlink János	288	Palma Jakab	283
Mestorf	24	Pannonhalmi sz. Benedek rend	
Metope	88, 89, 90	győri főgymnasium programja	65
Miskolcz város pecsége 1433-ból		Pályanyertes művek az egyete-	
55, 56		men	167
Montelios	24	Pázmány-fémer	138, 139, 140,
» a bronz kardokról	49, 54	141, 142	
Moys királynő országbiró pecsége		Pelops szobra	198
353, 354		Persephone elragadása	210, 211,
Murillo Bortholomeo Esteban . . .	287	212, 213, 214	
Medvesalji kővésők	194, 195	Perui régi temetkezési helyek . .	135
Monte Cavo	97	Phidias attikai iskolája	89, 90
Muzeumok:		Pigorini a tószegi őstelepekről . .	24,
» Britisch Muzeum	367	79, 80, 208, 209	
» dresdai	276, 277, 278	Ponte Bassano Jakab	283
» gödöllői muzeum egyesület . . .	186	Porzellán gyűjtemény Dresdában	278
» hildesheimi	350, 351	Pozsonyi dom restaurációja . . .	231
» lateráni őskeresztyén muzeum		Pozsonyvárosi régiségtár	260, 261, 262
354, 355		Prága	244, 245, 246, 247, 248,
» lipcse városi	298, 299	249, 250, 251 252, 253, 254	
Műveltségtörténeti törmelék . . .	159, 160	Praxiteles	233
Mykenei régiségek	99	Pulsky Ferenc a terramarékról	
Nagyfontosságú indítvány	96	és czölöp-építményekről	80
Nagyszombat műemlékei	262, 263	Raimondi Mark Antonio	108
Nemverki templom	335, 336	Ra-ma-ka Hatason királynéra vo-	
Neuer Anzeiger für Bibliographie		natkozó befestett dombor-mű-	
und Bibliotheken vissenschaft . .	314	vek	123, 124
Németújvári grófok XIII. — XVI.		Ramenghi Bertalan, Bagnacavallo	281
sz. pecsége	153, 154, 155	Ravegy Lapidica	314, 315
Nike szobra	87	Rákóczy forgója	265, 266
Numismatische Zeitschrift	270	Rembradt von Ryn	285, 286, 287
Nyak-öv a XVI. — XVII. század-		» rézmetszetei	109
ból	224, 225	Régészeti kalászok Pozsonyból és	
Nyelvvágó-kés	261	vidékéről	259, 260, 261, 262
Obsidián szilánkok	164	263, 264	
Oláh Miklós síremléke	262	Régészeti egyesület Münchenben	233, 234
Olasz János zászlója	159	Régészeti mozgalmak Délameriká-	
Olaszországi álarczok a középkor-		ban	134, 135
ban	14	Régészeti könyvtár	32, 68, 100
Omode nádor pecsége	352	136, 168, 200, 236, 272, 316, 368	
Olympiai Jupiter temploma	83,	Régi kard	132, 133
84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91		Régi magyar ötvös tankönyv . . .	97
Ó-város városháza kápolnája Prá-		Ribera Jusephè lo Spagnoletto . .	287
gában	251, 252	Ritka nagyságu urna	27
Ötvös művek az erdélyi fejedelmi		Robusta Jacopo Tintoretto	283
udvarnál	306, 307, 308	Rogier von der Weiden	288
Ötvös művek a XV—XVI. század-		Roland szobor	31
ból (erdélyi)	189, 190		

	Lap		Lap	
Románkori kancsócska	230	Szörény-vármegye új czimeréről	24, 25	
Római diszes medenceze	305, 306	Strozzi	235	
Római edények	98	Szuk Lipót éremgyűjteménye	66	
Római koporsó	365	Tamás országbíró XIV. sz. pecsété	110, 111	
Római mértföldmutató	66	Tamás nyitrai és barsi főispán pe- cséte	353	
Római téglá	229	Tanszék betöltése az egyetemen	96	
Rómer buzgóságának eredménye	64	Tartalom 32, 68, 100, 136, 168, 200, 236, 272, 316, 365		
Rossi Mihály	67	Tatárjárás előtti falazott várakról Magyarországban 69, 70, 71, 72 73, 74, 75, 76, 77, 78	61	
Rotula	316, 355, 357	Tál a XVII. századból	83	
Rubens Péter Pál	284, 285	Tószegi östelep 78, 79, 80, 81, 82.	61	
Rumi serlegre vonatkozás	218, 219	Történelem előtti és embertani VIII. nemzetközi congressus 24		
Sadeler Egyed metszetei	106, 107	Történelmi és régészeti kiállítás 365		
Schaffra Pharaó szobra	351	Tudományos társulatok és intézetek :		
Schaufelin	105, 106	» Berlińi archaeologiai társulat	30, 234	
Scola ital. picturae	108	» Bécsi képző-művészeti akadé- mia	99	
Schliemann	99	» Békésmegyei régész- és műve- lőds történeti társulat . 267, 268		
Schliemann mykenei ásatai 143 144, 145, 146, 147, 148, 149 150, 151, 152		» Dél magyarországi történelmi és régészeti társulat 25, 26, 96, 125, 129, 163, 165		
» szándékolt ithakai ásatai	233	» Erdélyi országos muzeum egy- let	128	
Schmidt Frigyes	250	» Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum egyesület 129		
Schnaase	344	» Kun-Szt.-Mártoni archaeologiai társulat	27	
Szokolcza régi épületei	263	» Müncheni régészeti egylet 233, 234		
Szalay Ágoston régiség gyűjtemé- nye	229, 230, 231	» Pozsony - vármegye régészeti egylete	193, 194	
» gyűjteménye lefénképezve	231	» Római arch. intézet ünnepé- lyes közgyűlése	67	
Szalay Ágoston halála	137	» Tisza-zugi arch. magántársulat	194, 219	
Százhalmi domb	206	» Történelmi társulat	63	
Szent András temploma	350, 351	» Turóczy krónikája	229	
Szent Anna kápolnája	231	» Vasmegyei régészeti egylet 219, 220		
Szent Bernward bronce ajtószárnnya	341, 342	Uj ipartörténelmi kiállítás	310	
» Krisztus oszlopa	343, 344	Ujfalusi (Jóka) család XV. sz. pe- cséte	216	
» evangelium könyvének fedő elő- lapja	346, 347	Uj régészeti munka	26	
Szent-endre-pomázi kőhegy	225	Urbínoi Santi Raphael	280, 281	
Szt. Godhard-kápolna	349, 350	Urna	27	
Szt. háromság ábrázolásának mód- jai a régi időkben 179, 180, 181, 182		Uti jegyzetek	237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 289, 290, 291, 292, 293	
Szt. kereszt című kápolna	241			
Szt. Lőrincz kápolna	242, 243, 244			
Szt. Márk egyháza	313			
Szt. Mihály temploma	199			
Szt. Vítus hradschini székesegy- háza	347, 348, 349			
Szerkesztői üzenet	245, 246, 247, 248			
Székesegyházi kincsek	236			
Székes-fehérvári bazilika régiségei	344, 345, 346			
Szolnok-Doboka vármegye czimere	359, 360			
Szokoly család-czimere	274, 275			
Szörény-vármegye új czimere	353			
35, 36, 37, 88				

	Lap		Lap
294, 295, 296, 297, 298, 299		Volt-e Sopron városának Bobet	
323, 324, 325, 326, 327, 328		nevü kapuja ?	363
329, 330, 331, 332, 333, 334		Wohlgemut	337, 338
335, 336, 337, 338, 339, 340		Zanoni olaszországi ásatásai	112
341, 342, 343, 344, 345, 346			113, 114
347, 348, 349, 350, 351, 352		Zágrábi káptalan 1189. pecsége	77
Várdombi régiségek	98	Zászlók a XVII. században	159, 160
Várkucs Mihály kincstári leltára		Zeus temploma 28, 29, 197, 198, 233	
1581-ből	191	Zeus szobra	199
Veszendőbe ment érdekes leletek .	27	Zobori apátság pecsége	77
Végrendelet 1541-ből	125, 126, 127	Zsadányi avar telepek	158
Viaszpecsétek és pecsétnyomók		Zsegrai templom — szentély bol-	
229, 230		tozatán legújabbán fölfedezett	
Wiener Károly délamerikai kuta-		falképek	178, 179, 180, 181, 182
tásai	134, 135	Zsolnai régi épületek	263
Virchow	24	Quicherat	314, 315
Visegrád	40, 41, 76, 77		

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK :

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1877.
XI. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCZA 23. SZ.

1. SZÁM.
JANUÁR 31.

Ezen folyóirat megjelenik—augusztus és szeptember kivételével—minden hó utolsó napján 2 ívnyi számokban.
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magyar. Tudom. Akadémiai könyvtáránál (Budapest, akadémiai bérépület).

ÉVI JELENTÉS

*a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának működéséről
1876-ban.*

A bizottság ezen évi feladatát négy rendes és négy rendkívüli ülésében teljesítette.

Az ülések főmomentumai voltak :

I. Műemlékeink további megismerésére vonatkozólag, a bizottság javaslatára kiküldött Steindl Imre bel- és Myskovszky Victor kültag küldeményeinek megvizsgálása. Érkezett ezenkívül több emléknék megismertetése is, valamint bel- úgy kül tagok részéről.

II. Emlékeink restaurációjára vonatkozólag : Schmidt Frigyes építészeti főtanácsos leérkezvén Bécsből, megvizsgálta a Schulek Frigyes igazgatása alatt folytatott budavári parochialis templomnak restaurációját, valamint későbbben a kassai sz. Erzsébet templomnak állapotát is; jeles két jelentésében előadott javaslata közhelyesséssel elfogadtatott. A kassai egyház restaurációja ügyében megtétettek a szükséges előlépések. Visegrádon Schulek b. építész folytatja működését, mennyire az erre fordított csekély pénzerő megengedi.

III. Emlékeink megismertetésére vonatkozólag : a nm. minis-
ter úr részéről megrendelt és az előadó által szerkesztett
keresztyén, román és átmeneti stylű emlékeinket tárgyaló
és lajstromozó könyv megbiráltatott, kinyomatott és az or-
szággyűlés tagjai és más illetők közt elosztatott.

I. Törzsívek, leírások, rajzok és fényképek.

Dr. ARÁNYI Lajos beltag beadta május 6-kán (l. jegy-
zők. XXXVI. sz. 22. pt.) a rákoskeresztúri, rákoscsabai,
czinkotai, zsámboki, jászfényszarui, bagi, turai, hévész-
györki, ráczkevi, tököli, sziget-sz.-miklósi, tinnyei, vörös-
vári, sz.-endrei, hidegkúti, kerepesi, isaszegi, dányi, versegi,
zsidói, vácz-hartyáni, kis-ujfalvi, torbágyi templomról, vala-
mint a békés-megyei, hidegkúti, töki, káposztás-megyeri,
sikátori, kis-tarcsai, borsodi, monostori templomokról, a pilis-
sz.-keresztesi zárdának alapzatáról, tót-györki, alapi, zsám-
boki, bijai templomról, váczai bástyamaradványról, tétényi
toronyról, csővári és zsámbéki várról szóló *törzsíveket*.

DRAHATUCZKY Ferencz kültag beküldte Beczkó várának,
a pominóczi és szádoki templomoknak, valamint a bolettói
szentképű tálnak *leírását hét rajz és egy fénykép melléklettel*.

KÖNYÖKI József, kit a bizottság kültag kinevezésére
ajánlott, beküldötte (l. jegyzők. LXXXVII. sz. 5 pt.) a po-
zsonyi városház tanácsterme vasajtájának *rajzát* (két lap),
mennyezetének *rajzát* (2 l.) és az ú. n. csarnokteremben
levő ajtószekrénynek *rajzát* (2 l.). Valamennyi lap csinosan
és szabatosan van kidolgozva.

LEHOCZKY Tivadar, kültag küldött a beregszászi, vég-
árdói, barabási, becsei, nagy-beregi, nagy-begányi, daróczi,
dédai, kigyósi, makkos-jánosi, munkács-városi, mező-tarjai
és szorányi templomokról, valamint a remetei pálos-kolos-
torról szóló *törzsíveket*.

MOLNÁR Pál egy Világos területén levő templomrom-
nak *leírását és rajzát* küldte be.

MYSKOVSKY Victor, kültag a regetói, ondavkai, felső-
pólyankai, váradkai, miklovai, trocsányi, komlós-keresztesi,

cselfalvai, orkutai, letenyei, kőszegi, sztropkói, tornyos-németi, abaújházi, telkebányai, gönczruszkai, héczei, vilmányi, vizsolyi, korláti, szolnoki, selyebi, felső-késmarki, szikszói, tamásfalvi, müllenbachi, nehrei, bélai és dráveczi templomok rovatos leírását 41 darab nagymérvű csinos rajzzal küldötte. Továbbá jelenti, hogy ez idén tett utazása alkalmával Liptó és Szepesmegyékben számos templomot felmért és rajzaikkal és leírásaikkal készítéséhez fogott.

PIESCH Béla, felkai esperes a svabóczi r. k. templomban a régi csúcsíves stílus oltárokból fennmaradt négy képnek rovatos leírását megküldi.

STEINDL Imre, beltag, a segesvári (Erdély) templom és vár, a szászsebesi (Erdély), a besztérczebányai, lucskai, körmöczbányai, selmeczbányai, szászvárosi és zólyomi templomoknak igazgatása alatt a műegyetemi növendékek által igen csinosan és igen nagy mérvben készített rajzait beadta. Továbbá szóval bejelentette idei utazásának eredményét és hogy a megvizsgált emlékek rajzai az intézetben készülnek.

STILL Pál, kültag megküldötte a lőcsei parochialis templomban levő Thurzó János, Elek, II. János, II. Elek, Kristóf, Szaniszló és Urbanóczy Márton síremlékeinek feliratait és fényképeit.

II. Emlékek restaurációja.

A *budavári parochialis* templom restaurációja ügyében működő külön bizottságnak tizenhat rendbeli jegyzőkönyvről szóló jelentését beadta az előadó. Hátra van SCHULEK Frigyes bizottsági építésznek az e templomban és a visevárdai donjonban ez idén véghez vitt munkálkodásáról szóló külön jelentése.

Kassán az ottani magyar sz.-Erzsébet templomának restaurációja ügyében megalakult külön bizottság tagjaként bizottságunk beltagjai közül kineveztetett: SCHULEK Frigyes és STEINDL Imre. A bizottság domépítész kinevezésére ajánlotta STEINDL Imrét és a nm. ministeriumnak egyszersmind a modalításokat is felterjesztette, melyek helybenhagyása után

STEINDL Imre késznek nyilatkozott a megbízatás elfogadására.

A *jánosi* templomnak restaurációja is RÓMER Flóris jánosi apát és ez ügyben ministeri biztos igazgatása alatt szerencsésen be lett fejezve, miután a nm. minister úr a belső felszerelésre még 400 o. é. frtot a bizottság budgetjéből engedélyezett. A templom szentélyét STORNO Ferencz ingyen kifestette.

A *lébényi* templom külsejének tatarozása is folyamatban van.

Ó-Budán a főváros, ZSIGMONDY Gusztáv bizottsági mérnök felügyelete alatt, elkészíttette a lejáratot a római caldariumba, valamint ZSIGMONDY jelentette, hogy a gőzhajótársaság:

az *ó-budai* szigeten levő, eddig raktárul szolgált római fürdő-romot kiürítette és faajtókkal és lépcsőkkel ellátta.

Pannonhalmán a székesegyház restaurációját STORNO Ferencz kültag befejezte és a templom f. é. aug. 27-kén (negyedszer) ismét felszenteltetett.

A *pozsonyi* parochialis templomnak restaurációját LIPPERT József építész folytatja, úgy szintén:

az *esztergomi*, helytelenül ú. n. sz. István kápolnájának restaurációját és kifestését bevégezték LIPPERT József építész terve szerint.

Beszterczebányán STORNO Ferencz a Borbála és Erzsébet-féle kápolnát restaurálja.

A főváros a bizottsághoz kérdést intézvén, vajjon a fehérvári kapu melletti *budai bástyatorony* méltó-e a fenntartásra; a bizottság ezen építményt testületileg meg szemlélvén, azt fenntartásra méltónak ítélte és előadóját megbízta véleménye indokolásának szerkesztésével. A főváros, a bizottság indokait méltányolván, a fenntartást elhatározta. SZUMRÁK Pál, beltág a bizottságnak e torony három fényképét ajándékozta.

MYSKOVSKY, kültág a bizottságot értesítvén, hogy a *kis-szebeni parochialis* templomban régi falképek felfedeztettek,

az előadó azok megvizsgálására kiküldetett. Ez beadta jelentését nem csak a falképekről, hanem az egész templomnak állapotáról, és egyszersmind véleményét az ezen ügyben teendőkről. A bizottság előadójának véleményét magáévá tévén, ezt foganosítása kérelmével a nm. ministeriumhoz felterjesztette.

A *szegei ferencziek* templomának megvizsgálására Steindl Imre baltag a nm. minister úr által kiküldetett. Vizsgálata eredményéről a bizottságnak szóbeli jelentést tett, a rajzokat STEINDL Imre a nm. ministernek bemutatta.

III. Emlékeink megismertetése.

Miután előadó kijelentette, hogy jelenleg még nem vagyunk képesek *középkori emlékeink teljes lajstromát* készíteni, és legfeljebb az ó-keresztény, román és átmenet stílusoknak közelítőleg teljes ismertetéséhez foghatunk: megrendelést kapott ezen ismertetés szerkesztésére. Miután a 180 negyedrét lapra terjedő, hét táblával, 287 fametszettel és egy Magyarország említett emlékeinek elosztását illusztráló térképpel (a térképet ZSIGMONDY Gusztáv készítette) ellátott munka megíratott, kinyomatott és az illetők között szétosztatott: Hegedűs Candid, baltag és helyettes elnök a bizottság sept. 20-kán tartott rendkívüli ülésében indítványt tett a *munkának folytatására*. Az indítvány közhelyesséssel elfogadtatván, az előadónak meghagyatott, hogy a legközelebbi ülésben programját a folytatásnak érdekében előterjeszse. Ez megtörtént a legközelebbi nov. 4-kén tartott rendes ülésben, melyben előadó a csúcsíves stílus emlékei ismertetéséhez szükséges bevezetésnek részét is bemutatta.» A bizottság a programot pártolólág felterjesztette azon hozzáadással, hogy az emlékek nem csak építészeti, hanem szobrászati és festészeti része, nevezetesen a régi sírkövek oltárok és falképek is tárgyaltassanak. A felterjesztésben pedig előlegesen 1000 forint utalványozását kérendi.» Előadó igéri, hogy a munka folytatásához fogand, mihelyest az erre szükséges

rajzok kezéhez fognak szolgáltatni. A munka 2-dik kötetének tartalmát, a bevezetésen kívül, a városok nagyobb csúcsíves templomainak rövid leírása képezendi.

A bizottság július 19-kén tartott rendes ülésében Hegedüs Candid, beltag indítványt tett, hogy a bizottság a *főváros hajdani állapotára is fordítsa figyelmét*, nevezetesen oly terv vagy térkép készítésével, mely ezen állapotot a különféle korszakokban kitüntetné berajzolással az erre való helyszínelési tervbe: először a meglevő régi maradványoknak, másodszor azon emlékeknek, melyeknek elhelyezésükről tudomásunk van, harmadszor kutatván azoknak elhelyezését is, melyeknek egykori létéről vannak ugyan, hanem elhelyezésükről nincsenek biztos adataink. Az indítvány közértelemmel elfogadtatott és érvényesítésére külön bizottság neveztetett, mely Pulszky Ferencz, beltag elnöklete alatt nov. 7-kén tartotta első ülését és az előadó által szerkesztett jegyzőkönyvét a műemlékek bizottsága decz. 30-kán tartott ülésének bemutatta.

A nm. vallás- és közokt.-ügyi minster úr f. é. nov 6-án kelt leiratával felhívta a bizottságot, hogy a portugali kormány megkeresésére készíttessen előadója által jelentést a bizottságnak szervezetéről, tevékenységéről s az eddig általa elért eredményekről. Előadó az aug. 30-án tartott ülésnek bemutatja az általa készített rövid jelentést bizottságunk alakulásáról, eddigi működéséről és annak eredményeiről, és e jelentéshez ajánlja csatolni *A)* a bizottság szervezéséről szóló okmánynak másolatát, *B)* azon útmutatási illusztrációkat, magyarázatokat és kérdéseket, melyek alapján a bel- és kültagok és más szakférfiak közlik a bizottsággal a meglevő emlékek leírását, lerajzolását, *D)* a «Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stylü emlékeinek ismertetése» czimű munkának, valamint *E)* a «Magyarországi Régészeti Emlékek (Monumenta Hungariae Archaeologicae) (II és 1/2 kötet), *F)* a fehérvári ásatások eredmények» és *G)* Arányi Lajos «Vajda-Hunyad várának» egy-egy példányát.

Bizottságunk új beltaggal szaporodott SZUMRÁK Pállal, az állami vaspályák felügyelőjével.

Könyvtárunk, a meglevő munkák és időszak kiadások folytatásain kívül három nevezetesebb kiadvánnyal szaporodott, melyek:

1. Klösz, fényképész által készített, az 1876-dik árvíz-károsultak javára rendezett *kiállítás nevezetesebb tárgyainak photographiai másolatai*;

2. Geymüller Henriknek «Die ursprünglichen Entwürfe für Sanct Peter in Rom.» (1. és 2-dik szállítmány).

3. «Emléklapok, melyeket a pannonhalmi sz. Benedek-rend a főmonostori székes-egyháznak történt negyedik fölszentelésének alkalmából a jelen és utókornak nyújt. XV. Storno által készített rajz- és chromolithographiai táblával. Pompás díszmunka, melylyel a főapát bizottságunknak kedveskedett; mert könyvárusi úton nem kapható.

Kelt Budapesten, 1876. decz. hó 30-kán.

Henszlmann Imre,
bizottsági előadó.

Mátyás király és Beatrix dombormű-arcz-kepeinek történetéhez.

Királyaink között Hunyady Mátyás tett legtöbbet a művészet felvirágoztatásáért. Nem meglepő, hogy királyaink között az ő emlékének megörökítése és dicsőítéseért tett legtöbbet a művészet. Arczvonásait hártján és fatáblán, márványban és ércben sokféleképen tartotta fenn.

Mátyás király összes képei között, melyek reánk maradtak, minden kétség kívül, művészeti szempontból és mint arczkép egyaránt, legnevezetesebb azon a bécsi Belvedere-gyűjteményben őrzött dombormű, mely a gróf Károlyi-palotában rendezett emlék-mű-kiállítás alkalmával (1876. május) fővárosunkban is közszemlére volt kiállítva, és múzeumi régiségtárunk lelkes őrének Rómer Flórisnak buzgólkodása

folytán, sikerült főszoñtvényekben immár számos főuraink és íróink teremeit díszíti.

Ez egy fekete márványlap fölé helyezett fehér márványban a nagy király életnagyságú, magasan kidomborodó fejét tünteti elő. Ez balra van fordítva. Hosszú fürtökben leomló haját koszorú környezi, tölgylevelekből, melyek között egész és fél-makkok találtnak. Nyakát gazdag, gyöngyökkel kirakott láncz veszi körül, melyen három, nagy, csúcsíves styllü medaillon díszlik. Ruhája bő, prémes, galléros köñtös, mely alatt himzett, apró redőjű ing látható; mindkettő olasz szabású.

A mi az arczvonásokat illeti, e dombormű után ítélve, elmondhatjuk, hogy Mátyás arczának nem volt magyar jellege, és hogy nem volt az, a mit ma szép férfiúnak neveznek. És ha megengedhetjük is azt amit Galeotti Martius mond, hogy a király szépsége inkább férfias volt mint női, «martialisnak» egyáltalában senki sem fogja mondani.*

És ha a márványtábla alján ott nem áll Mátyás neve (Mathias Rex Hungariae), e főt senki sem tartaná nagy hadvezér fejének.

Homloka alacsony — a mit Bonfin is megemlít —; szemének kifejezése nyílt; orra, egyenes háta, vastag gömböded vége és felhuzott szárnyai miatt, nem mondható szépen metszettnek; szája aránytalanul nagy — mit Bonfin is megjegyez —, alsó ajka mintegy lefügg, mi az arcznak némi fonnyadt jellemet ád; álla, mely az arcznak legjobban és legszabályosabban kifejlett része, kerekded és teljes. A dombormű alsó része a kidomborodó mell és a széles váll körvonalait tünteti elő.

Ezen kép fővonásaiban megegyező a Mátyás királynak emlékpénzein látható arczképekkel.

Egészen egyenlő arányokban és modorban van dolgozva Beatrix mellképe. A királyné haját magyarosan feltűzött kendő födi. Gazdagon himzett és drága kövekkel

* «Martiali potius quam venerea pulchritudine decoratus.» (XXIII. fej.)

ékített ruhájának szabása is magyaros. Arczvonásai az érzéki szépség kifejezését adják; homloka feltűnően egyenes, orra és szája kicsiny.

A két domborművön sem a művész neve, sem a készítés éve nincs feljegyezve. Szakférfiak illetékes ítélete szerint a két dombormű felfogásban és előadásban távol áll az akkori német iskolák felfogásától és előadásától; a kikerekített mintázás és idomok az olasz cinquecento stíljére utalnak, és valódi mester művei.

A mi a készítés idejét illeti — Henszlmann Imre véleménye szerint — hihető, hogy alig készültek az 1477-ik év vagyis Bécs bevétele előtt. *

Mikép került e két dombormű a bécsi császári gyűjteménybe? arról ez ideig semmi tudomásunk nem volt. Erről a gyűjtemény történetét és műtárgyait ismertető munkák sem tudtak felvilágosítást nyújtani. **

A bécsi titkos levéltárban őrzött magyarországi levelezések felderítik azt az érdekes tényt, hogy a két domborművet *Bornemissza Gergely* csanádi püspök és szepesi prépost 1572-ben ajándékuul küldötte Miksa királynak.

A püspök egy alkalommal tudomására hozta Miksának, hogy Mátyás és Beatrix egykorú hiteles képeit bírja. Mire a király, ki tudvalevőleg Mátyás emléke iránt nagy kegyelettel viseltetett, és régiségeket előszeretettel gyűjtött, felhívta őt, hogy a képeket küldje fel Bécsbe. ***

* *L. Henszlmann Imre* nagybecsű értekezését «I. Mátyás király egykorú arczképei» az «Archaeologiai közlemények» II. kötetében (1861) 117—125. ll. és a «Képatlasz»-ban Mátyás arczképeit. — A «Vasárnapi Ujság» 1876-ik évi 14-ik számában *Rómer Flóris*, érdekes ismertető czikk mellett, közli a két dombormű rajzát.

** Die k. k. Ambraser-Sammlung beschrieben von Dr. Eduard Freiherr von Sacken, Custos am k. k. Münz- und Antikenkabinete. Wien 1855, két kötet. A II. kötet 81. lapján szól a két arczképről.

*** *Lissti J.* cancellár 1572. márczius 10-én Pozsonyból a királyhoz intézett levelében említi: «Episcopus Chanadiensis me rogavit, ut hos duos servitores suos adducerem in conspectum Maiestatis vestrae, per quos *ad mandatum Maiestatis vestrae* se misisse dicit imagines Regis Mathiae et Beatricis Reginae.» (Eredetije a bécsi titkos levéltárban.)

A püspök sietett megfelelni a király kívánatának. 1572. február 28-án a lipótmezei Hibe nevű helyséből két szolgálja által útnak indította a domborműveket. Pozsonyba Liszti János veszprémi püspök és királyi cancellárhoz küldötte, kit felkért, hogy ajándékát a királynak mutassa be. A cancellár nem ment fel Bécsbe; ajánló levéllel ellátva márczius 10-én küldötte oda a két szolgát.

A király egy-két nappal utóbb átvette a képeket és a küldőnek levelét. Ebben kiemeli, hogy «a két kép nem költött, nem a képzelet alkotása, hanem hűnek és igaznak mondatik; mert a szobrász mindkettőjök (Mátyás és Beatrix) jelenlétében előbb a rajzot készítette el, azután pedig véste kőbe.» *

A király szívesen fogadta az ajándékot, és szokatlan melegséggel köszönte meg: «Mi — úgy mond — ezen mindenekfelett kedves és örvendetes ajándékért neked kegyelmesen köszönetet mondunk; és adandó alkalommal nem fogjuk elmulasztani, hogy irántunk viseltető kitűnő jóakaratodat és egyébkint is tapasztalt hódolatodat, melyet ily módon is be akartál bizonyítani, kegyelmesen megjutalmazzuk.» **

Hogy a Bornemissza által küldött két arczkép nem lehet más mint a két bécsi dombormű; — teljesen kétségtelen.

* A püspök levele, sajnos, szétrongyolt állapotban van, minélfogva tartalmát csak töredékesen ismerjük: «Per internuntios meos — írja — praesentium exhibitores transmittio sacrae Caesareae Maiestati vestrae effigiem Serenissimi quondam Matthiae Regis, eiusque coniugis, quae non ficta, non fucis adumbrata, sed vera ac genuina faciei positura esse dicitur; ipsis astantibus, sculptoris manu haec utriusque effigies primo delineata, deinde exscisa . . . nec unquam aliter . . . ea quae vel in . . . falsa et adulterina . . . ac fidelis . . . praesentes meas . . . donandi exhibeo, atque . . . subiectissime quo vel . . . ac solita sua gratia complecti.» (Eredetiye ugyanott.)

** A király 1572. márczius 14-én írja: «Quod vero ad transmissam per Internuntios tuos Serenissimi quondam Matthiae Regis eiusque coniugis effigiem attinet, Nos tibi de eo munere, sane longe gratissime iucundissimeque benigne gratias agimus, non omissuri quin data occasione tuam in nos praeclaram voluntatem et observantiae studium, quae nobis quidem alias cognita perspectaque, eo ipso etiam humiliter testari voluisti, clementer recognoscamus.» (Eredeti fogalmazata ugyanott.)

Érdekes volna tudnunk, mikép jutott e két dombormű Bornemisszának birtokába? Sem családi származása, sem életviszonyai nem nyújtanak erre nézve felvilágosítást.

Bornemissza 1561. június 26-án neveztetett ki szepesi préposttá, és két évvel utóbb nyerte el a csanádi püspökség címét. Az, hogy a két domborművet a Szepességben találta volna, alig hihető. Hol és mily állásban tartózkodott korábban, arról emlékeink hallgatnak. Az sem határozható meg, hogy melyik Bornemissza családnak volt tagja. * Ha Bornemissza Jánosnak, II. Lajos király nevelőjének volt rokona, úgy feltehetjük, hogy ennek útján került a két műdarab kezeibe.

Fraknoi Vilmos.

Két régi ismeretlen pecsét.

Azóta, hogy az Archeologiai Közlemények IX. (I. füz. 64—65 lap) kötetében Erzsébet királyné a szepesi káptalan és Mois nádor pecsétjeit közzétettem, alkalmam volt az országos levéltárnak kincstári osztályában őrzött okiratok több pecsétjét lerajzoltatni, a t. szerkesztőség engedelmével tehát ezeket koronként közleni szerencsémnek tartandom.

Az alábbi két pecsét főtiszt. Tárkányi Béla úr sz. István társulati alelnök és a sz. Mária hegyéről nevezett borsmonostori apát költségén rajzoltattak le, s az ő beleegyezésével tétetnek ezennel közzé.

A sz. Mária hegyi, másképp borsmonostori apátság Soprony vármegyében fekszik, alapításakor birtoka több faluból állott; azonban a szomszéd Kőszeg várának 1532-ki ostromakor a hegyen lévő templom és kolostor szétdúlván, utóbb herczeg Eszterházy Pál a XVII-ik század végén az új templomot és kolostort nem a réginek helyén, hanem a völgyben közvetlenül a falu mellett építteté föl, azóta a falu

* V. Ö. Nagy Iván Magyarország családai II. 185. l.

is elveszté régi Borsmonostor nevét s ma egyszerűen klastromnak hívatik.

A török dúlás után az apátság önállóságát elveszté; birtokai közül herczeg Eszterházy Pál által történt ujjaalakításakor csak a klastrom helységbeli csekély allodiumot nyerte vissza, s a kolostor igazgatása jelenleg az ausztriai sz. keresztí apátság által kezeltetik, reményünk lehet azonban, hogy valamint ezelőtt néhány évvel a szalavári apátság a hazának visszaadatott, a borsmonostori apátság a hazai cistercita rend hatósága alá szintén vissza fog adatni.

A Mária hegyén lévő kolostor Domokos bán által 1195-ben alapíttatott, kinek fia Bors, a Miskolcz nemzetségből, az apátságot még több javadalommal felruházván, utóbbi nevét is tőle nyerte.

Gazdagságának tanujelül szolgál, hogy okmánytárainkban a XII. és XIII-ik századból 80 okiraton felül ismerünk, melyek ezen apátság birtokairól és szabadalmairól szólnak.

Az apátság levéltárának zöme jelenleg a kir. kamarai levéltárban őriztetik, innét közli legnagyobb részét Heveressy másolatai után Fejér György. Némi csekély rész a pannonhalmi főapátság levéltárába is került, honnét azokat Bely Fidél a *Tudománytárban* tette közzé. Néhány darab van a szentkeresztí apátság levéltárában, melyek a «*Fontes rerum Austriacarum*»-ban adattak ki.

De térjünk kitüzött tárgyunkhoz, a kir. kamarai levéltárban lévő egyik okiratról, mely Fejér Gy. által Cod. Dipl. III. 1. 367. lapon közöltetik, s melyben Menyhart és Prozzung falukból a kolostor jövedelme meghatározottatott, függ Bors Comes és az okiratban említett Conrád apát pecsétje. Fejér György i. h. az okiratot 1222-ről közli, mi alapon, nem tudom; annyi bizonyos, hogy Bors Comes ezen időben élt s ekkor halmozta el leginkább jótéteményeivel az apátságot. A pecsétek tehát a XIII. század harmadik tizedéből valók, majdnem a legrégiebbek melyeket magán személyektől eddigelé ismerünk, s egészen épen vannak föntartva.

Az 1-ső sz. a. jelelt Bors Comes pecsétje, ha a betük s a kiterjesztett szárnyu egyfejű sas alakját tekintjük, hazánkban a pecsétvésés kezdetleges állapotát tanúsítják, a rendetlen alaku betük következő köriratot tartalmaznak:

1. sz.

† SIGIVS BORS COMITIS

A címér belsejében lévő egyfejű balra néző sas kiterjesztett szárnyakkal és karommal a Miskolcz nemzetség címérét tünteti elő.

A 2-ik pecsét az apáté, már ügyesebb vésőnek kezeműve, mit szabályos monor alakja és a körirat rendesebb betűi is mutatnak, a körirat ez

2. sz.

† S·ABBATIS·DE·MONTE·SCENARIE·

Ennyit egyelőre e két pecsétről, jövőre bátor leszek a t. szerkesztőség engedelmével az úgynevezett németujvári grófok, a demesi prépostság sat. pecsétjeit közzétenni.

Nagy Imre.

Adatok az álarczos jelmezek történetéhez hazánkra vonatkozólag.

A középkori ünnepélyes szórakozásoknak legdivatosabb nemei közé tartoztak a jelmezes látványosságok. Már a XV. század második és a XVI. század első felében alig képzelhetünk magunknak jóra való nagyúri díszünnepélyt, melynek lényeges alkatrészét az említett alakoskodó csoportosítások, felvonulások és játékok ne képezték volna.

Ily ünnepélyes fényű nagyszerű látványosságokat Franciaország leginkább VIII. Károly, XII. Lajos és I. Ferencz királyok, Anglia VIII. Henrik ideje alatt láttak.

Ez ünnepélyes játékok valódi hazája azonban Olaszország volt. A finom ízlésű olasz fejedelmeknek (ki nem rekesztve magát a Vatikant), jelesül pedig az Aragonok nápolyi, a Gonzágák mantuai, a Mediciek florenczi és az Esték ferrarai udvarain, az említett játékok, nem csak a jelmezek illetékes választékosságára nézve kitűntek, de már attitüdeszerűen rendezett előadásai által némi theatralis színt is kölcsönözve a jelenlegi balettekkel és némajátékokkal határos jellemet vettek fel.

Egyszóval, azokon Olaszországban a renaissance-ízlés előretörő befolyásának bélyege már a XIV. század második negyedében határozottan felismerhető. A classikai színi mutatóványok reminiscentiái nyomán azonban az olaszországi jelmez-játékok egy lényeges alkatrészszel, a régi mimusok lárváival is lőnek kiegészítve.

A műszabályos álarczok Olaszországban már szélteben divatoztak, midőn még az akkori mívelt világ többi részeiben rendes használatuk a ritkaságok közé tartozott. Ez említett helyeken az álarczok többnyire a régi hagyományos torzszerű, (Momerie, Mummereien) állati és szerecsenmintákra szorítottak. Magok az utóbbi álarczok, jőlehet a már körülbelül XIII. századtól szélteben divatozó úgynevezett szerecsen-tánczoknak — danze moresche — járulékához tartoztak, mindamellet még a XVI. sz. első negyedében is a közigényekhez képest oly annyira gyéren kaphatók, miszerint I. Miksa császár udvari jelmez ünnepélyein is még az urak arczai többnyire csak fekete fátyollal voltak beburkolva. *

Az akkori álarczok általános és gyors elterjedésének gátló oka leginkább megszerezhetőségük nehézségeiben keresendő; azok készítésével a jelesb mesterek foglalkozván, jelenlegi farsangi gyárkészítményű álarczainknál hasonlíthatatlanul tökéletesebbek, sőt mondhatni, nem ritkán valódi műbees-

* Ueber Freidals Turnierbuch, in der k. k. Ambraser-Sammlung zu Wien. Von Aloys Primisser. Lásd: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Erster Jahrgang 1820. 295. l.

esél bírók — de egyszersmind drágábbak is voltak. Innen van, hogy az olaszországi fejedelmektől a külföldi udvaroknak küldött ajándékok között az időszerint az álarczok jelen-
tekeny helyet foglalnak.

Hogy az olasz műálarczok Mátyás királyunk udvaránál nem hiányozhattak — ez magától értetődik. Annyi bizonyos, hogy az említett király, míg egyrésről az olaszos jelmezj-
átékok iránti előszeretetről immég a hadjáratok veszélyei közepette sem tud vala megfelelkeznie, * másrésről a leg-
előkelőbb olaszországi uralkodó házakkal kötött szoros csa-
ládi összeköttetéseinél fogva ezekkel, az akkori korszellem igényeihez mért folytonos ajándékcserében állott. Ez
utóbbi körülményre vonatkozólag a modenai levéltárban érdekes okmányokat találunk, melyekben Mátyás királynak és Béatrix királynénak a ferrarai hercegi udvarral váltott ajándékai tárgyaltnak. Ez okmányok szerint az említett király I. Herkulesz ferrarai hercegnek teljesen felszerszá-
mozott lovakat és magyar kocsit (hintót) küldött, ő pedig és neje Beatrix királyné a hercegtől és ennek nejétől, Eleono-
rától (a királyné testvérenjétől): a modenai Luccha mester által készített törökös kardokat (mely fegyvernem, miként a Budán levő ferrarai követ Valentini Cézár jelenti, Mátyás király fegyvertárának legkeresettebb darabjai közé tartozott), modenai aranyos hellebard pengéket, ugyancsak Modénában készült aranyos asztali késeket és villákat, ** velencei kris-
tályüvegkészleteket, fajanzi edényeket, *** családi arczképe-
ket és — álarczokat kaptak ajándékban.

Az utóbbi küldeményre vonatkozólag az említett okmá-
nyok között Eleonora hercegnőnek egy 1489. évi jan. hó 13-ról kelt levele találtatik, melyben fiát Hippolit esztergomi

* Ant. Bonfini, *Rer. Hung. Dec.* — Dec. IV. Libr. V.

** Galeotusból tudjuk, hogy a villák ugyancsak Beatrix idejében kezdtek használtatni Magyarországon.

*** A majolika-féle edények készítése Ferrarában különösen virágzott, s azok gyártásával maga I. Alfons herceg is (1505—1534) — I. Herkules fia — saját kezüleg foglalkozott.

érseket 56 darab különféle álarcz küldetése felől a végből tudósítja, hogy a herczegnő nevében azokkal Mátyás királynak, „*kinck a tavali érben küldött álarczok örömet szereztek*“, * kedveskedjék, nehányat Corvin János herczeg számára — *alo Illustrissimo Signore Duca figliolo di Sua Maesta* — is jutasztván belőlök. A levél végére a küldött álarczok következő jegyzéke van kapcsolva: 5 hasonmás álarcz, — 4 vörös s 2 fekete szakálos álarcz, — 2 szaraczén álarcz, — 4 agg-álarcz, — 3 teljes nyakú szakálos bőrálarcz s 4 ugyanilynemű szakálos álarcz, — 10 huszonötévest ábrázoló borotvált álarcz, — 16 vegyest leány és fiu — és végtére 6 darab spanyol módra borotvált szakálú álarcz. **

Hippolit érsek, ki az idézett levél vételekor körülbelül csak 9 éves gyermek lehetett, későbbi éveiben az álarczos jelmezzjátékoknak és látványosságoknak szintén buzgó kedvelője lett. Ferrarai püspökségének számadási könyveiben (több egyházi javadalmat bírván egyszerre) az álarczok és jelmezek rovatokat képeznek. De Hippolit, ebbeli szenvedélye mellett is — jólehet esztergomi érseki méltóságától megválása után is őt az egri püspöki szék életfogytaig (1520) hazánkhoz fűzte volt — álarczos jelmezzjátékaink további izletesb fejlődésére lényeges befolyást többé aligha gyakorolhatott. Ezen főpapnak Magyarországból eltávozása, az olasz mű befolyás utolsó valóságos képviselőjétől fosztá meg hazánkat.

* «Come il furons grate ala Maesta del Signor Re de Hungaria le maschere, che del anno passato li mandissimo.»

** Mascare se mandano in Hungaria.

Mascare 5 contrafate M-e 5.

Mascare 4 cole barbate rosse M-e 4.

Mascare 2 con barba negra M-e 2.

Mascare 2 sarascine . . . M-e 2.

Mascare 4 da omenj de tempo . . . M-e 4.

Mascare 3 con tuto il collo raxo da pello M-e 3.

Mascare 4 con le barbe de pello con tuto il collo — — M-e 4.

Mascare 16 da damexele et damixeli — M-e 16.

Mascare 10 da barbete raxa da anni 25 M-e 10.

Mascare 6 con la barba raxa alla Spagnulla M-e 6.

Mind az, a mi azontúl hazai álarcz-jelmezetünkre vonatkozólag Hippolit névével kapcsolatban előfordul, csupán s egyedül az említett egyháznagy ferrarai palotájának leltározatában említett egy *magyar jelmezre* szorítkozik.

Egyébiránt a magyar viselet az időszerint az álczos látványosságoknak általán véve kedveltebb jelmezei közé tartozott, s I. Miksa császár udvari multságain is többszörösen szerepelt. *

A mi a magyarországi jelmezjátékok további állapotát illeti, azok nem csak hogy Mátyás király halála után sem szüntek meg létezni, de sőt oly túlzottságokba csapott át őseink hajlama irányukban, miszerint egy régi történetíró, a magyar nemzet ebbeli szórakozásaiból eredő gondatlanságának hajlandó hazánk későbbi romlását tulajdonítani. **

Ha ezen játékok azonban Jagello házi királyaink alatt terjedelmesebb kört is vívnak vala ki magoknak, de más részről Corvin-kori műjellemökből is mindinkább vesztettek.

A Mária királynéval, II. Lajos király nejével fonszínre jutott német befolyás miben sem nyilvánult élesebben Magyarországon, mint épen az irányadó legmagasabb társadalmi körök szórakozásainál. Ezen áramlatnak hódolt meg azontúl a magyar álarczos jelmezjáték is a klasszikai ízlés hagyományaira emlékeztető allegorikus formákról eredeti germán jellemű heraldikai motivumainak kirívó alakításaira térvén vissza.

II. Lajos királyunk udvarán már a fentebb említett, Ferrarából küldött izletes emberi álc formák mindinkább gyérülnek és helyükbe tulnyomólag merő ördögi, s több más egyéb fenevad torz és állati formákra szabott álarczos jel-

* «Seltener (t. i. a császár udvari multságain alakoskodó urak) haben sie förmliche Masken, welche zuweilen Vogelköpfe vorstellen; man sieht die Ritter als Riesen, als Türken, Ungarn u. s. w. verkleidet.» *Über Freidols Turnierbuch A. Primésser 295. l.*

** Epit. Rer. Ungar. Pet. Ranzani cum oppendice Joannis Sambaci. Viennae M. D. LVIII. Index XXXVIII.—LXVIII. lap.

mezek lépnek. Az egykorú írott emlékekben már jóformán csak ilyenekre találunk. Így, a többi közt, 1525-ben az említett király egy elefant jelmezt készíttetett.*

Ezen elefántnak, az illető udvari számadási könyv szerint ugyan az udvarnokok álcázására kellend szolgálnia, hogy azonban az e nemű torz jelmezeknek felöltésétől akkor tájt a budai várpalotában a legkiválóbb állású személyek sem idegenkedtek, ezt Brandenburgi Györgynek, a király nagybátyának (1518—1520 évek közt irt) levele bizonyítja, melyben udvari ünnepélyről írván, többi közt úgymond „*én és Krabát lóháton vittünk egymással, Krabát ördög volt én meg vadember. Az ördög lefordult lováról és orra esett.*“ ** De az akkori izlés ferdeségeinek legdöntőbb bizonyosságát adja maga a király, ki ugyan is felkent személyét Lucifer képébe öltvén-ökörszarvakkal és lábakkal, gólyacsört és kigyófarkat véve magára, ekként szokta volt minden évben udvara színe előtt a hushagyó kedd napját nagyvigan megünnepelni. ***

b. Nyáry Albert.

Régészeti irodalom.

Történelmi és Régészeti Értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Szerkeszti Miletz János titkár. III. IV. füzet. Temesvár, 1876. 109—164 ll. és 164—204 ll.

Örvendetes és nagyfontosságú körülménynek tartjuk nemzeti műveltségünkre nézve, hogy éppen ott történelmi

* (Febr. 27.) «emere feci de sindone simplici diversi coloris pecias decem, et dedi ad manus Nikolai Chuzka cubiculari Regie Maiestatis pro faciendo *Elephanto* et aliis vestimentis historionalibus curialibus Majestatis sue, singulas pecias per florenos duos computando, faciunt fl. 20.» L. *Műtörténelmi adalékok II. Lajos királynak 1525-ik évi udvari számadásaiból.* Közli Fraknoi Vilmos, Arch. Közl. X. k. (Új folyam VII. k.) III. f. 50. l.

** Folytatólag a levél így szól: «*Jött a táncz és én 18 álczással léptem elő, kurta köpenyben éles orrú veres cipőkben minőket a nénék viseltek. Egy öreg atyus bottal mindenik kezében fából készült sarukban két különös tánczot járt.*» Spiess: Aufklärungen 60 l.

*** *Magy. tört. emlékek. Pest, 1857. II. osztály. I. k. Georg. Sirmiensis: De Perdicione Regni Hungarorum. 101. l.*

és régészeti társulatok alakultak, hol a magyarság közvetlenül érintkezik idegen elemekkel. A nyugati határszélén: a vas-megyei és pozsonyi társulatok terjesztik tudományunkat, éjszakkeleten a felső-magyarországi múzeum-egylet képviseli a nemzeti tudományosságot, míg délen az oláh, rác és német elemek közepette a Temesváron székelő dél-magyarországi tört. és rég. társulat éberrel teljesíti culturmissióját. Ez alkalommal ez utóbbi társulatot vizsgáljuk közelebbről, működésének megítélésére «Értesítő»-jének két legújabb számát vévén zsinormértékül.

A tagok száma 241, tőkéje s pénztára, ha nem is mondható fényesnek; de szilárd alapra van fektetve. Elnöke ismert régészünk és műírónk a derék temesi főispán Ormós Zsigmond, titkára a buzgó Miletz János, ki erélyesen rajta van, hogy a társulat hívatását adott területén betöltse. Erről tanúskodik körlevele a délmagyarországi műemlékek ügyében, melynek mennél nagyobb sikert kívánunk. A társulat tagjai a déli vidékek hazafias és egyúttal legműveltebb elemeiből állanak, kik nemes feladatot teljesítenek, midőn e vegyes elemektől lakott vidéken a tudomány fáklyája mellett a nemzetiség ügyét is előre viszik. Ami Délmagyarország eddigi szellemi productióját s a rávonatkozó műveket illeti, azok legnagyobb részben, idegen jobbra német nyelven irattak; magyar szellemi életnek, ezen az anyaállam testéből kiszaggatott, s mindenképen elnémetesített vidéken nyoma is alig volt, s most e társulat valóságos culturalis mozgalmat inaugurált, csöndes, de mélyre ható működésével. Kétszeres örömmel ismertetjük tehát e társulat működését.

A mi az előttünk fekvő két füzet tartalmát illeti, az a társulat kettős céljához képest: történelmi és régészeti színezetű. A történelmiekről (Lugos és Karán-Sebes története 1526—1658 Iványi J.-tól, Egy másfél ezer éves út, Varga Ferencz, A belgrádi békekötés Boleszny Antaltól) röviden csak azt jegyezzük meg, hogy a társulat helytörténeti érdekeinek megfelelőleg s mind eredetiség, mind feldolgozás tekintetében megítik a mértéket.

Régészeti czikkei is dícséretet érdemelnek, ezekhez azonban mégis fér szó. A III. füzetet *Ormós Zsigmond* megnyitója *Kupeczky János*ról vezeti be. Könnyedén, világosan szakismerettel van írva, de a tárgyalási mód, némi kapkodás és fölösleges hangzatosság kissé megzavarja az összhangot. *Varga Ferencz* cikke az új-paulisi kőkori leletekről még épen nem tetszik nekünk. Szerzője igen buzgó régész lehet, de nem tartja szem előtt az újabbkori buvárkodási rendszer egyik alapelvét: a tényeknek tárgyilagos constatálását minden körülírás nélkül. Egy adat még nem história; a mathe-sisben is, ha szorozmányt akarunk szorzandónak kell lenni meg szorzónak, a régészetben pedig s kivált az ősrégészetben az egyes leleteket pontosan regisztrálni kell s a leletek *összképe* tüntet fel bizonyos alapigazságot, épen ezért kár volt a különben becses leletet commentálgatni, melynek nagy része csak hypothesis. Ezzel nem akartunk szerző érdemein csorbát ejteni, csak azon újabban a rég. tudományban lábra kapott irányra kívántuk figyelmeztetni, mely az egyes leletekből nem azt mutatja ki, a mit valójában mutatnak, hanem bizonyos kedvencz elméletek igazságát, ámbár ez esetben szerzót csak igen szelíd megrovás érheti.

Miletz János összeállítása Arad és Temes-megyék történelmi és rég. emlékeiről (két közlemény) mint szorgalmas összeállítás figyelmet érdemel; kíváncsú volna, ha időnként pótolná az egyes hézagokat. Érdekes *Böhm Lénártnak* Délmagyarország történetirójának rövid tanulmánya, mely Momsen híres művével kapcsolatban, az új-palánka-tibiscumi római útról szól. Jeles helyismeret jellemzi e tanulmányt, bár fiatal tudósunk *Ortvay* is — nem tudjuk épen e tárgyról-e — igen alaposan tanulmányozta a római utak kérdését.

E változatos tartalomhoz járulnak a hivatalos közlemények, egyveleg, s apróbb közlemények.

Óhajtjuk, hogy ez életképes társulat erős gyökeret verjen az alvidéken s töltsse be hívatását a hazának legáldottabb, de sajnos legkevésbé magyar vidékén.

Thallóczy Lajos.

T Á R C Z A.

— **Érmészeti adalékok I. II. Ulászló-féle aranyérem.** II. Ulászló tallérjai és tallérnagyságú aranyai rendszerint nem tartoznak a ritkaságok közé, mert alig van nagyobb éremgyűjtemény, melyben a Ruppnál említett fajok egyike vagy másika meg nem volna.

A n. muzeum az utóbbi időben ez éremcsoporthoz tartozó oly példányt szerzett meg, mely nem állapít meg ugyan új éremfajt, de az összes tallérveretű aranyok közt egymagában áll. E kiváló érdekességét nemcsak rendkívüli súlya adja mely $19\frac{5}{8}$ arany, de azon körülmény is, hogy aranylenyomatokon eddig a nem közönséges UNGARIE végzetű hátlapi köriratot még nem ismertük.

Aranyunk súlya az eddig ismert példányokén túl tesz; a legsúlyosabb példány, melyet eddig ismertünk, 15 aranyot nyomott.

A mi pedig köriratát illeti, érdekes hogy van a muzeum gyűjteményében egy ezüst tallér, mely ugyanazon bélyeggel látszik készültnek. A lovas szent, a betűk idoma, elhelyezése s a hátlapi czímer, de sőt még e czímer kettős keresztjének felső bal szögletében lévő esetleges ferde vonalka is megegyező mind a kettőnél.

Azonban az aranylenyomat jóval laposabb, a betűk szélesebbek és a contourok kevésbé élesek mint az ezüsttalléron, Szt. László alakja is épen olyan, hogy körvonalai határozatlanokká váltak, de e hiányok részben az anyag lágy voltának, részben a rossz sajtókezelésnek tulajdonítandók, melynek következtében bélyegesűsűs nyomai is láthatók, s ugyan azon egy oldalának fele része kidomborodó, másika pedig lapos veretet mutat.

Különben e hibák daczára is, a n. muzeum készséggel biztosította magának e ritka darabot, mely jelenleg magyar középkori éremgyűjteményének egyik gyöngye. *Hpl.*

— **Magyar feliratos ágyú a Szapolyay-korban.** Tudjuk, hogy a régiek, különösen a XVI. és XVII-ik századiak, az ágyúcsövek külsejét mindenféle emberi és állati, vagy képzeleti alakzatokkal, círádakkal, czímerekkel és gyakran igen jelentős feliratokkal — olykor versekkel is — szokták volt ékesgetni. A feliratok nyelve rendszerint latin, olykor a német. Magyar föliratú ágyúkúl eddigelé csupán a b. Berényi György-féle 1650-ből származó bodoki taraczkok ismertetnek. (L. Századok, 1874-iki évfolyam 428. l.). Szó van továbbá még gr. Zrinyi Miklósnak is oly ágyúiról, melyek a költőnek «*Sors*

bona nihil aliud» latin jelmondata helyett, «*Ne bántsá a magyart,*» nemzeti nyelvű másik jelszavát viselték. Azonban mind e két rendbeli ágyúk csak a XVII-ik század közepéről valók. Most, alkalmunk nyílt kimutatni, hogy a magyar nyelv az ágyú-feliratokra már a XVI-ik század első felében, a Szapolyay-korban használtatott. Kezeink között van ugyanis a Rákóczi-ház munkácsi vára ágyúinak részletes és eredeti lajstroma 1711-ből, midőn II. Rákóczi Ferencz kibujdosása után e vár a császáriaknak meghódolt, s minden ott talált tárgyak összeirattak vala. Mielőtt e nagybecsű lajstromot, melyben még mohácsi vész előtti ágyúk is fordulnak elő, illető helyütt egész terjedelműleg közzé tennők: érdekesnek találjuk belőle kiemelni az eddig ismert legrégibb magyar feliratú ágyút. Ez Báltheki Drágffy Gáspár szolnoki és krasznai főispán 15 fontos lövegű ágyúja 1540-ből, mely is 1711-ben a munkácsi «*Huszár-bástyán*» állott, s a reáöntött Drágffy-czímer fölött *magyar felirattal* ékeskedett. Csak az a kár, hogy Bickl, a lajstromkészítő német tüzértiszt, magyarul nem tudván, az inscriptiót le nem másolá, mindazáltal annak fönnlétét ezen jegyzetével bizonyítja: «*... mit einer Hungarischen, unleslichen Unterschrift.*»

A cs. tüzér e följegyzése tehát kétségtelenné teszi, hogy már 1540-ből maradt fenn magyar felirattal bíró ágyúcső, — a mi a hazai fegyvertan történelméhez nem érdektelen adalék.

Thaly Kálmán.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— A nemzeti muzeum régiségtárában, a lajstromozás megkezdett egyetemes szak-lajstromozásával. Három irtok a levéltári s egyéb jegyzeteket és az 1846. óta vezetett osztály-naplót másolja, s az idegen nyelvűeket lefordítja. Ennek czélja az, hogy a muzeum fenállása óta egybegyűlt régiségekről részletes kimutatás készüljön. A jövő évben megindítja az igazgatóság a rajzokkal és szakavatott bevezetéssel ellátandó nagy leíró lajstromot (catalogue raisonné), mely munka 12 részre fog osztatni, úgy mint: éremgyűjtemény, fős-öntvények, őskori emlék-gyűjtemény, az egyiptomi, etruszk és római régiségek csoportja, a római feliratos emlékek, az ó- és közép-kor szobrászati emlékei, a népvándorlaskorabeli régiségek, fegyvergyűjtemény, a közép- és újkorbéli éremművek leírása; pecsét-gyűjtemény; a nemzeti érdekű műiparczik-

kek, kegyeleti emlékek és vegyes művek tára, a szakkönyvtár lajstrom. Helyén lesz itt felemlítnünk a nemzeti muzeum ezen nevezetes és talán legjobban gyarapodott tárának kitünőbb pártfogóit. Ezek: a belga királyné, ki egyiptomi útjából hozott emlékeket, József főherczeg nevezetes római régiségeket, ajándékozták a muzeumnak; továbbá: Pulszky Ferencz, gróf Berchtold Arthur, Liszt Ferencz, Felföldi Otmár és mások, kiknek száma a 300-at meghaladja. A körmöczbányai pénzverő igazgatóság a körmöczi veretek lenyomatait küldte meg; az éjszakkeleti vasút-társaság a vonalain fölfedezett régiségekre ügyelt; a magyar állami vasút és a gőzhajózási társaság pedig [ingyenjegyek által mozdították elő az intézet nemes céljait.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztálya* mult évi deczember hóban következő érdekesebb ajándékok által szaporodott: *Széchenyi Béla gr.* Mészáros Lázár 1848/9-iki magyar minister és emigrans arczképét, melyet ravatalán vettek föl róla. Mellette van a temető rajza és a siremlék felirata, melyeket *Rónay Jácint* a helyszinén készített. *Balogh Dezső* a lapújtói határban talált őskori agyag- és kőtárgyakat; *Dr. Pados János* fejdérmegyei áldozár és gyakorló orvos, a congressusra felküldött 9 db csinos tárgyat, köztük a *Bodajkon* (Fejdérmegye) lelt díszes bronz karpereczet, mely Rómer Kalauzában is (65. ábra) közölve volt. *Ivánka Imre* közvetítésével *Bogdándy Antal* szunyogdi jegyző egy csinos kőbaltát; *Szumrák József* az 1871-ben meggyilkolt Darboy párizsi érsek emlékére vert érmet; *Hampel Antal* két db szerb érmet; *Pajor István* a szalmatercsi köszénbányában 18—20 ölnyi mélyen talált vas kulesot; *Bay Ilonától* egy hadi lándzsát, melyet ajándékozó a m. történelmi társulatnak küldött be; *Erdődy Sándor gr.* Bakaacs Tamás díszes renaissance-pecsétjének gipsz másolatát; *Ráth György* 5 db terrasigillátat; *Széky István* a congressusra kiállított egész tiszai-igari leletet, mely 61 tárgyból áll. *Dr. Kern Henrik* egy római feliratos emlék-követ Eszékről. Végül *Sperlagh József* a hatvani, *Ruttner Antal* az unghmegyei, *Ipolyi Arnold* beszterczébányai püspök a saját különböző lellyhelyről származó tárgyait, melyek az őstörténeti kiállításon szerepeltek, a haza oltárára ajánlották föl.

Cz—r.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztályát*, mult évi deczember hóban, miután a Klöszféle fényképezés miatt hosszabb ideig zárva volt, 4-szeri nyitás alkalmával 1590 egyén látogatta. Jelenleg

is az első terem, melyben az őskori tárgyak vannak elhelyezve, rendezés alatt van.

— *A történelem előtti és embertani VIII. nemzetközi congressus* Budapesten tartott üléseiről és kirándulásairól a külföldi tudományos sajtó mindinkább élénkebben foglalkozik. E részben a sok közül egyelőre felemlítendőnek tartjuk a következő című munkákat: 1. Mestorf: *Prehistorischer Archaeologischer Congress in Budapest. Hamburg 1876.* 2. *Matériaux pour l'histoire de l'homme.* Casalis de Fondouce. 3. De Baye: *Musée d'archéologie.* 4. Bertrand jelentése a *«Revue d'archéologie de France»*-ban. 5. Dognée érdekes levelei a *«La Meuse»* című lapban. 6. Schaafhausen közleményei a *«Kölner Zeitung»*-ban. 7. Virchow jelentései a berlini Anthropologiai társulat közlönyében. 8. Pigorini *«Teremare Ungheresi»* című értekezése a tószegi hulladéktelepekről a *«Bulletino di Paleontologia Italiana»*-ban. A legközelebb pedig az említett congressusról Kallmann az *«Archiv für Anthropologie»*-ban német, Montelius svéd, Schmidt Valdemart dán, Aspellin fin és Belucci olasz nyelven fogják beható tanulmányaikat közre bocsátani.

— *Szörény vármegye új címéréről.* Az alkotmányos politikai szervezkedés és legujabban a törvényhatósági területek rendezése több helyhatóságnál címér-ujtást, átalakítást vagy épen egészen újnak alkotását téven szükségessé, a címertan mivelőinek igénybevételét is maga után vonta. Legelső volt az ily helyhatóságok között Budapest fővárosa, mely a Duna jobb és balparti városok egybeolvasásánál fogva a szokásbeli törvény alapján, mielőtt címérének megújítását kérte volna, a szakértőket maga összehíván, azok meghallgatása után eszközölte új címere adományozását. Majd Pest, Pilis és Solt t. e. megyék az 1875. évi törvény alapján a Kiskünkerülettel egyesítetvén, ismét a nevezett megye kereste meg véleményezés végett a szakértőket, és miután ezek első véleménye után is, mely a régi egyszerű címér megtartását javasolta, a kiskünsági volt kerület bizottsági tagjai kerületök címérének fölvételét sürgeték, a szakértők bizottsága által már előbb is megbeszélt tervszerint a fölvétel, illetőleg az egyesítés b. Nyáry Albert megtoldása szerint elfogadtatott. A néhány év előtt ujlag felállított Szörény vármegye részére, melynek történeti monographiája megírásával Pesty Frigyes akadémiai tag szaporítá irodalmi érdemeit, ezen nevezett tudós állított össze egy új címet, mely a megye történetére és topographiájára vonatkozó kiválóbb mozzanatokat a

hagyományos magyar észjárás nyomdokain igyekezett feltüntetni. E címér következő. A címervért a Duna folyam által harántosan szelt két kék udvart mutat, a felső udvar, zöld talajon a régi szörényi várat tünteti fel, ormán az ország szineiből álló zászló leng, a vár baloldalához kis oválpaiszban Magyarország címere díszlik. Az alsó udvarban fogó ezüst hold fölött pánczélos kar könyököl kivont karddal. A vért sisakjának koronájából bányász emelkedik ki, szerszámaait tartva kezeiben. A vért két oldalán paisz-örök láthatók, jobbról egy Árpádkori magyar vitéz, lábánál a magyar címér vértével, mellette nemzeti színű zászló leng *«Szörény vármegye»* fölirattal; — balról Herkulesz áll s egy forrást jelvényező korsó van mellette. — E címér Szörény megye főispánja által a belügyministeriumhoz felterjesztetvén és onnan véleményadás végett az akademiához küldetvén, szakvélemény végett Nagy Iván r. taghoz lön utasítva, a ki szem előtt tartván azon általában helyeselt elvet, mely szerint a címérnek is (anachronismus kikerülése tekintetéből) azon kornak jellegét, szokásos alakzatát (hogy ne mondjuk: styljét) kell magán viselnie, a melyben a címér alkottatott: a heraldika virágzó korának szabályai szempontjából az eléje terjesztett címér bírálatát mellőzendőnek tartotta, és leginkább csak az alak- és díszlet összhangjának, a symetriának mérlegelésével tette meg észrevételeit, melyek szerint a vároldalához dülő magyar kis címérpaisznak, valamint az alsó udvarban is a hold fölötti (épen nem jelentős) kardos kar elhagyását javasolta; — és feltüntetvén a két telamonnak egymással össze nem hangzó alakzatát és díszítését, ezeknek, főleg a magyar vitéznél a kirívó díszlet és fölöslegesnek látszó címérpaisz eltávolítása által, valamint a symetriát zavaró zászlós lándzsára vonatkozólag is az összhang helyreállításának szükségét hangsúlyozta. Nagy Iván ebbeli véleményét az Akadémia II. Osztályának benyujtván, ez által az illető címér felülvéleményezés végett az ak. arch. bizottsághoz tétett át. Miképen fog az e vélemény következtében megtörténni és általában miben lesz a megállapodás? — arról annak idején olvasóinkat tudósítani el nem mulasztandjuk.

— *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat* — választmányi ülését Temesvárt, decz. 27-kén tartotta meg. Elnökölt az alelnök, Rác Athanáz kir. tanácsos. Miletz János titkári jelentése kiemeli, hogy a társulati muzeum régiségtára Reviczky-Bay Ilona úrnő következő ajándékaival gyarapodott: 1. Egy nagy fekete-

színü, súlyos Herkules-buzogány; hossza 1 mtr. 6 cm., vastagsága a nyélnél 18 cm., alul a tuskónál 40 cm. 2. Egy kisebb sárgaszínű gyökérbuzogány; hossza 46 cm., vastagsága nyelénél 11 cm., buncója 30 cm. 3. Egy hat egyenoldalú sokszög alakú majolika edény; magassága 13 cm., nyílásának átmérője 3 cm., talpazata átmérője 8 cm. 4. Egy réz kengyel. 5. Egy bronz karperecz; lelhelye Csuroda helység Bereg vármegyében. Az adományozó nőnek a válaszmány köszönetet szavazott.

Odor Samu pénztárnok a társulat pénztárának állásáról tett jelentést, melyből kitűnt, hogy 602 frt 2 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére.

Erre Miletz János titkár értekezése *«Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei»*-ről olvastatott fel Dobó László vál. tag által. Ezen értekezésében a szerző az említett vármegye területén még található, de a régebbi felolvasása alkalmával nem ismertett emlékeket ismerteté.

Végtére új tagok választattak.

W. . . .

— *Új régészeti munka.* A mint értesültünk, egy nagyobb szabású archaeologiai munka készül, mely a műveltebb olvasó közönségnek van szánva. E mű célja: könnyed, a laicus által is élvezhető modorban az összes régészeti tudományt bemutatni és megkedveltetni. Három kötetre fogja terjedni, melyek közül az első az őskori vagy történelem előtti időből fönmaradt emlékeket, a második a classikai kor műemlékeit, végül a harmadik a keresztény műkinccseket fogja tárgyalni. Minden kötet számos ábrával lesz illusztrálva, a mi csak a mű előnyére szolgál. Mondanunk is fölösleges talán, hogy ilyennemű irodalmi termék kiadásával, bármily lelkes könyvkiadó, intézet vagy társulat vállalkozik reá, hasznos szolgálatot tesz nemcsak a hazai szakirodalomnak, de a közmívelődésnek is!

— *Az esztergomi érsek képtár gyűjteménye* — mint értesülünk — Simor János bibornok hercegprimás áldozatkészsége folytán két ritka becsű műdarabbal gazdagodott. Az első Leonardo da Vinci ismert *«utolsó vacsorája»* fából művészileg kifaragva. A mű nem reliefmunka, hanem teljes csoportozat. Az egyes alakok négy—öt emoternyi nagyságúak. Olasz munka s a maga nemében unicum. A másik egy elefántesont faragvány, mely az üdvöztető alakját mutatja két sátor között, mintegy 25 centimetryi magas csoportozat. E remekmű Benvenuto Cellini mesteri kezét hirdeti. Az egész egy darab elefántesontból van kifaragva. Mindkét mű Haulik bibornok

s egykori zágrábi érsek gyűjteményéből való, s az érseki képtárnak ismétli megnyitásakor fognak közszemlére kitétetni.

— *Kún-Szt-Mártonban* Rómer Flóris serkentésére, Széll Farkas archaeologiai társulatot alakított, melynek czélja az úgynevezett Tisza-zugot régészeti tekintetben kikutatni, szakkönyvtárt állítani, s a történelmi és régészeti tudományokat népszerűsíteni. Ezen egyesület tagjai eddigelé: Széll Farkas, Fechtig Imre báró, Elek Salamon, Schweiger Lajos, Kovács Albert, Tóth Endre és Eördögh Gyula. Ezen kis kör rendes összejöveteleket tart, hol régészeti tárgyak beszéltetnek meg, Pusztá-Istvánházán egy már több mint 500 darabra terjedő régészeti gyűjteményt állított, ásatásainak leírását elkészíttette s czélul tűzte ki azt is, hogy a Nagy-Kúnságban nagy mennyiségben előforduló obsidian- s csonttárgyakból oly régészeti muzeumok s főiskolák számára, hol ezek nincsenek, ajándékokat küldjön.

— *Egy ritka nagyságu urna.* Antal Pál, röglyi (Tolna megye) telkes gazda a nemzeti muzeum számára egy, méreteit tekintve eddigelé páratlan nagy urnát ajándékozott. Szükségesnek tartjuk e helyen felemlíteni, hogy a vidéken kupeczkedő házaló régészek, kik a tudatlan néptől olcsó áron kierőszakolják a legritkább tárgyakat is, s aztán méreg drágán ajánlják a nemzeti muzeumnak megvételre, a mi röglyi gazdánkat is megkísérlették de ő azt el nem fogadván, a leletet a «haza oltárára» ingyen ajánlotta fel.

— *Egy veszendőbe ment érdekes lelet.* Mintegy két héttel ezelőtt Dobfeneken (Gömörvármegye), egy földműves, házánál kútat ásván, mintegy másfél méter mélységben edényekre s bronztárgyakra akadt. Az edényeket nagyobb részt összetörték, a bronztárgyakat pedig egy házaló zsidónak eladták. Erről b. Nyáry Jenő értesítettén, a fővárosból a helyszínére felrándult, fájdalom azonban két felettébb érdekes — bronzkori motivumokkal díszített — fületlen hamvedényen kívül egy tekereses fibulát, három kajmós tűt és egy tokos vésűt menthetett még meg, négy ép és egy csonka bronzkard, három csákány és az illető palócz által úgy nevezett *püspöki süveghez* hasonló réztárgy, mely nem lehetett más őskori sisaknál, a házaló zsidónak két forint hatvan krajczárért jutottak tulajdonába. Említett régészünk szorgos további utánjárására kiderült, miszerint az ismeretlen házaló a vidékről ismeretlen helyre tovább vándorolt s azóta, tán valamely tudatlan kolompár által — a tudomány nagy kárára — be is olvasztattak!

— A «Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönyé»-nek folyó 1877. évi első füzete, mint mindenkor, szokott nagyértékű dolgozatokkal jelent meg.

Érdekes tartalmát képezik:

Kutatások a nápolyi Farnese levéltárban, Óvári Lipóttól. — Adalék Mária és Zsigmond eljegyzésének történetéhez. Írta Károlyi Árpád. — Az 1563. évi koronázási ünnepély, Krizskó Páltól. — Míveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században, Pesty Frigyes-től. — Magyarország történetét érdeklő okiratok a külföldi könyvtárakban, Fraknoi Vilmostól.

Történelmi irodalmi rovatát képezik: I. *Maynert «Ungarns Kriegswesen»* ism. Salamon Ferencz. — II. *Gyorgye Branković von Milan Dimitrijevič*, ismerteti Pauler Gyula. — III. *Pest-megye monographiája*, ismerteti Gyárfás István.

A *Tárca* élénk és változatos. Megragadjuk az alkalmat, hogy e kitűnő s a maga nemében páratlan hazai szakfolyóiratot a művelt közönségnek melegen ajánljuk.

Külföld.

— *Olympiai ásatások*-ról a «Deutsche Reichsanzeiger» következő hivatalos jelentést közöl:

A december hó 1—14-ki időköz gazdag eredményeket szült. Az említett hó 11-kén, egy a templom nyugati homlokzata csoportozatához tartozó, teljes épségben fenmaradt női fej találatot. Körülbelül 6 mtr. távolban feküdt a nyugati homlokzattól, közvetlenül az altis terepén. Ezen jobbra néző fejnek feltűnően hosszú és keskenyded szemei és erős pillái vannak; orr-vonala a homlokájának egyenes folytatása, szája némileg nyitott, alsó ajka előre vetett, álla pedig erősen kifejtett, hajzata alacsony homlokán keskeny göndörded fonadékot képez, míg ellenben annak dús tömege kontyként hátra igazítva egy főkötő alakú sima kendővel van bekötve, melynek csücskei a homlokon görcsben végződnek.

Mivel a templom nyugati homlokzata a Lapithák és Centaurok harcát ábrázolta volt, valószínű, hogy az imént tárgyalt női fej valamely Lapitha nőé lehetett. Egyébiránt ezen műdarabnál az a legfontosabb, hogy az olympiai ásatásoknak ez lévén legelső itt talált nagyobb szabású emléke, melyet a «Pheidias után

második» képfaragónak Alkamenesnek tulajdoníthatni, e körülménynél fogva az athenai klassikai művészet fénykora vagyis az V. század monumentalis szobrászata jelentékeny felderítést nyer.

Ugyancsak a Zeustemplom nyugati részéről származik azon metope darab, mely december hó elsején a második lépcsőzet észak-nyugati szöglete táján homokban találtatott.

Ezen metope, jobboldalán egy meztelen, negyedrészen balra forduló férfit ábrázol, mely jólehet jeles mű, de felfogásában s idomi kivitelében ama máskülönben méltán csudált Atlas-metope meztelen alakjától még egészen különbözik. Hogy az elébb említett férfi alak a Hydra vagy pedig a stymphali madarak legyőztetésének műemlékéhez tartozott-e? ezen kérdés még nincsen eldöntve.

Nemkülönben a Zeustemplom keleti homlokzata nagyszabású compositiójának maradványai is két ujon:napfényre hozott darabbal gazdagítottak. Ezek egyike, az illető homlokzat jobb felén állott quadriga csoportozathoz tartozó töredék, mely két domborművű lófejet ábrázol. Másika, egy jeles kivitelű női torso; egyszerű a vállakon összekapcsolt ujatlan chitonnal van felruházva mely párhuzamított redőzetekben omlik a mellre; ezen alúl az említett torzó öltözéke finomabb s élénkebb formákat vesz. A torsomeztelen részei tömöttek és élethűek; jobbkeze, melynek karja egész a könyökéig le van törve, bal melle alatt balkarját támasztja, mely utóbbi felfelé volt hajolva s a balra fordított s lecsüggesztett fej támjául szolgált.

Ezen torzóval és a munka folytán napfényre hozott lőtöredékekkel a templom keleti homlokzatának bal felé eső oldala úgyszólván már egészen ki van egészítve. Nem így a jobbik oldala. Itt még a középsőben állott Zeus képen kívül még az ettől jobbra eső két főalak, valamint a kocszi vezető és a lovak legtöbb részei is hiányoznak. Mindamellet is az eddigi sükerdús eredmények után ítélve reménylhetők, hogy az ásatások további folytával Paionios eme remek compositiójáról biztos fogalmakat és áttekintést nyerhetünk.

A jelen tárgyalt ásatások az epigraphia terén sem maradtak meddők. Így a többi közt, egy rövid de érdekes Nero császárra vonatkozó feliraton kívül különösen figyelmet érdemel, ama másik felirat, melyből bizonyos Tiberios Claudios Aphrodisios nevű ekkoráig ismeretlen lófuttató győzővel az olymp. számítás 208-ból ismerkedünk meg.

Nevezetes a templom észak-keleti sarkán feltalált fekete márványba vésett nyolcz sorú metricus felírás, melynek tartalmával

reménylhetőleg az olymipiai ásatásoknak legközelebb kiadandó hivatalos jelentéséből fogunk megismerkedhetni.

Sz

— *A mykénei ásatások.* A berlini archaeologiai társulat december hó 2-án tartott ülésében Adler tanár többi közt Schliemann mykénei kutatásairól tartott előadást. Mindenek előtt az említett helynek sokaktól használt argosi elnevezése ellen kelt ki. Az előadó szerint, Schliemann, a mykénei közép fensíkon találtató két kincsesház közül ekkoráig csak az egyiket ásatta ki, de még ez sincs áttanulmányozva. A kincsrejtő temetők 8 m. mélységben az elővár körfalán belül fekszenek.

Adler előadását (miként már múltkori számunkban érintők) Bernhard herczeg szász-meiningeni trónörökös egészítette ki. A herczeg oct. hó 18-án, tehát épen azon időtájban érkezett Mikénébe, midőn az ásatásoknál Schliemann a temető legelső nyomára talált. Ez négy fenálló, sötét-szürke mészkőből faragott sírkő volt, melyeknek faragványai egymással öszhangzó művet mutatnak. Előreszők közepén egy harántos vonallal felosztott mező van, melyen kigyózdó pántlika diszítések, — ezek alatt pedig ősrégi durva stylben faragott lapos reliefek láthatók. Ezek egy hosszú orrú s előre álló állú és szakállú, hosszú öltönyt viselő, főveg nélküli harcztot ábrázolnak harcziszekéren, melybe egy ökörszarvakkal ellátott ló van befogva. A harczos egy állatra vadász, melyet felváltva egyszer hosszú lándzsájával döf keresztül, másszor a szekér kerekai alá zúzza, majd ismét lovával tapostatja össze. Egyébiránt Dr. Schliemann további ásatásai folyama alatt legujabban, ismét számos tiszta aranyból készült régiségek jöttek napfényre: egy sisak, két diadéma, egy széles női fésű, egy mellvért, három álarcz, hat öblöny, két kapocs, két gyűrű, három mellékszer, számtalan gomb, pityke s egyéb kisebb ékszer, továbbá: három nagy öv, egy ezüst öblöny, egy ólomból öntött szarvas. Az iménti sirokból kiásott bronz kardoknak, töröknek, gyilkok és harczbárdoknak száma nincs felemlítve — azok tömegeket képeznek. E leletek közé még 25 tűzkőből készült nyílhegy számítandó.

— *Cyprusi régiségek.* Az említett sziget déli partján fekvő Kurnim vidékén, romok ásatásával négy halotti kamrára bukkantak, melyek úgy régiségökre, mint a bennök talált műtárgyak értékére nézve kiváló figyelmet ébresztettek. Az első kamrából 550

tárgy, részben gyűrűk, nyakkötők, cameák sat., a másodikból 280 ezüst tárgy, a harmadikból agyag és alabastrom öblönyök, a negyedik halotti kamrából pedig 500 bronzból és rézből készült különféle tárgyak hozattak napfényre. Ezen becses leletet tulajdonosa Cesnola tábornok, régebben gyűjtött régiségeivel a new-yorki «*Metropolitan-Art-Museum*»-nak 66,000 dollárért aranyban adta el. Állítólag magok e gyűjtemény arany tárgyai 300,000 frk értékkel bírnak.

— *Antonelli bibornok mügyűjteménye.* A «*Libertá*» olasz lap értesítése szerint, az említett bibornok gazdag drágakő s műtárgy gyűjteményét részben a vatikáni muzeumnak, részben pedig a vatikáni könyvtárnak hagyományozta. Ezen gyűjtemény első sorban igen sok vésett s egyéb drága köveket foglal magában; ezek közt számos fejedelmi személyektől ajándékban kapott gyűrű találtatik, melyek közül különösen felemlitendők, az orosz császárnétól kapott sárga gyémánt — és a costaricai köztársaságtól ajándékozott nagy safir gyűrűk.

A bibornok hátrahagyott gyűjteménye továbbá nagyszámú XVI. századi borostyánkő, gyönyörű hegyi kristály s kivert ércz műtárgyakból áll, mely utóbbiak közül leginkább két 80 cm. magasságú, régen az Albani nemzetség tulajdonát képező öblöny tűnik fel. Felette becses a bibornok képgyűjteménye is, mely több eredeti mester művet számol soraiban.

Egyébiránt az elhalt bibornok gyűjtéseinél nem épen a legfinomabb műérzéktől vezéreltetett, s gyűjteményének kellő felállításhoz s elrendezéséhez sem értett.

— *Egy újon feltalált Róland szobor.** Prenzlau városa piacznán mult év október havában alapásás alkalmával óriási kő Róland szobor töredékei hozattak napfényre. Ezen szobor 1496-ban igazítottatott ki, s 1737-ben vihar alkalmával ledőlván, összetöredezett. Az egyik karja és kardja a városházába tétettek őrizet alá, többi töredékei pedig 1743-ban eltemettettek. Az említett város ősi szabadsága e jelképét újból akarja felállítani.

* Alkalmilag olvasóinkat a mult évi *Arch. Értesítő* 1. számában (9—201.) Rómer Flóristól megjelent «Róland szobrok hazánkban» című jeles cikkre figyelmeztetjük.

Régészeti könyvtár.

1. *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Ev-könyve* 1875/6. Szerkeszti ZSILINSZKY Mihály, társulati titkár. Második kötet. B.-Gyulán 1876. A társulat kiadása. 8-r. (számos fanyomattal.)
2. *Magyarország Mívelődése Történetének Kézikönyve.* Irta dr. KERÉKGYÁRTÓ Árpád, budapesti egyetemi tanár. Budapest 1876. Kiadója Kilián Frigyes. 8 r. I. füzet. (A munka előfizetési ára 4 frt 50 kr.)
3. HAUSER Alois, *Styl-Lehre der architektonischen und kunstgewerblichen Formen.* Im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht verfasst. Band I. Styl-Lehre der architektonischen Formen der Alterthums. Wien. Hölder. — Nagy 8-r. (173 közbeszótt eredeti fametszettel.)
4. OTTE H. *Archäologisches Wörterbuch zur Erklärung der in den Schriften über christliche Kunsterthümer vorkommenden Kunstausdrücke.* Deutsch, lateinisch, französisch und englisch. Zweite erweiterte Auflage, bearbeitet unter Mithilfe von Otto Fischer. Leipzig 1876. T. O. Weigel. 8 r. (285 fametszettel. Ára 14 mrk.)
5. HETSCH, G. F. *Anleitung zum Studium des Perspective und deren Anwendung.* Nach der dritten dänischen Auflage deutsch bearbeitet von Dr. J. Scholz. Leipzig, 1876. T. O. Weigel. 8-r. (Fametszetekkel és egy lithographiai táblával. Ára 3 mrk.)
6. ULRICI, Hermann, *Abhandlungen zur Kunstgeschichte als angewandter Aesthetik.* Leipzig, 1876. T. O. Weigel. Nagy 8-r. (Ára 6 mrk.)
7. DÜRER's, A., *Randzeichnungen aus dem Gebetbuche d. Kaisers Maximilian I.* München, Franz. Nagy 4-r. (45 táblával Ára. 40 mrk.)
8. *Inventaire Générale Des Richesses D'art De La France.* Ministère de l'instruction publique. Paris, Monuments religieux. Paris, Plon. 8-r. I. kötet. I. füzet. (142 lap.)
9. *Kunst und Künstler des Mittelalters und der Neuzeit.* Herausgegeben von Dr. Rob. Dohme. Leipzig. E. A. Seemann. (Számos illusztrációval) 12—15 füz. 2 mrk.

TARTALOM: Évi jelentés. HENSZLMANN Imré-től. — Mátyás király és Beatrix dombormű-arczképeinek történetéhez. FRANKÓR Vilmos-tól. — Két régi ismeretlen pecsét. NAGY Imré-től. — Adatok az álarczos jelmezek történetéhez hazánkra vonatkozólag. b. NYÁRY Albert-től. — Régészeti irodalom. — *Tárcza*: Érmészeti adalékok. I. — Magyar feliratos ágyú a Szapolyay-korban. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1877.
XI. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCZA 23. SZ.

2. SZÁM.
FEBRUÁR 28.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ivnyi számokban.
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

A MAGY. TUD. AK. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁG 1877 JAN. 30-KI ÜLÉSÉBEN SZÖRÉNYVÁRMEGYE UJ CZIMERE TÁRGYÁBAN TETT JELENTÉSE.*

A m. tud. Akademia II. osztályának folyó év január 22-ki ülése, a Szörényvármegye által tervezett czímer rajzát s az ahhoz csatolt Pesty Frigyes és Nagy Iván akad. tagoknak e tárgyban benyújtott eltérő jelentéseit, a m. tud. akad. Archaeologiai bizottságához véleményezés végett áttévén, a bizottság az e tárgyban mult hó 30-kán tartott ülésén:

I. az említett vármegye által tervezett, s Pesty Frigyes-től támogatott czímernek

a) *alaki szerkezete, s*

b) *jelvényes jelentősége* tekintetében a következő nézetekben állapodott meg. Ugyanis:

a) Az említett czímer belső alakjainak s ezek egymáshoz viszonyított összeállításainak módját illetőleg, az Arch. bizottság mindjárt első sorban a czímer mezejét ketté vágó

* L. az Arch. Értesítő mult havi száma, „*Hazai tud. intézetek és leletek*” rovatában megjelent „*Szörény vármegye uj czímeréről*” című czikket. 24—25 l.

egyenes pólyának, a heraldica eme egyik legfőbb elsőrendű címerezési darabjának folyóul alkalmazását helytelennek találja, a folyók jelzésére a heraldika habos vagy is hullámos (undulatus, — ondée) csikokat szokván használni.

A folyóra, illetőleg a Dunára vonatkozó ezüst pólyából kiemelkedő zöld gyepen álló vár tornyára tűzött magyar nemzeti színű lobogó, a várfal szélső baloldalához támasztott rococcó izlésű s az erősség nagyságához lehető természet-híven arányosított magyar címeres pais mérete mind együttesen egy tömörszerű, gondosan egymásba olvasztott compositiót képeznek. Mindez nemcsak a valódi tiszta heraldikának az alakok lehetőleg egyenkénti felállítása irányától, de egyszersmind az itt nagy jelentőséggel bíró magyar címeres paisnak a vár irányában való törpeségét tekintve, a címerezési alakoknak jelentőségeik szerinti méret arányosításaik szabályosságától is egészen eltér, s a képirói felfogás naturalistikus irányának ösvényére csap át. De másrésről, a compositio részleteiben sokszorosan ismétlődő különféle színek tarkasága is szemet sértő hatást gyakorol.

A címér alsó udvarában felfordított holdra könyöklő kardot tartó pánczélos kar, míg egyrésről idegenszerű heraldikai jelenség, mesterkélt és erőltetett összeállítása mellett — dísztelen is.

A szóban forgó címér tervezet többi hiányosságai úgymint: a vár kisszerű és nyomott alakja, az itt szenvedőleges jelentőséggel bíró félholdnak a rajta domináló fegyveres karhoz viseltető aránylag túlságos nagysága stb. nem annyira a címér összeállítójának, mint inkább rajzolójának rovandók fel.

b) Symbolicai jelentőségére nézve az illető 1/. alatti címér szerkesztésénél négyes, úgymint: történelmi, politikai, helyfekvési és földtani motívumok vétettek alapeszméül.

A félholdra könyöklő karnak azt kellene jelentenie *«hogy a magyar vitézség a török hatalmat megbuktatta.»* Pedig, tulajdonképen e jelvény valóságos értelme: *törökre támaszkodó vitézség.*

A vár baloldalára támasztott magyar czímerü pais, jelezi — úgymond az illető jelentés — hogy Magyarország a várat védelmezi. Holott a világ minden jelvényes előállításainál a gyámerő fogalmát a támasz képezi.

Helyrajzi tekintetben a czímer mezeje: a *Duna által két részre van felosztva*; jölehet köztudomású dolog, hogy Szörényvármegye ugyan a Dunától határolva van, de nincsen kettéhasítva.

Ha a czímer szerzője e kettéhasítás által az alsó, vagyis a Dunántúl eső félholdas mezővel Törökországot jelzi, ezen esetben oly idegen területtel toldja meg Szörényvármegyének czímerét, mely eljárását a heraldikai értelmezés szerint csakis azon körülmények igazolhatnák: ha az említett vármegye Törökországgal némi szervezeti vonatkozásban állna, vagy pedig ez utóbbi birodalom Szörényvármegyének egykori részét képezi vala.

Ami Szörényvármegye topographiai legkiválóbb tulajdonságait, ásványgazdagságát de különösen világhírű mehadiai fürdejét illeti, ezek számára a czímerben többé hely nem jutván, csak mint czímer külső járulékok, úgymint sisakdíszek és paizstartók alkalmaztatvák; jölehet, épen ezen utóbbi természeti előnyeiben rejlenek Szörényvármegye különleges s legkönnyebben felismerhető jelei, nem pedig Duna melléki fekvésében és a török uralom alóli felszabadításának emlékében, mely utóbbi körülmények úgyszólván hazánk területének harmadára egyiránt alkalmazhatók.

Egyébiránt ezen czímerjárulékok, alaki kivitelök tekintetében sem felelnek meg a tudomány szigorú igényeinek.

A czímerpais jobboldalán álló XIII. századi vitéz — a stylszerűség teljes megsértésével — egy sokkal későbbi századokban felmerült, leginkább Olaszországban divatozott elyptikus formájú, úgynevezett olasz paisot tart lábai előtt balkezeiben, melyre hasonlólag hazánk újabb szerkezetű címere van festve. Így nem különben a vitéznek balkézben tartott kópjáján is a sokkal újabb keletű három színű nemzeti lobogó leng.

Az imént említett paissal és lobogóval a magyar nemzeti jelvények negyedszer fordulnak elő a czímerben.

Nemzeti- és állami jelvényeinknek ezen túlságos feltűntetése által, kétségtől Szörény-vármegyének újon alakult viszonya hazánkhoz akar hangsúlyoztatni — a helyett azonban, hogy ezen erőltetett ismétlések túlfeszítésével a célba vett eszme, öntudatos méltóságához mért kifejezést nyerne, épen ellenkezőleg, bizonyos polemikus természetű jellemet ölt magára.

II. A 3/sz. alatt ide mellékelt Szörényvármegye czímeréről szóló véleményezés szerzője, Nagy Iván, ebbeli feladatára, úgyszólván a tágasabb bírálati eljárás felhatalmazása nélkül, csupán magány felszólítás útján kéretvén fel, az ekként elébe terjesztett kész czímertervezetnek, kellő szigorral keresztül viendő beható megítélésére felhívatra nem érezte magát, minek folytán az említett 1/. czímernek csakis alaki és díszleti részeit veszi tárgyalás alá.

Az említett véleményezőnek az utóbbi tekintetben czímerészi érzékkel és szaktudományos alapossággal, nyilvánította nézeteit, jelesül: a félholdra könyöklő kardottartó karra, a várfalához támasztott paisra és a czímer küljárulékaira vonatkozólag az Arch. bizottság is jóformán magáévá teszi. Mindemellett is azonban tekintve e véleményezésnek egyoldalú, az illető czímer symbolicus czélzatainak megbírálásától tartozkodó eljárását, azt, a bizottság egészben véve hiányosnak találja.

Mert ugyanis, midőn e 3/. alatti véleményezés a symetria szabályszerű alakítások és felállítások külsőleges szempontjából, az eredeti 1/. alatti czímertervezetet alakjai legnagyobb részétől megfosztja, ez által egyszersmind annak leglényegesebb — s illetékesebb symbolicus motívumait is, (jelesül bányászati s világhírű mehadiai fürdője jelvényeit) megsemmisíti, anélkül, hogy azoknak helytelen s szabálytalan alakjait, más czélszerűbbekkel s szabályosabbakkal szándékoznék betöltenie s helyettesítenie. A mi által elvégre is az imént tárgyalt véleményezés szerint Szörény-vármegye

czímerében, az 1/. és 2/. alatti tervezetnek épen leggyöngébb motivuma, a már fentebb helytelenített Dunáninneni és túli felosztás emeltetnék érvényre.

III. Midőn tehát mindezek folytán az Arch. bizottság, a Szörényvármegyének új czímerére vonatkozó s a m. t. Akademia II-dik osztályától hozzája áttett 1/. 2/. és 3/. alatti tervet és véleményezéseket, a maga részéről el nem fogadhatóknak nyilvánítja, egyúttal felszólíttatásához képest az említett vármegye részére egy általa készített, 4/. alatt ide zárt, következő új czímertervezetet bátorodik felterjeszteni:

«Kék mezőben, a pais oldalait érintő kéttornyú, nyílt kapujú ezüst vár; tornyai között, a czímer tisztelet helyén Magyarország koronás czímerpaisa; a jobb torony fölött Herkules oroszláný kaczagánya, íve és fütyköse, — a bal torony fölött harántos keresztben tett bányász kalapács és csákány lebeg — az utóbbi mind arany.»

I n d o k o l á s :

Az Arch. bizottság a többszörös czímer motívumokból származható zavarok elkerülése végett, Szörény-vármegye czímerében, csupán ezen vármegye területi tulajdonságaiból és legujabb helyhatósági viszonyából származó s legkönnyebben felismerhető sajátságait választá a compositió alapjául.

Ezért iktatta a bányászati és a világhírű mehádiai Herkules fürdőre vonatkozó jelképeket a czímerbe.

A harántos keresztben tett arany kalapács és csákány Szörényvármegyének ásvány gazdagságát jelzik.

A mehádiai fürdőt képviselő Herkules alakját symmetriai akadályoknál fogva nem lehetett előállítani; de az egyébként is a pecsétben parányiságánál fogva lényeges ismertető attributumait kellő mértékben fel nem tüntethetvén, csupán közönséges *vadembert* fogva mutatni. Ezen nehézségeknek elhárítása tekintetéből az Arch. bizottság az illető czímerbe, a fürdőre vonatkozó Herkulesnek ismeretes különleges jelvényeit, fütyköset, oroszláný kaczagányát és ívét legczélszerűbbnek találja alkalmazni; melybeli eljárása a heraldikai

rövidítések és összehúzások szabályszerű és gyakori alkalmazásai által — miként ezt jelesül a honi címereinkben bőven előforduló vitézt jelző fegyveres karok is mutatják — teljesen igazoltatik.

A vár, a magyarországi vármegyei intézmény történelmi eredete és fejlődése nyomán Szörényvárárt, illetőleg magát Szörényvármegyét jelezvén, mintegy a címér compositiójának alanyát képezi.

Hogy a vár falai a pais oldalainak széléig terjednek, ez által Szörényvármegye határvég eszméje van kifejezve.

A vár felett, a címér tisztelet helyén lebegő Magyarország koronás címere, az említett vármegye hazánkba beolvasztásának momentosus eseményére vonatkozik, illetőleg magyarállami fenség alá jutását jelzi.

Az Arch. bizottság, Szörényvármegye címérénél a címerküljárulékokat és díszeket, úgymint: a sisakot, koronát, torombát (sisak s korona dísz), foszlányokat és pais-tartókat elhagyandóknak véleményezi, mert azon kívül, hogy ezek általán véve sem képezik a címerek lényeges részét másrésről, különösen a városi és megyei címereknél, — miként ezt hazánkban is tapasztaljuk — csak szórványosan s lehetőleg ritkán fordulnak elő; de egyébként is e külső járulékok a pecséteken jelentékeny tért foglalván el, a címerpais mezejét szűkítik meg, s ezáltal az oly címerekben, melyekben — miként épen a jelen esetben Szörény-vármegyében is — több, stehát máskülönben is eléggé kicsinyített alakok foglaltatnak, ezeket az ismerhetlenségig törpítik le.

Budapest, 1877. január 30-án.

Henszlmann Imre,
előadó.

Pulszky Ferencz,
arch. bizottság elnöke.

Utólagos kiegészítése

a magyarországi műemlékek bizottsága

1876. évi jelentésének.*

A budavári főegyház helyreállítása 1876. — Az 1875-ik év utolsó napjai befejezve látták az egyház déli oldalának harmadfél támpillérét s az általok közrefogott két falszakaszt és két nagy ablakot. — Ezen külsőnek megfelelőleg, az utolsó év folytán helyreállíttatott a déli hajó két szakasza belül is, a hozzá tartozó boltozatokkal és pillérekkel, mennyire azt a helyi viszonyok megengedték. — Keletfelé folytatólag a következő szakasz (régí kereszthajó) boltozata veszélyes állapota miatt leszedetett, külső fala pedig támpillérével, nagy ablakával és az u. n. déli kisebb kapuval együtt helyreállíttatott. — A munkálat folytatása elkerülhetlenné tette az egyházfilak lebontását, — az ott lakók számára más lakás berendezését, — továbbá a déli mellékhajó teljes elrekesztését a templom többi használatban lévő részétől. — A kincstári épületbe nyíló déli nagyobb kapú megnyíttatott. E közben véleményadásra Schmidt Frigyes cs. kir. építészeti főtanácsos meghívatott. — 1876. május 9-ről keltezett érdekes jelentése a «Budapesti Közlöny»-nek május 25-iki 120-ik számában megjelent. — A szükségesnek látott lehántási munka a szentélyek támpillérein és utóbb a déli szentély belsejében végeztetett. — Ezen alkalommal felösmertetett a szentélyekhez közel álló gyenge (E, E) pillérek veszélyes állapota, melynek következtében a középitési hatóság elrendelte a templom bezáratását. A kutatási munkának az egész templomra való rendszeres kiterjesztésére új szerződések kötettek, részint Kauser Jakab kőfaragó mesterrel, a földásási és faltisztítási munkákra — részint Gregersen G. vállalkozóval a szükséges állványokra. — Ezen munkálatok, bár későn kezdettek (október 9-én), mégis folytonos fenakadással jártak, mert a templom kiürítése

* L. Arch. Ért. 1877. 1. sz. 3 l.

nem volt siettethető. — Október 15-én tartatott utolsó isteni tisztelet a templomban és a bútorzat egyrésze most sincs eltávolítva. — A földásás befejezéséhez közel jár és egészben kielégítő eredményre vezetett. A belső állványok fele elkészült és e végre a felhántási munka folyamatban van. — Schmidt főtanácsos szeptember végén alkalmilag másodízben szerencsétetett látogatásával, s ekkor a tényállásból merített irányeszmék állapítottak meg új tervek készítéséhez.

A leletek egyrésze, mely nem bír vonatkozással a templom építészetéhez, átszállítatott a nemzeti múzeumba. — A szentélyek alatt elvonuló krypta szükségesnek bizonyult kiürítésére az előzetes tárgyalások megtétettek. — A templomon előforduló részletek közül mindazok, melyek hozzáférhetők voltak (csaknem az egész szám), nagy pontossággal felmérettek. — A főrészek összefüggésére vonatkozó mérések csak a szentélyeknél voltak végezhetők. — Ezen irányban a tevékenységnek még bőséges alkalma nyílik, hogy végre a már meglevő tervvázlatok alapján készítendő kiviteli tervek és költségvetések megállapíttathassanak új munkálatok foganatosítására.

Ezen rövid vázlatban elősorolt munkálatokról bővebben kidolgozott jelentésemet későbbben lesz szerencsém betervezni.

A visegrádi vár körül 1876-ik évben végzett munkákról nevezetes eredményt nem lehet jelenteni. — Az 5000 forintra rúgó csekély évi összeg nagyobb munkálatokat egészben véve sem igen enged meg, ha ehhez még figyelembe vesszük, hogy a múlt év folytán előre készített kőfaragómunka fedezésre várt, úgy ki van magyarázva, miszerint az év tevékenysége csupán az útnak legszükségesebb rendbentartására, és az építés teljes szünetelésének kikerülésére szorítkozott. — Télen át hó gyűjtetett a fellegrvár víztartóiba, hogy a tavasszal ültetett nagyobb számú facsemeték a nyári hőség idején öntözés által megtartassanak, és hogy

esetleg szükséges aláfalazáshoz kellő vizünk legyen. — A fagy engedésével az útakra hullott nagy mennyiségű gőrgeteg eltávolított, a lerobbant partok szárazon rakott falakkal biztosítottak, a falak hézagai kitömettek; — a fellegvár udvarából kitakarított a falakról lehullott omladék; az utak mellé fapadok és újabb útmutatók állítottak, melyek olajfestéssel bemázoltattak; néhány útrész szélesbített; szükség szerint több helyen nyers fadorongokból korlát alkalmaztatott, az eleven sövények pedig rendeztetek, az útakra benyúló búján fejlődött új hajtások levágattak; nagyobb esőzések után az utak megromlott részei javítottak és több ízben a gáztól megtisztítottak, helylyel-közzel törmelékkel újból behintettek, mind ezek oly munkálatok, melyek kevés költséget igényeltek. — Az u. n. Salamon-torony építése leginkább egyes részek kiegészítéséből állott, nevezetesen: — az első emelet délkeleti ablakában a kis oszlopok és az azokon nyugvó ívezet elhelyeztetett; az első emeletből a másodikba vezető fölépcső elkészült; a kis melléklépcső amannál egy félemelettel feljebb vitetett; — az egész nagy déli rés délnyugati oldalán a második emelet ablakíveinek aljáig emeltetett; a második emelet nyugati oldalán a külső fal egy része és az egyik ablak béléte kijavított. A rajzbeli munkálat kiterjeszkedett a szükséges részletek fejlesztésére és a kiviteli főtervek beható átdolgozására, melyeket későbbben lesz szerencsém bemutatni. — Budapest, 1876 deczember hó végén. Schulek Frigyes s. k. művezető építész.

A magyarhoni bronzkardokról.

Midőn Rómer 1866-ban a műrégészeti kalauz őskori részében a fegyverekről szólván, a bronzkardokat is tárgyalta, röviden elmondta ott a mit akkor, mikor a hazai őskori emlékeket csak tökéletlenül ismertük, a honunkban lelt kardokról általánossággal mondani lehetett.*

* Műrég. kalauz I. k. 59. l.

Közismeretü tény, hogy Rómer említett dolgozata honi ősrégészetünk fejlődésében korszakot jelez, a mennyiben e tudományág kedvező emelkedése honunkban, az utóbbi tíz év óta kiválólag e hasznos kalauznak és szerzői mindenfelé elható buzdításának köszönhető.

Az a gazdag őskori gyűjtemény, melyet a n. muzeumban találunk és azon sok vidéki gyűjtemény, melyeket a múlt őszszel itt Budapesten szemléltünk, leginkább ez utóbbi évtizedekben országszerte emelkedett érdeklődés és gyűjtési buzgóság gyümölcse.

Az így egybegyűjtött több ezerre menő ősemlékek általánosabb, hívebb képet adtak hazánk őskori műveltségéről, mint a minőt a hatvanas évek kutatója kedvezőtlenebb viszonyok közepette magának alkothatott.

A kül- és belföldi szakemberek közül sokan siettek e ritka alkalmat fölhasználni, hogy földrészünk oly fontos vidékének, a minő honunk, ősmúltjával megismerkedjenek, s alig volt őskorszak vagy ősemlékek csoportja, melyeknek e kiállításon a congressus alkalmával behatóbb kutatója nem akadt volna.

Kiválókép azonban mégis a bronzkor felé fordúlt a közfigyelem, mint a mely kérdés ez idő szerint leginkább foglalkoztatja a szakemberek közérdeklődését.

E tanulmányok iránya, miként nem csak számos külföldi szakmunka tanúsítja, de miként a congressuson is tekintélyes szakemberektől hallani lehetett, arra czéloz, hogy Európa különféle vidékein a bronzcultura sajátos helyi jellege és egyúttal rokonsága más vidékek bronzáival megállapíttassék.

A bronzcultura minden egyes emlékcsoportjának megállapítani typusát és bizonyos idomok elterjedési határait keresni terjedelmes kutatások és az összes fönlévő anyag alapján, ez az a föladat, mely jelenleg nálunk is előtérben áll, és melynek megoldásához most, miután majd egy generatio szorgalma gazdag tanulmányi anyagot gyűjtött számunkra, hozzá kell kezdenünk.

Az első ilyen typologiai kísérletet Hildebrand tette meg, midőn Európaszerte a fibulák helyi jellegét * megállapította; követték őt mások is és némelyek közülök, mint maga Hildebrand, Worsaae, Engelhardt, Montelius, Bendixen, Lindenschmit stb. a mi bronzainkra is kiterjesztették figyelmüket.

Nálunk a Kubinyi-féle ismeretes atlason kívül legújabbban e sorok írójától összeállított gyűjtemény ** szolgálhat ily tanulmányokra alapúl. De egyik sem teljesen állítja szemünk elé változatosságban oly gazdag bronzaink típusait, és a budapesti nemzetközi congressus compte-rendujének van föntartva, erre nézve terjedelmes és lehetőleg kimerítő összeállítást nyújtani. ***

E dolgozat az összes bronzkori eszközök, fegyverek, ékszerek, lószerszámok és egyéb emlékesoportok honunkban fölmerült jellemző idomait fogja összeállítani és a leletek alapján azoknak lehetőleg pontos statistikáját adni.

A jelen czikk szűkebb körre szorítkozván, csak a fegyverek csoportjából egy fegyvernemre: a kardra terjeszkedik, és tekintve a folyóirat szűk keretét, ezt is csak vázlatosan tárgyalhatjuk.

A kard, a bronzkorban csak úgy mint az utóbbi időkben, egyike volt a legfontosabb fegyvereknek. Hildebrand † a gyiloktól származtatja és nem ok nélkül, mert egyrészt legegyszerűbb idoma a Dániában oly gyakori kögyílkokra vezethető vissza, és másrészt majd minden szakember észrevette, hogy a bronzkard utóbbi phásisaiban is mindig

* H. H. *Hildebrand* Studier i jämförande fornsforskning. Bidrag till Spännets historia. Stockholm 1872.

** *Antiquités préhistoriques de la Hongrie* 2 füzet, 24 tábla, Esztergom 1877.

*** E dolgozat számára az összes magyarhoni gyűjtemények érdekesebb bronzai rajzoltatnak le; a rajzok száma ez idő szerint a háromszázat meghaladja. e czikk folytatában adott rajzok is ama sorozatból valók.

† Hildebrand. Sur les rapport existant entre l'âge du bronze de la Hongrie, et l'âge du bronze scandinave. *Compte rendu de la session de Stockholm* 1876-I. k. 543. Ugyanott II. k. 383. l. Montelius hasonlóképp nyilatkozik.

alkalmasabb volt döfésre mint ütésre. E részben leginkább a rómaiakhál divatos hispaniai gladiusra, emlékeztet, ellenben szembeütnően tér el a népvándorlaskori és újabb időbeli vaskardoktól és szablyáktól.

Lényeges jelei, melyek majd az összeg ismeretes bronzkardokon észlelhetők, hogy pengéje két élű és csúcsba futó közepén végig futó háttal bír, s ritka kivételektől eltekintve egyenes, hogy szélessége nem egyenletes, de élei majd csúcsa felé, maj töve felé kihajlók és végre, hogy a keresztvédet nélkülözi.

Az általános jellegen túl azonban természetesen a kisebb-nagyobb változatok egész sora tapasztalható a különféle bronzkori régiókban. *

E különféleségek úgy a pengét, miként a markolatot illetik és a penge és markolat jellemző idomain alapúlnak a különféle régiókban észlelt sajátyszerű típusok.

Saját honi típusaink megállapítására összesen 95 belföldön lévő ép kardot, kardpengét vagy töredéket vizsgáltunk.

A fölosztás alapja természetszerűen azon tapasztalás, hogy a kardok markolatának nagy része — talán leginkább keletkezésük első idejében, midőn a bronzműveseknek okuk volt az anyaggal gazdálkodni, — nem érczből készült, de csontból, fából vagy egyéb olcsó anyagból. Az ily könnyen enyésző anyagu markolatok elvesztek, és csak a bronzpengék maradtak reánk.

E pengék képezik itt az első csoportot.

Alakjuk többnyire nádlevélidom, ritkábban liliumlevélidom, és nagyságuk 40 és 96 cm. közt váltakozik. Néha oly rövidek, hogy a törtől nem is lehet megkülönböztetni.

* Az eddigi kutatások alapján öt régiót lehet megkülönböztetni a leletek alapján: *a)* éjszaki: Skandinavia, Dánhon, éjszaki Németország, *b)* keleti: Magyarhon, Ausztria; *c)* közép- és nyugot-europai: Déli Németon, Schweiz és Franciaország; *d)* A brit szigetek; *e)* Olaszország és Görögország. E régiók mindegyikében a bronzkori emlékeknek meg van sajátyszerű jellegök.

A pengéknek a markolatba való erősítése, vagy úgy történt, hogy a penge töve felé szélesbülvén, e szélesebb része lön szögök segítségével egy darab fába erősítve, vagy tövükön túl keskenyebb nyújtványban folytatódnak, s e lemez keretébe fektették a markolat két lapját.

Az első fajtát képviseli az ilivicsi tör- vagy kardpenge (Ungm.) gr. Sztáray Antal gyűjteményében. (1. ábra.)

Az ábra harmadnagyságban tünteti föl a fegyvert. Alakja nádlevélidom, t. i. tövétől vége felé csúcsba futó; tövén a négy lyuk a markolatba való erősítésére szolgált.

Hasonló penge, mely azonban három darabra tört, került elő az érdekes felső-boldádi bronzműhelyben (Szatmárm.); Péchy Jenő úr tulajdonában.

A n. múzeumban Jankovits gyűjteményéből látunk egy hasonló, de jóval hosszabb pengét.

És ugyanott van egy más penge, mely a nagy-rimaszombati lelettel jött oda.

Mindezeknél a penge alsó széle körded idomban kihajló; de vannak a n. múzeumban mások is, melyeknél a tö négyyszögűen záródik, ilyen van négy darab, és egynél még a mindkét felől lapos fejjel ellátott négy szög meg van épségben.

Másik fajtája sokkal gyakoribb nálunk. A pengék rendszeren jóval hosszabbak, ily markolat lemezek szüksége csak nagyobb pengéknél forogván fön. Megvan itt is a penge tövölí szélesbülése de ezentúl a lemez szűkül, és a végén rendszerint két kiágazással vagy peczeggel záródik.

A tövön lévő két vagy több lyuk tanúsítja, hogy a markolatlapok a pengét a tövön átkarolták és a végső kiágazás mutatja, hogy alul valószínűleg gombbal végződtek.

A keret, mely a lemez szélein rendszerint megvan, valószínűleg beszegélyezte a lapokat. Vajjon azonfölül, hogy szögekkel voltak odaerősítve a lapok, még bőrpántokkal is

1. ábra.

oda kötötték? nem tudni, mert ép példányt nem igen ismerünk.*

A markolatlemez idomán ilyen-kép, mint utóbb látni fogjuk, a bronzmarkolatok három tagját lehet megkülönböztetni: markolatnyújtványok, középső tag, végső tag (laposgomb, korong, csésze.)

A 2. és 3. ábra a legnagyobb e csoporthoz tartozó kardot tüntetik föl, mely eddig hazánkban elétűnt.

A kard Oreszskán találtatott (Zemplénmegyében) és gr. Sztáray Antal gyűjteményét diszíti. Hossza 966 mm; a markolatlemez tövén csonka; középső bordája mellett rovátkos vonaldíszek és töve felé szélein félkördiszek láthatók.

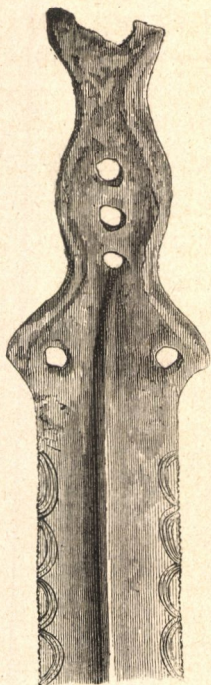
A második ábra az egész kardot mutatja egy hatod nagyságban, a harmadik pedig a töfezőli részt fél nagyságban.

Egy más példány, mely a markolatlemez épsége és a középső finoman hornyolt borda miatt egyike a legdíszesebbeknek, Grafenried gyűjteményében találtatik. (4. ábra $\frac{1}{5}$ nagys.)

Ide tartoznak még: az altorjai penge az erdélyi muzeumban, hossza 803 mm., egész hosszában vonaldíszekkel ékes; a szlatinai, a mármarosai lyceumban; a kigyósi, a

2. ábra.

3. ábra.

4. ábra.

* A honunkbeli kardok bronzmarkolat középső tagján látható harántos szallagokat, melyek néha kidomborodnak, néha pedig csak vonásokkal jelölve, e körpántokra emlékeztető maradványoknak szokták tekinteni. Vesd össze Hildebrand cikkét a f. i. helyen.

gyulai muzeumban, hossza 682 mm.; a fegyverneki, az egri érseki gyűjteményben, hossza 623 mm.; egy példány a Kis-féle gyűjteményből a n. muzeumban; ugyanott egy győrvidéki, egy balatoni, három darab a rimaszombati nagy leletből, hét határozatlan lelhelyű. A híres hajdú-böszörményi leletből öt tartozik e sorba.

Ezek közül kettő valamennyitől abban különbözik* hogy igen széles liliomlevélidomu; egy másiknak, érdekes volta miatt itt adjuk az ábráját (5. ábra ötödnagyságban). Különös rajta, hogy a markolaton a nyújtványok és a végső gomb tömör bronzöntvény, és csak a középtagon van rés a faburok számára. Markolatlemezekkel bíró kardok, melyek a mieinkre hasonlitanak, Németország déli vidékein is gyakoriak.

Itt csak azokat említjük, melyeket Lindenschmit »Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit« című művében közöl I. kötet, 1. füzet, 2. tábla, 13. és 14. számok alatt és I. kötet, 2. füzet, 3. tábla 1. 2. 3. 4. 5. 6. 10. 11. 14. 15. számok alatt.

A második osztályban mindazon kardok sorakoznak, melyeknek markolata bronzból való.

Nálunk ezek határozottan nagyobb számmal találtattak, mint az előbbiek.

A bronzmarkolat legtöbbször üres öntvény, nyújtványai a penge tövét átkarolják, s a pengéhez legtöbbször két lapos szöggel erősítvék, a penge a markolat üregén keskeny folytatványban végig megyen, és ennek tövén egy gombon megáll. Csak ritka esetekben a penge és a markolat egy darabban van öntve.

Egy más általános sajátága az összes idetartozó kardoknak, a markolat középrészének, mely megfogásra szolgál, rövid volta.

5. ábra.

* Lásd Ant. pr. de la Hongrie XI. t. 5. sz.

E tag hossza rendes nagyságú (60—80 cm. hosszú) példányoknál 6—8 cm. igen ritkán valamivel több, a mi tekintve rendes férfi marok szélességét, 9—10 cm., kevés.

E körülmény magyarázatára sok minden hypothesisit állítottak föl a tudósok, és még annak bebizonyítására is használták, hogy apró keleti faj kicsi kezekkel, minők az indusokéi, hozta be ide a bronzculturát.

Nem tartjuk helyén e föltételes állítások bonczolgatásába ereszkedni, mert a kitűzött feladat keretén túl vinnének.

Megelégszünk azzal, hogy a tényt fölemlítjük, és utalunk arra, mit Rómer igen találóan megjegyzett, hogy t. i. nem lévén a bronzkard vágásra rendelve, de szúrásra, hosszabb markolatra még akkor sem volt szükségök, ha a bronzkor népének olyan keze volt mint nekünk. *

Ez osztályhoz tartozó kardok csoportosításában a penge és markolat idomára egyaránt kell tekintettel lennünk.

a) Első helyen a n. muzeumnak két kardja említendő, melynek egyike a rimaszombati leletből került oda.

Pengéjük nádlevélidomú, a markolat nyújtványai belül hegyes csúcscsal nyúlnak a penge domborulata felé, a középtag tojásdad átméretű, egyenletes szélességű, végső tagja pedig szabálytalan idomú bronzlap. Mind a kettő meglehetősen durva mű és a pengén diszítésnek nincs nyoma.

Eddig csak az említett példányt ismerjük hazánkban, a mi vagy arra mutat, hogy ez a typus hazánkban nem dívott általánosabban, vagy hogy igen korai, úgy hogy korán ki lön szorítva más csinosabb készítmények által.

A németországi kardok közül csak kettőt említhetünk Lindenschmit ismeretes nagy művéből, melyek a mieinkre hasonlítanak, az egyik Mainz, a másik Bréma közelében került elé. Lindenschmidt I. k., I. f., 2. t., 5. és 6. sz.

b) Evvel rokon egy más typus, melynél a penge szintén nádlevélidomu és a markolat végtagja lapos és tojásdad

* Műrégészeti kalauz I. k. 50. l.

idomú; de a nyujtványok nyulánkabbak, gyakran erősen kidomborodók, s a markolat középtagja fölül alul szűkülő, és átmszete legtöbbször tompaszögü dülényded idomú.

Ide tartozó kardok szintén csekély számmal vannak.

Első helyen említendő a két buzitai kard, melynek egyike a díszesebb, Graffenried gyűjteményében van (6. ábra), a másika pedig a kassai muzeumban. *

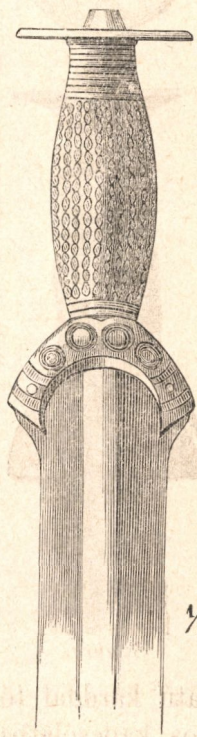
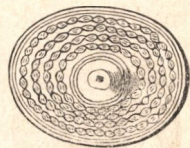
Ugyancsak a Graffenried-féle gyűjteményben van egy ilyen kardnak gombja felőli töredéke, jellemző diszítványokkal.

A n. muzeumban a csányi (Zala) díszes kard képviseli a csoportot, és az erdélyi muzeumban is van egy, mely gazdag diszítésekkel van ellepve.

Mig e typus honunkban aránylag oly ritka, sokkal sűrűbben fordul elő Németországban, Dániában, de sőt Svédhonban.

Montelius a bronzkardok típusainak fejlődéséről írt jeles értekezésében ** erről azt állítja, hogy mintegy közös alapja és kiinduláspontja az egyes bronzkori régiókban utólag használatba jött idomoknak. Ez állítását sok érdekes adattal támogatja, és a mit különösen a magyarföldi fejlődésről mond, saját észleleteink szerint is találónak és lehetségesnek látszik.

E föltevés szerint a buzitai typus az itt c) és d) alatt felsorolandó típusokat korban megelőzte.

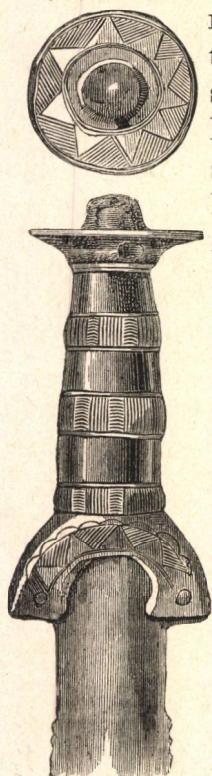

6. ábra.

* Lásd Ant. pr. de la Hongr. XII. t. 55. sz.

** Montelius Sur les poignées des épées et des poignards en bronze. Compte rendu de la session de Stockholm 1876. II. k. 882-921. II.

c) A harmadik csoportot a penge liliumlevélidoma jellemzi, de ez idom nem oly kellemes arányokat mutat, mint a következő csoportnál, az élek vonása kemény és feltűnő töve felőli szűk volta; a markolat végső tagja korong idomú, a nyújtványok némelykor ferdén, legtöbbször azonban egye-

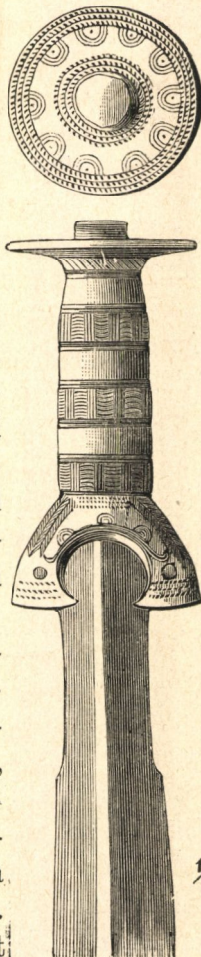
7. ábra.

nesen elmetszvék, a közép-tag néha egyenletes szélességű, máskor a korong felé keskenyül; átmetszete rendszerint tojásdad idomú és három harántosan futó gyűrű- vagy szalagtag emelkedik ki belőle; e tagok néha szélesebbek, néha keskenyebbek, a korong néha át van lyukasztva, néha nincs; vannak példányok, melyeknél a penge és a markolat egyaránt rovátkos, vonalokkal díszes, másfelől az ismertes példányok fele minden dísz nélkülöz.

E típus jóval gyakoribb nálunk mint az előbbie, és határainkon túl ritkábban fordul elő mint azok, azonfölül a csészés marko-

latú karddal több átmeneti idom által szoros kapcsolatban áll, úgy hogy méltán a mi régióknak sajátos típusának tekinthetjük.

Az ide mellékelte 7. és 8. ábrában két díszes példát mutatunk be e csoportból, az előbbi Dillesz Sándor úr, a másik Ráth György úr gyűjteményében van. Magyarázat nélkül is mindenki a köztük fönlévő változati különbségeket könnyen ki fogja találni. Mind a kettő félnagyágban adja az eredetieket.

8. ábra.

1/2

Egy ismeretlen eredetű töredék a Matica slovenska gyűjteményében a Dillesz-féle kardhoz hasonlít; míg a Graffenried gyűjteményében lévő boldvai kard ismét a Ráth-féléhez áll közelebb.

A nemzeti muzeumban egy tizenkét darabból álló sorozat képviseli e csoportot. Ezek közül egy töredék Bótáról való. Egy kisebb fajtájú példány Szécsénből került oda, kettőt az intézet Kiss gyűjteményével kapott, és más öt darab szintén ismeretlen eredetű (bár bizonyosan magyarhoni).

Más három kard, melyek közül kettő csonka, a nagybobróczyi lelettel került a n. muzeumba és Kis-Bobróczyról szintén egy érdekes bronzlelettel két hasonló példány Majláth Béla gyűjteményébe jött. (Ant. pr. de la Hongr. X. 11. 15.).

Egy szokatlan hosszasságú kard Esztergomból van Graffenried gyűjteményében, melynek ábráját itt adjuk (9. ábra) $\frac{1}{6}$ nagyságban, hossza 766 mm. és egy Mármaros-megyében talált példány, mely kicsi volta és a markolatnyújtványok idoma által tűnik ki, Mármaros-Szigeten van Mihályi János tulajdonában. A mellékelt ábrák (10. és 11. sz.) egyike az egész kardot egy $\frac{1}{6}$ nagyságban, a másika a markolatát $\frac{1}{2}$ nagyságban mutatja.

Végül szintén honi eredetű — beszterczei — egy idetartozó kard a bécsi cs. muzeumban. *

A külföldön mindössze három példányt ismerünk.

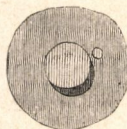
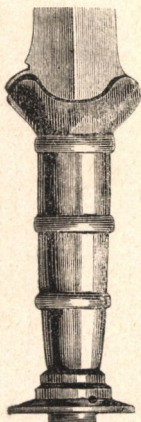
Egy Salzburgban van, ** egyet

9. ábra.

10. ábra.

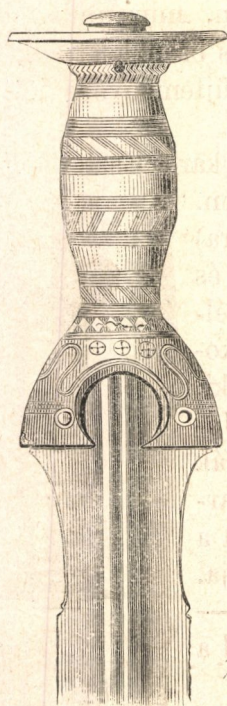
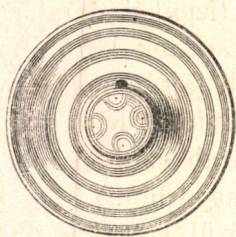
11. ábra.

* Rajzát lásd. Compte rendu de la session de Stockholm I. k. 545. l. 13. sz.

** Rajzát lásd. Comte rendu de Stockholm I. 900. l. 33. sz.

Regensburg mellett a Dunában találtak* és egy harmadikat jelez Montelius a speieri muzeumban.**

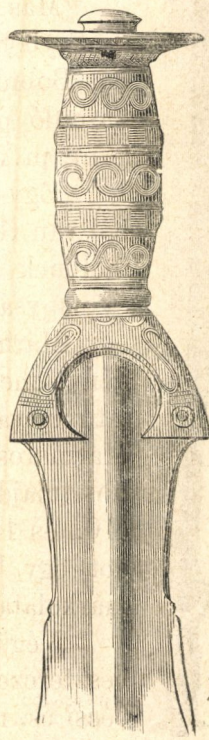
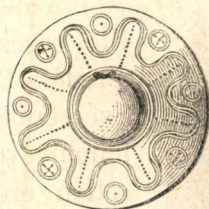
d) Utolsó helyen mutatjuk be azt a typust, melyet a szakemberek már eddig is magyarhoni gyanánt mutattak be az irodalomban.

12. ábra.

Főjellege, hogy a markolat végén nem korong, de csészeidomú folytatvány tűnik föl, közepén gomb van és a csésze fala rendszerint a gomb mellett át van lyukasztva.

A penge idoma mindig lilium levél-idomú s élei néha meglepő elegáns hajlásúak; töve felé gyakran néhány centiméternyire terjedő keskenyülés van, és e keskenyülés kezdetén az élek fogak módjára kimetszvék, a középső borda legtöbbször határozottan kidomborodik, fölüllete a közepéig gyakran háromlapú vagy végig hornyolt,

13. ábra.

és legtöbbször a csúcsától a borda mellett párhuzamosan futó, néha végtelen finomságú vonalcsoportok díszítik a pengét.

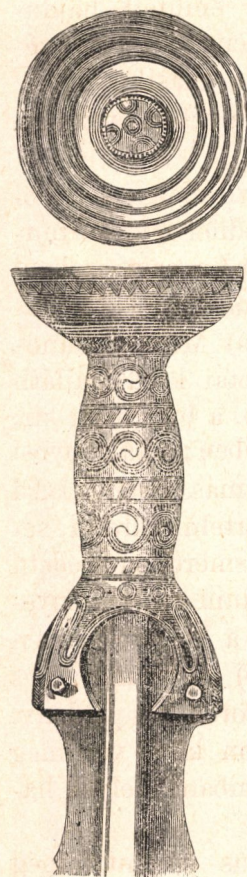
* Rajzát lásd. Lindenschmidtnél I. k. I. f. 2. t. 7. sz.

** Compte rendu de Stockholm II. 902. l. 4. sz.

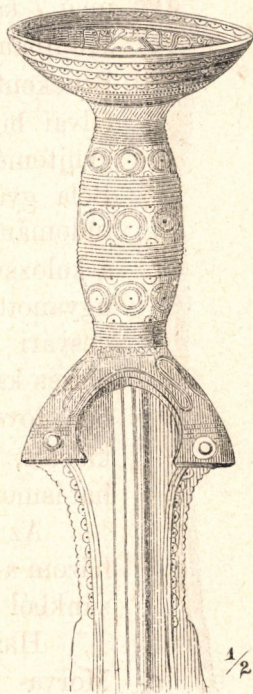
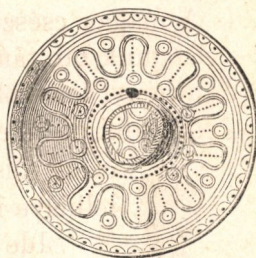
A markolatnyújtványok majd kivétel nélkül egyenesen elmetszvék, belső szélök kellemes hajlású görbét képez és a markolat középrésze is azáltal, hogy közepett gyengén kihajló, a markolat csínját emeli.

Legtöbbször a markolat egész felülete a legfinomabb egyenes és néha habmaeander- kör- és hullámidomú vonalakkal és pontokkal van ellepve és a markolat közép részén ama három harántos szalag, melyekkel már az előbbi csoportoknál is találkoztunk vagy gyenge domborúlatban vagy vonalakkal jelezve föltűnik.

Ha a csészés kardokat Montelius-sal a magyarhoni bronzkard legkésőbbi fejlődési idomának tartjuk, akkor azon kisebb számmal föltűnt kardokat, melyeknél a korong még csak igen keveset hajlik be, és a csésze

14. ábra.

15. ábra.

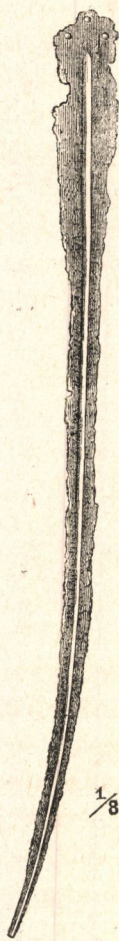
igen lapos, átmeneti idomnak tekinthetjük.

Mintákül ez átmeneti idomra két díszes kardot mutatunk be a debreczeni főiskola muzeumából (12. és 13. ábra).

Az előbbi a hajdu-böszörményi leletből való, a másikonak a lelhelye ismeretlen.

Ide sorolandók még: a miskolczi kard Graffenriednél, sajátos rajta, hogy markolatnyújtványai egymásfelé csúcsba futnak; a n. muzeum kardjai közül a két nagyváradi és a tordai kard.

A magas csészéjű kardok jellemzésére két díszes példányt adunk mintául. Az egyik a sokszor említett hajduböszörményi leletből való, és most Graffenried gyűjteményének válik díszére (14. ábra $\frac{1}{2}$ nagys.) a másik a debreczeni főiskola érdekes gyűjteményében őriztetik, lelhelye ismeretlen (15. ábra).

16. ábra.

Ide tartozik a hajduböszörményi leletből még 7 kard, melyek Graffenriednél és a n. muzeumban vannak; a kobori kard a nagy-szebeni Bruckenthal muzeumban egy kard a felső-kálfalvai bronzleletből (Mármaros) Mihályi János gyűjteményében; a király-lehotai kard Majláth Béla gyűjteményében; egy db. a budapesti kir. tudományegyetem gyűjteményében; a bálványosi a kolozsvári muzeumban; egy más erdélyi kard ugyanott; a seiburgi és a gurtelni kard a segesvári gymnasiumnál; egy ismeretlen eredetű díszes kard a debreczeni collégium gyűjteményében, továbbá a n. muzeumban a Hársas hegyén kiásott, a cserépfalvai (Borsod) a körmöczi és hat ismeretlen lelhelyű ép vagy töredékes példány.

Az itt felsorolt 33 kardon kívül van még három a bécsi és grácz muzeumban, melyek hazánkából kerültek oda.

Hazánkon kívül Montelius szerint* még Morva- és Csehországban, Déli-Németthonban, Mecklenburgban és éjszaki Olaszországban, továbbá Posenben, sőt Svédhonban is kerültek elé csészés kardok; de számuk egészben véve csak tíz.

* I. h. 902. és 903. l.

Az itt ismertetett idomokon kívül az eddig hazánkban színre került bronz kardok közt csak kettőt tudunk, mely a fölismert csoportok egyikébe sem sorolható.

Az egyik a n. muzeumban van, lelhelye ismeretlen; pengéje és markolata egy darabból állanak, a penge szélesen kihajló lapos, idoma a szokásos liliomlevélidomtól eltér; a markolat szokottnál keskenyebb, és alul keresztben álló laposra nyomott kúpidomú gombbal bír. A külföldi típusok egyikével sem egyezik meg.

A másikat, mely görbe volta miatt még feltűnőbb, az erdélyi muzeum őrzi. Lelhelye Sáromberke; rajzát $\frac{1}{8}$ nagyságban itt adjuk (16. ábra); hossza 965 mm.; Hildebrandtól hallottuk, hogy Turinban is volna egy hasonló görbe bronzkard, mely tudtunkkal még nincs közzé téve.

E ritka érdekű példánnyal zárjuk be a magyarhoni kardok áttekintő ismertetését, mely azoknak, kik a honi bronzkor fejlődési phásisainak földerítésén fáradsz, behatóbb kutatásokra kiindulási pontul szolgálhat.

Hampel József.

Miskolcz város pecsége 1433-ból.

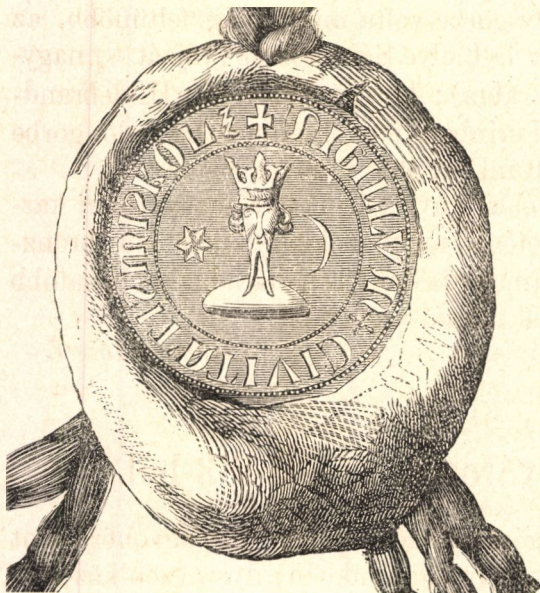
Atörténelmi-régészeti segédtudományok nagyobb részint még egy elhanyagolt tér irodalmunkban; ilyen ezek között a pecséttan is. Nem állíthatni ugyan, hogy a pecsétek tökéletesen figyelmen kívül hagyatnak történelmi- s régészeti bűváraink által, mert Pray-nak 1805-ben megjelent munkájához csatolt tökéletlen és nem a mai kor követelményeinek megfelelő rajzai óta sokat haladtunk, de ez csak elszórt működés, és valószínűleg el fog még telni néhány év, míg egy ilyenmű rendszeres munkálatot fogunk felmutathatni. Addig is, mennyire lehet készítsük elő a tért, hogy jártabb útja legyen a buzgó vállalkozónak.

Egy rendszeres pecsétannak nem érdektelen részét fogják képezni városaink régi pecségei. Évekkel ezelőtt sze-

renesés voltam egy ilyet feltalálni a Bárczay-család gazdag levéltárában. (F. XXXII. Nro 1.)

Miskolcz város bírāja által 1433-ban kiadott hártya oklevélről piros-zöld selyemzsinóron függ a rajzban itt közlött jól konservált pecsét. A sárga viasz pogácsába nyomott kerek pecsét belső átmérője 4 cm, két gyöngyözött körvonal között lévő körirata következő:

+ SIGILLVM + CIVITATIS MISKOLZ.

Középen egy czipón Zsimond király szakállas koronás képe, jobbról csillag, balról félhold.

Nem lesz talán érdektelen megemlíteni, hogy Miskolcz városa jelenleg egy szerecsenalakot használ címerül, lehet ugyan, hogy ez egy későbbiadományeredménye, de valószínűbbnek tartom, hogy az itt közölt-

nek eltorzított czímer alakja, a kétfelé nyíló szakállból láb-szár, az arczból test és a koronából szerecsenfő, a korona alatti hajfodorból pedig a csillag és félholdig nyúló kar könnyen származhatott, ha avatatlan szemek utasították az értelmetlen vésnököt.

Különben több esetet tudok, hogy a mult században, sőt még e század elején is az egyes családok tökéletes eltorzított alakban használták nemzetségi czímerüket, mi fentebbi állításomat csak megerősítheti.

B. Radvánszky Béla.

Régészeti irodalom.

A békés-vármegyei régészeti- és művelődéstörténelmi társulat évkönyve 1875/6. Szerkeszti *Zsilinszky Mihály* társulati titkár. II kötet. B.-Gyula. 1876. 8. r. 208. l.

A békés-vármegyei rég. és művelődéstörténelmi társulat második évkönyve fekszik előttünk, azon társulaté, melyről már tavaly azt jegyezte meg a nemzeti muzeum tudós igazgatója, hogy fiatalsága daczára máris »igen tisztességes helyet foglal el a provincialis muzeumok között«. Azóta egy év tölt el, a társulatnak van már 10 alapító, 175 rendes és 230 pártoló tagja, meglehetős tőkéje, muzeuma — kiváló a a gazdag éremgyűjtemény — rendezett, elnöksége és tisztviselői pedig lelkesen buzgólkodnak a társulat ügyeiben. Mindmegannyi tényező egy társulat fölvirágzására nézve. Ez egylet gyors fölvirágzásában két tényező bír irányadó befolyással. Az egyik hogy tisztviselői kitartók a szervezésben, a másik tagjainak, hogy úgy mondjuk társadalmi állapotában van. Tagjai ugyanis a békés-megyei közép-osztály színe javából sorakoznak. Ott van a lelkészi, tanítói, hivatalnoki kar is, de a magvát e körnek mégis a földbirtoikos osztály képezi. Szerény nézetünk szerint nagy érdeme ez az elnökségnek, hogy ily általános érdekeltséget tudott fölkelteni, s másrészt éppen ez a körülmény garantiája a tartós sikernek.

A mi az évkönyv tartalmát illeti, abban egy *régészeti* közleményt olvasunk. Ez *Haan Lajos* derék tudósunk tollából folyt s a társulati muzeumban lévő némely kő- és bronzkori tárgyakat ismertet, mintegy 17 ábra kíséretében. Konstatálja, hogy Békésmegye területe mind a kő-, mind a bronzkorban lakott volt, elősorolja a lelhelyeket, s azután egyenként leírja a tárgyakat. Ezek közül legbecsesb kétségkívül ama tévesen u. n. avar sisak, mely a kiállításon is föl-tűnést költött, s már Pulszky figyelmét is magára vonta tavalyi látogatása alkalmával.

A többi czikkek részint történelmi, részint művelődés-történelmi színezetűek. Így *Benka Gyula* Kristoffy György érdemes tanító jellemrajzát adja, *Szemián Sámuel* Csaba lakosságának életéből ad egy élénk képét, ugyancsak Haan ismerteti Békés-megye állapotát III. Károly idejében. *Zsilinszky Mihály*tól két rendbeli érdekes közlés olvasható: a Pero lázadás története Békés-megyében, s Gyulára vonatkozó török okmányok ismertetése. Azonfelül *Hajósy Ottó*tól van egy melegen írt emlékezés Tomcsányi Józsefről.

A II. rész az egylet hivatalos közleményeit tartalmazza.

Öröndetesen constatáljuk, hogy ez évkönyv — bár a régészeti irány kissé jobban is lehetne képviselve — becsületére válik az életképes társulatnak.

Thallóczy Lajos.

Történelmi és régészeti értesítő, a dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Az igazgató választmány megbízásából szerkeszti *Miletz János* titkár. III. évfolyam. I. füzet.

Öszinte, igaz örömünkre szolgál, hogy a dél-magyarországi tört. és rég. társulat irodalmi vállalata nem veszett a közöny feneketlen kátyújába; s megérvén szerencsésen a harmadik évfolyamot, ebből íme megjelent az első füzet, melylyel lapunk keretéhez mértén foglalkozni akarunk.

A füzet első dolgozatát *Miletz János* úr értekezése képezi: »Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékeiről«.

Értekező a nevezett vármegyének leginkább éjszaknyugati részén létező történelmi és régészeti emlékek ismertetésével foglalkozik elég kimerítő szaktanulmány alapján, s az idevonatkozó adatok lelkiismeretes felhasználásával; s egyúttal ígéretet tesz, hogy adandó alkalommal a megye többi emlékeit is szellőztetni fogja.

Kétségtelen, hogy az értekező már pusztá ígéretével is lekötelező szolgálatot tett a tudomány embereinek, s ha az

ige testté lesz, nem lesz ok azon feljajdulásra, hogy egyik jeles tudósunk legújabb munkájához mellékelt régészeti térképen Temes- és Torontálmegyék — mint Afrika benseje a földabroszon — üres helylyel vannak jelölve.

Visszatérve Miletz úr értekezésére, nyilvánvalólag látható, hogy csak egy megye területén megjelölt régészeti emlékek mily kiáltóan bizonyítják, mennyi teendő vár még nálunk a szaktudomány embereire.

Érdekes a füzet második közleménye is Molnár Vid úrtól ily cím alatt: «Az illyr-magyar collegium Bolognában 1537—1781,» de ez már nem tartozik az archaeologia körébe.

Az említett értekezések után, a dél-magyarországi régészeti s történelmi társulat beléletére vonatkozó jelentésekkel találkozunk, melyek, tekintve a választmányi ülésen beterjesztett jelentések anyag-gazdag voltát, élénknek nevezhetők, másrésről pedig a tagok nagy érdeklődéséről tesznek tanúságot.

A füzet többi részét gondosan válogatott apróbb közlemények töltik be, s a legvégén a társulat tagjainak statisztikai kimutatása közöltetik, melyből kiderül, hogy e társulatnak jelenleg 264 tagja van, s ezek közt 12 alapító, — 3 tiszteletbeli.

Kimondhatjuk, hogy ily gondos szerkesztés mellett a dél-magyarországi régészeti és történelmi társulat közlönye még a laikus körökben is hódíthat, amit szívből óhajtunk!

E K.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalékok. *Két érdekes érem.* Zombat István m. k. honvédezredes kinek pénzgyűjteménye méltó hírnek örvend, s ki egyike legbuzgóbb érmészeinknek, Konstantinápolyból két éremnek jutott birtokába. Az egyik egy római denár(?), melyen a császár arczképe az eddig ismertek egyikéhez sem hasonlít, mi tulajdonosát arra a gondolatra vezeti, hogy ez egyike a Gallienus uralkodása alatt fellépett

50, illetőleg 18 zsarnok pénzeinek. A másik egy byzancezi rézérem melyet tulajdonosa Sabatier után a Tibérius II. Constantinusénak (574—582) vélelmez. Veretésének helye Theupolis (Antiochia) későbbi neve. Az érem fejdoldalán levő «PACCUVIATCDIS» felírás, ritkaságára utal. Az érem előlapján a fejképménnyel díszített előrenéző fejedelem jobbában papirtekercset, baljában pedig régi római sassal ékített kormánypálczát tart. Hátlapján:

A	
N	mGI
N	THEUP
O	

áll, a «G» Zombat úr szerint a görög lambdát azaz a G-t jelzi, I pedig a görög 10-et, tehát anno 16, M annyi, mint 40 (assarion), s ez a darab pénzértékét jelzi.

—h—

A m. n. muzeum kincstárából. E hó elején egy csinos ezüst tál jutott a m. n. muzeum birtokába, mely megérdemli az ismertetést. A kerek, két füllel ellátott tál egy 4 cm. magas, 9—7·5 cm. átmérőjű ovál-alaku talpon áll, mely a csúcsíves technikára emlékeztető hármass lóherlevél (*Dreipass*) és halhólyagidom (*Fischblasen*)-féle ciselirozással van borítva. A 20·4 cm. átmérővel bíró tál fenekén ügyes compositióval Krisztus és 12 apostola van ábrázolva. Középen egy 6 szirmu rosette-keretben Krisztus dombormű-mellképe látható az utolsó vacsora jelenetével, előtte asztal, rajta kehelylyel, baljában hosszúdad kenyér, melyet fölemelt jobbával megáld. E keretből 12 küllő szökik ki, melyek ívezetten kis arkadokat képezvén, az apostolok álló dombor-szobrai foglaltak magokban a következő rendben:

Krisztus feje fölött az első helyen *Péter* áll, jobbában kulcs-csomagot, baljában könyvet tartva; utána

Pál, jobbában meztelen hosszú kétélű kard, baljában könyv.

János, jobbában kehely, a belőle kiemelkedő kigyóval, baljában könyv;

András, jobbát mellére szorítva, baljában az X alakú (András-)kereszt;

Bertalan, jobbában kés, baljában könyv;

Fülöp, jobbában kibontott zászló;

Ifjabb *Jakab* (Jacobus minor), jobbában flagellum, baljában nyitott könyv;

Öregebb *Jakab* (Jacobus major) zarándok öltözékben, fején kalappal, jobbában zarándokpálcza, baljában könyv, mellén kagylóhéj;

Tamás, jobbájában szögletmérő, baljában könyv;

Simon, jobbájában könyv, baljában fűrész;

Judás, jobbájában pénzeszacskó;

Máté, jobbájában toll, baljában könyv.

Az apostolok illetén beosztásánál több figyelmet érdemlő körülmény tűnik föl. Így pl. az, hogy Judás is köztük van, amiből sejthető, miszerint az egész domborkép az utolsó vacsorát állítja elénk, mert különben *Mátyás* állhatna inkább helyette; továbbá Péter elsőbbsége (*Primatus Petri*) is ki van tüntetve, mert ő áll az első helyen; némi mélyebb értelme is van ezen elrendezésnek, így Pétertől jobbra *Máté*, ki írott szóval, evangéliumával, balra pedig *Pál* látható, ki élő szóval, predikálásával lett a nemzetek apostolává; szintígy *János*, a szeretet apostolával átellenben a hűtlenség és árulás példája Judás áll.

A szobrok 3·7—4·2 cm. magasak és gyámkő (*Consol*) alakú kis polczon állanak, melyről egy stylizált levél csüng le. Az alakok többé-kevésbbé sikerültek; kiemelendők köztük Péter és Judás, amaz a sziklaszilárdság, emez pedig a lelkiismeret furdalásából származó ijedtség meglepő kinyomatával arczán. János, a szeretet apostolának alakja szintén kifejezésteljes. Arczvonalaait tekintve Fülöp teljesen elűt a többitől; rövid bajusza, körülnyírt szakállá, valamint erőteljes arczéle magyar typust kölcsönöznek neki.

A tál cziselírozott háttére ezüst színű, míg az alakok és díszítmények, valamint a tál pereme és két füle dúsan vannak aranyozva. E vert mű, styljét tekintve a renaissance jobb éveiből mintegy a XVII. század második feléből származhatik. Rendeltetését bajos teljes bizonyossággal meghatározni, mert nem csak egyházi, hanem pusztá profán edényeket is szoktak még ezen korban is a sz. írásból vett jelenetekkel, Krisztus, az apostolok és szentek alakjaival díszíteni. Részünkről azt véljük, hogy tekintve az utolsó vacsorát ábrázoló előállítást profán asztali edény lehetett. Lehelyeül az eladó *Petronellt* (*Carnutum*) emlegeté, valószínűleg csak azért, hogy — ami napirenden szokott lenni — jobb vásárt kísértsen meg vételre ajánlt darabjával. Anyaga jó ezüst, súlya 20 1/2 lat.

Czobor.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *Elismerésnyilvánítás a műipari- és tört. kiállítás alkalmából.*
Ő Felsége f. évi febr. 3-án kelt elhatározásával megengedte, hogy

gr. Zichy Paulai Ferenczné szül. Kornis Anna grófnőnek a magyarországi árvízkárosultak javára múlt 1876. évi május és június hónapokon — kezdeményezése folytán — Budapesten rendezett műipari és történelmi emlék-kiállítás-létesítése és kivitele körül tanúsított fáradhatatlan tevékenységeért, — továbbá gr. Bethlen Andrásnak, Bubics Zsigmond apát és pápai kamarásnak, gr. Festetics Vilmosnak, dr. Henszlmann Imre r. k. egyetemi tanárnak, gr. Khuen-Héderváry Károly orsz. képviselőnek, Länger Károly vallás- és közokt. miniszteri segédhiv. aligazgatónak, örgróf Pallavicini Ede pénzügyminiszteri titkárnak, Perlaki Elek, gr. Károlyi Alajos uradalmi ügyésze és pénztárnokának, Pulszky Ferencz muzeumi igazgatónak, báró Radvánszky Béla orsz. képviselőnek, dr. Rómer Flóris apát és muzeumi őrnek, Szalay Imre vallás- és közokt. miniszt. titkárnak, Telepy Károly képzőművészeti társulati titkárnak és gr. Zichy Jenőnek ugyanazon kiállítás alkalmával tett jeles szolgálataikért elismerése nyilváníttassék.

— *A m. n. muzeum érem- és régiség osztálya* f. é. január havában a következő érdekes ajándékokkal szaporodott: *Weisz Mórtól* Deák Ferencz városligeti, vesszöböl font karszéke, támláján e felirattal: E széken ült *Deák Ferencz*, városligeti sétái alkalmával 1861—1874; *Bárczay Ödöntől* egy bronz kalapács-szekereze; id. *Keller Rezsőtől* 1 szarv löportartó «ANNO 1738 DIE D. JANVARI» felirattal; *Grüber Józseftől* a mohi pusztán (Borsodmegyében) lelt és a kongressuson kiállított következő beceses tárgyai: 4 agyag urna és töredéke, 10 cserépedény, 2 cseréptál és 1 cserépfödő; *Gózon Imrétől* 5 köeszköz, 2 vaspatkó; *Antal Páltól* a 76.4 cm. magas és 66 cm. átmérőjű *regölyi* nagy hamvveder; *Kammerer Ernőtől* egy kisebb alkatu hamvveder; *Folkusházy Boldizsártól* bronzkés, egészen új alak, aminő még nem volt gyűjteményünkben; *Mihály Istvántól* bakony-szt.-lászlói plebánostól 4 agyagbögre, egyik igen csinosan diszítve, 1 db. agyaggyöngy, bronzhajtű- és fibula-töredékek, lelhelyük *Százhalom*, a Bakonyban; *Drahotuszký Ferencz* cz. kanonoktól 9 db. ezüst római köztársasági érem, 1 kő-amulette, 1 csont-, 2 réz- egy vaseszköz, 1 bronzpalstab és 1 bronz tokos szekereze; *Budapest főváros közönségétől* a József nádor emlékére vert érem három, arany, ezüst és bronz példánya díszes bársony tokban; *Ullmann Jánostól* Lipót-féle rézkrajczár 1696-ból; *Horváth Imre* gógánfai plebánostól egy igen érdekes ezüst barbár érem, gógánfai (Zalamegyében) lelet; *Pulszky Ferencz* igaz-

gatótól a párisi nemzetközi földrajzi congressus 1875. évi emlékérmé bronzból; *Léránt Antal* barcsi segédlelkéskéntől 1 db. Maximianus-féle ezüst érem, lelhely *Isztimér* (Fehérmegyében). Cz—r.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztályát* f. é. január havában 11-szeri nyitás alkalmával 2730 egyén látogatta.

— *A történelmi társulat febr. 1-én tartott ünnepélyes közgyűlése* a társulat eddigi gyűléseinek legérdekesebbjei közé tartozott. A régészet dominálta azt. Rómer Flóris «A magyar ötvösség történetéhez» című nagy szabású értekezést olvasott fel, mely nem csak hazánk ez említett középkori virágzó műiparának történelmét új adatokkal meggazdagítja, de egyszersmind az említett iparág gyakorlatának rendszerezéséhez is közelebb vezet. A tudós szerző felállított tételeit mindjárt helyben bemutatott régi ötvösművekkel bizonyította be. E nagy fontosságú és jelentőségű értekezés a *Századok* valamelyik legközelebbi számában lévén megjelenendő, annak bővebb s érdemleges megismertetését alkalmilag közlendjük.

— *A «Századok»* ez évi II-dik vagyis februáriusi füzete sokat érdekes tartalommal jelent meg. Ezen szám becstét azon közközlöny is emeli, hogy tapintatos és körültekintő szerkesztősége ez alkalommal visszatekintő is volt, részben nagybecsű főczikkein felül jeles tárczát is adott. Élénk emlékünkből van ama közérdekeltség, melyet Thaly Kálmán szerkesztősége alatt ezen havi szakírat élénk tárczájával előidézett, mely gazdag történelmi adalékaival még ma is kincses háza a történelemmel foglalkozó szakembereknek, s jórészt annak is lehet a jelen eredményeket köszönni. E jeles füzet tartalma: *Emlékbeszéd gróf Mikó Imre felett.* Irta b. Kemény Gábor. — *A velencei diplomácia, különösen a XIV. és XVII. században.* Wertheimer E. — *Pótlék a magyar hadi történethez a vezérek korában.* Salamon Ferencztől. — *Az 1686. évi visszafoglalás után Budán maradt törökök,* Némethy Lajostól. — *A vasmegyei régészeti egyesület.* Lipp Vilmostól. Történelmi irodalom: *Henszlmann régészeti művének ismertetése* Δ -tól. Különfélék. *A Zrínyiek Csehországban.* Wagner Tivadartól. — *Királyi méhészek Baranyában.* Hatos Gusztávtól. — *Történelmi apróságok,* közli: Nyárádvölgyi. — *A magyar hadi költségek 1549-ben,* közli: Thallóczy Lajos. — *Régi magyar községi pecsétek,* közli: Nagy Gyula. — *Egy magyar példabeszéd a XVI. század elejéről,* közli: Csontos János. — *Érsek-Újvár ágyúi 1685-ben,* közli: ifj. Fehérpataki László. — *Irodalmi szemle. Vegyes közlések. Történelmi könyvtár.* ▽

— *Történelem és régészeti emlékeket ismertető mű- és térkép.* A délmagyarországi tört. s régészeti társulat buzgó titkára, Miletz János, eddigi becses tudományos működéseit egy felette fontos új vállalattal, Délmagyarország régészeti helyismertetésével, ígérkezik szaporítani. Terve szerint: Délmagyarország mindazon történelmi és régészeti emlékeinek részletes leírását adja, melyek még hazánk ezen déli részén napjainkig fellelhetők vagy meghatározhatók; vagyis a mű magában foglalandja: Arad, Csanád, Krassó, Szörény, Temes és Torontál vármegyék egész területét. A leírandó emlékmaradványokat, lelhelyeket, romokat sat. *egy a műhez melléklendő részletes régészeti térkép fogja pontosan feltüntetni*, melynek szerkesztését Fromberg Róbert Temes-Béga-vízszabályozási mérnök vállalta magára.

— *Rómer Flóris régészeti buzgóságának fényes eredményei* közé, az általa újabban múlt évi okt. 12-én alakított *tisza-zugi* arch. társulatot méltán számíthatjuk. E társulat, múlt évi működésének eredményeiről már is egy alaposan kidolgozott, 37 fametszettel illusztrált részletes jelentést bocsátott közre. A társulat múlt évi nov. 4-ig négy nagyobbyszerű ásatást, úgymint: kettőt Szelevényen, Pusztá Istvánházán, és T.-Ughon — rendezett.

A legelső, vagyis az okt. hó 16-ka-i szelevényi ásatás alkalmával egy 1.50 méter átméretű s 63 cm. mélységű kerek sírgödör találtatott, melynek oldala és feneke kemény sárga agyagréteg volt. Ezen sírgödör közepe táján találtatott egy emberi csontváz, és pedig hihetőleg ülő helyzetben, mert ezen váz láb- és karsontjai, mind a koponya közelében egy rakáson feküdtek. Ezen csontvázat csupa csont szerszámok, nyílhegy, szarvasagancs, kalapács sat. és hamú környezték. Okt. 19-én, a Pusztá-Istvánháza határában levő három halom egyike lőn kutatás alá véve. Ebben egy keletről nyugatra fekvő 30 méter hosszú fadorongokból összeállított sírkamra hozatott napfényre. A faburkolat alatt három emberi csontváz egymás mellett, fejjel délnek hanyattfekvő állapotban feküdt. E csontvázak hossza: 1.63, 1.34 és 1.26 méter volt. A koponyák egyike sem volt egészben felvehető. Az első csontváz jobb karja feje felé fel volt nyújtva, a balkarja lefelé. A másik két csontváz karja mind egyenesen lefelé kinyújtva lábszáraiknál fekvő találtattak. Mind a három csontváz, valami cement, méz, homok és agyag-vegyülek-féle, 2 centiméter vastagságú, szürke fehérségű, kemény anyagtapaszon feküdt; azonban már térdeiken túl lábaik tiszta homokon

nyugodtak. E csontvázak mellett semminemű régiség nem találtatott. Az ughi ásatással az úgynevezett barbárkori *konyha-hulladékok* telepeinek egyik leggazdagabb helye lett felfedezve hazánkban. Az egy napi ásatás alatt napfényre hozott leletek száma összesen 1047 darabra megy, melyek cserép, csont- s kő-régiségekből állottak. A cserépdarabok kezdetleges czifrázatokkal vannak ellátva. Edény csak egy találtatott, ennek is a teteje hiányzik. Bronznak nyoma sem mutatkozott.

A nov. 4-ki szelevényi ásatások szintén érdekes konyhahulladék helyeket hoztak napvilágra, melyek az előbb említett ughiakhoz hasonlóak.

Ez alkalommal egyszersmind el nem mulaszthatjuk, hogy az illető régészeti társulat lelkes elnöke Széll Farkas, titkára Kovács Albert és muzeumőre Schweiger Lajos uraknak a tudomány nevében mély köszönetünket ki ne fejezzük.

— *Római régiség.* Faddi helység határában, a helységtől dél-nyugatra a Duna meder magaslatán, melyen valószínűleg az *aquincum-mursai* ó-buda-eszéki római országút elvonult, egy érdekes római mértföldmutatót találtak, mely C. IVL. VERVS MAXIMIVS császár alatt emeltetett LXXXVI ezer római lépésnyire. Emeltetésének ideje a Consul designatus nyomán 236-ik évre Kr. születése utáni időre tététhetik.

— *A pannonhalmi Sz. Benedek-rend győri főgymnasium programja,* Győrvárosa harmadik római temetőjének ásatása alkalmából Méri Elektől «*Arabona temetői*» című értekezést hoz. E tanulmányozás, úgy kidolgozására, mint tudományos belbecsére nézve hazánk legújabban írt régészeti termékei jelesbjei közé sorozandó. Egész tárháza a római régiségeknek; számosnál számosabb fazekasműveket, szobrokat, üvegeket, érmekeket, sat. tanulunk meg benne ismerni. Mindenekfelett e győri régiségek között két tárgy vonja magára a figyelmet; az első, arczfesték bronztokban, a második pedig egy előkelő leány sírja Domitián császár idejéből (Kr. u. 86—96), a legkülönbébb házi szerekkel s ruha maradványaival.

— *Emberi nyomok a történelem előtti időkből Szarvason* című érdekes tárczacziikk jelent meg a «*Szarvasi Ujság*» e folyó évi 1. számában Sipos Somától. A szarvasi őskori maradványok főtelepe a város keleti részén az úgynevezett «*Halez*» tanya tőszomszédjában terül el, de az úgynevezett «*czigány-ér*» egész völgye hozzá

tartozónak tekinthető. Az itt található régészeti eszközök anyagaik szerint csoportosítva háromfélék u. m. kő, cserép és csonteszközök.

Kőeszközökből itt serpentinköből csiszolt baltát, igen sok obsidián nyíl és késhegyeket, obsidián és kovakő nucleusokat találtak, s csak pár héttel ezelőtt Pokorny László úr egy tejszínű chalcedon, mintegy hüvelyknyi hosszúságú átfúrt gyöngyszemet lelt.

A csonteszközök gyérebben fordulnak elő Szarvason, mindamellett ezekből is néhány érdekes csiszolt nyíl és dárdahégy hozott napfényre.

A mily gyérek a csonteszközök e lelhelyen, oly bőven találhatók a legkülönbözőbb alakú edény-töredékek. Ugyszólván kirekesztőleg mázatlanok.

A legtöbb darab czifrázatokkal van díszesítve, s az egyszerű becsipkedéstől az egyenes és kígyózó vonal legkülönfélébb változatait mutatják.

A tömérdek emberi és állati csontmaradvány közt számos szarvasagancs töredéket találni.

— *Figyelmeztetés érmészeinkhez.* Szuk Lipót tanár (Budapest, gránátos-útca 3. sz.) magyar és erdélyi érem-gyűjteménye másodpéldányainak jegyzékét (kapható Knoll Károly m. akad. könyvtárusnál) «bocsátá közre a végből, hogy azokat darabonként is kész hasonló érmek változatáért, vagy római, vagy lengyel érmekért cserében, avagy készpénzfizetés mellett átszolgáltatni».

A jegyzék 409 magyar s 33-féle erdélyi; jelesül az előbbienekre nézve 170 darab árpádházi, 120 közösházi s 119 habsburg-lothring házi különböző nemű érmet tartalmaz, melyek közül, az említett jegyzék szerint 10 darab eddigi érmészeti munkáinkban még nem volt közölve.

Külföld.

— *Az olympiai ásatásokról* a Reichsanzeiger részletes leírást közöl. A főlelet január 9-én és 10-én, a templom felső lépcső északi sarkától pontosan északkelet felé 18 méternyi távolságra fedeztetett fel; ott 5 nagyobb szobortöredék találtatott, melyek bizonyosan a keleti homlokzathoz és ugyan többnyire annak szoborcsoportozatának északi feléhez tartoztak. Legfölül egy térdelő leány felső részét képező szoborrész találtatott; e leány állása megfelel a homlokzat déli felén levő kocsivezetőéhez. Eszoborrész mellett egy női öltönyös szobor térdenalóli része volt; ennek hátsó oldalán nincsen kifaragva. Igen valószínű, hogy e töredék a december 11-én talált, Steropé-nek vagy Hippodameia-nak tartott női alakhoz tartozik.

A harmadik szoborrész egy meztelen fiú nyaktól czombig érő torzója. Az első szoborrész alatt egy kitünően alakított ménló hátulsó, a test közepétől a hátulsó czombok közepéig terjedő része feküdt. A fiú mellett, a már régebben talált két lónyakat tartalmazó dom-borműtáblához pontosan illő folytatását lelték. Ezen utóbbi lelet által a homlokzat északi felében levő négyes fogat hátulsó részének, azaz két lónak, főkörrajza és főtömege most már kiegészítettetett, úgy hogy a most talált ménló-részszel és több régebben talált ló-töredékkel az egész négyes fogat megközelítőleg helyes restaurálása lehetséges.

Sz....

— *Archaeologiai ünnepély.* A római archaeologiai intézet a klaszikai archaeologia és az antik műtörténelem megalapítójának — Winkelmannnak — születésnapját a tarpeji sziklán ünnepelte meg.

Az első felolvasást dr. Helbig, az intézet titkára tartotta; tárgyát az olympiai ásatások képezték; első helyen a Paionios-féle Nike szobrot vevé beható tárgyalása alá, melyen nézete szerint, legkisebb nyoma sem ismerhető föl a tulajdonképeni éjszaki-görög művészetnek, sőt ellenkezőleg, e műről az tűnik ki, hogy Paionios, Pheidias attikai mű felfogásával és stíljével van érintkezésben. Nemkülönbén az illető templom keleti homlokzatának szobrai is úgy a compositióban mint alakjaikban az attikai műbefolyást világosan mutatják.

Ezután Rossi Mihály az utolsó Tarquinius által az albani hegység Monte Cavo csúcsán, a latin Jupiter tiszteletére épített templom ásatásáról értekezett. Az ásatások a templom alakjának s fekvésének felderítésére kevés eredményt hoztak. Ezen templom, mely a latin szövetséges népnek politikai — vallási — központjául szolgált, s melynek utolsó romjai a múlt század végén még láthatók voltak, Rossi szerint tetővel nem bírt, de a fedélzetlen falaktól köryezett mindegy 320 arasznyi hosszú és 166 széles téren állottak a kis terjedelemmel bíró cella és az oltár. Egyébiránt, ha az említett ásatások által az illető templom alakjára nézve újabb tájékoztatás el sem éretett, de annál gazdagabb eredményeket szült az, a régiségi tárgyak kiaknázásában. Jelesül számos ős-latin fazékmű hozatott napfényre, melyekhez hasonlókat Etruria Circumpadana és az Emiliák kivételével, a régi Latium területén, eddig csak Rómában Esquilina mutathat fel.

A harmadik felolvasásban dr. Klügmann a rúvai Jatta muzeumban őrzött, Apuliában talált híres vázának alaki és rajzi díszítményeit ismertette.

Sz....

— *Egy hazánkra vonatkozó érdekes munka.* Fischbach Ferencz tanár Hanauban ily című becses munkát adott sajtó alá: *«Ornamente der Hausindustrie Ungarns.»* Negyven táblát foglaland magában, melyeknek rajzai, a pesti mű-ipar muzeum kitünő hímzet-szövetgyűjteménye példányai után készültek.

Régészeti könyvtár.

1. *Történelmi és régészeti értesítő.* A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Szerkeszti MILETZ János titkár. III. évfolyam. I. füzet. Temesvárott. 1877. 8. r. 48. l.
2. *Az őstörténelmi leletekről Magyarországon.* IRTA PULSZKY Ferencz. (Népsz. természettud. előadások gyűjt.) 1 füzet. Kiadja a m. k. term. tudományi társulat. 8. r. 24. l.
3. *A tiszazugi arch. magántársulat 1876-ik évi ásatásainak leírása.* Közli Kovács Albert titkár. (Lithogr.) 4 r. 16 lap. 6 tábla.
4. BRIZIO E. *Pitture e sepolcri scoperti sull' Esquilino nell' anno 1875 dalla Compognia fondiaria italiana relazione.* Róma, tipogr. Elzeviriana. 162. l. számos táblával. (Ára 10 frk.)
5. JACQUEMART Alb. *Histoire du mobilier.* Recherches et notes sur les object d'art, qui peuvent composer l'amenblement et les collections de l'homme du monde et du curieux. Avec une notice sur l'auteur par M. H. Barbet de Jouy. Paris 1876. — 665 lap, számos ábrával. (Ára 30 frk.)
6. LUDVIG G. *Ein Blick in die römischen Katakomben.* Vorträge, in etwas verkürzter Form gehalten in Bern im Januar und Februar 1876. — Bern, Haller. 8 r., 96 l., 11 ábrával.
7. EITELBERGER von Edelberg. *Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik des Mittelalters und der Renaissance.* Janitschek H., Leone Battista Alberti's kleinere kunsttheoretische Schriften. Im Originaltext herausgegeben, übersetzt, erläutert mit einer Einleitung und Excursen versehen. Wien, Braumüller. 8. r. 270 l. (Ára 6 mrk.)
8. LAVINA. *La catedral de Leon.* Memoria sobre su origen, installation, nueva edification, vicisitudes y obras de restauration. Con un prologé biografico de dicho arquitecto, par D. Manuel M. Ferdinand. y Gonzalez. — Madrid 1876., Medina. — 8. r., 112 lap.

TARTALOM: A Magy. Tud. Akad. Archaeologiai Bizottság 1877 jan. 30-ki ülésében Szörényvármegye új czimere tárgyában tett jelentése. — Utólagos kiegészítése a magyarországi műemlékek bizottsága 1876. évi jelentésének. — A magyarországi bronzkardokról. HAMPEL József-től. — Miskolcz város pecsété. 1433-ból. b. RADVÁNSZKY Bélától. — Régészeti irodalom. *Tárcza*: Érmészeti adalékok. — A m. n. muzeum kincstárából. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1877.
XI. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCA 23. SZ.

3. SZÁM.
MÁRCIUS 31.

Ezen folyóirat megjelenik—augusztus és szeptember kivételével—minden hó utolsó napján 2 ivnyi számokban

Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.

Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

A tatárjárás előtti falazott várakról Magyarországban.

Csoda-e, ha egy nemzet, melynek harcziás elődjei századokon át fegyverben éltek, és ennek forgasán kívül alig más életmóddal foglalkoztak, újabb időben ismerni akarja azon eszközöket, melyekkel őseik annyi diadalt arattak, melyekkel az elfoglalt új hazában létüket biztosították?

Innen van az, hogy nem egyszer tárgyalatott tudományos körökben a magyarok fegyverkezési kérdése, innen magyarázható az, hogy a legrégibb védelmi rendszer is, mely ezen új telepítés alatt Magyarországon kifejlődött, tudósaink által ismételve vitatva lön, ámbár még mai napig sem mondhatjuk, hogy e kérdés teljesen tisztába hozott volna.

Legközelebb újonnan szőnyegre került, bár csak mellékesen, a magyar várak chronológiája, és míg Czobor Béla tudori értekezését megismertette az Archaeologiai Értesítőnek (1876. év 328. lapján) az mondatik: *a tárgy beható vizsgálatot érdemel; de addig, míg meglevő maradvánnyal az ellenkezőt nem vagyunk képesek bebizonyítani, jó lesz kötvé hinni,*

ha valóságos, rendszeresen falazott, tatárjárás előtti várakról szólanak; maga Czobor ur pedig mint falazott várak hasonmásait, II. Endre érmeit hozza fel; de azoknak csak valószínűséget tulajdonít.

Igy ezen ügy egy lépéssel sem vitetett volna előbbre, hanem inkább újabb ingadozásnak maradunk kitéve, *míg nem sikerül egy árpádkori, és pedig tatárjárás előtti kétségtelen várromot valahol fölfedeznünk!*

De itten az a kérdés merül fel, ki lesz az, a ki egész biztossággal fogja a várfalak elrendezéséből avagy pusztá anyagából meghatározni: az említett korszakból valók-e a kérdéses építmények, vagy *mindjárt a tatárjárás utáni évtizedekből?* Vannak-e már annyira gyakorlott szakférfiak, kik mint az angol *Parker* Rómában egyedül magából az anyagból és annak faragási módjából képesek hiteles meghatározásokat kísértetni?

Részemről az *Értesítő* tamaskodását túlszigorúnak tartom, és ezen az uton alig hiszem, hogy valaha sikert várhassunk.

Azért, hogy IV. Béla király országának csapásán okulván, a várak okszerű erősítését sürgeti és mindenfelé előmozdítá, következik-e az, hogy *a tatárjárás előtti várak mind csak földsánczokul voltak* építve és így inkább ideiglenes védmű természetűek, mint állandó ellentállásra alkalmasak lettek volna?

Ha csak azt szabad a műarchaeologia terén hinnünk, vagy inkább valódinak tartanunk, a mit saját szemeinkkel látunk, saját kezeinkkel érintettünk, mivé leend egész régi történetünk? — Azt gondolom, hogy ilyen állítások sokkal többet akarnak bizonyítani, mint egyáltalán hirdetni feljogosítvák! Tudom, hogy a *posse ad esse* nem szabad határozottan következtetni; de viszont azon feltevés sem áll: hogy mind, a mit nem látunk, a mi a földszinéről eltűnt, vagy még alatta lappang, nem is létezett, vagy épen a lehetetlenségek közé tartozott.

Kisértsük tehát a kérdést: vajjon *léteztek-e Magyaror-*

szágban valóságos rendszeresen falazott tatárjárás előtti várak? meglevő maradványok nélkül is a kezünkön levő kutforrások segítségével megfejtetni, és pedig oly módon, hogy azt a kétkedő is, ha egyáltalán okszerű érvekre valamit adni hajlandó, elfogadhatta.

*

Nem tartozom azok közé, kik *Anonymusnak* mindenben vakon hisznek, kik meséit szószerint magyarázzák, túlsárait és állandó phrasisait készpénz gyanánt fogadják. E tekintetben a történelmi ítéset mai napon magával tisztában van; de hogy a felhozott tények kisebb jelentőségű mellékleteit elferdítette volna, hogy a legközönségesebb fogalmakat sem lett volna képes helyesen előadni, és legalább a maga korszaka eszméit, ha mindjárt régebbi időkre alkalmazta, egészen hamisította volna, még a legszigorubb bírálója sem fogja állítani. Említenünk sem kell, hogy az elsők közt akármelyik *Béla királyunk névtelen jegyzője*, okvetlenül a tatárjárás előtt élt és irt és így tanu gyanánt el is fogadható.

Ha tehát akármily együgyűnek és elfogultnak is tartanók a nevezett szerzőt, azt komolyan még sem fogja senki közülünk akarni állítani, hogy a *földsáncz*, a *fal*, a *kőrákás* és a *torlasz* közti különbséget nem ismerte és ki nem tudta volna fejezni. És ha meg is engednők, hogy p. a hunok hazájukban, a hol mai napon is számos és nagyszerű földvéraik fenmaradtak, a *kővárakat* még nem ismerték, azt még sem tagadhatjuk, hogy Európát bekalandozván az efféle várakat nem látták, azoknak előnyeiről meg nem győződhettek volna.

Fogjuk-e azért állítani azt, hogy midőn a *Névtelen jegyző Attila királyról*, a CCCCLII-ik évnél ezt mondja: *fugatis Romanis regnum obtinuit et regalem sibi locum constituit iuxta Danubium super calidas aquas et omnia antiqua opera, que ibi invenit, renovari praecepit, et in circuitu muro fortissimo aedificavit*; (Anonymi Historia Ducum Hungariae Cap. I.) e helyen *antiqua opera* és *muro fortissimo* alatt putrikat és föld-

sánczokat kell-e értenünk? holott a római város *kőházainak* óriási alapjait még ma is kiássák az *óbudai* határban, és a *vár falainak* utolsó alapjait csak néhány év előtt szedték föl és uttőtölélkül az utcákra vitték?

Avagy talán azt fogják e tétel ellen felhozni, hogyan tudtak volna Attila emberei *kőfalakat* rakni, és a *kőházakat* kijavítani? De nem áll-e ottan — *renovari praecepit* — t. i. a legyőzött rómaik által, úgy mint *Onegesius* a király számára a fürdőt Pannoniából hozott anyagból emberei által építtette.

A IX. fejezetben *Álmos* hadserege *Kievnél* *scalas ad murum civitatis* posuerunt; pedig e városban még ma is mutatják az *arany kaput*, melynek építészeti anyagáról és módjáról meggyőződtem, hogy ez a *byzanti ősrégi* császárok várművei mintáira készült; tehát ismét volt a hunoknak alkalmuk *védfalakkal* megismerkedniök.

Vajjon az *ungi* vár (*castrum*) állott-e *Álmos* vezér idejében a mai várnak helyén és ennek melyik része felelne meg e korszaknak, biztosan nem állíthatom; és így azt sem tudom, vajjon e szavak: *dum castra metati essent circa murum*, ezt *kőfallal* lehet-e fordítanom? Ámbár a földsánczot *aggenek*, a száraz körakást *maceries*-nek nevezhette volna.

Mennyire megbízható a *Névtelen* a *murus* szó *kőfal* értelmében, kitűnik a XXXIV. fejezetben, a hol ezt írja: *transito fluvio Gron, castra metati sunt in campo iuxta quoddam castellum terreum quot vocatur varod*. Alább, a hol ezt mondja: *ut tertia pars de exercitu cum incolis terrae irent in silvam Zovolon (Zólyom) qui facerent in confinio regni munitiones fortes, tam de lapidibus, quam etiam de lignis*, valamint még ugyanazon fejezetben így szól: *in vertice unius altioris montis, castrum fortissimum construxit* (Borsu) . . . *et maximam munitiōnem de lapidibus facere praecepit*; e helyeken a *murus* szót nem használván, valószínűleg csak *körakásokat* és *fatorlaszokat* szabad értenünk.

Ezen észrevételeket még tovább fűzhetnők, mert az ellentét a *firmatis obstaculis* (torlaszok) (XXXIX. fejezet); *fecit . . . aedificari castrum fortissimum de terra*, (XI. fej.) —

Dux Arpad, *conductis artificibus praecepit facere egregias domus ducales* (XLIV. fej.) és: *cum Hungari et Sycli fossata castris implevissent et Scalas ad murum ponere vellent*: eléggé bizonyítják azt, hogy a Névtelen mindenütt a *kőfalakat* a földtöltésektől és torlaszoktól lelkiismeretesen megkülönböztette, míg egy nagyrésztét a váraknak, melyeket talán annyira nem ismert, csak egyszerűen *castrum* név alatt fölemlít.

Azt sem fogja senki sem tagadhatni, hogy éppen e legrégibb korszakban, hazánk területén és a szomszéd országokban még sok római kövár épségben fenállott, és a közelmúlt időben, sőt még egykét év előtt is, daczára a századok által történt köfejtésnek, még ölnyi vastag falakkal birtak. Így *Bregetium* (Ó-Szőny), annak ellenvára *Isánál*; a *szobi*, a *verőczei*, a *basaharczi*, a *bogdányi*, *sz.-endrei*, *dunakeszi*, *baracsi*, *zimonyi*, *semendriai*, *gamsigradi* stb. várak és váracsok, melyeket mind a hunoknak és magyaroknak annál inkább kellett ismerniök, mivel azokat bizonyosan legalább külfalaikra nézve épségben láthatták, és alkalmas voltukról meggyőződhettek.

Mily nagy küzdelembe került a hunoknak a bekalandozott francia- és olaszországi őserődítményeket magas fatornyaukkal, kő- és czölöpvető gépeikkel bevenni, szintén olvassuk írónkból; miért tehát ők maguk maradtak volna gyarló földsáncaiknál, midőn az erősebb kővédműveket ahoz értő foglyaik által építtethették vagy javíttathatták, alig lehetne érteni?

Folytassuk azonban böngészetünket más kútforrásban is, melynél hasonlólag a várak építészeti anyagában ugyanazon megkülönböztetésekkel találkozunk. Így *Thuroczi Chronica Hung. I. XI.* fejezetében a sereget említi, mely *Potentiana várfalai* közt el nem fért, és a mely római várnak egész területe, és e közt építményeinek alapjai ma is kiásatnak; a XIII. fejezetben Átila *ostromkészletei* leirvák; a XV-ikben *Strassburg falainak* áttörése, a XVI-ban *Rheims falainak* lerombolása, XVIII-ban *Aquileja* erődeinek ledöntése említetik; e helyen, valamint az előbbieken csak *kőrakásu falakat* lehet

érteni, mert a földművek a nagy tűz által inkább megkeményedtek, mintsem hogy elporlódtak volna.

Nagyon is terjedelmessé válnék ezen igazolásunk, ha mindazon helyeket akarnánk idézni, melyeket érvekkül kijegyezgettünk.

Nehogy azonban e szerzőt se lehessen gyanusítani arról, mintha ő a várak külön neveit helyesen meg nem különböztette volna, felhozzuk még csak azt, hogy a hét vezér *septem castra terrea praepararunt*, (Thuroczy Chron. Hung. II. 2. fejezet) — említjük a *hédervári castrum ligneumot* (u. o. XI. fej.); *obstacula, quibus Hungari, fluvium Rabcha concluderant* (u. o. XXXVII. fej. a hol torlaszokat ért). — Hogy *Poson* (XLIII. f.) és *castrum Moson munitissimum* (u. o. XLVII.), mint végvárak csak földsánczokkal birtak volna, alig hihető; mert az *indagines* (XLIX. f. vagyis torlaszok), és *Nándor-Fejérvár* falai *muri* közt, melyek ellenébe nyolcz, azoknál kétszer magasabb *fatorony* említettik, világosan a valóság adatik elő és a: *destruxerunt muros ejus, usque ad fundamentum*, semmiféle erőszakoskodással nem fog földsánczra alkalmaztathatni (u. o. L. fejezet).

Ezen adatok még a XI-dik századból valók, de még sokkal világosabban szólnak azon érvek, melyeket a *tatár-dulás* idejéből felhozhatunk; ezek, minthogy körülményesen és pedig szemtanúk által mondatnak el, úgy hiszem a kételynek többé semmi tért nem engednek.

Rogerus, váradi kanonok «*De destructione Hungariae per Tartaros facta*» czímű munkája XX-dik fejezetében ezt mondja: *Rex Cadan pervenit ad divitem Rudanam* (Rodna vagy Rudnóbánya) . . . sed ipsi Tartari subito venientes, *cum fossata, muros et munitiones aliquas non haberent, villam ex multis partibus intraverunt.*

Ellenben Nagy-Váradról szólván, így ír: *Et cum castrum, ex una parte dirutum cerneretur, amplo muro illud fecimus reparari: ut si civitatem defendere non possemus, ad castrum refugium haberemus.* Vajjon a *beomlott* várnál földsánczokra, az *amplus murus*-nál fogunk-e egyszerű gátonyokra gon-

dolni? (XXXIV. fej.) — És ugyanottan alább mit fogna az jelenteni: *castrum illico circumdantes, ex opposito ad murum novum septem machinas posuerunt, et die noctuque cum eis emittere lapides quousque novus murus dirutus est ex toto, nullatenus cessaverunt; et turribus dirutis atque muris congressum dederunt.* — Ez ugy hiszem földsánczokról, földtornyokról épen nem magyarázható; pedig a *murus novus* előtt, mely akkor rögtönözve készült, régi falnak vagyis tatárjárás előttinek is kellett léteznie!!

Hasonlólag Vácson is van nyoma a templomkörüli erődtményeknek, mert a nép ad *Ecclessiam et ad palatia Ecclesiae quo erant quasi castrum munita, recursum habuerant* (XXII. fej.).

A torlaszokon — *indagines* — kívül a XXXIV. fejezet: *tres portas cum turribus* hoz fel, de mivel itt az anyag nincsen megemlítve, e helyen földsáncz közti átmeneteket és fatornyokat is lehetne érteni. Ezen okból nem hozzuk fel az *egresi monostort* sem, bár *munitum castrum*nak címzi (XXXVII. f.), hanem idézzük a XXXIX. fejezetet, melynek tanúsága szerint harmincz ostromgépet készítettek *Esztergom* ellen, melynek hős lakói «*se cum fossatis, muris et turribus ligneis fortissime munierant*». De a tatárok miután a *munitiones ligneas*, a fapalánkokat elrontották, kényszerítették a lakókat a váron kívül fekvő számos faházaikat egész a palotáig felpörkölni és a várba menekülni. Elfoglalták a palotákat is és lakóikat leöldösték, de *castro civitatis non expugnato*, mivel hihetőleg köfallyal volt erősítve, tovább kellett indulniok.

Legyen szabad e helyen a legrégibb Pestnek kövárát főlemlítenem, melynek ugyan falai már régen beépítvék, de biztos nyomaikra vezetnek azon ásatások, melyeket a «Régi Pest» című munkám 8. §. alatt a 33. és 34. lapján felhoztam.

*

Ennyi az, mit azon állításomnak, hogy Magyarországon a tatárpusztítás előtt is ismerték a rendszeres köfalakkal erősített várakat, bebizonyítására történelmi kutforrásainkból

egyelőre össze tudtam gyűjteni; azonban vannak még más érveim is, melyekkel ezen tételnek valódiságát vélem észszeresen támogathatni.

Mindenekelőtt kértem azt, vajjon építettek-e a magyarok egyedül lapályokon vagy mocsáros helyeken földvárakat, vagy, mivel a valóban számos hegyi várak közt vannak olyanok, melyek sziklás hegycsúcsokra voltak alkalmazva, felhurezolták-e oda a sánczoknak való földtömegeket, inkább mint hogy az árkokat sziklákba vésték és ezen anyagból a kőfalakat emelték voltak? Mert hogy a *kőbányákat* igen jól ismerték, kitűnik abból, mivel már István király idejében az *ó-budai* templom építtetésére görög kőfaragókat híttak (Thuroczy II. XXXI. fej.), és mivel Roger a XXX. fejezetben a halottak hulláiról írja, hogy úgy heverték halomra: *sicut in lapidinis, secti lapides ad stucturas*, melyek amint egyházakra, ugyszintén a várfalak építésére is használtathattak.

Továbbá, ha való azon állítás, hogy a magyarországi négytornyú sajátságos templomoknak a hazánkban fenálló római várak szolgálhattak előképekül, melyekből állítólag *az idegen művészek által a magyar építészeti stíl megalapított*, miképen lehet elfogadni azt, hogy a remekebb, több értelmet és gyakorlottságot követelő templomokat képesek voltak ugyan honunkban emelni; de ezek erősítésére, védelmére vagy egyáltalán külön álló *kőváraknak* építtetésére képtelenek valának!?

És ha a négytornyu ősrégi templomok bebizonyítására alkalmasak p. o. a *Márk Chronikájában* előforduló egyházak rajzai, miért nem fogadnók azon kötornyokat, kapuzatokat és egész kővárakat is lehetségeseknek, melyek ugyanazon munkában a tatárjárás előtti korszakból sűrűbben előfordulnak?

Az, hogy *Mária királyné* ideje előtt is lehetett már a *visegrádi* hegyen erősítmény, magának a várnak szláv nevéből, mely *magasb várt*, Altum castrum, jelent, kell föltennünk, mert azon név csakugyan a dunamelletti alsó vártól épen nem származhatik; de hogy elpusztúlhatott az árpádházi

első királyok alatt, onnan gyanítható, mivel a király a hegycsúcsot *quemdam desertum montem* nevezi.

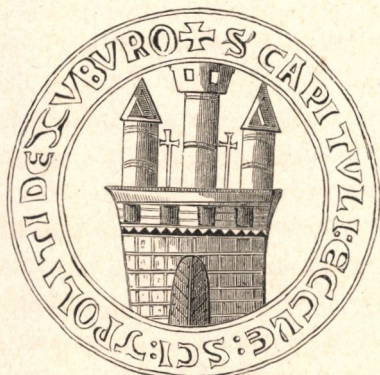
Ha végre a *II-dik Endre* fiele érmei ellen kifogást lehetne tenni, talán elfogadhatnók a *IV-dik Béla* király előtti idők-ből a *zágrábi* káptalan 1189-iki oklevélből rajzolt kövárát, mely mai napon is, bár változtatva, a főegyház és a káptalani ház-sor (l. I. ábrát) körül fenáll; elfogadható az 1232-ből való *garam-sz.-benedeki* erősített kolostor pecsétje (l. II. ábra) és végre a *sz. István* által valószínűleg alapított, de *Kálmán* király idejében bizonyosan már létezett *zobori* apátság pecsétje is (l. III. ábra), mely bár egy 1361-ki okmányról vététt, mégis *IV. Béla* király előtti lehet, és ismét inkább *kővárt* mint *egyházi* alakot mutat (l. a *Magy. Tört. Tár* II-ik kötet 64., 87. és 100. számok alatti

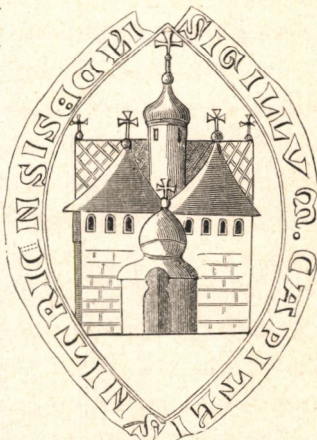
I. ábra.

II. ábra.

III. ábra.

IV. ábra.

pecséteket. Ellenben legnagyobb készséggel elismerjük, hogy az 1271-ik okmányon függő nyitrai káptalanbeli pecsét (a Magy. Tört. Tár II. 39-ik ábrán) inkább templomot mint várt ábrázol (I. IV. ábra).

Engedtünk azon felhívásnak, hogy a *tárgy beható vizsgálatot érdemel*; előadtuk érveinket tárgyilagosan, kérvén olvasóinkat, hogy csakugyan kötve higgyenek az igen általánosan felállított szabálynak; hanem a ki bír még erősebb, biztosabb adatokkal, közölje azokat, hogy végre az igazság kiderüljön. Váraink ismeretére eddig kevesebb gondot és költséget fordítottunk, mint egyházainkra; lehet, hogy e téren is fogunk még újabb bizonyítékokat nyerni. Vegyük csak a római erődtítményeket, melyeknek a Duna balpartján lételet még két évtized előtt tudósaink egyszerűen tagadták, és ime mai napon már a barbár földhányások is római utak gyanánt szerepeltetnek!

Hallgattassék ki mindenki; végre is csak az alapos tétel fog elismeréssel találkozni, míg az önkényszerűen koczkatott, ingatag állítmányok önnönmaguktól eldülnek és elfelejtetnek.

Rómer Flóris Ferencz.

A tószegi őstelep.

Kevéssel azután, hogy az éjszakai tudósok az emberi műveltség hármass fokozatát, a kő-, bronz- és vaskort felállíták, hazánkban is találtak egyes nyomaira a történelem előtti időben itt élt lakóknak. 1828-ban jelent meg az első ismertetés e téren Jankovich Miklóstól «Neográd megye nevezetes Hársashegyéről (a kis-terenei határban fekszik. Sz.) és annak aranymives lakosairól» cím alatt; utána 1833-ban idősb Kubinyi Ferencz ismertette kis-terennei ásátásait; később a hatvanas évek elején ugyanő, mint e tudománynak sokáig egyedüli specialistája hazánkban, a gombai, lapujtői és felső-dobszai őstelepek ismertetésével lépett fel. A mult évtized második felében újabb lendületet

vett a kutatás e téren és ekkor fedezték fel a tárgyakban gazdag szihalmi földvárat, a pilini s magyaradi telepeket, a mely mozgalom tetőpontját a közelmúlt ősrégészeti kongresszus előtt érte el. Acsépai, szelevényi, szarvasi és tószegi telepeken kívül, melyek ekkor fedeztettek fel és kutattattak át: az egyes kiállítók által beküldött jelentések is igen sok új és eddig legtöbbször ismeretlen adatokat tartalmaznak.

Őstelepeink legnagyobb része a Tisza és mellékfolyóinak lapályos partjain, vagy a Mátra vidékének lankás domboldalai terül el. Egyes nyomokat azonban már Erdélyből is ismerünk. Mindnyájan birnak általános jellemvonásokkal, minők a helyrajzi fekvés, belső szerkezet, sőt legtöbb esetben a bennök talált tárgyakis rokon jellegűek. Így a helyrajzi fekvésre általános sajátság az, hogy akár síkságon akár dombos vidéken legyenek is e telepek, mindig valamely folyó vagy állóviz közvetlen partján fekszenek, hogy lakóik a vizet, mire állattenyésztésük miatt szükségük volt, minél közelebb érhessek. Nevezetesebb telepeink közül a csépai, tiszafüredi, és tószegi a Tisza, — a lapujtői a Dobroda, — a szihalmi az Eger, — a szelevényi a Körös közvetlen partján, a pilini a Ménes és Dobroda patakok között fekszik, sőt ezen utóbbi alatt Dr. Rómer Flóris szerint még egy nagy kiterjedésű tó is volt. E sajátság a czölöpépítmények «Knittel» vagy «Fackwerk» néven ismert fajára vagy az irlandi cranogekra emlékeztet. De míg ezek a víz mocsáros szélében terülnek el, hol a lakóiknak a pilóták egy kezdetleges nemét kellett alkalmazniok, hogy lakásaiknak szilárd talajt nyerjenek: addig a mi őstelepeink a víz partján vízhatlan agyag, vagy löszrétegen állanak. Leginkább hasonlítanak az olasz terramarekhez, milyeneket a Pó környékén fedeztek fel a múlt évtized elején. Pigorini a római ősrégészeti muzeum őre a kongresszus alatt felkereste a tószegi telepet és hasonlóan találta az említett olasz telepekkel, melyek szerkezetéről úgy nyilatkozott, hogy azok eredetileg egy minden oldalról földhányásokkal körülvett négyszögletes térséget képeztek, mely a lakosok állandó tanyája volt. Itt a behordott földből,

kunyhók maradványaiból és az összehalmozódott kunyahulladékokból idővel egy halom keletkezett, mely végre a sánczok magasságáig emelkedett és az általuk körített térséget egészen kitölté. Ekkép származott a halom egymás fölött kanyargó rétegekből álló szerkezete.

Az egész föltevés igen valószínű, talán hazánk őstelepeire is alkalmazható. A sáncz maradványai Tószegen is láthatók, bár azok eredeti alakját nem lehet többé meghatározni, mert a vizmosás és földművelés legnagyobb részét megsemmisíté. Egyes sánczgyűrű helyett azonban Tószegen kettő van, mi valószínűleg úgy keletkezett, hogy midőn a felhalmozódott hulladék tömege annyira megsaporodott a bekerített téren, hogy a lakóknak a tér kevés lett, térnyerés tekintetéből a belső sánczárkot kunyahulladékokkal és földdel kitöltötték és ugyanekkor egy második sánczot hánytak védelmi szempontból a megnagyobbított telep körül. E magyarázat mellett bizonyít azon körülmény, hogy a halom — sánczároknak megfelelő részén nem bir réteges szerkezettel és mivel itt a gyorsan egymásra hányt föld lazább szerkezetű volt a halom többi lassan képződött, következésképp üllepedettebb részeinél: a víz behatásának sem állhatott úgy ellent, azért e helyeken mély öblök képződtek.

Az őstelek szerkezetében soha sem hiányzanak azon égett földrétegek, miket mi «*tűzhely*» vagy «*tűzpad*», a németek «*Herdstellen*», a csehek «*ustrine*» név alatt tűzhelyeknek, áldozó helyeknek stb. tartunk, de a melyeket az olasz theoria czölöpökre épített kunyhók maradványainak állít. Pulszky Ferencz is elfogadta e nézetet s egyik felolvasásában így nyilatkozott: «Sokban hasonlók a czölöpépítményekhez az olasz terramarek. Ezek nincsenek ugyan a tavakba építve, de halmokat képeznek a szárazföldön, sokszor a folyók partján. Itt azonban szintén fordulnak elő czölöpök, melyekből azt lehet következtetni, hogy a régi lakók ép úgy, mint egész a mai időkig a kamcsadálok czölöpökre építék házaikat, ölmagasságra a talaj felett vagy azért, hogy a vadállatok és ellenség ellen biztosítva legyenek, vagy pedig

azért, hogy a tisztátalanságot és rondaságot könnyebben lehessen belőlük lehullatni.»* E kunyhók közelebbi építésmódjáról azt hiszik, hogy az egymástól kellő távolságban bevert czölöpökre széles talpakat raktak, azt vastagon lesározták, hogy rajta tüzelni tudjanak, a padló közepén pedig egy lyukat hagytak a hulladék és szemét eltávolítására. Ezen gerendázat felett emelkedett azután az épület, melynek nádból és vesszőből font falait kívül belül sárral tapasztották ki.

Czölöpöknek Tószegen is akadtunk nyomára, ezért a föltevést ha részleteiben mint teljesen bebizonyított ténynt nem fogadjuk is el, mert e tekintetből még egy helyet sem kutattak át hazánkban, mint valószínű lehetőséget el kell ismernünk.

Másképp állunk azonban a theoria másik felével, mely következőkép hangzik: «Ez, — t. i. a hulladék eltávolítása, — megtörtént mindaddig, míg a rondaság a padozat színvonalát elérte, mikor azután a kunyhót elhagyták és elégették, hogy minden féreg és pizok kivesszen és mellette újra czölöpökre építék kunyhóikat; így képződött a halom réteges szerkezete s így az égésnek helyei az ugynevezett tűzpadok», — mert ezen esetben minden égett földrétegnek kettősnek kellene lenni: egyik a padozat agyagrétege volna, mely a lakók rendes tüzelése folytán égett ki, másikat a kunyhó kiégett falai, — a két réteg közötti válaszfalat pedig az elpusztítás alkalmával a falak között rakott tűz üszkei és és hamumaradványa képezte volna. Ilyen kettős égett földrétegre hazánkban még eddig nem akadtak. A lakatlanná vált kunyhók tüzzel való elpusztítása valószínűtlen föltevés még azért is, mert ugyanezen tüzzel a szomszéd, faczölöpökön épült lakásokat is veszélyeztették, mely alul egy lehetőség van, s ez az, hogy egyszerre az egész telepet felgyújtották és lakás nélkül maradtak, míg új kunyhóik

* «Az őstörténelmi leletekről Magyarországon.» Felolvasatott a m. természettudományi társulat estélyén 1876. oct. 13-án, 9. és következő lapokon.

elkészültek. Végre ha minden nehézségen túl tesszük magunkat, még mindig kérdés marad, hogy miért volt a tűz oly nagy, hogy a 0·2—0·4 m. vastag agyagréteg téglavörösre és kőkeménységgévé égett ki? és honnét van az, hogy a rétegek sokszor teljesen összefüggő szerkezettel, — elsímitott és csákánynyal is nehezen bontható felülettel bírnak?

A tószegi halom ásatása mindenesetre érdekes adatokat fog nyújtani az egyes kunyhók czölöpjeinek elhelyezéséről, *mit* eddig nem annyira a munkaerő hiánya miatt, hanem *azért nem eszközölhettem, mert a vízmosás által képezett szakadékos part* alig 1—2 m. szélességű párkányán kívül *nem állt nagyobb tér rendelkezésemre* s a tulajdonképi kutatás tere, a halom teteje az ásatás ideje alatt bevetett szántóföld volt.

A tószegi halomról elmondott részletek állanak hazánk többi östelepeire is, mert többé-kevésbbé mindnyájan ugyanolyan szerkezettel és fekvéssel bírnak. Az egymás fölött kanyargó rétegek, az égett földdarabok, köztük elszórva heverő eszközei az egykori lakóknak, egyformán föllelhetők mindenhol, a különbség az, hogy míg egyik helyen csupán kőkori eredetűnek ismert tárgyak fordulnak elő, mint köeszközök, csont- és agancsszerszámok, cserépedények; addig máshol a kőnek, — mint szerszámanyagnak helyébe a bronz lép; itt a cserépedények technikája már magasabb és kifejtettebb, de főalakjaikban a különböző helyek tárgyai között a rokonság még mindig kitűnik. Így a bronztárgyakkal talált edények visszavezethetők azokra, melyek kőkori tárgyak mellett fordultak elő. Még nagyobb a gyaníthatólag vallási eredetű tárgyak közötti rokonság. A miniature edénykék, apró agyagállatkák mindenütt előfordultak, a hol eddig nagyobb mérvű kutatásokat eszközöltek.

Végre a konyhahulladékokat képező maradványokból életmódjuk hasonlóságára is következtethetünk. Mivel e konyhahulladékok között legtöbb az állatcsont, kétségtelen, hogy főtáplálékuk a hús volt, — mihez két módon jutottak: vadászat és állattenyésztés által. A vadakat a szarvas és az őz képviselik leginkább, de ismerték még néhány apróbb

állatokon kívül a vaddisznót is, melynek átfurt agyaraira már több helyen akadtak. Házi állatul az ökörnek két fajtát: a Bos trochocerot és Bos primigeniust, a lónak egy, a mainál valószínűleg kisebb válfaját, ezenkívül a juhot és kutyát tenyésztették.

Tószegen az ilyen kiásott állatmaradványok roppant tömeget képeznek, de kellőleg meghatározva még nem lévén, a plébánialak egyik gödrében félre tétettek arra a jobb időkre, mikor majd fog találkozni hazánk őstelepeinek is egy Rüttimeyerje, ki meg fogja határozni azokból azon kor állatvilágát.

Helyenkint, hol a viszonyok alkalmasak voltak, szélesen kiterjedt halászatot is űztek, miről a felhalmozott halmaradványok nagy mennyisége tanúskodik. Eledeleül használták még a közönséges békateknőt* is, melynek elszórt héjaiból helyenkint egész rétegek képződtek. Ezen utóbbi körülmény feltűnt idősb Kubinyi Ferencznek is, ki írja, hogy «a kagylók nemcsak Hársas felső területén — Kis-Terennén — hanem a régiségek között is előfordulnak. Hasonló kagylók a régiségek között más helyen is találhatnának . . . találtunk ilyeneket Kovách Gyula urral, hegyaljai egyik kirándulásunk alkalmával Alsó-Dobszán a Hernád partján Abaujmegyében az ottani régiségek között.»

Végre ismerték és gyakorolták a földmívelést is, mit részint hátrahagyott örlőköveik nagy száma, részint azon növénymaradványok tanusítanak, miket egyes telepekben fedeztek fel. Ilyen növénymaradványok azon uborka (?) és köles-magok, miket Szihalomból s a mainál valamivel kisebb nemű buza, milyent Felső-Dobszáról és Tószegről ismerünk.

Csetneki Jelenik Elek.

Az olympiai Jupiter temploma.

Az olympiai Jupiter temploma Elisben mindinkább kiemelkedik eddigi földalatti állapotából. 1829-ben a fran-

* Unio pictorum.

czia kormány küldte Blouet Ábel építészt e templom megvizsgálására; a ki nem elégitő kutatás eredménye ily című könyvben jelent meg «L'expédition de Morée» folióban, de hozott Párisba némely igen érdekes szobrászati töredéket, melyeket a párisi Louverban őriznek. Legujabb időben a német császári kormány szerződést kötött a göröggel, mely szerint amaz a tüzetes és tudományos ásatás engedelmeért ennek a talált tárgyakat oda engedi, magának csak a lemin-tázási, lefényképezési és egyéb másolási jogot tartván fel. Az ásatás 1875-dik okt. 4-én kezdődött és folytatott hét hónapig. Eredményét rövid összefoglalásban közli ily című munka «Die Ausgrabungen zu Olympia. Uebersicht der Arbeiten u. Funde vom Winter und Frühjahr 1875—1876. XXIII Tafeln in Lichtdruck. Herausg. von E. Curtius, J. Adler u. G. Hirschfeld. Zweite Ausg. 1876. Folio.»

Az olympiai volt azon templom, mely körül a hellenek híres olympiai játékok látására összesereglettek; itt jelentek meg az egyes törzsök mint ugyanazon nagy nemzetnek egyes sarjai, félre téve minden czivakodást és hadakozást egymásközt, mire is e helységet, e vidéket semlegesnek, neutralisnak nyilatkoztatták ki; itt állott a nemzet közös nagy istenének, Jupiter Olympiusnak képe, melyet az athe-nei Phidias aranyból és elefántcsontból (chryselephantine) az egész világ csodájára készített úgy, hogy a classikai világ mondására e kép, remeklése miatt, a nézőt boldoggá tette. Pauzaniás V. könyvében a templomnak és környékének tüzetes leírását adja, melyből kitűnik, hogy Phidias, miután ellenei fondorkodásai miatt születési városát, Athenát, elhagyni kénytelenítettvén, ide menekült iskolájával és mialatt maga az isten cultusképét készítette, a templom szobrászati műveit az athenei Alkamenes és a mendei (Thrakia) Paionios két tanítványa faragta. — E két művészt eddig csak nem egyedül nevök után ismertük, szobrászati művek egyike sem maradt reánk, csak annyit tudtunk, hogy a templom keleti ormát szobrokkal Paionios díszítette, melyek Pelops és Oinomaos előkészületét a kocsi-pályafutásra ábrázolták,

nyugati ormába pedig Alkamenes a Lapiták és Centaurok közti harczot Peirithoos menyegzője alkalmával, melyen Theseus, az athenei hős jelesen kitüntette vitézségét. Herculest tartották az olympiai játékok alapítójának s ezért a templom hat-hat metopjain, az ajtók fölötti friesen, Herakles tizenkét híres munkája volt előadva. Ezen domborművekből vannak a Louverban a következő töredékek: Herakles a knossosi bikával, egy H. tetteit néző nympa, vagy maga Pallas, a legyőzött nemei oroszlán, hátán Herakles jobb lába és más négy apróbb töredék.

A templomnak cellája oszlopcsarnokkal van körülvéve egy-egy rövid oldalán hat, hosszoldalai mindegyikén 13 oszlop áll (a négy sarkoszlopot kétszer számítva), e tekintetben tehát *peristylos*; de áll bensejében is hét-hét oszlopos sor, e tekintetben tehát *hypoithros*, azaz szabad ég alatti. A cella három hajóra van osztva, a két mellékhajó igen szűk, a cella előtt van előcsarnok, *pronaos*, hátsó részén hasonló *posticum*. A cella bejárásánál a két mellékhajóban lépcső volt, mely a felső emeletre vezetett, szemközt az ajtóval, a cella nyugati fala előtt volt Phidias Jupiterének híres ülő szobra. Pontos mérések után az egész templom terraccenak, az u. n. stylobatnak egész hossza tökéletesen mért 200 olympiai lábat (63.40 m.) szélessége 87 lábat (27.53 m.) és a cellának egész szélessége, ide értve a két falának vastagságát is, 50 olympiai lábat (15.86 m.) tett.* Sem Blouet sem a német munka nem adják a magassági arányokat, mi csak akkor lesz lehetséges, ha majd a töredékekből az oszlopot és az azt megfekvő gerendázatot fogják összeállítani. Pausanias (V. 10) a magasságot az orom csúcsáig 68 lábba teszi. (Benne vannak-e ezen mértékben a lépcsőfokok is, mint azokat a templom hossz- és szélességi mértékéhez hozzá számítja?)

A templomot építették és Jupiter szobrát készítették

* Blouetnek méretei ezektől kissé távoznak; mert ő a hosszát 63.72, a szélességet 27.69 méterre, tehát valamivel nagyobbra adja. (Az olympiai láb = 0.3168 méter.)

az elisiek azon zsákmányból, melyet Pisának legyőzése és lerombolása után kezükre kerítették.

E templom stylje a doriai. Az épület magán viseli a szigoru ó-doriai hatalmas és zömök nagyságnak bélyegét, de ezt már mérsékletes és ritka szépségi érzék enyhíti úgy, hogy épen oly távol áll a túlzott merev siciliai iskolától, mint a periklesi korszaknak attikai kecsre és gyöngédségre felérő elegantiától. Legközelebb áll templomunk valamint egész felfogásában úgy részletezésében is a régibb Parthenonhoz úgy, hogy ezzel építésének kezdete az id. el. VI. század utolsó harmadában van megerősítve. Bevégzése már az V. századba, mintegy 435 körül esik. Tervezője Libon építész volt.

Időszámításunk 394-ben a byzanti keresztyén császárok az olympiai játékokat végképen és szigorúan eltiltották s így a templom is hanyatlásnak indult; azonban végele nyészete nem tulajdonítható lassu hanyatlásának, hanem, mint ezt a föld fölőpe alatt talált omladék fekvése mutatja, földindulásnak, mely a templomot hihetőleg az V-dik században ledöntötte, fölötte a VI-dik században byzanti épületek emelkedtek, de ezek is elenyésztek és az Alphaeos folyónak árvizei vastag homok réteget tettek le ide; nevezetes, hogy az ásatások igazgatói, midőn ezen későbbi épületekben mészragaszt nem találtak, hiszik, hogy ezen korban e helyütt a meszet nem ismerték. Jelenleg a templom areája csak nem egészen ki van ásva.

Épületünk anyaga nem oly kiváló mint az athenei Parthenoné; a vidéken előforduló kagylómészkő és csak a szobrászati munkák készültek penteli márványból; de mint Pausanais (V. 10.) említi, a tetőn közönséges cseréptéglák helyett, márványosak voltak alkalmazva, melyeket a naxosi Byzes kezdett a régibb cseréptégla idomára vágni. Az előcsarnokban a későbbi római márvány padolat alatt mozaikot igen rongált állapotban fődöztek fel, azonban van remény, hogy azt legalább rajzban restaurálni lehet, mit későbbi feladatúl tűztek ki.

A német ásatásokról szóló munkának I. és II. fényképes táblája adja a templomnak képét azon chaoticus állapotban, melyben az ásatásnál a ledőlt épület részei találtattak; a szöveg 20-ik lapján látjuk ezen templomnak alaptervét fametszetben.

Közel a templomhoz, délfelé több darabra törve találták Nikének szobrát és annak talapzatát (III. IV. V. és VI. fénykép); a szobrot Pausanias (V. 26) Paionios művének mondja, melyet a messeniek az atheniak társaságában Sphakteria szigete mellett a spartaiak felett nyert győzelem emlékéül állították, de nem merték a feliraton a spartaiakat megnevezni; ezért a felirat csak határozatot említ oly vita fölött, mely bizonyos vidék iránt a lakedemoniak és messeniek közt támadt. Feltűnő ezen szobortöredéken az inkább bronze műhez illő bátorság, melylyel Nike teste mintegy röptét kezdve (bár nincsen szárnya) talapján kiszökőleg előre hajol; e testtartásának megfelel redőzetében mintegy széllal felduzzadt ruhájának hullámos mozdulata is. Az alak még nem oly karcu, mint minővé később az igen fiatalnak képzelt győzelem-istennőt tették; s ezen felfogással inkább a parthenoni alakok hasonlójára emlékeztet. Lábánál sas van, Nikenek feje, két karja és alsó bal lábszára a lábbal együtt nem találtatott.

A VII. tábla mutatja Hestia istennőnek fényképét, mely nagy és széles ruhamotívjeivel ugyanis a parthenoni friesnek nagyszerű szüzeire emlékeztet. Feje, két karja és lába hiányzik.

Hasonló nagyszerű felfogást látunk a VIII. táblának férfi torsoján, mely közel az előbbi szobornak felső részéhez találtatott és talán e szoborral együtt csoportot képezett.

A IX.—XVI. (bezárólag) táblán vannak fényképezve azon szobortöredékek, melyek mind a keleti homlokzat előtti fölfedezésök helye, mind mérvök és jelentőségük után a keleti oromhoz (Giebel) tartozóknak ismertettek fel, hol Pausanias szerint a Pelops és Oinomaos közti kocsi-pályafutáshoz való előkészület volt ábrázolva. Hirschfeld szerint a

IX. tábl. férfi torsója hihetőleg a pályafutásnak nyugodtan elébe néző Pelopsé; jobb kezének néhány ujjja a csipőre támaszkodik, de a két kéz, fej és láb nem találtatott.

X. Tábla ülő férfi, Hirschfeld szerint folyónak személyesítése, azután ezen kívül még megvan Kladeios és Alphaeos folyóknak szobra az orom két sarkán. A X. t. szobrának meg van feje is, mely a

XI. Táblán nagyobb mérvben két oldalról látva ismét előfordul. E fej emlékeztet Homeros fejére, mint ezt képzeti arcképben az antik világ ábrázolta.

XII. Tábla a kocsisok egyike, jobb térdén térdelve. Megtalálták bal, a gyeplőt tartó kezét is, az alkalmasint bronzból készült gyeplőnek elfogadására a kéz át van lyukasztva. Feje és két karja hiányzik; sőt a gyeplőt tartó bal kéz is a testtől elkülönítve találtatott.

XIII. Tábla. Guggoló fiatal, kinek csak feje hiányzik. Nevezetes bal alszárának aránylag nagyon kiaszott gyöngesége, ha ezt széles kidomborodó mellének erejével, sőt erősebb jobb alszárával is összehasonlítjuk.

XIV. és XV. Tábla az orom két sarkán fekvő Kladeios és Alpheios folyók személyesítése. Kivált az elsőnek szembe-tűnő, bár távolabbi mintájául szolgált a Parthenon Ilissossa; az eredetiség tehát itt sem hiányzik.

XVI. Táblán két töredék, melyen alig ráismerhetni, hogy lótestnek része volt és egy ülő férfi torsója.

A X. tábla szintén ülő férfi torsójának mintegy ellensúlya (Gegenstück).

Ezen feltalált szobrok után Pausaniasnak elég határozott felszámítása segítségével képesek lesznek a keleti orom figurális elrendezését megmagyarázni.

A töredékek stylökkal igen közel állnak a parthenoni szoborművek styljéhez, a nagyszerű felfogás még közepett áll a régibb szigor és a későbbi kecs és könnyűség közt, mi Paionioszt Phidias tanítványának árulja el.

XVII. Tábla. Igen nevezetes metop, melynek csak egyik alsó sarka hiányzik. Herakles, ki az ég boltozatát fején

hordozza, bár ez utóbbi a hely szűke miatt csak vánkossal alakjában volt előadható, mögötte fiatal leány áll, ki emelt baljával Heraklest a hordozásban segíteni látszik, talán Pallas mint pártfogója. Herakles előtt Atlas ki, addig, míg a hős tisztét átvette a Hesperidák arany almáit segítőjének számára elhozta. Ezen domborműben is a közép út a régi szigor és későbbi könnyűded kecs közt van követve. Herakles testében még nincsen kifejezve ama roppant anyagi erő, mellyel azt Lisyppos felruházta.

XVIII. Tábla. Töredék, melyben Herakles kalandjait Eurystheussal felismerik. Herakles az általa, Eurystheus parancsára legyőzött Erymanthi kánt elhozza, minek láttára Eurystheus megrémülve hordóba rejtőzik. A töredék csak a hordóból, az abból kikandikáló fej hajdani helyéből és Herakles egyik lábából áll. E táblán még egy ruhás női torsi és egy a római időből származó torsónak töredéke van fényképezve.

XIX. Táb. Négy különböző stílusú vízőkádó oroszlanfej a templom párkányzatának legfelsőbb tagjától a «simanak» nevezett vízcsatornától.

XX. és XXI. Táb. több apróbb márvány, bronz, terracotta szobrászati részlet, fegyver és emlékkő.

XXII. Mindenféle feliratok.

XXIII. Az olympiai templomnak, környezetével (az Altisnak) helyszínelési terve, melyen kitűnik az ásatásoknál követett rendszer. A templom areája csaknem egészen feltakartnak mutatkozik.

Az ásatások igazgatói a templom szobrászati művein két egymástól különböző stílust jeleznek, régibbet és azt, melyet Phidias attikai iskolájának kell tulajdonítani. Legnagyobb különbség a sima oroszlan fejeken tűnik fel, sőt ezek közt vannak csaknem egészen bárdolatlanok is. De különbség van a párisi metopok és az ujonnan feltalált közt is; különösen ha Heraklesnek két alakját tekintjük. A párisi Herakles, mint a marathoni bikának legyőzője sokkal nagyobb testi erőben jelenik meg, mint minő az égboltját hordozóé, amaz már a farnezihez közeledik, a bika is roppant

zömök erős állat, nyaka igen tömör és előretörő, menekülésre czélzó ágaskodása hatalmas; ily erőködésnek ellensúlyozására anyagi hatalomra volt szükség és így Herakles egész zömök testét épen a metoptábla diagonális irányában ellenveti a vad állat törekvésének, itt erő erővel harczol, nem pedig mint a Theseus templom metopján, hol Theseus a bikát fortélylyal és testének simulásával legyőzi. Theseus engedve diadalmaskodik, míg az olympiai Herakles baljával az állat szarvát megfogva, azt saját teste súlyának és erejének ellentétével földre fogja teríteni. De ellentétben van ezen Herakles az ugyanazon templom szomszéd Heraklesével is, kin semmi erőködés nem látszik, mely mégis szükséges volna az égboltnak hordássára vállán; teste egyenesen emelkedik és alig hajol feje a tetemes súly alatt, mely igaz, itt nincsen sehol sem jellezve. Ily felfogás magyarázza, hogyan tudta Winkelmann e korszakot a plastikai nyugalom hifejezéssel jellemezni.

A második párisi metoptöredéken ülő fiatal lány, kit az ismerők némelyei stymphali nymphának, mások, mellén látható aegis-pánczéla miatt, Pallasnak tartanak, nem mutatja ugyan Heraklesnek erő típusát, de más részt elég távol áll azon könnyüdedebb, inkább kecses és nyugalmas felfogástól, mely az ujonnan felfödözött olympiai metopot kitünteti. Kivált lábainak állása úgy szólván zordabb és a ruha redőzete is nélkülözi a természetes esést.

Müller Ottfried nézete szerint a metopok nagy része kész volt mielőtt Phidias tanítványaival Elisbe érkezett, elkészültek pedig elisi szobrászok által. E nézet helyességének vagy helytelenségének kimutatását a további, kivált a templom nyugati részén remélhető fölfedezésektől várjuk.

Pausanias leírása szerint (V. 10.) a keleti orom kellő közepén egész fensőségében állott Jupiter jobbján a sisakos Oinemos nejével Steropevel az Atlantidával, következik négylovas kocsija, mely előtt kocsisa Myrtilos ül «*ζάδῃται πρὸ τῶν ἑπώνων*» közel van (μετὰ δὲ αὐτὸν azaz Myrtiloshoz) két névtelen férfi, a sarokban pedig Kladeios folyó (fekve).

Jupiter balján vannak Pelops és Hippodomia, Pelops kocsisa, négylovas kocsija és két férfit, Pelops lovásza; végre a sarokban Alpheus folyó. A troeczeniek Pelops kocsisát Sphaerosnak nevezik, mások Killasnak.*

E személyek közül megvolna Pelops és Myrtilos töredéke, két ülő és egy gugorodó férfit és a két fekvő folyó istené. Ha az egyik töredék Myrtilusé, akkor ez nem ül, mint Pausanias mondja, hanem kocsis állásához illően egyik térdén térdelve tartja a lovakat, a három fenmaradó férfi töredék ketteje ülve, a harmadik gugorodva levén előadva, nehéz lesz a töredékeket Pausanias leírásával összeegyeztetni.

Henszlmann Imre.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalékok. *Hazánkra vonatkozó orosz emlékérem.* Minap Kuncváry Fülöp ur szenvedélyes éremgyűjtő, egy orosz emlékérmét mutatott be, mely az 1848/9-iki magyar függetlenségi harc orosz interventio által történt leveretésére vonatkozik. Miután muzeumunk birtokában nincs ilyen példány, reánk nézve elég ritkának mondható, s így megérdemli az ismertetést.

Av. körirata: СНАМИ — БОГ РАЗУМѢЙТЕ ЯЗЫЧЬІ И ПОКОРАЙТЕСЯ (Sz'námi Bog, Razuméjte jaziczi pokorjájtesja; — magyarul: *Isten velünk. Értsétek meg pogányok s vessétek magatokat alá.*) A mezőben a koronás orosz kétfejű sas s e felett az Isten sugaras szeme.

Rev. A mezőben a felirat: ЗА | ЦЕМИРЕНІЕ | ВЕНГРИИ И | ТРАНСИЛЪБАНИИ | 1849 | (Zá | uszmirenije | Vengrii | i | Transilyvanii | 1849. (magyarul: *Magyarország és Erdély lecsendesítése 1849.*)

Átmérője 29.5 mm., vastagsága 1.75 mm., karimája sima.

Ezen ezüst emlékérem leírása megjelent Köhne: «Mémoires de la Société imperiale d'Archéologie» című munkájában (74. lap)

* Fordulatától a nézőnek jobbra felé következtetve a XII-dik tábla koessai Pelops kocsisának tekintendő, nem pedig Myrtilosnak.

a hol egyúttal azon érdekes adat is fel van jegyezve, hogy a magyarországi hadjáratban résztvett orosz tisztek és közkatonák számára veretett, kik az András- és Wladimir-rendszalagján viselték. Ezen érem felirata, melyben hazánk lakói *pogányoknak* neveztetnek, eléggé bizonyítja azon jellemző vad fanatizmust és gyűlöletet, melylyel az oroszok a hadjáratban résztvettek és irányunkban viseltettek. Megjegyzendő, hogy Kunváry úr ezen példánya nincs füllel ellátva s hű fordítást *Mayr Aurel* egyetemi tanár úr volt szíves tollba mondani.

Czobor.

Egy tuezat XVII. századbeli ezüst kanál. Az «Archaeologiai Értesítő» 2. számában ismertetett ezüst tálhoz hasonló technikájú és becsű műdarabokhoz jutott muzeumunk e hó 21-én. Ugyanazon régiségárús, kitől az említett ezüst tálat szereztük meg, 12 db. XVII. századbeli ezüst kanalat hozott, melyek mindegyikét, a nyél végén egy-egy apostol szobra díszíti. Talán nem leend érdektelen röviden ezekről is szólani. Gyűjteményünk evőszerekben nem mondható szegénynek. Jankovich Miklós ügybuzgóságának köszönhetjük eddigi legszebb példányainkat. A szóban levő 12 kanál azonban érdekes voltára nézve megközelíti, ha csak fölül nem múlja már számánál fogva is amazokat, mert mindeddig 12 egyforma példányt nem bírtunk felmutatni, sőt szoborral díszített sem volt több néhánynál, melyek közül a Jankovich-féle lajstromban csupán a 37. tétel alatti képviseli a szent alakokkal ékítetteket. De most lássuk a kanalakat. A kanál feje elég mély, a XVII. századbeli példányok tojásdad, végén kerek metszésű alakjával bír, mely hátsó, domború oldalán 5·6 cm. hosszú nyílhez hasonló alakú nyújtványnyal van a különben teljesen külön alakított nyélhez erősítve. A kanálfej hossza: 7·5, szélessége 4·8, mélysége 1·3 cm.; a nyél hossza (a most említett nyújtvány és a szobor leszámításával) 9·8 cm., díszítményeiül pedig a kanálfej tövénél elül csigatekeres és lombozat közt angyalfő, hátul INRI felirat, fölötte egyenkarú kereszt van reá alkalmazva domborműben. A tulajdonképeni nyelet elül és hátul vékony szalag, két oldalt pedig kötélfonás képezi, csúcsa kis polczban végződik, melyen a szobor áll szemközt, míg a nyél előlapjára az apostol neve és az évszám (1620) van bele ütve. A kanalak kétségkívül régiek, csupán a felirat látszik gyanúsnak már csak azért is, mivel néhányon nem felel meg a szokásos symbolikus előállításnak. E hiba alig történhetik, ha maga a művész írja reá, ki bizonyára tisztában van az ábrázoló apostol jelvényeivel. Alig tévedünk, ha azt állítjuk,

hogy miként a minap tárgyalt tálat «Petronellben találtak» mondogatta eladója, természetesen a lelhely megnevezése után jobb vásárt sejtve: épügy kontár és kevésbbé jártas kéz verte bele a neveket, hogy érdekemelő évszámot is csusztathasson melléje. Akik a m. n. muzeum több ily gyanús darabjait tanulmányozták, kötve fognak hinni a «BATHORI ERSE 1603»-féle feliratu ezüst házi eszközöknek.

A kanalak sorozata a rajta ábrázolt apostolok szobrai szerint a következők:

1. *Péter*, jobbában kulcsköteg, baljában könyv, a szobor magassága 3·5 cm., a kanál súlya 81 gramm; felirata: PETRUS 1620.
2. *Pál*, jobbában leeresztett kétélű egyenes kard, baljában könyv, magassága 3·5 cm., súlya 79·5 gramm, felirata: PAULUS 1620.
Sajátságos, hogy sz. Pál apostol mind a tálon, mind a kanalak sorozatában előjön egy másik apostol helyett, a ki a 12 közül való volt.
3. *Máté*, jobbában toll, baljában könyv, magassága 3·5 cm., súlya 76·5 gramm, felirata helytelenül: MATHIAS 1620, a kit bárdal szoktak ábrázolni (néha lándzsával, sőt karddal is), vonatkozással vértanúi halálára, mely megköveztetése után fejevételével végződött.
4. *János*, evangelista és apostol, szakál és bajusz nélkül, jobbában kehely, a belőle kiemelkedő kígyóval, baljában könyv; magassága 3·6 cm., súlya 77 gramm, felirata: JOHANES 1620.
5. *Bertalan*, jobbában kés, baljában könyv, magassága 3·6 cm., súlya 80·5 gramm, felirata: BARTHOLOMEUS 1620.
6. *András*, baljában az X alakú (*András*-) keresztet tartja, magassága 3·5 cm., súlya 78 gramm, felirata: ANDREAS 1620.
7. *öregabb Jakab (Jacobus major)* zarándoköltözetben, fején kalappal, jobbában zarándokpálca, baljában könyv, mellén kagylóhéj; magassága 3·7 cm., súlya 79·5 gramm, felirata: JACOBUS 1620.
8. *Simon*, jobbában fűrész, baljában könyv, magassága 3·5 cm., súlya 77 gramm, felirata: SIMON 1620.
9. *ifjabb Jakab (Jacobus minor)*, jobbában flagellum, baljában nyitott könyv; magassága 3·6 cm., súlya 79·5 gramm, felirata: TADEUS 1620, mert ifjabb Jakabot szokás flagellummal előállítani, vonatkozással vértanúi halálnemére, hiszen tudjuk, hogy őt taszították le a templom tetejéről s miután meg-

kövezték volna, öve köteléből készített korbácscsal verték halálíg.

10. *Fülöp*, jobbájában zászló, baljában könyv; magassága 3·9 cm., súlya 78 gramm, felirata: JAKOBUS 1620 helytelen, mert egyik Jakabot sem szokás zászlóval ábrázolni, hanem igen is Fülöpöt, kit néha T alakú kereszttel, vagy zarándokpálczával is előállítanak.
11. *Tamás*, jobbájában szögletmérő, baljában könyv, magassága 3·5 cm., súlya 76·7 gramm, felirata: PHILIPUS 1620, mint az imént mondottakból kitünik, hibás.
12. *Judás Ischariotes*, fején kalappal, jobbájában telt zacskót tart, kinézése ijedt. Magassága 3·6 cm., súlya 77·7 gramm, felirata: JUDAS 1620.*

A kanalak összes súlya 940·9 gramm, tehát csaknem egy kilogramm.

Ha e kanalakat — bár futólagosan is — a minap ismertetett tállal egybevetjük, azt találjuk, hogy köztük az inventión kívül, mely oly ügyesen tudta a 12 apostolt a tál fenekén és a kanalak nyelén alkalmazni, több technikai hasonlat is van. Meglepő az apostolok egybeválasztása és attribútumainak alkalmazása, mely egészen egybevág, holott néhányat többféleképp is lehet ábrázolni. A technikai kivitel sokkal sikerültebb a tálon, melyen az alakok élénkebbek és kifejezésteljesebbek; bár a kanalak némelyikén is van egy pár ügyes szoborka mint pl. *Péter*, *öregebb Jakab*, *András* és *Judás*. Ezen körülmények ugyanazon ötvös kezeire látszanak utalni, sőt az is valószínűséggel bír, hogy valaha a tál és a kanalak ugyanegy asztalon szerepeltek. Ma pedig örülhetünk, hogy ezen asztali készlet egészen muzeumunk birtokába jutott, melynek kétségkívül értékes műtárgyait képezi.

Dr. Czobor Béla.

Egy régi rézkanna. Nem rég birtokomba került egy 21 cm. magas amphora-alaku régi egyházi edény, ez sárgarézből készült, hajdan azonban ezüstözve volt, mint mélyedésein itt-ott jól kivehető. Ennek talpa 1½ cm. magas, kifelé hajló s 8 cm. átmerőjű; felső széle gyöngyfüzérrel, alsója pedig ½ cm. terjedelmű felfűzött karikákkal ékitett. E felett emelkedik a 2½ cm. magas és 2 cm.

* Ki van hagyva Máté, helyette Pál állott be, s ezért a Mathias felirat nem téves, de tévesnek kell tartanunk »Judas Ischariotes« választását; mert ez a szokásos Judas Thadaeus helyét nem épen célszerűen foglalja el. Sz.

vastag henger, melyen a féltőjás-alaku, 9 cm. magas és fent ugyanoly széles, mintegy nem egészen félliternyi ürtartalmu kehely öble nyugszik; ennek alsó része csúcsos vonalakban foly össze, míg felső részét gyöngyfűzér s lentebb 5 mmnyire kiálló perem s azon alúl egy 2 cmnyi széles szalag futja körül, melyen domborúan *kimetszve* girlandszerűleg egylevelekkel, indával s szőlőgerezdekkel ellátott szőlőág jelképezi az edény rendeltetését. E felett emelkedik a kanna nyaka, mely 7 cm. magas s közepén kissé szűkebb csak 4 cm. átmérőjű; itt szintén, mint a talpán, fűzött karikasor szolgál díszítményül. A nyak $6\frac{1}{2}$ cm. széles s öntésre alkalmazott kiálló s gyöngyfűzérrel ékített szájban végződik, melyet egy domború lemezből álló kupak fed, ezen csavarral ráerősített két tölgyfalevél s egy egész és egy fél makk fekszik. A kanna jobboldalán egy kiemelkedő $18\frac{1}{2}$ cm. hosszú *kígyó* van alkalmazva fogantyúul, mely 1 cm. széles, a fejénél s felcsuncsorodott farkánál hengeres és recézett.

A mű nagy szorgalommal készült s egykor kétségtelenül díszes helyen szerepelhetett. E kanna, mely egy rézművestől annak felolvasztásra szánt ócska tárgyai közül került hozzám, midőn megvevém, teljesen megbarnult s elrozsdásodott állapotban volt, most azonban némi kitisztítás után is gyűjteményem egyik szép darabját képezi.

Lehoczky Tivadar.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *A m. n. muzeum érem- és régiség osztálya* f. é. február havában a következő ajándékokkal gyarapodott: *László Kálmán* orvosenövendéktől 4 db. római bronz, 1 keleti réz és 1 db. breslai ezüst érem; *Guiseppa Urbanetti* fu Antoniotól *Aquilejából* I. Lajos magyar király ezüst érme és 1 db. aquilejai ezüst érem: *Mohaupt Miklós* aljegyzőtől Antoninus Pius és Vespasian Mindszenten talált ezüst érmei; *Latkóczy Lajos* bölcsészethallgatótól 3 db. római bronz, 1 keleti réz, 1 db. 1797-ből való francia réz érem és 1 db. I. Ferdinand-féle cseh koronázási emlékérem ezüstműből; *Szarka István* iktatótól Aradról XIV. Lajos francia király ezüstérme; *Vojnics Jakab* országgyűlési képviselőtől egy korongon készült cserépedényke, mely *Roglaticza* pusztán (Bácsmegyében), hamuval telve csontváz mellett találtatott; *Éman Antaltól* őskori osztriga kagylóhéj, két helyen keresztül furva, lelhelye *Szomor*, Komárom megyében; *Gózon Imre* tanítótól 1 kögyalú, 1 kőék és egy köeszköz-

töredék; id. *Keller Rezső* körjegyzőtől: 1 kőamulette, 1 kővéső, 1 szarvasagancs, 1 bronzeszköz és egy díszes urna, külsején grafitmázzal és vonalos diszitménynyel, lelhelye *Domanyik* (Hontmegye); *Erdődy Sándor* gróftól egy értékes arany pecsét-gyűrű, bele vésett francia címerrel és H—R betűkkel, súlya 11·2 gramm, $3\frac{2}{3}$ \ddagger , találták 1828-ban a *sz.-gothardi* csatatéren (Vasmegyében); *Keller Emil* gyógyszerésztől Vágújhelyről: 1 köcsákány és 1 kőék.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztályát* f. é. február havában 9-szeri nyitás alkalmával összesen 2482 egyén látogatta.

— *Egy nagyfontosságú indítvány.* A történelmi társulat már. 1-jén tartott ülésében fáradhatatlan buzgalmű tudósunk *Rómer Flóris* műveltségi történelmünk érdekében Czéhsszabályaink gyűjtésére hívta fel a társulat figyelmét.

A történelmi társulat *Rómer* indítványát közhelyesléssel fogadván, azt magáévá tévé s a fontos vállalatot foganatosítandó, az indítványozó elnöklete alatt egy szakbizottságot küldött ki, melynek tagjai: Deák Farkas, Csontos János, Nagy Gyula és Vincze Gábor. A bizottság feladata leendő az illető vállalat mikénti életbe léptetése iránt kimerítő javaslatot terjeszteni elő, s magát a vidéki tört. és rég. társulatokkal összeköttetésbe helyeznie, hogy saját körükből is nevezzenek ki egyéneket, kik a fővárosi központi bizottsággal érintkezésben legyenek.

— *A m. tud. egyetemen a régészeti tudományok tanszéke* új erővel gyarapodott. Az említett tanszékre régészeink egyik legjelesebbike, dr. Hampel József legújabban az érmészet, ősz- és klasszikai régészet és az epigraphia magántanárává neveztetett ki.

— *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti társulat jan. havi vál. ülése.* Titkár jelenti, hogy a társulat, elnöke közbenjárásával egy 32 darabból álló nyilgyűjteménynek jutott birtokába, e gyűjtemény legtöbb darabja a grebenácsi halmokban találtatott, továbbá jelentést tett egy Jezvin község határában talált csontvázról, mely mellett két arany függő találtatott. A pénztár állása 655 frt 16 kr. A titkári jelentés után Iványi István «*Adatok Lugos és Karánsebes történetéhez 1658.*» című köztetszésben részesült értekezését olvasta föl.

K . . y.

— «*Századok*» mártius havi füzetének változatos és érdekes tartalmát képezi: *Martinovics élete.* (Első közlemény) Fraknoi Vilmostól. — *Adalék a magyar ötvösség történetéhez* (Első közlemény) Rómer Flóris Ferencztől. — *Legrégibb műemlékeink a keresztényen-*

korból, Dr. Ballagi Aladártól. — Történelmi irodalom. *Jalava Antal (Almberg) művének ismertetése*, Hunfalvy Páltól. — *Knauz kortana*, ismerteti Károlyi Árpád. — Különfélék. *Adat az ősmagyarok felszereléséről*, közli Lehoczky Tivadar. — *A magyar hadászat történetéhez*, közli Zsilinszky Mihály. — Tárca. Vegyes közlések. Történelmi könyvtár. — A történelmiekből különösen kiemelendő Fraknoi műve, mely új adataira, valamint vonzó előadására nézve irodalmunk valódi nyereségének mondható. A «Századok» e havi számának reánk régészekre nézve azonban legfontosabb részét Rómer Flóris *a magyar ötvösség történetére* vonatkozó közleménye képezi. Jeles tudósunk, ez alkalommal egy régi magyar ötvös tankönyvet ismertet meg a m. tud. Akadémia kéziratárából, «mely — úgy mond — írása és írásmódja után ítélve a XVI. századnak közepére tartozik», s tehát «*még a Ballagi Aladár által fölfedezett Kecskeméti Péter-féle följegyzéseknél is alkalmasint régibb és azért érdekesebb is; mert így ezen iparág ismeretében jóval visszafelé haladhatunk.*» A 8-r. füzetke 18 levéből áll, s LVI különböző rövid utasítást foglal magában. A *műszavak* több helyen alig érthetők. Vannak, melyek németből vagy latinból (olaszból?) vétettek, s el vannak torzítva. Ezen kézirathoz 24 lap van kötve, melyeken 0,074—0,04-nyi véglapocskák lenyomatain a legkülönb, mesterileg karczott véseti minták foglaltatnak úgy, hogy ezen kis mintagyűjteményben — miként helyesen jegyzi meg a tudós szerző — a legkülönbféle alakú terekre az ötvös kielégítő előpéldányt és gyakorlati eszmét találhat.

— *A budai hadiszertár*. Ezen régi s az osztrák-magyar hadsereg hadfelszerelésének történetére nézve rendkívül fontos fegyverekben gazdag szertár legbecsesebb darabjai, mint *Wornika* századostól, e szertár parancsnokától értesülünk, Komáromba vitettek. Ohajtandó volna, hogy ha Magyarországon itt a központban is létesítenék egy ilyféle gyűjtemény.

— *Az ősmagyar sírok* száma legközelebb szaporodott egygyel. E sírt a múlt évtized első felében találták szántás közben *Batta* (Fehérmegye) határának déli részét képező dülőben, a híres érd-battai halomfemetőtől mintegy másfél kilométernyire. A vitéz, mint a többi ősmagyar sírokban lovastul volt eltemetve, csontjait a munkások — mint rendesen — itt is elszórták, a rajta volt aranyozott ezüst boglárokat pedig elosztották. A lelet nyomára Csetneki Jelenik Elek jutott, kinek a munkások egyike — most battai gazda — két ilyen boglárkát kínált megvételre s a lelet körülményeinek elősoro-

lásán kívül felemlíté, hogy több hasonló apró boglárkán kívül van nála egy nagyobb szívalakú is, mely valószínűleg hasonló ahhoz, mely a pilini sírból Nyáry Jenő b. gyűjteményében van. Csetneki a két boglárt a m. nemzeti múzeumnak engedte át s ez alkalommal a nevezett intézet igazgatósága intézkedett, hogy megszerezze, a mi még megszerezhető.

— *Várdombi régiségek.* Belánszky Dezső a szegzárdi országos selyemintézet lelkes igazgatójának köszönhető, hogy legújabbán Várdomb községben 17 darab pannoniai barbár edény találtatott. Ezen ép edények homorú czifrázatai fehér kemény mázzal bevonvák; legkecsesebb alakúak ezek közt a jelenleg fekete kávéhoz használt findsákhoz hasonló csészécskék, magasságuk 45 mm., szájuknak átmérői ugyanannyi, talapjuk hosszörű 20—30 mm. átmérővel. A lelet a Várdomb község északi részét képező hegytetőn elterülő síkságon, 15 cm. mélységben Breitenbach György által pinczeásás közben találtatott. Belánszky tudósítása szerint az apróbb edények a nagy tállal voltak leboritva, sűrűn egymás mellett feküdtek és sem felettük, sem mellettük nem lehetett egyéb mást találni, mint másfél méter távolságra egy méter mélységben egy hegyesre csiszolt csontot.

— *Őskori növénymagvak.* Báró Nyáry Jenő által az aggteleki barlangban felfedezett kőkori vázak mellett talált nagymennyiségű magvakat *Deininger* M. óvári tanár határozta meg, közel harmincz-féle különböző magot sorol fel, s ezekből igen érdekes leírást készít; a vegyi elemzést ugyancsak a magyar-óvári akadémia egy más jeles tanára Dr. *Kosutány* írja.

— *Az aggteleki barlangban talált őskoponyákról.* Dr. Kollmann müncheni tanár szakavatott véleményezést küldött báró Nyári Jenő az «aggteleki barlang kőkori temetőjéről» legújabbán megjelenendő munkájához. Kollmann a hírneves anthropolog, a Budapesten tartott őstörténelmi congressus alkalmával ugyanis 13 aggteleki koponyát megmért. A koponyák részben brachycephal, részben dolichocephal alkatuak. Szerinte ezen őskori emberek a neolith kőkor idejében éltek. Legújabbán Franciaország barlangjaiban is észleltetett, hogy ugyanazon rétegben, tehát ugyanegy időből mind a két fajú koponya előfordúl. Kollmann az aggteleki őskori embereket az eddig más országbeli barlangokban talált vázakkal összehasonlítja, s felettébb érdekes következtetéseket von.

— *Czímerészeti adalék.* Doby Antal szerkesztőségünket érte-

síti: «hogy jeles régészünk Miskovsky V. által az Archaeologiai értesítő múlt évi 9-ik számában a «Markusfalvi vártemplom s a Mariassy-család czimerészeti emlékeiről» című czikkben ismertett czimeres táblákhoz hasonló van a tiszajuhelyi (Ugocsa megye) ref. templomban, melynek czimerét s kőiratát ezelőtt tíz évvel leírtam, — de az több tört. okmány és jegyzeteimmel s könyvtárral együtt 1868-ban, akkor T.-Ujlakon lakván, az árvíz által megsemmisült, most csak arra emlékszem, hogy a kerek díszes czimerlap a régi Sulyok-család egy nőtagjának emlékét tartja fenn.»

Külföld.

— *Mykeni régiségek.* Schliemann mykeni ásatásait ez idő szerint abbahagyván, Athénba tért vissza. A lefényképezendő régiségek nagy részét Phintikias tanár négy telt ládában az említett fővárosba hozta! Ünnepeles kiállításuk ápril hóban nyílik meg. Ideiglenesen a nemzeti bank nagy termében állítottak fel. Stamatiki tanár időközben néhány napra Mykénébe rándulván, még egy ásatást tetetett, melynek eredménye 5 aranyedény és egy gyűrű volt. Az összes mykeni leletek az athenei akadémiában fognak elhelyeztetni, jölehet ez ügyben Argos és Nauplia városok a kormányhoz folyamodtak, hogy az illető kincsek számára e két város valamelyikében egy állandó muzeum állíttassék fel. Biztonság szempontjából mindenesetre czélszerűbb azokat Athénba szállíttatni. 1854-ben Rangabe és Bursian által Argosban ásatások tetettek és ez alkalommal számos műbecsesei bíró régiség került napfényre, melyek az említett város városházában állíttattak fel. Két év múlva ezen régiségek nyom nélkül tűntek el. Egyébiránt a mykeni arany leletek többnyire vékony arany pléhből vannak elkészítve, s úgy alakjaikra mint rajzaikra nézve kis kivétellel styl nélküliek, s inkább hanyatlási mint azon messze őskorra mutatnak, melyben phryg-lidiai ékszerek az európai partokra kezdtek hozatni. Annyi minden esetre bizonyos, hogy az ott talált égetetlen s mélyen eltemetett vázak a homéri korra nem vihetők vissza.

Az «*Atheneum*» szerint Schliemann mykeni ásatásairól egy művet írt, mely rövid idő alatt Londonban, Murraynál «*Discoveries on the site of ancient Mycenae*» cím alatt fog megjelenni. Sz....

— *Egy új katonai muzeum.* A párisi hadagastyánok palotájában egy régészeti — s történelmileg fontos gyűjtemény állítatik fel, mely régi hadi eszközöket — a többi közt 36 harczi alakot, a N. Károlytól XIV. Lajos király idejéig Franciaországban divatozó harczi öltözékekben fog magában foglalni.

— *A bécsi képző-művészeti akadémia történelmi kiállítása* ápril hó harmadikán nyitattik meg.

Régészeti könyvtár.

1. *Archäologisches Wörterbuch zur Erklärung der in den Schriften über christliche Kunsterthümer vorkommenden Kunstaussdrücke.* Deutsch, lateinisch, französisch und englisch. Von Heinrich OTTE. Zweite erweiterte Auflage. Bearbeitet vom Verfasser unter Mithilfe von Otto Fischer. Mit 283 Holzschnitten. Leipzig, T. O. Weigel, 1877. 8-rét.
2. *Das Kriegswesen der Ungarn.* In seiner geschichtlichen Entwicklung bis zur Errichtung des stehenden Heeres. Mit Benützung ungedruckter Quellen. Von Hermann MEYNERT. Wien 1876. Alfred Hölder, k. k. Hof- und Universitäts-Buchhändler Rothethurmstrasse. Ára 3 fl. 60 kr.
3. *Die antiken Thongefässe in ihrer Bedeutung für moderne Gefäss-industrie.* Mit Unterstützung des k. b. Staatsministeriums des Innern herausgegeben vom bair. Gewerbe-Museum, bearbeitet von Dr. J. STOCKBAUER und Prof. Dr. H. OTTO. Nürnberg 1877. — Nagy 4-r. 1 füzet. 8 lap szöveggel és 6 színezett táblával. Ára 4 Mark. 50.
4. Albert R. von CAMESINA. *Wiens örtliche Entwicklung von der römischen Zeit bis zum Ausgange des 13. Jahrhunderts.* Wien, Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei 1877. Nagy folio, 7 táblával s a szövegbe szőtt számos képpel.

Figyelmeztetés.

Mindazoknak, kik Dr. Henszlmann Imre, «Magyarország ó-keresztény, román- és átmenet-stylű műemlékeinek rövid ismertetése» című munkája megszerezhetése ügyében kérdést vagy megrendelést intéztek, szolgáljon szives tudomásul, miszerint a m. k. vallás- és közoktatásügyi minisztérium e művet Tettey Nándor és társa budapesti könyvkereskedésének adta át közrebocsajtás céljából, minél fogva e könyv a fönnevezett könyvkereskedés által 5 frnyt áron megrendelhető.

A m. kir. főfémjelző-hivatal hivatal irodájában — nádor-utca 14. sz. I. em., — f. é. április 3-án délelőtt 11 órakor Cserbelen Hunyadmegyében talált 103 darab régi római ezüst érem fog nyilvános árverés útján eladatni.

TARTALOM: A tatárjárás előtti falazott várakról Magyarországon. RÓMER Flóris Ferencz-től. — A tószegi őstelep. CSETNEKI Jelenik Elek-től. — Az olympiai Jupiter temploma. HENSZLMANN Imre-től. — Tárcza: Érmészeti adalékok. — Egy tuezat XVII. századbeli ezüst kanál. CZOBOR Béla. — Egy régi rézkanna. LEHÓCZKY Tivadar. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár. — Figyelmeztetés.

Budapest, 1877. Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADEÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1877. XI. KÖTET.	SZERKESZTŐSÉG: ZERGE-UTCZA 23. SZ.	4. SZÁM. APRILIS 30.
---------------------	---------------------------------------	-------------------------

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ivnyi számokban.

Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.

Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtáránál (Budapest, akadémiai bérépület).

A budavári főegyház építési bizottságának 1876-ik évi munkálkodásáról szóló jelentése.

Azon teendőket és intézkedéseket — melyek a budavári főegyház restaurálására vonatkoznak — a bizottság üléseiben határozván el, e czélból a lefolyt 1876-ik évben tíz ülést tartott; feladata lévén az építés körüli teendőket behatóan tárgyalni, a bizottsági tagokból időnként albizottságok alakultak, melyeknek körében részint javaslatok, részint szakértői vélemények lőnek kidolgozva.

A múlt évben a korán bekövetkezett zordon idő miatt a főegyház déli homlokzatának három szakasza be nem fejeztethetvén, a harmadik szakasznak kiépítését a most lefolyt évnek munkálatai közé kellett fölvenni; — e végből Hofhauser Lajos építőmesterrel erre vonatkozólag pótszerződés kötöttetett, melynek értelmében nevezett a most említett harmadik szakasznak elkészítésére ez év junius elsejéig köteleztetett.

Az itt foganatosítandó munkálatok következtében a középkor művészetét maradványaiban is előtűntető kis kapunak eltávolítása elhatároztatván, annak kövei óvatosan

kiszedettek, s a magyar nemzeti muzeumba a régészeti osztályban leendő felállítás végett elszállítottak.

Miután a kutatások alkalmából napfényre került tárgyakról annak idején Schulek Frigyes művezető építész kimerítő jelentést teend, e helyütt csak azon egyet legyen szabad felemlíteni, miszerint eltekintve a régibb korból származott tárgyaktól, a déli mellékhajónak egyik pillérében — midőn arról a pillért eléktelenítő vakolat eltávolítottatott — egy török levél is fölfedeztetett, mely elnök úr által a nagyméltóságú minister úrhoz fölterjesztetett.

A déli homlokzaton eszközözendő további építkezések folytán szükségessé lett a sekrestyések lakának lebontása, mely ez év folyamában foganatosítottatott, ennek kapcsában a sekrestyések elhelyezésére megkívántató lakások a szomszéd épületben a m. kir. pénzügyi ministeriumtól kieszközlöttettek s e rongált helyiségek lakható állapotba tétettek.

Elhatároztatván a templom belsejének, különösen pedig az alapzatnak megvizsgálása, az oltárok s a templom fölszereléséhez tartozó tárgyak más helyiségbe elszállítottak.

A vizsgálat megejtése czéljából a templom belső felületének letisztítására vonatkozó kőműves munkák, valamint a szükséges állványok felállítása árlejtés útján Kauser Jakab építőmesternek és Gregersen Guilbrand vállalkozónak adattak ki.

A restaurálás folyamában több rendbeli lebontások fordulván elő, az ezen alkalomból nyert kőanyag elhelyezésére a fővárosi hatóság a halászbástyát a munkálatok tartamára átengedte.

Az építkezés lassú előhaladásának egyik tényezőjét azon körülmény is képezte, hogy a művezető építész a szükséges rajzok elkészítésén kívül az építés körül előforduló administratív ügyeket is maga végezte. — Ezen akadály elhárítása czéljából a bizottság egy ellenőrnek kinevezését kérlemzte, mi a nagyméltóságú minister úr által jóváhagyatván, e tisztre Lers Pál kir. főmérnök neveztetett ki, a ki

ez év végén működését meg is kezdette, s a működési körét szabályozó utasítást a bizottság a minister úrhoz fölterjesztette.

Helyén lesz itt megemlíteni, hogy az ellenőr teendőit képező felülvizsgálati munkákat — melyek gyakran több heti időt vettek igénybe — ez ideig Zsigmondy Gusztáv bizottsági tag buzgón és valódi ügyszeretettel végezte, ki ezen önzéstelen és minden díj nélküli munkájáért a bizottságnak őszinte köszönetét kiérdemelte.

A bizottság ez év folyamában két új tag által kiegészítettett, a képzőművészeti tanács kebeléből Keleti Gusztáv és Lotz Károly művészek lettek a nagyméltóságú minister úr által a bizottság tagjaivá kinevezve.

Hátra van még jelezni azon mozzanatokat, melyek a főegyház restaurálására vonatkozó tervek körül történtek.

Midőn a nagyméltóságú minister úr múlt 1875-ik évi december 2-án kelt intézményével elrendelte, hogy Schulek Frigyes művezető építész a főegyház déli homlokzatának a szentélyig — valamint a nyugati homlokzat főkapujának helyreállítására vonatkozó tervet és költségvetést mihamarább elkészítse: — a bizottság kebeléből egy kisebb bizottság azon utasítással lőn kiküldve, hogy a templom falait megvizsgálja s a jövőben eszközlendő munkálatokra nézve szakvéleményt terjeszsen be.

A kiküldött kisebb bizottság által megejtett vizsgálatból kiderülvén, miszerint az egész déli homlokzat és szentélyek falának kövei oly rozzant állapotban vannak, hogy ezen fal a reá nehezedeő terhet hosszabb ideig nem képes fentartani, sőt azon körülménynél fogva, hogy a főszentély zárfalához a támpillérek vaspántokkal vannak odaszorítva s a templom belsejében lévő északi vékonyabb pillér kövei is csak vaspántokkal tartatnak össze: a kisebb bizottság a ministeri rendeletben megjelölt csoportonkénti restaurálás helyett a déli homlokzatot a keleti oldallal együttesen javasolta helyreállítandónak, kifejezván ezúttal azon véleményét is, hogy a templom stílszerű helyreállítása addig nem eszkö-

zölhető, még a reá nehezedő melléképületek bizonyos távolságra el nem távolíttatnak.

A budavári főegyház építési bizottsága ezen vélemény alapján kérelmezte, hogy a templom — veszélyes állapota miatt — Schmidt Frigyes csász. építészeti főtanácsos és világhírű tekintély által is megvizsgáltassék.

Schmidt Frigyes a megejtett vizsgálat után a most említett kisebb bizottságnak véleményét észleletei által nagy részben megerősítette, de ezúttal egy nevezetes fölfe-dezést is tett, t. i. constatálta, hogy a déli oldalon a közép-korban kereszthajó létezett s jelentésében ezen kereszthajó-nak helyreállítását egyik nélkülözhetlen kelléknek nyilvánítja s hangsúlyozza, hogy ennek kivitele egyrészt műszaki szükségességnek parancsaként mutatkozik, mert az ezen részen meglehetősen felületességgel kivitt változtatások foly-tán az épület szilárdsága oly nagy mérvben szenvedett, hogy azon a részen egyszerű támpillérek alkalmazása nem lenne elégséges, de ezen épületrésznek feltétlen szilárdsá-gát csak a kereszthajó helyreállítása által lehet visszaadni, de másrészt a kereszthajó az egyedül látható hosszoldal erőteljes tagozása által egyszersmind széépészeti szükségletet elégít ki, sőt ezenfelül a használható helyiségnek ilyenmő növekvése a templomra nézve fölötte kívánatosnak is látszik.

E vélemény alapján az eredeti tervtől lényeges eltérés történt, hogy azonban a templomnak ezen részén a megoldás mi módon fog történni, arról a bizottságnak még nincsen tudomása, mert az erre vonatkozó tervrajzok ez ideig nem lettek bemutatva.

Budapesten, 1876. december 29.

Geduly Ferencz,
bizottsági jegyző.

A nemzeti muzeum fa- és rézmetszetei.

A magyar nemzeti muzeum mű, s történelmi kincsei közt nem utolsó helyet foglalnak el azon jelentékeny becső,

felette érdekes fa-, réz- és aczélmetszetek, melyek a nemz. muzeum könyvtárában mindeddig hűségesen őriztettek. Nem csak a művészet, de a hazai történelem érdekéből is felette kívánatos, sőt sürgős is volt azok rendezése.

Ezen alkalommal még nem nyertünk időt arra, hogy azt is fürkészszük: kiknek buzgalma és áldozatkészségének köszönhetjük nemzetünk számára ezen kincsek fentartását, mi minden esetre tisztelt olvasóinkat érdekelni fogja, — de erről sem felejtkeztünk meg; mert valamint a gyűjtők neveit, úgy szintén hazai művészeink e gyűjteményben képviselt sorozatát is közleményeink végén fölemlíteni kötelességünknek tartjuk.

A különféle tárgyú gyűjtemény szakszerinti osztályozása nem kevésbé időt mint ügyszeretetet igényelt, mert a nagy mennyiségű lapok tárgyak szerint való elkülönítése, a külföldi ezerekre menő arczképeknek a magyar történelmi lapoktól való elválasztása volt az első feladat.

Jelenleg a *rémetszetek* szakszerű rendezéséről röviden a következőket említhetjük fel:

Az egész általános gyűjtemény 8 főosztályba csoportosított, u. i.

I. Fa- és rézmetszetek a XVI., XVII. és XVIII-ik századból. Találkozunk itten a nagy mester és útát törő Dürer 81, és híres tanítványa Hans L. Schäufolein 38 darab kitünő metszeteivel. Dürer «nagy és kis passio»-ja, «Mária élete» ismeretes. A jeles Schäufoleintől bírjuk különösen «Krisztus életét» 34 kitünő fametszetben kis folio alakban, mely mű Huber Catalogue Nro 4203 szerint először német, azután latin szöveggel jelent meg. Felette nagybecsűvé s érdekessé teszi e lapokat eredeti festészetük. Az úgynevezett «*nagy csatá*»-nál, melyet töle bírnak, jobban szeretnők azon metszetét, mely a «*magyarok és törökök közti ütközetet*» ábrázolja. A regensburgi «szép Mária szobra» és híres «dom»-ja legnagyobb alakban, eredeti tervezetében, gyönyörű szép két tornyával még a regensburgi hazafiak vágyát is ébresztetné, összehasonlítván a múlt idők szellemdús tervét a

jelen néhány év előtti restauratiojával. — A muzeumi könyvtár birtokában van a hírneves «Thewrdannekh» (Theuerdank) 118 illustratioja, egytől-egyig vonzó érdekes rajzok, melyek I. Miksa császár kalandjait, mielőtt a szép és bájos Burgundi Máriát nőül vette, szellemdúsan ábrázolják. Ezen könyvnek első, hártján való kiadása fennevezett császár költségén Nürnbergben 1517. évben Hans Schönsperger által nyomtatott és már magában véve ritkábbnál ritkább kincs.

Hans Sebald Lautensack-tól bírjuk egyes kisebb metszetein kívül, Nürnberg keleti és nyugoti részét 1552-iki évről, két 55" széles lapon. — A szászországi festő-iskola alapítója *Sunder* vagyis *Cranach* szülővárosától elnevezett *Cranach Lukács*-tól, ki számtalan képeivel a legelső metszők soraiba lépett, 17 fanyomatot találunk, közöttük a 4 evangelistát, sz. Pétert, sz. Pált, sz. Lukácst, Luthert 1548-ki és Melanchtont 1561-ki kiadásban.

Az úgynevezett «*Kleinmeister*»-ek legkitünőbbike, a paderborni *Aldegrevér Henrik* (1502—1562), Nürnbergben Dürer alatt képezte magát, ettől van 15 darab; a hírneves, önálló *Lucas van Leyden* alias Damesz német alföldi történelmi festő s metsző számos lapjaiból csak 22. — Találkozunk még H. S. Beham, V. Solis, Leigel Gottfried és Büsinck Lajossal, utóbbi a XVII. század elején az akkor divatban volt «clair-obscur» nyomataival Párisban nagy feltűnést okozott.

Ez időben a politikai viszonyok Németországban a művészet ezen ágának is hanyatlását idézték elő. — Ennek következtében a három augsburgi *Hopfer* 141 metszete többnyire utánzás, melyben sem technikai ügyesség, sem alaki szépség nincsen és e korszaki nürnbergi s augsburgi másodrendű művészek nem teremtenek többé, legfőlebb ügyesen kezelik a formát és reproducálnak holmi alkalmi lapokkal, nagyobb-kisebb táj- és arczképekkel árasztván el a világot.

A XVII-dik században *Dominicus Custos*, *Sadeler Egyed*

reánk nézve azért nevezetesek, mert tőlük bírjuk dicső főuraink, jeles vitézeink díszesebb arczképeit; az elsőtől Pálfi Miklós és Schwarzenberg Adolf a győri hősöket; az utóbbitól, ki Antwerpent elhagyván, Prágába ment és a művészetet pártoló II. Rudolf császár udvarában 1629-ben elhalt — a fejedelem, de Vries és van Aachen festvénye után igen szép csinnal metszett arczképét 1603-ból, Mátyás királyt 1613 és 1616-ból teljes koronázási díszben; továbbá Báthory fejedelmet, Forgách Zsigmondot és Thurzót a nádort. — E szakmában jártasak voltak: az egész *Kilián* család, főleg Wolfgang és Lukács; *Merian* tanítványa Küssel Menyhért és Mátyás; *Preisler*, *Isselburg* Péter, *Hertz* János stb. elvégre *Hainzelmann* Illés és *Haid* I. Jakab, — *Ridinger* az ügyes állatfestőnek tanítványa. — Ezek közt az utóbbiak már legnagyobb folio alakban metszették és karczolták a múlt század nem annyira nevezetes, mint hiu férfait, a német városok senatorait, mely osztályból magából a nemzeti muzeum három ezer lapnál többet bír.

Ezen első főosztályban csoportosúlnak néhány régibb olasz- és németalföldi (1431—1506) művészek lapjai is. — *Andrea Mantegna* nagyhírű művész metszetei nem csak régiségük, de szépségük, hangulatteljes kifejezésük és ritkaságuk miatt felette nagyra becsültetnek; elhalt Mantuában 1506. Tőle két lapot bírunk, legnevezetesebbike 1869-ki évben jutott a könyvtárba azon szerencsés alkalommal, midőn ő felsége Ferencz József királyunk a suezi csatorna megnyitásának ünnepélye után Konstantinápolyban nyert 4 *Corvin* hártya-codext a magy. nemz. muzeum Széchenyi-féle országos könyvtárának ajándékkép átküldette. Ezen megbecsülhetlen kincs és királyi adomány egyike, *Perotti* Miklós által latin nyelvre fordított *Polybius* lapjai között találtatott Mantegna 15-ik századbéli metszete, mely a fuvolyázó és fa alatt álló Euterpe muzsa egész alakját ábrázolja; m. 18. sz. 10 cm. kerete alsó részén *D* betű és 18 szám látható «Euterpe XVIII» középirattal. Lehetőleg az akkori divatban levő játszókártyák egyikét

képezte. Vajjon nem-e Mátyás király fejedelmi keze örökitette ezt meg számunkra?

A hírneves bolognai születésű *Marc Antonio Raimondi* jeles metszeteivel a legkitünőbb vésők első sorába tartozik ugyan, de genialis egyéniségét fel nem találhatjuk «Mária életé»-ben, azon 17 lapban, melyben Dürer fametszeteit utánozta; csak Ráfael lángszelleme tette őt nagygyá Rómában, hol haláláig 1584-ig működött, ezen utóbbi idejéből egy lapot sem találtunk. Az öntudatos *Agostino Caracci*, ki metszeteiben a technikára nagy súlyt fektetett és különös gondot fordított, — *Carlo Cesio* Rómában, — és a XVII-dik század 70-iki évében Mantuában elhalt *Giovanni Benedetto Castiglione*, a híres Rembrandt gyöngé utánzója, összesen 20 darabbal van képviselve.

A múlt század második felében műbecsű értékűek azon díszkiadások, melyek «*Schola ital. picturae*» czím alatt 1773-ban Rómában kiadattak és a világhírű Raphael, Michael Angelo vaticáni remekeit, Giulio Romano, Corregio, Titian, P. Veronese gyönyörű festményeit 40 darabban meglepő hűséggel és kitünő ügyességgel tüntetik elő.

Ugyanekkor Florenczben *Eredi Benedek* és *Cecchi János* által kiadott: «*Bonarum artium splendori*» czímű díszmű ébresztette és élesztette a rézmetszet iránti hajlamot, melynek tiszta példányát szintén bírjuk; egyúttal *Piranesi* és *Rossi* Nápoly, Pompei, és Róma *veduta*-it, *Volpato*, *Bartoli*, *Longhi* erőteljes és tiszta nyomatú lapjait gyűjteményünk közé soroztuk.

Nagyon csekély az, mit a francia iskola nekünk nyújtott. *Poilly Ferencz* egy Madonnáján kívül, mely még hozzá igen rongált állapotban van, és *Callot Jakab* — kinek modora hatásra számít — 24 darabja: «*Balli di Sfesania*»-ján és a «*háború nagy nyomorai*» czímű 18. lapján kívül, melyek 1663-ban készültek, alig van valami; míg a finom és vonzó metszeteiről k eresett *de Bry I. Theodor* a 16. század e mesterétől is sajnálattal csak két példányt bírunk.

A németalföldi művészek közt *Rembrandt van Ryn* az árny és fény nagy mestere, ki mellé nem állíthatunk senkit, mert művein meg van az egyéniség pecsétje, 11 metszetben mutatja fenségét, ámbár egyszáz és 18 darab van neve alatt összegyűjtve. A jobb vésők közé sorozzuk: *Cornelis Bost*, ki 1570-ben Rómában, mint Marc-Anton iskolájában képzett művész halt el; *Van Vliet*-et Rembrandt kedves tanítványát, *Wierix Jeromost*, ki Dürernek «lovag, halál és ördög» című lapját kitünően véste; továbbá: *de Galle Fülöpöt*, kinek családjában a rézmetszet mintegy megörökölt, a jeles *Ostade* versenytársát: *Vischer Cornelist* és *Vorstermannt* Rubens legjelesb tanítványát; de mindezekből szorgos kutatásunk daczára csak egyes lapokat találtunk.

Különös, de nem irigyendő felfogású *Eisenhout* egyetlen képe: «*Dea haeresis*». Ez a művésznek első túlcsapott irányú munkája 1589. évből.

A XVI., XVII. és XVIII. századbéli fa- és rézmetszetek száma 2240, melyek jövőre az országos gyűjteménybe pótlékul besorozandók.

A második fősztályba összesítették az: *Arcképek*. Ezek *a)* magyarországiak, *b)* külföldiek. Mind a kettőből ismét van nagyobb alakban összesen 5,046, kisebbben t. i. 4, 8, 12-es formában 1,764, mind együtt 6,810 darab. — Ezekről más alkalommal bővebben szólunk.

Bubics Zsigmond.

Tamás országbíró és a margitszigeti bold. szüzzről czimzett apáczaconvent pecséteik.

Ígéretemet beváltandó, van szerencsém ismét két pecsétet, kapcsolatúl az Arch. Értesítő f. é. 1-ső számában a 11. lapon közöltekhez, megismertetni.

Mint már az Arch. Közlemények IX. kötetében említettem, vajmi kívánatos volna hogy országos főtisztviselőink s ezek közül különösen nádoraink és országbiráink pecsétjeit

— a mennyire lehetséges — összeállítanánk s rajzaikat együtt közzétennénk; ha Czobor Béla ur által példás szorgalommal összeállított egyházi és világi nagyjaink és hatóságaink pecséttrajzainak jegyzékét megtekintjük, e jegyzék, kivált a világiak pecséttrajzainak kevés voltára nézve újabbi szegénységi bizonyítványt szolgáltat, s tanúsítja hogy a tudomány ezen ága nálunk mennyire elhanyagolt állapotban van.

Már körülbelül négy éve mult annak, midőn a Tört. Társulati tagok akkori magánösszejöveteinél örömmel hallottam említetni azt, hogy mennyire kívánatos volna egy pecséttrajzgyűjtemény kiadása; nagy akadály jöhetett közbe, hogy azóta a terv valósulásáról semmit sem hallhatunk.

A várva várt pecséttrajzgyűjteményhez tehát az általam közlött pecsétek szolgáljanak némi csekély adalékul, s ez alkalommal első helyen Tamás országbirónak (1349—1354) pecsétjét ismertetem.

Ki volt ezen Tamás országbíró, melyik családhoz tartozott? pecsétünk útbaigazít; ő az országbírói tisztet Nagymartonyi Pál után az 1349. év második felében nyerte el (Zichy okmtár II. 404) és országbíró maradt egész 1354. évig. 1349. évben a Keve-vármegyei főispánságot, utóbb pedig csak a Túróczit viselte melléktisztségül. Ezen Tamás országbíró ugyanaz, kit mint erdélyi vajdát 1321—1342 ismerünk, erre pecsétje biztos adatot szolgáltat; genealogiai munkáinkból ugyanis tudjuk, hogy Tamás erdélyi vajdának unokája Zechenyi Frank volt 1399-től 1408-ig országbíró, kinek pecsétjét közli Wagner Decas II. fig. 11. elég hiányos rajz után, mi azonban mégis elég arra, hogy a czímer ugyanazonosságot felismerjük.

Ezen Tamást Wagner i. h. 130. l. az Aba-nemzetségből származottnak tartja; a kamarai levéltárban lévő egyik nemzetségi táblázat pedig a Ratholth-nemzetségből származtatja, a czímer alakja azonban egyik nézetet sem támogatja.

De lássuk már most közelebbről pecsétünket, köriratja ez:

S COMITIS. THOME. IUDICIS. CURIE. DNI. REGIS.
 belül az ugynevezett sisakcímer — Helm-Siegel — mely nálunk igen ritkán fordul elő, a sisakból kiágaskodó nyelvét kiöltő oroszlány kinyújtott első lábainak egyike a pecséten már nem volt kivehető, mi eléggé sajnálható, mert Zechenyi Frank országbíró fentemlített pecsétjén az oroszlány jobbik első lábában keresztet tart, s így biztosan nem határozhatjuk meg, vajjon Tamás országbíró címerén megvan-e szintén a kereszt?

A másik pecsét a mai margitszigeti bold. szüvről nevezett apácák conventjének pecsétje. Ez a kamarai levéltárban levő s 1282-ben V. István király leánya Erzsébet által kiadott oklevélről függ. Az okmány tartalmát lásd Hazai okmánytár VI. 283 l. A pecsét alakját rajzunk elég hiven adja, körirata ez:

SIGILLVM CONVENTVS . . . DE ISVLA. SCE MARIE.

A pecsét belsejében látszó épület bizonyosan a szigeten volt templomot ábrázolja, s látszik az is, hogy annak két tornya volt; apácázárdáink pecsétjeiről még keveset tudunk s az általunk közlött pecsét érdekét emeli az, hogy egy magyar királyleány mint fejedelem asszony által kiadott oklevelet díszíti.

Nagy Imre.

Régészeti irodalom.

Gli scavi della Certosa di Bologna, descritti ed illustrati dall' Ingegnere-Architetto Capo Municipale Cavaliere Antonio Zannoni. Bologna 1876.

E cím alatt Zannoni mérnök-építész a bolognai világhírű köztemetőn eszközölt és most is még folytatott ásások eredményeit írja le.

A felette érdekes mű első két füzete jelent meg eddig.

Az első füzet (ára 10 frank) 48 kisfoliós oldal szövegből és 6 nagyfolio idomú ábra-táblákból áll.

A második füzetben (ára 10 frank) 6 nagyfoliós ábra-táblához 12 kisfoliós oldal szöveg van mellékelve.

A leletek ábrái igen csinos színes könyomatúak.

Zannoni a Bolognától körülbelül fél mértföldnyire fekvő Certosa területén eddigelé 417 sírt nyitott fel. E négy sírbolt-csoportot képező sírok körülbelül öt lábnyira a mai bolognai sírkert sírjai alatt fekszenek.

Zannoni ásatásait már 1871-ben *Mestorf* a «*Der archäologische Congress in Bologna*» című (Hamburg, 1871. O. Meiszner kiadásában megjelent) művében méltányolta. «Ott fekszenek — mondja Meiszner, midőn a hajdani felszíniak sírboltjai látogatását írja le — ott fekszenek az évezredek előtt baráti kezek által örök nyugalomra terített felszíniak; jobb kezökben még most is ott fekszik a kapzsi komposnak való aes rude és fejeik valamint oldalaik mellett ott állnak a rendkívül becses áldozat-ajándékok, agyag és bronz edények, fibulák, gyűrűk, gyöngyök stb».

Nem mindenütt találtattak azonban csontvázak; 130 sírban constatáltatott a tetem-égetés és csak 287 sírban találtattak elégetlen tetemek.

Zannoni a régi felszíniak temetési módjainak kényelmesebb tanulmányozhatása végett a bolognai városi muzeumban több előkelőbb, valamint póriasabb sírt teljesen úgy állított össze, a mint azokat a Certosa alatt találta.

A Certosa alatt talált sírleletek újabb tanuságul szol-

gálnak arra, hogy az etruski műveltség az Apenninektől északra ép oly magasan állt, mint az e hegységtől délre fekvő vidékeken.

Zannoni az ásatások alkalmával a régi felszínei útra bukkanván, ez út hosszant folytatja most ásatásait, melyek folytonosan érdekesebbnél érdekesebb leleteket eredményeznek.

A leletek ábrázolásánál Zannoni mindig az együtt talált leleteket együtt is ábrázolja le.

A bolognai tartomány térképe képezi a mű *első tábláját*; e térképen a régészt különösen érdeklő vidékek ki vannak tüntetve.

A mű *második* táblájául Bologna és környékének helyszinrajzát választotta Zannoni; e helyszinrajzon az eddig talált sírok világosan vonalkáztattak, míg a (többnyire a mai Bolognában talált) őslakások maradványainak lelhelyei sötétebb színnel tétettek feltűnővé. E helyszinrajz szerint eddigelé tízennégy sírsoport és harminczhét őslakás maradványai («*avanzi di primitive abitazioni*») constatatáltattak.

A *harmadik tábla* a Certosa helyszinrajzát tartalmazza, melyen az e sirkertben talált négy ős sírsoport fekvése különösen ki van tüntetve.

A *negyedik táblán* a Zannoni által «*első*»-nek és «*második*»-nak nevezett sírsoportokban talált leletek vannak ábrázolva; az «*első*» sír leletei közt egy bronz cista különösen érdekes.

Az *ötödik* és *hatodik* táblák az «*első*» és «*második*» sírsoport tervrajzait valóban mesterileg tüntetik elő. E tervrajzokból kivehetők a leletek és a temetkezési mód; az *elégett* tetemek hamvai vagy agyag-edényekben, vagy bronzból készített cistákban, vagy márvány edényekben, vagy — a mi különben csak egyszer látható — vert domborművekkel díszített bronz sisulában helyeztettek el, vagy négyszögletű gödrökben, vagy ugynevezett temetkezési kutakban (pozzi funerarii). Az el nem égetett tetemek többnyire kelet felé néznek.

A hetedik egész nyolczadik számú kettős-táblák a harmadik egész a hatodik sír tervrajzait és leleteit ábrázolják.

Különösen érdekes a hetedik táblán levő edénydarab színes nyomatú képe, melyen egy négyes fogat rajza az archai stylus egyik mintaképéül szolgálhat.

Az eddig ábrázolt leletek közt legérdekesebb azonban egy — a hatodik sírban talált Crater idomu váza; az ezen ép agyagedény fekete alapján vörös színnel festett emberi alakok rajzai már az archai művészet kötelmeinek lerázását és a szabadabb művészeti bánásmódra való átmenetet mutatják és e tekintetben az ősfestészet történelme egyik legérdekesebb adatának tekinthető.

K....y.

«*Geschichte Aegyptens unter den Pharaonen nach den Denkmälern*, bearbeitet v. *Heinr. Brugsch-Bey* Leipzig 1877.»

Nincsen nemzet, melynek annyi történelmi kőirata maradt ránk, mint a régi egyiptominak. Kevés király van a XXX. dynastiában, kinek egyik vagy másik uralkodási éve nem fordulna elő e köfeliratokon. Hozzá véve a sok papyrusok és számtalan scarabeusok tanúságát, hihetnők, hogy az egyiptomi chronológiát elég könnyű szerrel megalapíthatni. És mindezek daczára e chronologia mai napig bizonytalan, határozatlan. Fő oka ennek az, hogy az egyiptomi szokás szerint az uralkodók együtt való uralkodását nem különböztetik meg, hogy nem mondják ki, meddig uralkodott például a fiú apjával együtt, meddig külön és nem különböztetik meg a többször az ország külön részeiben egymás mellett külön uralkodó dynastiák chronológiáját. Hozzá járúl azon több százados hézag, melyet a hyksosok uralkodása a XIII-dik és XVII. dynastia közé szűrt és melynek chronologiai adatai igen gyérek és bizonytalanok.

Végre a chronologiai ismeretek bizonytalanok azért is; mert az egyiptomiak magok nem határoztak bizonyos aerát, melytől fogva számítottak; mint p. a rómaiak «ab urbe

condita»; a hellenek «olympiadok» alapján; hanem csakis a pharaok uralkodási éveit sorolták fel. A Menephtha uralkodása alatti sothis-korszaknak megújulását is inkább a görögök és rómaiak, mint magok az egyiptomiak említik.

Innen van, hogy sokkal többet tudunk Egyiptom leg-régibb királyai uralkodási éveiről, semmint az említett chronologiailag bizonytalan közbeeső hézagos hyksos korszakból, és hogy Brugsch is a biztosabb chronologiai megállapodást netaláni későbbi felfödözésektől függesztvén fel, jelenleg becses munkájában inkább az ismert és általa újólág felfödözött okmányok fordítását időszerinti rendben adja, a nélkül hogy azzal, mint maga kimondja, Egyiptomnak valódi történelmét felépíteni törekednék. Mindazáltal az adott okmányok oly becsesek és világosak, hogy mélyebb tekintetet engednek vetni azon nemzet életébe és szellemébe, mely az emberiség polgárosodásának élén áll, és melynek ismeretei és tapasztalatai földünk valamennyi civilizált népei ismereteinek és tapasztalatainak alapját teszik.* E tekintetben nem lepetünk meg, midőn a felhozott okmányokból kitetszik, hogy ezekből, a régibb nézetek ellenére, az egyiptomi nemzet elzárkozottsága a mesék közé sorolandó. Az egyiptomiak terjeszkedők voltak, fölötté szükségök volt építő fára, vörös rézre, aranyra, mit mindent otthon nem találtak; azért kellett meghódítaniok a Libanon vidékét, a sinai félszigetet és a déli Niltartományokat; de szüksége volt az egyiptomi pharaoknak roppant építményeiknél, minők már a pyramisok is, emberi kézre, munkaerőre; s innen is származnak hódító hadjárataik, melyek legbecsesebb eredményeiként az élő foglyok behozatala Egyiptomba számíttatik fel. És hogy a minden tekintetben collossalis építkezés a pharaok förszenvedélye volt, kitetszik azon kiváló tiszteletből is, melyben előttök az építészek állottak, kik a legelőkelőbb hivatalok élén állottak és gyakran

* Aegyptens Geschichte muss uns die älteste der Welt sein, Aegypten muss uns im Lichte der ersten menschlichen Gesittung erscheinen. (i. m. 27. lap).

magának a királyi családnak tagjai voltak, vagy királyi leányokkal összekelésök által e családba felvétettek; * s így Brugsch az építészek neveinek egész sorát idézheti már a legrégibb korból, mely sorban feltűnő Ti neve, azon férfinak, kinek a sakkarai heglánczban újabban felfödözött sírját, az egyiptomi művészet valódi gyöngyének tekintik.

E sírnak ábrái igen lapos domborművek ugyan, de talált Mariette egykorú és régibb szobrot is, minő Schafra pharaoé és a párisi világtárlaton 1867-ben kiállított faszobor, melyek bizonyítják, hogy az egyiptomiak 4000 évvel időszámításunk előtt az arczképezéshez úgy értettek, mint mai művészeink, hogy tehát roppant hosszú gyakorlat előzte meg ezen tökéletes műveket, végre hogy a későbbi egyiptomi szobrászat nem haladást, hanem sülyedést képez.

Az egyiptomi művelődésnek magas foka mellett időszámításunk V-dik évezredében szólnak továbbá Mena vagy Menes, az első dynastia első királyának munkái: a még ma is fennálló műve, melylyel a folyót kényszerítette helyet engedni a király által alapított Memphisnek (Men-nofer) Ha-ka-patah városnak, azaz «Patah (Phtah) isten imádság házának»; mert ide építteté Mena ezen istennek nagyszerű templomát.

A IV-dik dynastiának királyai a kiválólág pyramiskirályok: Chufu, Schafra és Menkera; mondjuk, kiválólág; mert pyramisokat sírhelyekül építettek ezentúl is a pharaok, de a három nevezett emelte a ghizei, a három legnagyobb pyramist.

A hat első dynastiának chronológiáját elég szabatosan határozta meg de Rougé: «Recherches sur les monuments qu'on peut attribuer aux six premières dynasties de Mané-

* In jener dunkeln Vorzeit, als der Pyramiden massiger Bau und der Grabkammern wohlgefügte Anlage weisen Verstand und kundige Hand erforderte, war das Baumeister-Amt der edelsten Männer Geschäft am Königshofe. Pharaos Baumeister (nicht selten aus der Zahl der KönigsKinder und Enkel) standen in hoher Ehre und des Herren Gunst gab ihnen die eigene Tochter aus dem Frauenhause zum Ehegesponse. (50. 1.)

thon» című 1866-ban Párisban megjelent könyvében, ezt követi Brugsch is, bővítvén egyúttal ismereteinket az azóta felfödözött egyiptomi okmányok fordításával.

A hat első dynastiában az uralkodás, az ország, osztatlan volt, de ezentúl szakadások támadván, több házak királyai külön területen egymás mellett egyidejűleg uralkodtak s így a chronologiai zavar már itt kezdődik.

A XII-dik dynastia királyai az uralmat ismét egy kézben egyesítették és az országot ismét fénypontra emelték. Itt főképen két uralkodó tűnik előtérbe. III. Usurtasen (Chakau-ra) és III. Amenemhat (Ra-n-maat). Az előbbi Nubiát végképen bekebelezte urodalmába és déli határának biztosítására Kumne és Semne, két erődöt épített a Nil második esésének szomszédjában. III-dik Amenemhat pedig hazája legnagyobb jóltevője volt, midőn a Nil áradásainak szabályozására Fajoumban roppant vízmedenczét ásott és partján a labirinthot építette. Linant-Bey, francia mérnök meghatározta a medenczének helyét, melynek eredeti neve *meri* vagy *mi-uer* alkalmat adott a görögök mesés Moeris királyára, kivel a tónak készítését hozták összekötésbe. Az arab Fajum az egyiptomi Phajoum szóból eredt, mely tóvidéket jelent. — Már a IV-dik dynastia óta az uralkodók székhelyei inkább s inkább a folyó partján vonultak felfelé; a XII-dik dynastia székhelyének közellétét a beni-hassani sziklasírok árúlják el, melyek egyike előtt a doriai oszlop mintáját, az úgynevezett protodorik oszlopot találjuk; sőt a XII-dik dynastia királyai már a nagy thebai (Apetu, No, Bak) templomot is kezdték építeni, melyet a főistennek Ammonnak szenteltek.*

Régibb tan szerint a semi fajú hyksosok már a XII-dik dynastia végén törtek Egyptomra; újabb felfedözések azonban bizonyítják, hogy ez csak a XII. dynastia után történt, s ezt már Brugsch is állítja történelmének 2-dik francia

* E templomnak rajzát és feliratait legújabbán kiadta Mariette-Bey. A feliratokból kitetszik, hogy azon a pharaok kezdve a XII-dik dynastia tagjaitól egész a római császárokig építettek.

kiadásában; * miután Mariette-Bey ásatásai a Nil-Deltában bebizonyították, hogy itt még a XIII. dynastia emlékei fordulnak elő; s ezért Brugsch a XIII. dynastia mellett és után négy uralkodó házat hoz fel, t. i. a xoitakét, mint ellenkirályokét (XIV. dyn.), a thebait (XVII. dyn.) és a XV. és XVI. hyksos dynastiát** úgy, hogy a benszülöttek az idegen királyokkal együtt uralkodtak párhuzamosan és egyidejűleg Felső-Egyiptom külön részeiben is. Különben nem volna meg magyarázható, hogyan győzedelmeskedhettek bárbar népek az annyira polgárosult és kitünően rendezett állapotban élő egyptomiakon, ha csak ezek magok közt nem hasonlanak meg és ha csak az idegeneken nem segít a ló, melyet az egyptomiak az ellenség betörése előtt nem ismertek. Mariette a hyksosok fővárosában (Tanisban?) talált oly plastikai műveket, melyek az egyptomi szobrászat különös átalakulását, módosítását mutatták annak jeléül, hogy a hyksosok nem maradtak barbárok, hanem engedtek az egyptomi kulturális hatásnak; viszont a hyksosok Seteh istene, az egyptomiaknál már elébb is tisztelt Set istennel összeforrt és Baal és Astarte is nyert befolyást. Így magyarázhatni, hogy a semi fajnak nem csekély része a hyksosok kiűzetése után is megmaradt Egyptomban és egyptomi törvény alatt élt, mit e vidék a többi egyptomi fajtól, a koptoktól, testalkotásukkal különböző lakosai manap is bizonyítanak. A hyksosok királyai két legnevezeteshje Apophis és Nub (az aranyos), kinek uralkodása alatt, úgy tetszik, József 1730 táján jött az országba. Igen természetes, mit Rougé és Mariette állit, hogy Józsefet nem az idegeneket lenéző egyptomi származású pharao emelte a kitüntetés legmagasabb fokára, hanem idegen király, ki Józseffel ugyanazon fajhoz tartozott.

* «L'histoire d'Egypte» 2e édition Leipzig 1875 p. 114.

** Egyptomi kutforrások a hyksosok dynastiáját nem ismerik el, hanem e helyett diospolitákat tesznek; bár világos, hogy az urak tulajdonképen az ország északi részén tartózkodó hyksosok voltak, kiknek a déli részekbe visszavonúlt bennszülött királyok adóztak.

A XVI-dik dynastia utolsó királya volt Kames, neje Aa-hotep, fiuk Aahmes, a XVIII-dik dynastiának feje. Aa-hotepnek mumiáját Theba mellett földözték föl és abba betakarva valóságos művészeti kincset, mely a párisi világtárlaton kiállítva, bizonyítja, hogy a művészet a hyksosok uralkodása alatt sem halt ki. A harczot az idegenek ellen már a XVII-dik dynastiának pharaoi kezdték meg, de sikeresebben működött Aahmes és utódjai, míg III. Tothmes az idegeneket végképen kiűzte, azonban még sem úgy, hogy némely része az ország dél-keleti részén meg nem maradt volna.

Ezen XVIII-dik dynastiának leghíresebb királya az egyptomiak nagy Sándora volt, kinek győzelmei Assyriáig terjedtek és ennek királyait adózóivá tették. Alatta kezdődik Egyiptomnak új és legnagyobb fénykora, melyben Syria, Mesopotomia (Naharaina) és még India is elismerte Egyptom felsőbbségét, mit az e korban épített emlékek, különösen pedig a karnaki Ammon templomának feliratai bizonyítanak; de másrészt tagadhatlan, hogy a művészet, az építészetnek kivételével, az új birodalomban folyvást süllyedt, bár nagy szorgalmat fordítottak az alakok és hierogliphek metszőleg éles, fáradságos befejezésére. Csak most állott be az általános szigorú szabályozás, szaporodtak az istenek, valamint az egyházi és udvari ceremóniák; és míg a régi birodalomban az istenek képei ritkák, most számtalanszor fordulnak elő és visszataszítanak jelképes vagy csakis írásbetüket jelentő állatfejükkel. Megszűnt a művész régibb nagyobb szabadsága, a társas életben a patriarchalis szellem; mert a szabadságot, a nemzeti önállást a hatalmasak nem az egész népnek, hanem csakis az uralkodók, a papság és a hivatalnokok számára vívták ki. A régi egyptomi bürokratiával a mai európai sem versenyezhetik. A XVIII. dynastia csaknem valamennyi királya kitűnő volt s így az ország folyvást virágzott, főleg a fővárosban, Thebában, új meg új templomok épültek a Nil mindkét partján, egyik legnevezetesebbje nyugati partján a görögök Memnoniuma,

mely előtt III. Amenhotep két colossalis ülő szobrának maradéka még megvan; az egyike az, melyet az éneklőnek neveztek. IV. Amenhetep az idegen származású Thi anyjának haeresisét örököelve, elfordult a főistentől Ammontól, a napot mint főistenséget tisztelte, a Chu-n-aten, azaz a nap tarcája fényének nevét vette föl és odahagyván Thebát, magának egy új székvárost a mai Tell-el-amarna szomszédságában épített. Utódai ismét a régi hithez és Thebába visszatértek. E dynastia sírjait még nem födözték föl.

A XIX. dynastia első királyai alatt Egyptom még mindig fényben ragyogott. Theba templomait még tovább építették, díszítették, gazdagították a pharaok, de több egyéb városokban és helyeken is emeltek egyházi épületeket. Igen kitűnő a thebai Ammon templomának nagyszerű kiegészítése, illetőleg építkezésének folytatása és II. Ramsesnek ipsambuli sziklatemploma, colossalis, a sziklából kivágott négy ülő szobraival. Most a királyok Biban-el-Moluk kopár völgyben rendezik be a hegybe kivájott sírhelyeiket is, mik között legnevezetesebbek Sethosé,* II. Ramses atyjáé és a XX. dynastia királyáé, VI. Ramsesé. II-dik Ramses a classikai írók nagy hódítója, Sesostrise; alatta a költészet is virágzott, mit a Penta-ur által dícsőítésére írt és Rougé által fordított epos bizonyít; de fia I. Menephtah alatt Egyptom ismét hanyatlott, alatta az izraeliták kiköltöztek Egyiptomból. **

A XX. dynastia csupa Ramses nevű királyokból áll; alapítója III. Ramses, ki az országot ismét virágzásra emelte, úgy hadjáratai, mint pompás építkezéseivel; ő a királyi székhelyet, melyet II. Ramses Zoan-Tanisba, Ramses

* A görögök Sethost nevezték Danaus-nak, öcsését pedig Aigyptusnak, kiről Egyptom nevét származtatták.

** Brugsch alig, vagy épen nem említ, mit más írók, mint nevezetesen hoznak fel e korból, t. i. hogy Menephtah alatt végződött egy sothisféle korszak «periodus sothiaca» 1322-ben időszámításunk előtt, és hogy e pharao kénytelen volt 13 évig visszavonulni az országra tört semi ellenségek elől s hogy ezen ellenségek lehetővé tették az izraeliták kivonulását.

városba elhelyezett, visszatette Thebába és itt, a mai Medinet-abuba több templomot és palotát emelt. Ő a görögöknek, kincsei után is híres Ramsinitusa. Utána Egyptom ismét mindinkább süllyedt. *

A XXI. dynastiát az uralmat magokhoz ragadt főpapok képezik; e dynastiából kevés emlék maradt fenn. Brugsch-nak igen nagy érdeme, hogy több általa felfödözött és publicált feliratos kő nyomán az egyiptomi történelem ezen elég homályos korszakára új világot derített. A feliratokból kitetszik, hogy Ammon főpapjai, kik a hatalmat bitorolták, a Ramessidákat száműzték, de midőn ezek assyri segítségért folyamodtak az oasisba száműzöttek visszahívtak és most mintegy hármás kormány uralkodott Egyptom fölött, melynek egyikét a Bubastisban székelő assyriak képezték, másikat a

XXII. dynastia; ebben nevezetes volt Sesaq, a bibliának Sesonkja, ki Rehabeam kedvéért legyőzte Jeruzsalemet; utódjai Usarkon és Takelot neve megfelel az assyri Sargon és Tiglat névnek. Az Egyiptomban legyőzött, a királyságot bitorló főpapok Ethiopiába menekültek s így keletkezett a harc Egyptomért az aethiopok és assyrok közt, mely változó szerencsével tartott a

XXIII., XXIV. és XXV.-dik dynastia korán keresztül.

A XXVI.-nak Egyptomot még egyszer, hanem most már utolszor önállóvá és virágzóvá tevő dynastiának alapítója Psamtek, a görögök Psammetichosa. E dynastia uralkodott 666-tól 527-ig, időszámításunk előtt, és korában még a művészet is, nem annyira az építészet, semmint a plastica, újra virágzott. «E korszak emlékeinek», mondja Brugsch, — melyek leginkább Sais helyisége ásatásai-ból származnak és többnyire olasz muzeumokban őriztetnek — sajtóságos szépségeit, takarosságnak (Niedlichkeit) nevezhetnők, melyben idegen, azaz görög (?) befo-

* Ezen dynastia korában esett el Troja, az Alexandrinusok szerint 1184-ban, a parosi márvány szerint 2109-ben.

lyásra kell ismernünk. Szembeszökő ismertető jelök a rajznak és vonaloknak, valamint a hieroglyphék metszésének remek finomsága, melylyel a legjobb régibb műveknek technikáját utánozva, csaknem versenyeznek a pecsétnyomó vésüzéssel. Lágy, mintegy női érzéssel és egyaránt tökélyvel vannak befejezve e művek, valamint a legkeményebb kőben, úgy öntött ércben is, s ez jellemzi hihetlen gyöngédséggel az élő lények utánzását, felfogásában és előadásában. » E jellemzés, bár kissé túlzott, egészen véve mégis való, csak hogy nem tudjuk, miért kellene e műveket épen görög befolyásnak tulajdonítanunk, holott a görög művészet saját hazájában csak későbbben kezdett fejlődni és akkor sem, mint azt a didimai Apolló templom előtti szobor-sor és a legrégibb siciliai templomok domborművei bizonyítják, a gyöngédség, hanem a túlzott, mondhatni durvább erőtypusban, hiszen maga az olympiadok utáni számítás is, mint felébredési határpont csakis időszámításunk előtt 777-dik évvel kezdődik.

A XXVI-dikra következő dynastiák alatt Egyiptomnak végképi süllyedése áll be. Az országot először legyőzik a perzsa királyok s ezek után Nagy-Sándor. S itt Brugsch ismét érdemet szerzett a történelmi igazság felderítésében, ellenében az antik meséknek, melyek a perzsa királyokat az egyiptomiak kulturáját és vallását letapodó zsarnokokként tüntetik fel, újabban felfödözött kőiratok bizonyítják, hogy Cambises nemcsak hogy a szent Apist nem ölte meg saját kezével, hanem gondoskodott a vallásos szertartások folytatásáról; sőt a két első Darius még az oasis Ammon templomát is építette, mit számos nevökkel ellátott feliratok, melyeket Brugsch 1875-ben felfödözött, világosan bizonyítanak és minden kétségen kívül helyeznek.

S így Brugsch könyvét üdvözljük mint jeles haladást az egyiptomi történelem mezején. Szintén Brugschtól jelent meg: «Drei Festkalender des Tempels von Apollinopolis magna in Ober-Aegypten mit 10 Tafeln und Inschriften. Leipzig Hinrich'sche Buchh. 1877.»

Deir-el-Bahari, documents topographiques, historiques et ethnographiques recueillis dans ce temple pendant les fouilles exécutées par Auguste Mariette-Bey, Leipzig J. C. Hinrich 1877 (folio atlasz 16 tábla és szöveggel).

Mariette, a Serapeumnak felfedezője és az egyiptomi régiségek főfelügyelője, ki taval a karnaki emlékeket adta ki; jelen könyvével a Nilnek nyugati partjához fordul. A leírt, a Tothmesek korában emelt Ammontemplomot összeköttetésbe hozza a Biban-el-Moluk sziklavölgy oldalaiba vájott királyok sírhelyeivel, ezt azok mintegy szabad ég alatti előcsarnokaként tüntetvén fel, mely maga is sírhely volt; mert abban tömérdek mumiákat találtak.

E templom alapítójának elismeri Ra-ma-ka Hatasou királynét II. és III. Thotmes idősb testvérét, az előbbinek nejét s az utóbbinak gyámját kisdéd korában. Az épület maga, egymás fölött emelkedő terasse-ivel sajátságos, az egyiptomi templomok szokásos alkotásától különböző elrendezéssel bír, három függelékei a szomszéd sziklába vannak vájva.

Legnevezetesebbek ama befestett domborművei, melyeken a királyné által a tömjén és myrrha hazájába küldött expeditió van ábrázolva.

Erről Brugsch is szól fennt idézett történelmében, leírja eredményeit és ezáltal kitünteti a királynénak férfias jellemét, mely szerint ezen emléken is letevé a nőiséget, többször nem mint királyné, hanem mint király fordul elő a föliratokban «Frau König» fordítja azokat Brugsch. Ő az itt megnevezett Poun és To-Nuter (az utóbbi szent országot jelent) vidéket a boldog Arabiában, tehát Ázsiában keresi, míg Mariette Afrikában találja a Somali tengerparton és a Sokotora és szomszédos szigeten. Mariette véleményét következő okokkal támogatja:

1. A reliefeken giraffot látunk, mely Afrikának sajátos lakosa. 2. A Poun főnöknek jobb lába különös gyűrűszerű takaróval mintegy védve van; hasonló védszerrel élnek még ma is karukon az ottani lakók. 3. Azon vidéknek

egyik háza kerek kuppal fődött kunyhó, minőt a boldog Arabiában, melynek városait a régi írók különösen dicsérik, alig kereshetni. Ehhez hozzáadhatjuk, hogy e kunyhó valóságos czölöpépítmény, magasabb czölöp elhelyezése miatt azt csak a hozzátámasztott lábtón megközelíthetni.

4. A poun főnöknek neje sajátságos ocsmányúl hízott alakban jelenik meg, minőt újabb utazók a somauli asszonyoknál nem épen ritkán találtak. Különös, hogy az emberi alakok lábain a hüvelyk mindig a néző oldalán van úgy, hogy a jobbra felé lépők két bal, a balja felé lépők két jobb lábat mutatnak.

Mariette megjegyzi, hogy a domborműveken a nem egyiptomiak két emberfajhoz tartoznak, melynek egyike az egyiptomiak rokona, mihez még az is járúl, hogy az utóbbi Ammun és Hathor egyiptomi istenségek tisztelője. Innen következeti a kusita fajnak Ázsiából történt bevándorlását Afrikába és Egyptomnak népesedését a déli tartományokból. Ezt már többen, nevezetesen Heeren is vitatták, azonban más okból, midőn t. i. az egyiptomi polgárosodást kelet-Indiából származtatták; azonban a mai tudomány az egyiptomi civilisatiót az indiainál hasonlíthatlanúl régiebbnek kimutatta.

Henszlmann Imre.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalékok. II. A n. muzeum e napokban magyarhoni emlékérméinek hosszú sorozatát egy érdekes példánnyal gazdagította.

Ez emlékérem III. Ferdinánd korából való, és eddig az irodalomban nem volt ismeretes, bár ismertünk ugyanezen fejedelemtől más emlékérmeket, melyeken az itt szóban lévő fémernek, úgy előmint hátlapja külön-külön szerepel.

Két hátlapi bélyegnek összeköttetése egy harmadik fémer készítésére nem volt szokatlan amaz időben. Így p. o. nem rég együtt láttuk egy példányon ugyanezen fejedelem két közismeretű fémerének hátlapjait, melynek egyikén a nap, másikán a félhold szerepel (Weszerle táblai E. X. 2. 3.).

Az itt főnforgó esetben pedig egy előlapi bélyeg egyesült egy hátlapi bélyeggel.

Az előbbi mindenben megegyezik azon fémer előlapjával, mely 1633-ban készült, mikor III. Ferdinánd Máriával egybekelt. (Weszerle E. IX. 16.). A király arcza fiatal, csak rövid bajusza van, szakálnak semmi nyoma.

A hátlap megegyezik a szintén ismeretes PIETATE ET IUSTITIA — köriratu hátlappal, mely a rajtalévő évszám szerint 1639-ben készült (Weszerle E. X. 1.); csak hogy a muzeumba került eddig ismeretlen példányon az 1648-iki évszám látszik.

A két hátlapi bélyeg annyira egyező, hogy csaknem biztosan föltehető, hogy az 1648-ikban készült érmet az 1639-ik évi bélyeggel verték; a mikor csak az évszámnak két utolsó számát megváltottatták a bélyegen.

Nem ismerjük e gazdálkodás okait, de ilyen általános értelmű jelképes hátlapnak restitutiója magában véve nem is rendkívüli tény; meglepő azonban, hogy a restitutióhoz oly előlapot használtak, mely a király 15 év előtti fiatal arcát tünteti föl, mikor az említett 1639-ik évi hasonló hátlapu érem előlapján jóval öregebbnek és így valószínűleg sokkal hivebben látjuk föltüntetve az arczképet.

E meglepő és sajátságos jelenségnek talán tisztán külső oka van p. o., hogy elveszett a későbbkori arczkép - bélyeg és újat gazdálkodásból nem akartak készíttetni; — de talán egyéb mélyebben rejlő oka van, melyet azonban ez idő szerint még nem ismerünk.

Hpl.

Gyulay István végrendelete 1541. Gyulay István, miután egész ingó és ingatlan vagyonáról, úgy mint Wynyeza, Trakostyán és Doboviz várakról és egyéb javadalmairól, részben nővérei és felesége, részben fia és leánya javára intézkedne, végrendeletében még értékes «ingó-bingó marháját» is feljegyzi u. m.

Primo Suppellectilia de veluto	Septem
Necnon damasco	Septem
Item Suppellectile vinis damasco	1
Subductum cum pelibus Nwz	
Item Tapeta magna	quattuor
Item ad tres mensas	duo
item Tapeta ad duas mensas	sex
item Tapeta parva	septem

Item Karpit in quo est Judas Macabeus	1
item Karpit super quem est Imago Caesaris cremantis	
Vxorem	1
Item Karpit ubi est Alexander	1
item Karpit super quem est Paris	1
item ubi Mulieris equique sunt depicti	1
item Efigies Mulieris plorantis	1
Item cum floribus	V
item ad scamnum	1
item ad fenestras	IV
item cum effigiis Venatorum	III
Res argenteae aureaeque	
Item Kuppe argenteae deauratae	VIII
Vnius forme	
item Kuppe vnus forme cum floribus	V
item Kantarus magnus cum floribus deauratus . . .	1
item Kuppa mediocris sine floribus	1
item mediocres Kuppe sine floribus	II
item Kuppa parva quam Bradach pro nuptijs dedit .	1
item Kuppa parva quam Petovienses portaverunt ad nupcias	1
Item Monilia huzaronica par	VII
item calcaria argentea	1
item Nyakbawethew argenteum	1
item scutelle argenteae magne	VI
item scutelle parve Tormas argenteae	II
item disci argentei	XVI
Item duo pocula argentea magna	II
item pocula argentea minora	III
item furce argenteae	II
item coeliaria argentea	XXI
item Lauacrum cum pelui argenteum	1
item in sacello calix	1
item cantarus argenteus continens pintam mediam .	1
item duo pocula parva	II
item scutella argentea parva	1
item Skofia	1
item Torquis aurea magna continens florenos VII vel vltra (múlt századbeli másolatban az áll: aureos ducentos)	1

item disci nescio aut sint deaurati vel aurei	IIII
item Torquis continens aureos centum	1
item Torquis continens aureos ducentos	1

Item apud dominum Franciscum de Turri frustra (igy) argenti Triginta tria continens marcas III H VII (azaz 327).

Datum in Wynyeza octava die Augusti 1541, Idem Stephanus Gywlay qui supram. p.

1543 Dominica sexta May in castro Wynyice praesens testamentum clausum et in domo Thauernicali locatum atque repertum, apertum est per dominos testamentarios seu executores ect.

A leányágon Gyulay-családból származó gróf Draskovich-család levéltárából közli
Szerémi.

Kálmánczay vagy Kálmancehy? * — Pauer János cz. püspök ő mga, «történelmi fejtegetés» című értekezésében Domokos, fehervári prépostnak, majd nagy-váradi püspöknek nevét Theiner Ágoston: «Vetera Monumenta Historica, Hungariam sacram illustrantia» című munkájában *Kalmanczechiz* alakban találván a somogy megyei *Kálmánca* nevű helység hasonlatosságára, *Kálmánczay* alakban határozza meg. De ugyanazon értekezés XXXI-ik fejezetéhez tartozó jegyzetben egy 1483-iki okmány van idézve, melyben a fehervári prépost Dominicus *Chalmancher*-nek neveztetik, mely írásmód az előbbtől eltér és a *Kalmanczay* olvasást másképen alig ha megengedi, ha csak a *Kalmanczechiz* alakot valami szláv írónak, a *Chalmanchert* pedig németnek nem tulajdonítjuk.

Azonban, egészen mást keresve, a m. történelmi társulat VI-ik kötetének 236. lapján egy 1478-dik évből való okmányra akadtam, melyben Domokos prépostnak fivére, Fehervár városának polgára *Kalmanchehy* Jánosnak van írva. Az okmányt *Podhraczký* József, *Hevenesy* Gábor gyűjteményéből másolta a nélkül, hogy az eredetinek hollétééről értesítenénk. Ha *Hevenesy* olvasása helyes, *Kálmánczai* helyett *Kálmáncsehy*-t kellene olvasnunk és azt el is fogadhatnók a fenebbi *Chalmancher* miatt, mi talán rosszul van írva, vagy olvasva *Chalmanchei* helyett; továbbá azért, mert a *Chehi* helységnév nálunk nem ritka, végre, mert már 1286-ban *Kalmankiralychy* birtokról van említés téve.

* Ez érdekes czikk adalékul szolgál ama czímertani vitához, mely a Fehér Ipoly által föltalált laibachi breviarium, czímerének tulajdonosa iránt keletkezett. Römer Flóris az Archaeologiai Ért. I. évi folyama. 105—107. pályakérdésül tűzte ki, mely alkalommal Pauer János nyerte el a díjat, *Kálmánczay* Domokost állítván e czíme birtokosául.
Szerk.

Nem kételkedem, hogy némi figyelemmel még más forrásokra is fogunk akadni, melyek segítségével ezen nagynevű főpapnak valódi családnevét meghatározni sikerülend.

R. r.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztályába* f. évi márczius havában a következő ajándékok folytak be: *Jelinek Elektől*: két db. ezüst pityke a battai ősmagyar sírból; *Wenninger Mátyás* kasznártól 1 vas lándzsahegy és 9 db csont a neszmélyi barlangból; *Achmet Aziz* pasától (Cyprus sziget volt kormányzója) egy arany gyűrű antik kövel, súlya 2·1 gramm, ‡; *Goldinger Ferencztől* 8 pecsét-nyomó és bélyegző, mind újabbkori; *Fleischer Károlytól* bögretörédék Duna-Penteléről; *Boday Mihálytól* 1 vas nyílhegy és 2 lovag sarkantyú; *Read Dragsted-től* 97 db. dán köeszköz, köztünk esinos szekerczék, nyíl- és dárdacsúcsok; *Hamvay Ferencztől* bronz tokos szekercze; *Mohaupt Miklóstól* Philippus junior réz érme, lelhelye a szentesi határ; *Ujváry Sándortól* egy dr. római bronz érme; *Joanovics György* volt miniszteri államtitkártól Nero arany érme, Cohen szerint 35 frank értékű, lelhelye Dulleo, Krassómegyében, az adományozó szüllejében; *Steiner Adolftól* Gallienus és Valens egy-egy bronz érme; *Steiner Mórtól* 4 db. római bronz, 1 db. keleti sárgaréz és egy db. újabbkori réz érme; *Tormay Jánostól* János lengyel király ezüst garasa 1663-ból, lelhelye Sajtény. Cz—r.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztályát* f. é. márczius havában 9-szeri nyitás alkalmával összesen 2771 egyén látogatta.

— *Az erdélyi országos muzeum-egylet* márcz. 18-án ülte meg alapítója, gr. Mikó Imre halálának gyászünnepélyét. A nagy hazafi emlékének gr. Eszterházy Kálmán főispán ékes beszéde adott hálás kifejezést. — Másnap rendes évi közgyűlés tartatott, melyen Nagy Péter alelnök vezetése alatt, az egyleti gyűjtemények öreinek jelentései olvastattak föl. Megejtetvén a választások, megválasztattak: elnökké: gróf Eszterházy Kálmán, másodelnökké: dr. Mosel Antal; választmányi tagokká: Cseh Lajos, Ladányi Gedeon, dr. Hincz György és Szász Domokos 3 évre, Márai János 2 évre.

— *A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat* febr. havi választmányi ülése. Miletz István a társulat fáradhatatlan titkára havi jelentésében a többi közt következő ajándékokat jelenté be:

1. egy darab nagy, egy közép nagyságú s egy kicsiny ágyúgolyót, melyek a II. József császár korabeli török háború alkalmával

a törökök *Adekaleh* nevű erődjéből lövettek az Orsova melletti *Alion* hegytetőre, hol Laudon egyik főposztója volt. — 2. Egy őskori gabona őrlőkö. — 3. Négy darab római szobapadozat-tégla. — 4. Egy domborművileg kidolgozott régi nagy vaslapot, az osztrák államvaspálya-társulat resiczai főigazgatója, Schwing aján-déka sat. — Odor társulati pénztárnok jelentése szerint, a pénztár állapota 556 frt. 63 kr. — Ezután Péch Józsefnek «*A zsadányi Avartelepek Temes-vármegyében*» című értekezése olvastatott fel. Értekezését azon indítvánnyal fejezte be: *hogy mondja ki a társulat, miszerint az avartelepek tanulmányozását hazánk történelmének szempontjából szükségesnek tartja, s ez okból azoknak tanulmányozását mielőbb megkívánja indíttatni is.* A választmány a zsadányi avartelepek előleges tanulmányozásával magát Péch Józsefet, Takács Ma-nót és Miletz János titkárt bízta meg.

IV. . . . r.

— *A tószegi őstelep* oldalában — mint Abonyból írják — a Tisza rendkívüli nagy áradása folytán ismét tetemes omlások történtek. A m. n. muzeum igazgatósága felkérte főt. Dolenszky Imre plébános urat, hogy addig is, míg az ár visszavonulása után az omlások átkutattatni fognak a netalán előkerülő régiségekre legyen figyelemmel.

Cs.

— *A Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti* muzeum egyesü-let f. hó 16-án tartotta választmányi ülését, — mely alkalommal dr. Rómer Flóris Ferencz elnök bejelentette, hogy ő felségénél megköszönte az egyesületnek adományozott 300 frtot. — Az egye-sület néhány régiségtárgy iránt, melyek valóban unicumot képez-nek, a nemzeti muzeum igazgatóságával csereviszonyba lépett. — Az alapszabályok értelmében a mult közgyűlésen megválasztott számvizsgáló bizottság utasítva lett, hogy az 1876. évi számadást a jövő közgyűlésig behatóan vizsgálja meg és arról jelentést tegyen. — A folyó év közgyűlés határnapja junius 14-kére tűzetett ki. A közgyűlés régészeti és történelmi felolvasással lesz egybekötve. Az egyesületi évkönyv költségei megszavaztattak, mely évkönyv a legközelebbi közgyűlés alkalmával lesz kiosztva. A régiség és tör-ténelmi tárgyak napról-napra szaporodnak, s azok jelenleg rendezés alatt állanak, mely a közgyűlés idejéig befejezve lesz, mikor is a közönség számára ünnepélyesen megnyitják.

— *A bécsi képes krónikának* másolata be van fejezve, és cél-szerűen bekötötve a m. n. muzeum könyvtárának egyik kiváló kincsét képezdi. Ezen becses kézirat másolatát annak köszönhetjük

hogy emőkei *Emich Gusztáv*, kir. udvarnok úr még 1872-ben a *Marci chrónica*-hoz készítettett 10 festett lapot, és 60 o. é. forintot ajánlott fel a m. tudom. akadémia archaeologiai bizottságának, ha ennek közbenjárása által lehetővé tétetik az, miszerint a bécsi császári könyvtárban létező egész kézirat lemásoltassék. Azonkívül, hogy ezen célra az archaeologiai bizottság saját alapjából 800 forintot, a muzeumi könyvtári alap ugyanannyit, Ipolyi Arnold püspök 120, Almásy Pál 40, Hegedüs Lajos miniszteri tanácsos, Szalay Ágoston váltótörvényszéki elnök, Pulszky Ferencz, a m. orsz. muzeumok és könyvtárak főfelügyelője, dr. Arányi Lajos, Bubics Zsigmond apát, Henszlmann Imre, Kubinyi Ágoston, dr. Rómer Flóris egyenkint 30 frt., — dr. Fraknói Vilmos, Ráth György ö mltsga, és dr. Wenczel Gusztáv egyenkint 10 frt. — Mátray Gábor 15 és Toldy Ferencz 3 frt. áldoztak, a költségnek, mely 2600 frtra rág maradékának kifizetését a nagyméltóságu vallás és közoktatási miniszterium kegyes pártolásából várjuk annál inkább, mivel e valóban díszes mű egyszersmind a magyar középkori művészet egyik gyöngyének tekinthető; s mert p. o. már jelmeztani tekintetből, mióta e pontos másolatot bírjuk, nem leszünk kénytelenek minduntalan Bécsbe rándulni; de ha a bécsi unicumot valami váratlan szerencsétlenség érné is, legalább e másolat bírásával fogjuk magunkat vigasztalhatni.

Hogy e munka művészi becséről némi fogalmunk lehessen csak azt emlitem, hogy egyetlen egészen beírott lapjáról sem hiányzik az izlésteljes kaesksarság, különben van e 146 lapból álló munkában nagyobb kép, 0·08—0·10 centim., magas 0·15 cent., széles 12 darab, közép nagyságú, 0·07 + 0·08 ctméternyi 99; kisebb 0·04 + 0·05 centiméternyi 21, összesen 142 kép; mindezt fényes aranyalapon, tartós és eleven színekkel, bámulatra méltó hűséggel adta vissza *Bicsérdy János* hazánkfiá; kit már több ízben az akadémiai archaeologiai bizottság hasonló másolásokkal bízott meg, és kit erre is az archaeologiai bizottság akkori előadója nyert meg. Bicsérdy majd egy évig Bécsben tartózkodván, valódi odaadással és ritka türelemmel fejezte be e díszmunkát. Sikerült e munka annyira, hogy még Bécsben is, a kik látták szakférfiak teljes elismerésükre méltatták, és így büszkén állíthatjuk, hogy a *Marci chrónica* első festője — kit biztosan magyarnak mondhatunk, mert más a magyar typosokat alig lett volna képes oly híven, oly elevenen visszatükrözni, — örömmel tekintene a muzeumi példány másolójára, ki

a már feledésbe menő kicsided festésnek titkaiba annyira beleélte magát, miszerint képei a régiektől egyedül az arany fénye, egyedül a színek le nem pattogatott volta által, különböztethetők meg.

R. F. F.

— *Veszprém város* határának nyugati részén levő városi téglavetőben egy őskori sírt fedeztek fel a munkások. Tárgyai: egy kettétört bronz sodronykargyűrű, három borostyánkő gyöngyszem és négy darab átfúrt — félig elmetszett tengeri kagyló tek. Véghely Dezső úr gyűjteményébe került. A temetés módjáról semmi részletet nem tudunk. E sírhely néhány száz lépésnyire fekszik azon östeleptől, honnét Csetneki Jelenik Elek cseréptörédeken kívül több köcekört állított ki a múlt évi östörténelmi kongresszuson.

Cs.

— *Adalékok a nyitra-vármegyei harangok ismeretéhez.* Legyen szabad ez alkalommal a nyitra-vármegyei Divék község románkori és Divék-Ujfalu mult század közepén épült temploma harangjairól szólnom. Daczára, hogy a divéki templom a régibb, ott a múlt század előtt öntött harangot nem találunk; oka ennek úgy látszik, a régi harangok későbbi újra öntése; az itt levő három harang közül a legrégibb és legnagyobb a 10 mázsás 1733-ki, melyet divék-ujfalusi br. Ujfalussy Pál özvegye gr. Berényi Erzsébet *«renovari, sumptibusque suis proprys refundi curavit A. D. 1733»* mint a fölírat mondja.

A második 300 fontos 1791-ben Körmöczön Palisch Sámuel által öntetett. A harmadik, 60 font súlyú, 1816-ban készült.

Ezeknél régibb és érdekesebb egy harangja van a divék-ujfalusi templomnak.

Az itt levő kettő közül az egyik újabb 1781-ből való, Révay püspök adománya és 80 font súlyú, ezt így csak röviden említve áttérek a másikra.

Ez 120 font súlyú és a következő egészen körül futó góth betűs fölíratrai bír:

nicolaus . iohannes . andreas . uifalussy .
spes . nostra . christus . 1586.

különben minden dísz nélküli.

Azt hiszem nem alaptalanul gyanítom, hogy ezen 1586-ban öntött harang a múlt század közepén épült templomba a Divék-Ujfalun a felső kastélynál létezett sz. Katalin kápolnából került; e kápolnának nyomai ma még meg vannak, és kis ásás után könnyű

lesz alaprajzát venni; létezett az már 1498-ban is, mint azt a divéki templom kriptájának a Divéky és Ujfaluassy családok közötti osztásáról nevezett évben kiadott nyitrai káptalani hártya oklevél tanúsítja.

Ebben egyszersmind köteleztetik a divéki plébános évenként egyszer sz. Katalin napján az Ujfalun levő sz. Katalinnak szentelt kápolnában ünnepélyes misét mondani. E kápolna alatt volt későbbben az Ujfaluassyoknak sírboltjuk is, melyet a mai templom sírboltbejáratát elfödő és az 1677-ben elhalt Ujfaluassy András emlékére készült igen csinosan díszített kölap takart. *Rudnay Béla.*

— *Az aggteleki barlangban lelt ős növénymagvak és csontok.* A magyar-óvári akadémia jeles két tanárától, báró Nyáry Jenő munkájához felettébb érdekes szakdolgozatok érkeztek be. Deininger mély tudományossággal értekezik az aggteleki barlang kőkori temetőjének viszonyáról. Szerinte a barlangban az emberi vázak mellett talált magvak régibb korra mutatnak mint Helvéczia kőkori czölöpépítményeiben lelt gazdasági növénymagvak. Névszerint meghatározott 24 különféle növénymagot, ezek között 10 culturnövény fordul elő, a többi a gyomok különféle nemeihez tartozik.

A kulturnövények: kétféle búza (*Triticum vulgare* és *triticum vulgare antiquorum*) egyszerű alakor (*Triticum monococcum*), köles (*Panicum miliacaum*), csupasz árpa (*Hordeum*), bükköny (*Lathyrus sativus*), kelta törpe lóbab (*Vicia faba celtica*), vetési borsó (*Pisum sativum* L.), lenese (*Ervum lens* L.), gomborka (*Camelina sativa*). Említést érdemel azon körülmény, hogy rozs és zabnak semmi nyoma nincs. A magvak általában kisebbek — mint a czölöpépítményekben találtak. Érdekes a szenesedett s tört búzából készült dzipó nagyságú kenyér.

Ugyancsak a barlangban lelt emberi és ősmédve csontoknak vegyelem részéről szakavatottan értekezik dr. Kossutány is, ki ezeket egy időbelieknek állítván, szerinte a barlangi medvék hazánkban még a neolith kőkorbán is léteztek volna.

— *Békésmegyei gyomai lelet.* E folyó év egyik őszi napján gyomai halász hálójával egy régi rozsdás — de különben ép — palloshoz hasonló nagy kardot emelt ki az anyakörös medréből.

A kard hossza — markolata végétől pengéje hegyéig 1 méter és 10 centiméter. A kard pengéje — (mely közepén fél részéig kivölgyelt, s abban mindkét oldalon némely a pengébe — illetve vasába beverett, de helylyel-helylyel — a lehullott vasrozsdával

elenyészett vagy lekopott — valódi jó aranyezirádák nyomain kívül részint betűkhöz, részint kacsakaringós vonásokból álló — talán kettőskereszthez hasonló jelek vannak) — 86 centiméter, — szé-

lessége 5 centiméter. A kardmarkolat hossza 22 cm., melynek végén — gomb helyett — szélességi keresztben 6, laposságban 1 centiméternyi hegyében négyszeg, s ennek lapoldalain mindkét felől középen 1 cm. átméretű lyukat körbe-vevő 7=8 miliméternyire kiálló keret szemlélhető. A markolat és pengéje közötti keresztvas hossza, melynek végei mindkét oldalon visszahajtvák, eme lehajtást is beleszámítva 25 cméterre terjed, ugyanannak lapossága 2=2, középen a pengénél 1 cméternyi. *Id. Mogyorósy János.*

— *Tüskevár* (Veszprémegye) határában legközelebb egy feliratos római követ találtak, mely a megalakulandó veszprémegyei régiségtár részére a plébánialak udvarán félre tétetett. («Veszprém» 1877. évf.) Cs.

— «*Századok*» ez évi IV-dik vagyis áprilisi füzete mint mindenkor, úgy most is, jelesnél jelesebb cikkeket hoz. Nagy értékű tartalmát képezik: *Martinovics élete* (II. közlemény) Fraknói Vilmos-tól. Történeti irodalom. *Jung «Roemer und Romanen» című művének ismertetése.* (I. közlemény); írta Hunfalvy Pál. — Különfélék. A *Jerney-féle kézirat gyűjtemény*; írta Thaly Kálmán. — Tárcza. *Magyar történelmi társulat.* — Vidéki társulatok. — Irodalmi szemle. — Vegyes közlések. — Történelmi könyvtár.

Külföld.

— *Római ásások.* A «*Diritto*» jelenti, hogy a két lefolyt hónapok alatt az esquilini városnegyedben, jelesül a sz. Eusebio és sz. Antonio templomok közötti, valamint a Mäcenas auditoriuma közelében fekvő területeken újból érdekes ásások tétettek. Az elől említett helyiségek ásásainál az *Anio vetus* vízvezeték legrégebbi medencze barlangja fedeztetett fel, mely darázsiskából épített és azzal van fedve. Nem messze ettől két gazdag votiv-alakok telepére találtak, melyek két női szobrot, természetnagyságú fejeket, kezeket, lábakat, lábszárakat és füleket sat. foglalnak magokban.

A Mäcenas auditoriumával szomszédos *Via Merulá*-ban egy terjedelmes épületnek maradványaira akadtak, melyek a Mäcenas

kertjeinek régiebb épülete félett feküsznek. Ezen későbbi, hihetőleg a IV. századi épület alapjaira számos régi kőfaragvány töredék használtatott fel. Ugyancsak az említett épület egyik felső termében, melynek falaiban négy fülke látható, a földön négy műtárgy feküdt; bizvást feltehetni, hogy azok a fülkébe tartoztak volt. Ezen faragványok a következők: 1. Fejetlen, tunikás életnagyságnál magasabb női alak — valamelyik múzsát képviselheti: — 2. Életnagyságnál kisebb tunikába és köpenybe öltözött női szobor. — 3. Életnagyságú szobor, mely egy szakálás Silént ábrázol — karjai és lábai hiányzanak. — 4. Egy kutya.

A *Via Volturno* és *Via Montebello* utcák összeszőgellésének közelében a *Castra Praetoria* (a császárság alatti Róma praetorianusainak tábor helye) városnegyedben mozaikos padlózatú szoba ásatott ki; a padlózaton Flavia Maxima Fausta életnagyságú felülmúló márvány feje feküdt.

Sz.

— *Régészeti mozgalmak Délamerikában.* Egy Párisban élő hazánkfia tudósít bennünket mindazon érdekes mozzanatokról, melyek a francia kormány költségén kiküldött jeles ifjú tudós dr. Wiener Károly délamerikai kutatásaival állanak kapcsolatban.

«Sajátságos, hogy úgy mondjuk — így szól hazánkfia — bűvös hatást gyakorol a kutatókra még ma is Amerika délvidéke. Míg az éjszak rohamos emelkedésével a haladó civilizáció eszményei felé törtet: a dél, mint a tündérregében, ősi dicső múltat jelképező rom, melyet repkény vesz körül. Ez ősi, e dicső múlt: az inkák mesés birodalma, megannyi delejként vonzzák a kutatót kápráztató körükbe.

Ezek egyike az alapos képzettségű Wiener Károly, ki az inkák történetét szándékozván megírni, szükségképp Peru és Chiliknek a spanyol hódítás előtti emlékeit is vizsgálta. Pedig ez nem könnyű feladat. A spanyol történetírók, jobbára papok, nem hiteles és megbízható tanúk e tekintetben; érzélatosak, műveik gyakorta nem is a legtisztább indokok által vezérelt koholmányok.

Aranyt szomjuhozott a spanyol. Búsán is adta ki Peru földje. De hát a »civilisatio előharczosai«-nak ürügy kellett, hogy zsarolásaikat még megújítsák. Ráfogtak a bennszülöttekre, hogy állati, barbár faj. Csak a modern tudomány dönté meg e koholmányokat, s pedig első sorban a régiség tudomány.

Wiener tanár úr kutatásainak eredményei leginkább az általa eszközölt ásatásokon sarkallanak. Gazdag anyagot nyújtottak erre

nézve a temetkezési helyek, miután a *Quichuák* is, úgy mint az egyiptombeliek bebalzsamozták halottaikat, s melléjük mindenféle esecsebecsét, eszközöket, képeket raktak. Nem kevésbé érdekesek a templomok, utak s vízvezetékek maradványai. Jellemzi az anyag gazdag voltát, hogy Chancayban, egy Limához közel eső parti városában 2000-nél több sírt bontottak fel, egy-egyben pedig olykor hús halottat is találtak. Főoka e maradványok épségben maradásának, hogy Peru éghajlata fölötté kedvező. Az oczeán felől langy keleti szél lengedez, az esős felhőket az Andések ormai tartják föl, úgy hogy a föld méhében leledző növény és állatmaradványok majdnem sértetlen maradnak. Wiener mintegy 77 láda tárgyat küldött Franciaországba, melyek az amúgy sem igen gazdag francia «amerikai muzeumok»-nak ugyancsak kapóra jönnek. Így pl. a Louvreban levő musée américain tárgyaitak száma alig üti meg az 1000 et.

Az anyagi eredményeket jóval fölülhaladja a tudományos haszon. Wiener beutazván az Andések s a csendes oczeán közti partvidéket, az éjszaktól délnek kígyódzó s emlékekben bővelkedő Inka-utat vizsgálta meg, a Cordillera hegylánczon át Caxamarcától Cuzconak tartva. Becsületére válik az utazónak, hogy a több száz mértföldnyi utat egyedül és gyalog tette meg; «Peru Schliemannját lelte Wienerben» úgy mond egy ott tartózkodó tudós.

Részletes leírása ez útnak, Wiener úr a francia közokt. miniszterhez beterjesztendő jelentésében várható, melyet annak idején ismertetni fogok.

Wiener úr útjában derék gazdára akadt, értjük Brasilia tudománykedvelő császársját, II. Dom Pedrot, kivel a brasíliai partmentében fekvő Santa Catharina nevű szigetet látogatta meg. Ebbeli kutatásai annak idejében bőven közöltettek.

Chiliben Wiener egy hieroglyphék által beírt sziklafalra akadt, melynek aljában korhadtt emberi csontok heverték. Ez annyival inkább érdekes, mert eddigelé az a hiedelem uralkodott, hogy Chilinek nincs ősmúltja, s hogy a délamerikai népvándorlás hullámai az Andes hegylánczolatán törtek meg.

Wiener úr eddigi küldeményei közt mumiák, koponyák, házi eszközök, fegyverek, ékszerek, kő- és agyagedények, alakok sat. vannak. Ha Wiener úr befejezendi kutatásait, érdemleges leírásokkal azonnal szolgálhatok.*

— r—d—

* Szívesen vesszük.

Régészeti könyvtár.

1. *A békés-vármegyei művelődés történelmi társulat évkönyve*. 2-ik évfolyam, szerk. ZSILINSZKY Mihály. Békés-Gyula. 1877. 8-ad r. 298 l.
2. *Temesvár, hadászati jelentősége a középkorban*, írta MILETZ János a délmagyarországi tört. és régészeti társulat titkára. Temesvár. 1877. 8-ad r.
3. *Antiquités préhistoriques de la Hongrie*. Arrangées et Decrites par Dr. Joseph HAMPEL conservateur adjoint du Musée national à Budapest. Illustré par le procédé Albertotypique par Alexandre Beszédes, photographe à Esztergom. Esztergom: Alexandre Beszédes Editeur, 1877. II. füzet.
4. *Des Conrad Grünenberg Ritters und Burgers zu Costenz Wappenbuch* nach dem im Besitz des Königl. Heroldsamtes zu Berlin befindlichen Originalcodex vom Jahre 1483 in Farbendruck, neu herausgegeben von Dr. Rud. Graf STILLFRIED-ALKÁNTARA, königl. Oberceremonienmeister und wirklicher Geheimer Rath, und Ad. M. HILDEBRANDT. Görlitz 1877. Verlag C. A. Starke. (Lesz 30 füzet tíz lapjával. Egy füzet ára 9 márk). Megjelent 1—7 füz.
5. *Graffiti e Chiaroscuro essistenti nell' esterno delle Case* riprodotti in rame par cura di Enrico Maccari. Roma 1877. (Nagy folio. 39 rajztábla. Ára 36 márk).
6. Johann Sibmacher. *Neues Stick- und Spitzen-Musterbuch* in 60 Blättern. Nach der Ausgabe vom Jahre 1604, herausgegeben von Dr. J. D. Georgens. Berlin 1877. (Ára 12 márk).
7. *Pompei. Wandmalereien und Ornamente*, aufgenommen unter Leitung von L. RICHER, Architect. (Ára 38 márk).
8. *Costüme aller Völker der Erde in ihrer historischen Entwicklung* von Fr. KÖHLER. Historienmaler in Nürnberg. Leipzig 1876—77. 960 l. Ára 9 frt 75 kr.
9. *Adam Krafft und seine Schule 1490 bis 1509*. Eine Sammlung vorhandener Bildwerke in Nürnberg und Umgebung in 60 Abbildungen von Fr. Wanderer. Nürnberg 1877. Minden füzet ára 2 mrk. 50 pf. (Angol és francia fordításban is kapható.)

TARTALOM: A budavári főgyház építési bizottságának 1876-ik évi munkálkodásáról szóló jelentése. Geduly Ferencz-től. — A nemzeti muzeum fa- és rézmetszetei. Bubics Zsigmond-tól. — Tanács országbíró és a margitszigeti bold. szűzről czimzett apáczaconvent pecséteik. Nagy Imre-től. — Régészeti irodalom. — *Tárca*: Érmészeti adalékok. — Gyulai István végrendelete 1541. — Kálmáneczay vagy Kálmánchehy? — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1877.
XI. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCA 23. SZ.

5. SZÁM.
MÁJUS 31.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ívnyi számokban.

Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.

Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtáránál (Budapest, akadémiai bérépület).

Mély fájdalommal jelentjük:

SZALAY ÁGOSTON

udv. tanácsosnak, a budapesti kir. ítélőtábla tanácselnökének, a Szt.-István-rend lovagjának, a magyarországi műemlékek ideigl. bizottsága elnökének, a magy. tud. akadémia levelező, az archaeologiai bizottság s a magyar történelmi társulat választmányi tagjának hosszabb súlyos szenvedés után f. é. május hó 5-kén d. e. 11 órakor, élte 66-ik évében történt gyászos kimúltát.

Hazánk benne egyik hivatott tisztviselőjét és tudósát, jelesül archaeologját veszítette. Több mint negyven éven keresztül szakadatlanul működött a közpályán, melyre a harminczas években mint Pest-vármegye tiszt. aljegyzője lépett; a hatvanas években a pesti váltótörvényszék elnökévé, 1870-ben a budapesti kir. ítélőtábla tanácselnökévé neveztetett ki. Mint hazánk legkiválóbb palaeographjai s sphragisticusai egyikét a m. tud. akadémia decz. 15-kén 1858-ban választotta tagjai sorába. Művei közül «A XVI. századi négyszáz magyar levél» című munkája, valamint számos az «Arch. közleményekben» és a «Századokban» közrebocsátott, legnagyobb részben pecsétani értekezése tudományos irodalmunk gyöngyei közé tartoznak. És jeles volt ő, mint régiséggyűjtő is. Gyűjteményének pecsétosztályáról bizvást állithatni, hogy azt úgy számra, mint kiváló példányaira nézve hazánk e nemű magánygyűjteményei közt az első hely illeti.

Szalay Ágostonnal a m. t. akad. arch. bizottsága kiváló tagot, az orsz. műemlékek ideigl. bizottsága buzgó elnököt — s egész Magyarország kitiűnő polgárt veszített.

Béke lengjen hamvai fölött!

Pázmány-fémer.

A magyar fémerek közt kevés van olyan, mely ritkaságra a Pázmány-fémerrel mérkőzhetik. A minő gyakoriak utánzásai, oly gyéren találkozni akár gyűjteményekben, akár a kereskedés útján valódi példánynyal.

Még a nemzeti muzeum gazdag gyűjteményében is három hamis példány képviselte Pázmányt, és csak a legutóbbi időben nyílt az a fölötte ritka alkalom, hogy a gyűjteményt egy valódi példánynyal lehetett gazdagítani.

Ez a példány minden valószínűség szerint Prágából került Bécsbe, honnan a n. muzeum megszerezte és alighanem azon példány, melyet Schulthess-Rechberg ismeretes művében ¹⁾ közzétesz.

Azonban bár egészben véve találó ez irónál található jellemzés, mégis nem egészen pontos a leírás és azért célszerűnek tartjuk honi érmészeink számára, kik közt talán legtöbbben eredeti Pázmányt soha nem láttak, a hiányos leírást pontosabban pótolni.

A forintos nagyságú ezüsthémer előlapján két kör közt PETRVS . S . R . E . CARDINALIS . PAZMANY. A két kör közül a külső vonalon és rajta túl a szélén még tüskés levélkörnek nyoma látszik itt-ott, a belső zsinóros. A betűk közt lévő pontok igen aprók és négyszögűek, a végső rózsza ötlevelű. A rövidítések értelme S(anctae) R(omanae) E(cclesiæ). Egyes betűkön kettősveret nyomait látni. Közepett Pázmány jobbra tekintő mellképe, haja rövidre nyírt, állán spanyolmódra metszett szakál, bajuszszal, fején biretum, testét galléros alsó köpeny fölött mozzetta borítja.

Hátlapján két kör közt ARCHI EPISCOPVS . STRIGONIENSIS. A két kör hasonló az előlapiakhoz; csak hogy a zsinóros körhöz befelé még félívekből alakított díszes kör-

¹⁾ Thaler-Cabinet. II. k. 1. rész. 1845. 200. l. 3381. sz. — Schulthess-Rechberg a bécsin kívül a strahovi prémontrei kolostorban lévő említi; e zárda gyűjteményéből került a darab egy éremárus által honunkba. Ugyane helyütt Sch.-R. a Széchényi-féle leírásra és rajzra is hivatkozik.

ékítmény járul; az iver végei befelé nyúlva találkoznak egymással és a találkozási pontokon mindenütt négylevelű virágocska van, a félívekben két pont, melyek közt apró ivercske és a félívek szárnyai által képezett háromszögben is egy apró pont látható. Ez egész dísz finomabb és kevésbé kidomborodó mint akár a betűk, akár a többi előállítás és jelentékenyen emeli a hátlapí compositio csinos voltát.

A körirati betűk közül az RCHIEPIS betűk kettős veret nyomait mutatják; a pont itt is négyszögű, az ötlevelű rózsa sokkal tisztábban meglátszik mint az előlapon.

A mezőben ferde oldalu s alul kihajló czimerpaisban a Pázmány-család czimere: három strucz toll; a pais fölött főpapi süveg mindkét felől 6 lecsüngő rojttal, a kalap és a pais között apró egyenszárú keresztke, melynek minden szára hármas levéllel végződik.

Átmérője $35 \frac{m}{m}$; vastagsága $2 \frac{m}{m}$; súlya $16.5 \frac{g}{g}$. Az itt adott leírás minden lényeges pontjában a bécsi császári kabinetben lévő valódi Pázmány-fémerre is áll. Eltérés csak annyiban tapasztalható, hogy ez utóbbin nincs kettős veret és hogy súlya csak $15.5 \frac{m}{m}$. Ez adatokat dr. Kennernek köszönjük, kinek véleménye szerint ezen példány, mely már a múlt század közepe körül is mostani helyén őriztetett, szolgált mintául a Herold-féle rajznak¹⁾ és a Hauschild-féle leírás számára.²⁾ Valószínű hogy Weise is ezen példányt írta le a forintokról írt művében,³⁾ úgyszintén Máday.⁴⁾

Weszerle rajza⁵⁾ úgy látszik egy harmadik valódi példány után készült. A rajz nem mondható egészen hűnek; a betűk a rajzban vastagabbak, a hátlapon a legelső, fön-

¹⁾ Herold Nebenstunden 169. l. XXXIX.

²⁾ Hauschild. 670. l.

³⁾ Weise. Vollständiges Guldencabinet. Nürnberg, 1780. 276. l. 736. sz.

⁴⁾ Máday. Thaler cabinet 6397. sz. Leírásában a PAZMANY szót elhagyja — valószínűleg tévedésből.

⁵⁾ Weszerle hátrahagyott táblái 1873. Budapest. G. Személyek emlékérméi XXVII. tábla. 2. szám.

részletezett finom kördiszt nem adja pontosan, ellenben a legkülső tüskés kördisz, mely a fönemlített két darabnál csak itt-ott látszik, egészen meg van rajta.

Lehet, hogy az ő rajza a gr. Andrassy Lipót-féle példány után készült, mely hallomás szerint hg. Montenuovo gyűjteményébe került.

Ez időszerint még nem tudjuk, vajjon azon példány, mely a Welzl-féle gyűjteményben volt ¹⁾ azonos-e a két utóbbiak egyikével, és ugyanily bizonytalanságban vagyunk a Bretfeld-Chlumczanzky-féle 1841-ben Bécsben elárverezett darab iránt. ²⁾

Mind az öt (illetőleg talán három) példány ezüstből való és legalább kettő közülök biztosan valódinak mondható.

Vannak, kik azon körülményből, mert a szóban lévő érem az ezüstforintosok nagyságára készült és mint «évnélküli forintos» szerepel a Weise-Máday és Schulthess-Rechberg-féle leírásokban, azt következtették, hogy forgalmi célokra szolgáló ezüstpénznek készült.

E fölfogás már azért is téves, mert Fraknóinak, a híres cardinális hivatott életirójának alapos állítása szerint, Pázmánynak nem volt soha pénzverési joga.

Ez érem tehát tisztán emlékérem és ugyancsak Fraknói véleménye szerint valószínűleg augsburgi mesterektől származik, kikkel Pázmány, Fraknói nyomozásai szerint összeköttetésben állott.

Eddigi kutatásaink szerint még nem bírjuk e föltevést bizonyosságra emelni, de valószínű, mert magának a fémernek stilusa és technikai kivitele német eredetre utal. Készítésének ideje valószínűleg az 1629-ik és 1637-ik évek közé esik, az előbbi évben nyerte P. a bibornoki méltóságot, a másik halálozási éve.

¹⁾ Katalog II. k. II. r. 43. l. 1318. sz., nem írja le a példányt, de Weiserre hivatkozik és említi Mádayt. Darabja $\frac{7}{8}$ latot és 4 grant nyom és nagysága az ő körmértéke szerint 16.

²⁾ Verzeichniss etc. Wien, 1841. 74. l. 7909.

Föltehető, hogy az érdekes emlékérem már készítésekor csekély számu példányokban terjedett el; mert már a mult században is ritka darab volt.¹⁾

Nem csoda tehát, hogy a hamisítók már a mult század vége felé és a jelen század elején utánózták.

A legkorábbi utánzás tudomásunk szerint az, mely a gr. Széchényi-féle gyűjteménynyel a n. muzeumba került és manap is ott őriztetik. A Széchényi-féle éremgyűjtemény leirója valódinak tartotta, mint ilyent az ismert catalogusban leirta és a képes táblákon lerajzoltatta.²⁾ Megjegyzendő, hogy a leírás nem egyezik a rajzzal, mert mig az utóbbin meg van az ARCHEPIISCOPVS-féle botlás, a leírás archiepiscopust ír. A kép különben, a körirattól eltekintve, nem mondható hűnek. Az érem közepszerű készítmény és ha nem is volna rajta a szembeszökő körirati botlás, mégis manap csekélyebb tapasztalatú éremgyűjtőket se lehetne vele tévedésbe ejteni.

A példány öntvény és nyomról nyomra látni a betűk és az idomok körvonalaín a kiigazító véső munkáját. Azonfölül a vésnök roszerű fogta föl a betűk jellegét, mely egészen elüt a valódiétól, mert mig ezen a betűk szárai egyenletes szélességűek, amott szélesbednek végeik felé. Pázmány arcza ugyan meglehetősen sikerült, de mig az eredetin a biretum és a mozzetta kelméje érdesség által jelezve van, addig itt e ruhadarabok fölülete sima. Továbbá a hátlaapon a kalap, a kereszt és czimer igen durvák és tisztán látni, hogy széleik kivésettek, a mezőt szegélyző legbelső félkördiszeket itt alig kivehetni s végre a pais kerete rovátkosnak van föltüntetve mig az eredetin a keretet sima vonal képezi.

Átmérője 33·5 $\frac{m}{m}$, súlya 14·6 $\frac{g}{g}$; az eredetinél rosabb ezüstkeveréknek látszik, mert a simított részeken halavány vörösésbe játszó fényt mutat.

¹⁾ Weise 1780-ban azt mondja róla «ist ein haupttrarer Gulden.»

²⁾ Cat. num. Inst. Szech. 1807. III. k. 10. l. 1. sz. és 7. t. 48. sz.

E hamis példánynak itt adott részletesebb jellemzése azért látszott szükségesnek, mert még oly óvatos író is mint Schulthess-Rechberg, fölemlíti a Széchényi-féle példányt, mikor a valódit leírja.

Azonfölül azért is érdemli e darab kiváló figyelmünket, mert minden valószínűség után ítélve, a Széchényi-féle táblákban lévő rajz szolgált a Becker-féle ismeretes utánzásnak alapul.¹⁾

A n. muzeumban lévő Becker-féle példányok közül az egyik aranyból, a másik ezüsből vert; mind a kettő nagyságra teljesen, és rajzra lényegében megegyezik az idézett rajzzal, csak hogy még az előképnél is durvább, bár technikai kivitele miatt, mint vert érmet, könnyebben tekinték eredetinek, miről több esetben meggyőződünk.

Az aranypéldány 5 aranyat nyom; az ezüstpéldány súlya 12.6 gm. Az ezüstpéldányt azon helyenként feketés szürke fény jelzi, mely a Becker-féle pénzeknek általánosan tapasztalt sajátsága.

Szükségtelen említeni, hogy a Becker-féle hamisítványok jelentékenyebb számmal léteznek; bár ritkáknak hiszszük az aranyban kivert példányokat.

Némely éremjegyzékek és szóbeli közlések szerint vannak bronzból készült Pázmány-fémerek is. Még nem volt alkalmunk ilyet látni, de tudjuk hogy áruk igen csekély és azért valószínű, hogy azok Becker-féle vagy másnemű újabbkori készítmények.²⁾

Valódi Pázmány-fémert más fémből mint ezüsből ez idő szerint nem ismerünk.

Hampel.

¹⁾ Pinder. Die Beckerschen falschen Münzen. Berlin, 1843. 65. l. 321. l., és Steinbüchel is említi jegyzékében: Die Beckerschen falschen Münzstempel. Wien, 1836. 5. l.

²⁾ A «Rolas du Rosey»-féle gyűjteményben, mely 1863-ban Dresdában elárvereztetett, a jegyzék szerint (II. R. 485. l. 3152. sz.) volt egy bronzpéldány, ARCHIEPISCOPVS körirattal. A példány 2 tallérért és 25 garasért kelt el; aligha nem egy valódi példány után készült öntvény volt.

Schliemann ásatásai Mykenaeen.

Az argivok Mykenaeet 468-ban Kr. e. elpusztították és Strabo mondja, hogy e hely, az ő idejében lakatlan volt, azonban Schliemann tapasztalatai után e helyen mégis új meg új telepedések nyomai fordulnak elő; daczára hogy magának a városnak közvetlen környéke kopár és sziklás.

A későbbi letelepedések nem voltak oly ártalmasak a régibb maradványokra, mint Görögország más helyein, e maradványok tehát nagyjában még meglehetősen felismerhető állapotban jutottak ránk. Állanak falakból és mesterséges halmokból, tumulusokból. Amazok a fellegrárat, az akropolist veszik körül, emezek, Pausanias után, kincstáraknak elnevezve, négyes számmal az alsó városban láthatók. Eddig csak kettőjét ismertük, más kettőt Schliemann neje takarítottatott fel, míg maga Schliemann az akropolis ásatásait vezette.

Tudósításunkat ezen ásatásokról az «Illustrated London News»-ból vesszük, mely hetilap külön rajzolt és tudósítót tart Mykenaeen és Athenében és közli magának Schliemannnak a londoni «Antiquarian Society» márcziusi ülésében tartott előadását. *

Az ásatások történtek három helyen: a fellegrár híres oroszlánkapuja táján, egy valamivel mélyebben fekvő terrace-on, mely közel az oroszlánkapuhoz, úgy tetszik, még az akropolishoz tartozott, és a völgyben fekvő hajdani városnak területén. Részint az akropolis falai, részint az u. n. kincsházak falazása eredetük külön korára mutatnak. A fellegrárnak nem meredek sziklával természetesen védett helyein vannak u. n. kyklopi vagy pelasgi roppant faragatlan kőduczokból álló falak, melyekben a mészragasznak

* Az ellenmondások, melyekkel a t. olvasó találkozni fog, vagy dr. Schliemann vagy az «Illustrated News» tudósítójának rovására esnek. Tisztán itt még nem láthatunk, de az úgy mégis oly rendkívül fontos, hogy arról okvetlenül szólnunk kellett.

semmi nyoma, az összerakás száraz és a duczkok leginkább súlyuk által tartják meg helyüket. Az oroszlánkapu körül a kődarabok már kisebbek és nagyrészt épszögre faragvák, végre más helyen, kivált az u. n. kincsházákban az épszögű faragás rendesen jelenik meg.

Pausanias időszámításunk 170-dik évében látogatta Mykenae, mikor ez egészen lakatlan volt, megnevezi mint itt létezöket az Atreida, sírokat és Atreus kincsházát; amazokat nem láthatta, mert omladék alatt voltak eltemetve, ezeknek egyikébe másikába bemehetett. Elbeszélése óta nevezik a tumulosokat kincsházáknak, nevezetesen legkitünőbbjét Atreusénak.

Mintán Schliemann az akropolison 34 fúrásí kísérletet tett, a hat utolsó sikert ígért és ezek útmutatását követvén, megtalálta a fellegvár nyugati oldalához támaszkodó terrace-ot, melynek két építkezése különösen fölébresztette figyelmét: az általa királyi palotának tartott épület maradvány és a nagy kör vagy gyűrű.

A *palotáról* keveset szól, csak azt jegyzi meg, hogy falaiban, a mennyre még fennállának, sem ajtónak, sem ablaknak nyomát nem találta.

Sokkal nevezetesebb a mintegy 100 láb átmérőjű *nagy kökör*. E kört két, mintegy hat láb magas, hat lábnyi távolságban egymástól élére állított kősor képezi, a középtér omladékkal — melyben roppant mennyiségű terracottákat talált — volt betöltve, miből Schliemann következteti, hogy ezen kitöltés későbbi letelepedések omladékaiból keletkezett. Előbb, úgy tetszik, ezen hat lábnyi középtérüreg is vizirányos köduczkokkal földve volt épen úgy, mint a prehistoricus ugynevezett földött galleriák. A körnek északi oldalán volt az épszögben kiszökő bejárás, közel az oroszlánkapuhoz. E bejárásnak van kettős fala s ezek közt szűk helyiség, miben ember állva elférhet. Magán a kör területén Schliemann kilencz, az omladék alatt még fennálló sírkövet, «stelát» fedezett föl, négye domborművel volt diszítve, de valamint itt nem, úgy többi ásatásai alatt sem talált írásnak

vagy betűnek legkisebb nyomára sem; öt sírkő egészen dísz nélküli volt.

A domborművek özet szétszakító oroszlánt és vadászati jeleneteket ábrázolnak, minők az úgynevezett keleti stílus agyagedényeiken fordulnak elő; egyikén az alakok által el nem foglalt tér meg van töltve csigatekereszekkel. E domborműves stela alatt még csontváz is feküdt, mellette vékony aranylemez, s ezen szintén oroszlán (kiverve?) Az e körben fölfödözött tárgyak díszei többnyire geometriaiak: concentricus körök, a kis középkörből keresztágak vagy virágszirmok szöknek ki, melyek a nagyobb kör alatt félkörrel zárva, vannak továbbá csigatekeresek és kigývonalak, görbe vonalú vagy habmaeanderek; ritkább az épszögű maeander, gyakrabban a kampós kereszt, a keletindiai swastika vagy tetragamma, mely négy gammából van összerakva és mely az ó-keresztény világban a szentháromságnak volt jelképe. Az itt említett díszek kő-, arany-, sőt fából készített tárgyakon is fordulnak elő.

Schliemann e sírokat tartja Atreus, Cassandra, Agamemnon, Eurymedon az utóbbi kocsivezető és más Atraeus társai — kiket ezzel megöltek — sírjainak. A régészek eddig a megnevezett személyek sírját, Pausanias nem igen világos elbeszélése nyomán az akropolison kívül keresték.

Ezen kökör hajdan tanácskozási helyiség lehetett, ilyeneket pár helyen ír le Homer, és sziklába vágott félkör alakja van az athenei Pnyxnek is.

A mykenaei kőlapok, mondja Schliemann, egyedüliek nemükben. Azon mód, melylyel az alakokkal el nem foglalt hely gyönyörű csigatekereszcsel van elfoglalva, emlékeztet az úgynevezett orientalizáló edényekre, ellenben itt sehol sem látunk növényeket, minők az ó-görög korból származó edényeket oly jellemzőleg díszítik; a díszek inkább csak vonalszerűleg körülvezetik az alakokat, s így érdekes visszapillantást nyerünk a görög művészet mintegy Kr. előtti másodszázadéves korába, melyben e művészet még nem nyert befolyást a keletitől. Schliemann nem ismer példát arra,

hogy az akropolisokban temetkeztek volna, kivéve az athenei Erechtheumnak csekély helyét a karyatidák közt, hova, a monda szerint, Athena első királyát, Kekropsot temették. De jelenleg biztosan tudjuk, hogy Kekrops nem egyéb Kacyapánál, egy indiai napistennél, s így annak eltemetése az akropolison csupa mythos. Ellenben Mykenaeen nem mythossal, hanem valóságos sírokkal van dolgunk. Értekezése továbbá vitatja a kérdést: kik lehettek az itt eltemetett előkelő személyek, és minő érdemök jogosította őket ily pompás sírhelyekre? Itt Schliemann megnevezi a fentemlítetteteket Pausanias ellenében, ki az Antoninok korában ezen már 10 lábnyi prehistoricus omladékkal földött sírokat többé nem láthatta. Semmi régi író nem mondja, hogy Mykenae 468 után újra építették és Strabo szintén említi, hogy a hely lakatlan; azonban tények bizonyítják, hogy a várost újra felépítették 400 és ismét 200 esztendővel Krisztus előtt.

Ezután Schliemann előadja azt, mit a hellen város omladéka alatt talált: fényesen festett archai edényeket. Vas csak a felső rétegben került napfényre. Üveg ide s tova gyöngyalakban jelent meg. Opalizáló üveg szintén ily alakban és mint diszitmény. Ide s tova egészen ép fa is fordult elő, ugyanis egy dobozon, melybe gyönyörű csigatekeresek vannak faragva. Előfordultak amethyst, onyx, agat, serpentin és egyéb drágakövek, gyöngyök is, azokba vésett emberekkel (?). Miután november derekán Schliemann ásatásait be akarván fejezni, a köemlékek helyén leásatott, azok alatt a sziklába vájt roppant sírgödröket talált, ugyszintén sokkal régibb sírkövet és sírokat, melyeknek sírkövei elvesztek. Előadásában leírja a sírokat és az azokban fölfödözött kincseket, tömérdek drágakövet, aranyfejabroncsokat, lombozatos koronákat, nagymérvű levelekből alkotott csillagokat, övöket, váll- és mellvédeket stb. Azt mondja, hogy száz aranymívesnek éveken át kellett dolgoznia e műveken; miért hiszi, hogy Mykenaeen voltak mesterek, kiktől e tárgyakat már készen lehetett venni. Szól azután az egyik

holttestről vett násfárról és aranyálarczról, mely szerinte a holtinak arczképe (?) volt. Mint ő véli, igen régi időkben szokásos vagy legalább nem szokatlan volt az álarcznak viselése az élőknél is (?). Hogy ezt isteneknél alkalmazták, bizonyítja Pallas Athenének egyik mellképe a british muzeumban és ketteje Atheneben; előfordul az a korinthusi érmeken is. A mykenaei kincsek semmi tárgya (?) nem mutatott keleti vagy egyiptomi befolyást s így bizonyítják, hogy évszázadokkal Perikles előtt itt nemzeti műiskola virágzott, melynek fejlődése igen hosszú időt vett igénybe. E kincs továbbá bizonyítja, hogy Homer Mykenae aranykorában élt, még pedig közel azon időhöz vagy épen azon időben, melyben e sírok birtokosai életüket tragikai módon elvesztették; mert nem sokáig ezután Mykenae politikai katastrophá következtében szegény vidéki várossá süllyedt, mely állapotból soha többé nem birt felvergődni. A város gazdagságával süllyedt virágzó műiskolája is; hanem művészeti geniusa túlélte a vészt és miután későbbi századokban ismét kedvező körülmények állottak be, másodízben fejlődve égfelé emelte fejét. Befejezésül mondja, ha ő és neje összehasonlás nélküli munkálkodásukkal új okot szolgáltatnak azon meggyőződésre, hogy Homer nem ír le mythosokat, hanem valóságos eseményeket és kézzelfogható valóságot: ily esemény rájuk nézve a leghizelgőbb elismerés és felserkentés munkálkodásuk újabb felvételére Trójában, melyhez legközelebb fordulandnak, miután az erre szükséges török fermán már kezökben vagon.

Valamint trójai ásatásai alkalmával Schliemann a talált agyagedényeken igen gyakran előforduló arczféle alakzásban a város védistennőjének, Minervának jelképére vélt ráismerhetni: úgy itt, Mykenaeben is az ismételve felásott tehénfejeket Juno-Hérara, a vidék védistennőjére vonatkoztatja s ebből továbbá következtet közlekedésre, mely a mykenaeiek és az egyiptomiak közt létezett volna, kiknek tehénfejű Isise (sőt talán már Hat-horja is) alkalmat adott volna a nap istenségét (?) ezen alak alatt tisztelni, mihez járult, hogy

az ilyféle egyik ezüstös aranyszarvakkal ellátott fej homlokán a fentebb érintett keresztes vagy rózsás concentricus kör van bevésve, melyet Schliemann egyenesen a mykenaeiek napja jelképének tart. Itt feltűnik Schliemannak ellenmondása ama véleményével, mely szerint más helyen az egyiptomi befolyást Mykenae tagadja. Egyébiránt feltehetjük, hogy Schliemannak a város több különféle korszakának fejlődése és állapota lebegett szeme előtt, melynek egyikében volt, másikában nem létezett egyiptomi befolyás. Ránk nézve a bírálat addig lehetetlen, míg a Schliemann megigérte rövid idő alatt megjelenendő könyv a korszakokat egymástól el nem választandja, mi jelenleg inkább általános és csakis vázlatos jelentésében kellőleg meg nem történt.

Biztosabb vezetőt találunk Schliemannban, hol a benesejőkben falásott halmokról, tumulusokról szól, melyeket Pausanias leírásának megnevezése szerint, rendesen kincstáraknak vagy kincsházaknak (thesaurosoknak) tartottak, és melynek legkitünőbbje az Atreusnak tulajdonított. Schliemann itt határozottan sírhalmokra ismer, melyek egyik részét a közellevő sziklás halomba vagy vájott, vagy természetes barlangkamra, másikat egy ezelőtt és ebbe vezető kúpos terem képezi, az utóbbihoz ismét falazott, hanem fent nyíló járda vezet. Ilyféle többé-kevésbé fejlődött sírhalmokkal földünk minden részében találkozunk, a középső kamra, mely a holt testet fogadja, igen gyakran csak fából van építve s fölébe nagy csőrök alakú földrakást hánytak. Ilyeneket Homer is említ, ilyenek Kis-Ázsiában is fordulnak elő, például az ugynevezett Alyattes sírdombja, mely azonban kőkamrárt foglal magába. Európa északi táján Hünengraeberek-nek, nálunk kunhalmoknak elnevezték. Az elv mindenképen ugyanaz, csak a szerkezet többé-kevésbé fejlődött és az északiakban rendesen a sziklába vájtt kamra hiányzik. Az ugynevezett Atreus-kincsházban e nemnek legtökéletesebbjére ráismerünk; ámbár a kúpalakú befödés még itt sem valóságos bolt, mert az ezt képező kősorok rései nem futnak, mint a valóságos boltozásban,

egy közös középpont felé, hanem e sorok vizirányosan egymás fölött kiszökvn, mindinkább kisebbedő körökkel fődik a kamrát; midőn azután szögleteiket elvágták, az egész kúp-alakot nyert. Ily álboltféle szerkezetet már az egyiptomiaknál is találunk, sőt ezek a csúcsívés idomot már is mutatják.

Négy ilyféle sírhalmokról szól Schliemann jelentése, melynek ketteje mindig ismeretes volt, kettejét Schliemann neje fődözte fel. Legdiszesebb volt az Atreusféle. A Diletantik munkájában ábrázolva vannak oszloptöredékek, melyek a kúpos terem ajtaját díszítették és melyek ornamentatioja élénken emlékeztet az Assyriában és Perzsiában talált díszítési módra. A terem bensejében két rendes soru lyuk találtatott, miből következtették, hogy a fal alsó része bronz lemezekkel volt kirakva, melyek szögekkel a falhoz voltak szögezve, ama lyukak tehát szöglyukak. A második sírdombot kipusztította a szomoru emlékezetű janinai Ali basának fia, ki Atheneben basáskodott. Schliemann legvénebb munkásai szemtanusága szerint a török itt mindenféle drágaságot, sőt arany szobrocskákat is talált és a külső járda végén volt lépcső, mely a hajdani városba vezetett.

A két ujonnan fölfedezett sírhalom még nincsen egészen kitakarva.

Az idáig kivonatban adott londoni illusztrált ujság f. é. márczius és áprilisban megjelent három cikkére következik még egy negyedik ápril 14-ről, melyben az ujság tudósítója útját Atheneből Mykenaebe írja le; azonban az utóbbi helyiségére nézve ujat nem mond.

A «Beiblatt zur Zeitschrift für bildende Kunst» f. é. április hó 26. száma dr. Schliemannnak egy Athenében márczius 4-én kelt levelét közli, melyben (többi polemizáló pontjait elhagyván) a mykenaei temetkezési szokásokról és sírokról a következőket mondja: «A sírok feneke minden oldalán volt kis 3—4 láb magas, 2 láb széles kyklopi fal, melyre nagy agyaggal összekötött schistköveket raktak, úgy hogy ekképen rézsutos, 5—6 láb magas és egész 4 lábíg a

sziklafaltól a sírba nyuló fal létre jött. Utóbb a sír fenekére kavicsréteget raktak, minek más célja nem lehetett, mint légvonatot előidézni. Ezen rétegen volt három sírban három, másban öt és még másban csak egy máglya, melyekre azután aranyékszerekkel megrakott holttestet egyidejűleg tettek. Minden hullánál még a testére rakottakon kívül találtattak nagy mennyiségben arany- és ezüst-serlegek és vázák, alabastrom-edények, tömérdek bronz-kard fa- és aranymarkolattal, sok kardhüvely hosszú vésőzéssel díszített gombsorral, bronz-lándzsák, könnyílhegyek stb. A szabadon maradt helyet kitöltötték a fal mellé állított nagy bronz katlanokkal, melyekből 43 találtak a negyedik sírban. Ezután meggyújtották a máglyákat, de nem volt szándék a testet egészen elégetni, mert egyiknek sem égett el csontja, sőt némelynek, mint annak, mely arannyal volt fődve, még husa (?) sem. A tűzi anyag még nem égett el, mikor már az egészet új kavics- és földréteggel befödtek. Ezen tüzről tanuskodott nemcsak minden sír alján a test mellett felhalmozott félig elégett fa és hamu, a tűznek világos észrevehető hatása a sziklafalakra, a talált bronz-tűziszter, hanem a tűznek tagadhatlan befolyása is minden a sírokban talált tárgyra is. — Hogy a 15 talált testnek mindnyája együttesen temettetett és égetett el, azt abból lehetlenségből következtetem, mely szerint főnöki személyeket, kincseikkel együtt e mély sírokban különféle korban megégettek volna. Ellenben minden oda mutat, hogy mind a 15 személy egyszerre öletett meg és temettetett el; és hogy ez oly időszakban történt, melyben mint ezt Achilles általa megölt ellenségével Eetionnal tette, az elleneket megölték ugyan, hanem mindazáltal nagy tisztelettel és dús ékszerekkel, sőt mindennel együtt mit életökben szerettek, diszesen megégették és eltemették.»

A berlini archaeologiai ujságban (1877. év 193—1981.) Adler F. szól a mykaenei ásatásokról, még pedig nagyrészt hivatalos értesítések (13 telegramm) nyomán, nevezetesen a fentemlített kör egyik sirjának tartalmáról. Ő is azt mondja,

hogy Pausanias e kört, mint temetőt nem ismerte. A kört faltám-emelés által az oroszláncapu előerődévé tették, mely a középkori barbacanokhoz feltűnőleg hasonlít. «Talán, folytatja Adler, ezen építkezési változtatás összefügg Mykaene rögtöni vesztével; legalább a falnak épsége oda mutatna, hogy az átadás csaknem roham nélkül történt. Nagy szükség esetében az antik világban is, még a sírokat sem kimélték, erről tanuságot tesz Athene hosszfalainak emelése Themistokles korában. Nem valószínűtlen tehát, hogy az eredetileg kisebb sírhely csakis ezen utolsó időben, mintegy 470-ben nyert új és erősebb körfalat.»

Előszámlálja Adler a feltakart sírok egyikének tartalmát; főleg nevezetes egy arany álarcz és mellvéd, azon kívül tömérdek aranygomb, aranyos kardmarkolat, bronze kard-penge, ezüstedények stb.

«Ha a hivatalos jelentések nyomán a talált tárgyak anyagát mennyiségük szerint rendezzük, legnagyobb része aranyból készült, erre következik bronze és ezüst, és csak nagy hézag után csont, alabastrom, terracotta, krystály, fa, kő (nevezetesen 25 nyílhegy és egy tojásdad parittyá ember- és állatalakokkal), ólom és gyantakő.»

«Az arany tárgyak némelyikének értéke nevezetes; két ékszersz 3 okára, két más relieffel ellátottat 1 okára, egy karpereczet $\frac{1}{4}$ okára, két gyűrűt, egy sisakot, egy kis orosz-lánt, három csatot és egy lábvéd ékesítését együtt véve négy okára becsülnek. Ha ezen súly jól van mérlegelve, e kevés tárgyak érczértéke felrugna 25—30,000 márkára.»*

«Külön levelekből felhozom. Az aranytárgyak közt csak az álarczok birnak kellő tömörséggel, vastagsággal, úgy hogy azokat csak nehezen hajthatni. A többi darab (a serlegek is) csak vékony aranylemezből készült, miért is nagyon károsult és meggörcbült. Színök általában vöröses. Az álarczok emlékeztetnek a byzanti szentképekre, minőket még ma is találunk Oroszországban és Jeruzsálemben; kivertek és durván ciselirozvak.»

* Az az sokkal többre is.

«Ha jelen körülmények közt még tartózkodnunk kell a feltalált mykenaei kincsből következtetést vonni a város akkori művészeti és culturalis állapotára, némi biztonsággal már most is állíthatjuk, hogy 1-ör itt egy épen oly gazdag, mint pompakedvelő dynastiának talán *kisebb közös nekropolisza* földtetett fel, és hogy 2-or ezen temető *eredetileg a várfal előtt* feküdt. Nem hiányoznak antik példák arra, hogy a halottakat a közfalak töszomszédságában, a kapuk mellett, sőt küszöbök alatt temették el. A mykenaei eset pedig a leg-régibbek egyikének tekinthető.»

Végre Adler megjegyzi, hogy a Schliemann tudor által fölfedezett sírokat nem tartja az atreidakéiknak, melyeket nézete szerint a feltakart terrace szomszédságában, alacsonyabb, hanem még a vár falai által körülvett helyen kell keresni.*

Henszlmann Imre.

A Németújvári grófok s a dömösi káptalan pecségei.

Folytatásául eddigi közléseimnek, a tisztelt olvasóval az úgynevezett németújvári grófok és a dömösi káptalan pecsétjeit van szerencsém megismertetni.

Botka Tivadar történettudósunk (Századok 1873. 570. l.) a pecségeket méltán heraldikai bizonyítékoknak nevezi annak meghatározásánál, hogy a régibb századokban élt nagyjaink melyik nemzetséghez vagy családhoz tartoztak.

A XIV. század előtt családi név még nem létezett, mindenki csak keresztnévéről hivatott, a főnemesek s a többi nemesi renden lévők megnevezésénél azonban legtöbbször ott találjuk az atya nevét is, például: «magister Laurencius filius Emerici,» vagy «Comes Nicolaus filius Laurency», ily elnevezés mellett azután természetes, hogy

* Mióta e czikk iratott a «Timesban» megjelent Newton jelentése is a mykenaei ásatásokról; e jelentés kivonatát jövőre adandjuk.

a több hasonnevűek családját eltalálni nehézséggel jár; mennyire megkönnyebbül tehát a történetbuvár fáradozása, ha ép pecsét függ az okiratról, mely a nemzetség vagy család czimerét, melyhez az okirat kiállítója tartozik, előtűnteti.

Ily heraldikai bizonyítékokat tartalmaznak pecséteink, mint ezt Botka Tivadar i. h. igen találólag felhozza; utóbb ő mint a m. tud. akadémia rendes tagja székét elfoglalván, Trencsényi Chák Máté és kortársairól tartott értekezésében (l. *Értekezések a történettudományok köréből* III. köt. 4. sz. 7. lap) hosszasan foglalkozik a gűszingi grófokkal, adja azok nemzékrendét, s pecsétjeikről ezt mondja «a Hédervári és Kűszini vagy Gűszingi ágak czimerének egyenlőségét pecsétjeiken láthatni, t. i. három álló fehér pólyát. A Héderváriakét Nagy Iván, Wagner és a Sionban Knauz közlötték, a Gűszingieknek amazokéval egyenlő két pecsétjét ismerem, az egyikét János (Iván) nádor 1303-ki okmányán őrzí a Pannonhalmi gazdag levéltár (l. *Tudománytár* 1844. 192. l. és *Századok* 1870. 147. l.), a másikat, Miklós tárno-két, ki az imént említett Jánosnak unokája volt, az 1312-ki okmányon függöt őrzí a bécsi császári levéltár.»

Ezen utóbbi pecsét gipszöntetét Botka Tivadar a Tört. Társulat ülésén fel is mutatta (l. *Századok* 1873. 572. l.)

Történetíróink eddigelé homályban voltak a német-ujvári grófok származása fölött, nyomos bizonyítékokkal véltek bírni arra nézve, hogy a Gűszingiek az Ost nemzetséghez tartoztak, így Palma, Kovachich erősen vitatják e származást, maga Wagner, ismert genealogusunk sincs e tekintetben magával tisztában.

Mindezen kételyek fölött azonban dönt a «heraldikai bizonyíték» t. i. a németujvári grófok és a Héderváriak czimereinek egyenlősége.

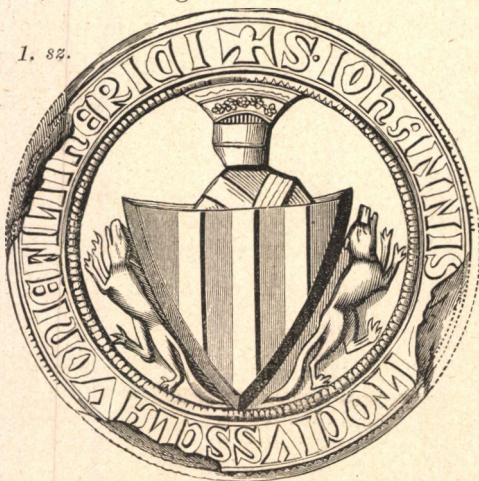
Minek előtte a pecsét részletesb ismertetéséhez fognék, egy kis kitérésre engedelmet kérek.

Henrik bánt s fiait Németujváriaknak nevezik legnagyobb részt történetíróink, a németujvári vagy gűssingi

vártól, egyedül a külföldi írók közül Lichnovszky képez kivételt, ki határozottan állítja, hogy a mai kiejtés szerinti Güssingi grófok Kyzig Kuzig, azaz a mi Köszeztől szintén Vas-vármegyében nyerték elnevezésüket s ezen állítás abban is alapját találja, hogy annak, miszerint Henrik bán és fiai Német-Ujvart birták volna, okiratainkban semmi nyoma, ellenben arra, hogy Köszeget ők építék és birták, számtalan okiratos bizonyítékkal birunk.

Bocsánat ezen inkább a történetírásba vágó kitérésért, azonban midőn a pecsétet közöljük, a pecsét tulajdonosának kilétét is lehetőleg tisztába kellett hoznunk.

A főntebb előadottak után kevés mondanivalóm marad annak meghatározására nézve, hogy Henrik és fiai — kik a XIII. és XIV-ik századokban majdnem királyi hatalmat gyakoroltak, s szereplésük, történetünkben véres betűkkel van följegyezve, — a Hédervári nemzetségből származtak, az érdem Botka Tivadart illetvén, a még nem közölt pecsétek rajzát veszi tőlem a szives olvasó, az 1-ső szám alatt Henrik bán fiának, Ivánnak pecsétje, melynek czímere és a telamonok hasonlítanak azon leíráshoz, melyet Bély Fidel a Tudománytárban a fönt idézett helyen ismertet; csak hogy pecsétünk sokkal épebb és körirata is majdnem teljes. Az, az országos levéltár kincstári osztályában lévő eredeti

1. sz.

okiraton függ. (Borsmonostori 26-ik fasc. 29. szám alatt.) Az oklevelet Miklós nádor Iván testvére állította ki 1285-ben, maga az oklevél is gyönyörű példány, igazi fejedelmi kiadvány, tartalmát közli Fejér György VII. 5. 467. Miklós nádor az okiratban foglalt adománynak nagyobb erőt

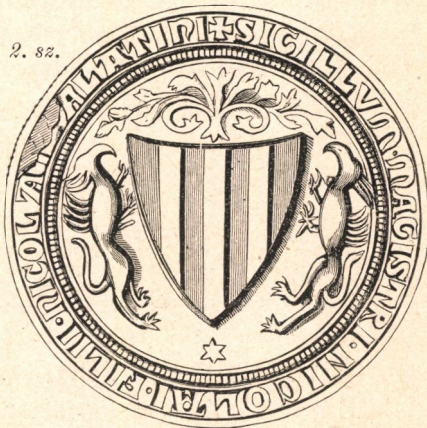
tulajdonítandó, azt testvérének, Ivánnak, akkori tótországi bánnak függő pecsétjével is megerősítette.

A pecsétről Bély Fidél főntemlített leírásához csak a köriratét függesztjük, melynek tartalma ez :

† S. IOHANNIS (BAN)I TOCIVS
SCLAVONIE FILII HERICI.

A másik pecsét a nevezett Miklós nádor fiáé, az ugy-
nevezett Kakas Miklósé. Ez is nagyhatalmú főúr volt a
maga idejében, dúlásai végett a dunántúli várak birtokosai
I. Károly királyhoz több rendbeli panaszt intéztek; vesze-
kedő természete miatt tisztelhatték meg a Kakas mellék-
névvel; birta Rohonczt Vasvármegyében és utóbb Kemend
várát Szala vármegyében, utódai a XIV. század végén sze-
repelt Rohonczyak valának. Pecsétjét 2-ik sz. a. közlöm, a
paizs czimere ugyanaz, mint Iván bán pecsétjén látjuk,
csak a sisakos fő hiányzik a pecsét fölött, s e helyett virág-
levelekből czifrázat van, a telamonok alakjai is elütnek
egymástól, az elsön t. i. két farkasalakú állat tartja a paizst,
a másikon pedig két kúszó
állatot látunk a paizs mel-
lett, s a paizs alatt még
egy csillagot is. Az okirat,
melyről a pecsét függ,
1323-ban kelt, s ugyanott
őriztetik, hol az 1-ső sz.
alatti pecsét okirata (fasc.
27. Nr. 4). Az okirat ki-
vonatát közli Fejér VIII.
2. 499.

2. sz.

A 2-ik sz. alatti pe-
csétnek körirata ez :

† SIGILLVM. MAGISTRI. NICOLAI. FILII.
NICOLA(I.P)ALATINI.

A 3-ik és 4-ik sz. alatti pecsétek a dömösi káptalané
és prépostjáé.

A dömösi káptalan, közel Visegrádhoz, több izben

részesült királyaink kegyében; ide számíthatjuk azt is, hogy a káptalan a XIV-ik század közepén pecsétjeinél a vörös viaszt is használhatta.

Azon okiraton, melynek pecsétjeiről a rajzokat nyertem, a káptalannak gömbölyű és prépostjának monoru pecsétjei veres viaszba vannak lenyomva, az okirat 1347-ben kelt (l. Zichy. Codex II. 251.)

Egy tekintet elég az alkokra, hogy a véső művészetéről meggyőződünk; a káptalan pecsétjén lévő Sz.-Margit, midőn a lánczon tartott sárkányalakú ördögöt seprüzi, körülötte a madár, nap és csillag, a másik monoru pecséten a sznek délczeg alakja, a ruházat redői, s alól a czimerben ismét a sárkány kisebb alakja, mindez a véső ügyes kezéről tanuskodik.

A káptalan pecsétjén a körirat következő:

†. S. CAPITVLI ECCLESIE.
DEMESIEN MAIVS.

A prépost pecsétjének körirata pedig ez:

† S. MARTINI PPOITI. ECCE. DYMISIEN.

Ezzel első sorát pecséttrajz-ismertetésemnek befejeztem; néhány érdekes pecséttrajz ismét rendelkezésemre áll, a további közlést azonban a t. szerkesztőség engedelmetől föltételezem.*

Nagy Imre.

* Örömmel! Szerk.

Régészeti irodalom.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat történelmi és régészeti értesítője. 1877. II. füzet. Szerkeszti Miletz János. — *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.* III. füzet. 1877. Kiadja a «Verein für sieb. Landeskunde».

Két jeles folyóirat fekszik előttünk. Tekintélyes társulatok kiadványa mindakettő. Midőn megjelenésöket ezennel constatáljuk, szükségesnek tartjuk egyúttal körvonalozni azt az álláspontot is, melyet e szakközlöny a hazai rokoncélú vállalatokkal szemben elfoglal. Kimondjuk röviden, hogy szó ne férhessen hozzá. Oly közleményekkel szemközt, melyek részletes bírálatot érdemelnek, szakszempontra helyezkedik; egyébként ismertető szerepére szorítkozik. Vegyük sorban a két füzetet.

A délmagyarországi társulat, melynek fontosságát egyízben már hangsúlyoztuk, figyelembe vehetne egy igen fontos körülményt. E társulat képviseli hazánk délvidékén a nemzeti tudományosságot; de midőn köréje csoportosítja az egyes elemeket, igen hasznosan tenné, ha az idegen: szerb, rumun nevezeteseb történelmi források felhasználását és irodalmunkban értékesítését is közvetítené. Csodálatos dolog ugyanis, hogy míg nemzetünk politikai s értelmi túlsúlya mindenütt érezteti fölényét s jótékony befolyását, addig idegen ajku szomszédaink tudományos igyekezeteinkről, melyek pedig épen őket érdekelnék legközelebből, tudomást sem vesznek. Szerbia, Románia, Bulgária, a feketehegyi főnökség pedig megannyi szálai történelmünknek. Ha a társulat figyelmére méltatná ez eszmét, első sorban az ezen nyelveken értő szakférfiakból bizottságot kellene kiküldeni, mely megállapítaná azután a működés tervezetét. Hát még mennyi haszon háromolnék ebből a régészetre is? Németek kutatják át az Alduna vidékét, miről majd az «Archiv» utóbb ismertetendő közleménye is tanúskodik, mintha az ránk nézve teljesen közönyös volna. Jól mondá Wenzel

Gusztáv a történelmi társulat legutóbbi ülésén, hogy ez nem válik nemzetünk becsületére. A modusra nézve íme egy szerény észrevétel, a t. társulat a leghívatottabb ezt figyelemre — méltatni.

Áttérve a jelen füzet tartalmára, abban három közlemény érdemel említést. A *Pécs* Józsefé, melyben a zsadányi avar telepeket ismerteti, s egyúttal nyelvészeti excursiókat tesz. Régészeti szempontból egy árva dologgal sem lendít a szóban forgó telepek ismeretén, legfeljebb összefoglalva adja az eddigi anyagot, nyelvészeti fejtegetéseit pedig nem ítélni meg, Hunfalvy ur majd megfelel rájuk. Mindamellett érdemes volt közlése, mert azt az indítványt teszi szerző, hogy a zsadányi avar telepekre fordítson figyelmet a társulat s erre nézve küldjön ki egy bizottságot. Igen helyesen. A társulat el is fogadta; sokat várunk tőle. Hanem azért Pécs ur cikke többet ért volna, ha tisztán az indítvány indoklására szorítkozik. A második és harmadik cikk: *historiai*. *Iványi* István Karán-Sebes és Lugos történetéhez közöl adatokat. Gondos, de gyengécske munka; levéltári kutatásnak nyoma nincs. A veterani barlang ismertetése érdekes, de nyelvezete nem a legkifogástalanabb, egyáltalán a társulati ülésekről szóló jelentések is úgy vannak fogalmazva, mintha egy német hírlapi tudósításból lennének lefordítva. A tárcza jó, de nem változatos, az imecsfalvi muzeumból erdélyi acták vannak benne, (sub rosa: hibásan másolva.) E tekintetben figyelmeztetjük a derék titkárt, hogy lehetőleg érdekes és rövid tárczaközleményekkel élénkítse a különben jól szerkesztett folyóiratot.

Előttünk fekszik az erdélyi honismertető egylet régi s jó hírnek örvendő Archivja. Minek dicsérjük? Nincs szükség rá. Igaz, hogy szűkkeblű néha, a pártatlanság sem főerénye, s néha bizony selejt is vegyül a többi közé, de egészben véve becsületére válik a szászoknak.

A jelen harmadik füzetben érdeklél bír reánk nézve a *Gooss* Károly közleménye: a középső dunai vidékek római korszakelőtti művelődéstörténelméből. Alapos, éles ítélettel

készült tanulmány ez, melyet 15 igen díszes tábla illusztrál. A munka VIII főszakaszra oszlik. Az I. a kőkorral, a II. a középső Duna-vidékek legrégibb történetkori lakosaival, a III. a bronz- és kora-vaskor legnevezetesebb leleteivel, a IV. ezek eredetével, az V. a déli kereskedelemmel, a IV. a római korszakot megelőzőtt pénzforgalommal, a VII. a régi telepkekkel s a VIII. a római korelőtti népesség életmódjával s társadalmi viszonyaival foglalkozik. 125 lapra terjed. Már a tartalom is mutatja, hogy mily érdekes művel gyarapodott a szakirodalom.

Oly mű ez, mely a részletesb ismertetést is megérdemli, ezúttal csak jelezni akartuk s olvasóink figyelmébe ajánlani, ismételvén a föntebb elmondottakat, hogy nem volna kárunkra, ha hazánkiai e téren is munkálkodnának.

Th—ll—y L.

T Á R C Z A.

Műveltségtörténeti törmelékek. Szüret után gyakran még igen kellemes böngészés is esik. Ugy vagyunk az oklevélbúvárattal is. Bármennyire kiaknáztuk is tárgyunkra nézve adatainkat, még mindig akad egy-egy érdekes kis törmelék, melyet alkalmilag igen jól lehet értékesíteni. Ez úttal a magyar nemzeti muzeum kéziratárának számadási actáiból kisértünk egy kis szemelvényt összeállítani a XVII. század hadi felszereléséről, jelesen a dobokról és zászlókról, továbbá a lovak és a bor ártörténetéről.

Mióta br. Nyáry Albert a Hypolit-codexek rendszeres földolgozásával (*Századok.* 1870. 255. stb.) megmutatta a számadási könyvek jelentőségét, mindinkább jeles földolgozók fordítják rájuk figyelmöket; lapunk is egyik czéljául tűzvén ki a régészettel kapcsolatos culturtőnelem művelését s már ily irányban közölven is adalékokat (lásd *Archaeologiai Ért.* 1876 folyam 65 ll.) nem lesz indokolatlan, ha ez adatokat is közzé tesszük.

1634-ben *Olasz János* uramnak, a szendrei lovasok kapitányának zászlaja elkallódván, újat csináltat, még pedig 10 rőf posztóból. Ugyanesak *Szendrő* várának főkapitánya *gr. Csáky István* uram egy pár dobot rendelt meg, melyeket 25 frtjával fizetett meg.

1641-ben a szabad-csapatoknak, jelesül a hajduknak, újon felszerelt zászlóaljaikhoz számos zászló szükségeltetvén, a szepesi kamara egyszerre 224 rőf posztót vett meg 89 frt. 60 denárért és ebből 18 zászlót csináltatott, fizetvén a szabónak bére fejében 5 frtot. A 18 zászlóból: a *böszörményi* lovas hajdúknak 4, a gyalogosoknak 1 jutott, a *szoboszlaiak* 3-ban részesültek, valamint a *hadháziak* is; 2 lovas lobogót kaptak: *Nánás*, *Dorogh*, úgy az *ónodi* s a *szendrei* végek.

Gersei Pethő Zsigmond ónod-végbeli kapitány *Podholányi Mihály* szepesi kamarai számtartótól 1649-ben 150 frtot kap dobra és zászlóra; 3 dob és 14 zászló került ki a pénzből. Ugyanő 1662-ben vörös zászlókat kapott. Ugyanebben az esztendőben a kassai őrség 3 frtot és 6 denárt kap zászlóra. Vettek pedig azon, $3\frac{1}{2}$ rőf közönséges tafotát és 3 rőf közönséges morva posztót.

A *kállai* végbeli őrség pedig úgy látszik legjobban kitett magáért a zászló-elrongyosításban; 1662-ben kettőt, majd hatot, majd négyet, majd nyolczat kérnek s kapnak is.

Legnagyobb költségbe került azonban az a dísz-zászló, mely *Drugeth György* tokaji kapitány installatiójának tiszteletére készítettett. Készült pedig ez a zászló vörös damasz bársonyból, 12 rőf kellett hozzá, 4 frtjával számítva ez 48 frt., díszes kifestésének díja 36 frt. volt, míg a szabó 5 frt. bért kapott. Így ez az egy zászló 86 forintba került, három forinttal kevesebbe, mint 18 zászló együttvéve.

Érdekes tudni, hogy 1644-ben az udvar 42 igás lovat vétetett Magyarországon; *Ztenichnyáky* főkupecz és udv. ügynök meg is vette, hanem a mig Pozsonyba hozta őket, a vételáron felül (mely sajnos, nincs kitéve) 315 forintot adott ki «Salamono judaeo» fourage-ra stb.

1692-ben pedig ő felsége *Rudolf király* bort vásároltatott udvartartása számára: 184 $\frac{1}{2}$ akót, akóját öt és fél forintjával, mind össze tehát 1014 frt. 75 denárért; a szállítási költség, accisa, stbvel 1060 frtra növekedett, míg Prágába érkezett a szállítmány.

*

Háladatlan s nem is egészen folyóiratunk keretébe illő dolog volna ez adatok nyomán következtetésekbe ereszkedni; czélunk csak az volt, hogy a *használható* anyag készletet szaporítsuk néhány szemmel.

Thallóczy Lajos.

A divék-ujfalusi Mária Dolorosa kőszobra. A Divék-Ujfaluról Divékre (Nyitravm.) vezető út mellett jobb kézre, egy a divéki egyházat illető telken minden határozott ízlés nélküli Mária Dolorosa kőszobor áll. Ennek talapzata a következő feliratot viseli :

1765
POSITA
UBI
1342
STETIT.

alább újabb véset :

E PIIS
I. DOMINII
FIDELIUMQUE
OBLATIS
RESTAURATA
1870

A Divék nemzetségből származó Csorbának nevezett Tamás fiai Egyed és Péter a divéki akkor már létezett, de biztos jövedelem nélküli templom mellé plébániát építtetvén, azt telkekkel is megadományozták. Az általuk ez adományról kiállított levél Esztergomban «*feria quinta proxima ante festum b. Joannis baptiste*» 1342-ben kelt, eredeti példányát nem ismerem, de másolata megvan a divéki 1831-ki *visitatio canonicá*-ban, meg a Rudnay cs. levéltárban. Az odaadományozott földek között van azon szántóföld is, melyen az említett szobor áll, az e földről szóló pont így hangzik : «*Item alias terras adjecimus et donavimus, que terre adjacent infra imaginem mediam cum fine uno ad viam, alteroque ad eandem Nytra*». Nem csakis az okmány szavaira való visszaemlékezés vésette-é e fölíratot a kőszobor talapzatára ?

Rudnay Béla.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— A m. n. muzeum érem- és régiségosztálya f. é. ápril havában a következő ajándékokkal gyarapodott : *Haringai Károlytól* Lipót magyar ezüst érme 1696-ból ; *Wolkenberg Gusztávtól* 5 kopekos réz érme 1802-ből ; *Horváth János* ezredestől Mezőhegyesről, *Dominius Contarenus* velencei doge aranya ; *Straube Mátyástól* orosz emlékérem ; *Dr. Czukor Arnoldtól* Gattajáról 1 db. sárgaréz jeton ; *Pfeifer Izidortól* 1 db. XIV. Lajos-féle francia ezüst érme ; *Knapp*

Jánostól 29 db. különféle ezüst és rézérem, köztük IV. Béla rézéreme, II. Rudolf ezüst denárja 1581-ből, I. Lipót ezüst VI-osa 1690-ből és XV-öse 1696-ból, Rákóczy Libertása (X) stb.; *Catinelli-től* Fiuméből, Buccari és Fiume városok papírgyepénzei, összesen 4 dr.; *Szarvas Jánostól* Constantinus, Constantius és Probus bronz-érmei (3 db); *Dobozy István* jegyzőtől Maglódról 1 db. ezüst emlékérem, melyet a jászkunok ő felsége I. Ferencz József 1857. évi körutja alkalmával verettek; *Czanyuga Józsefnétől* 1 db. belga 10 centimes; *Villásy Pál* gazd. tanintézeti főkertésztől Keszthelyről egy kis római cserépedényke, Severus Alexander 1 ezüst és 1 bronz, Antoninus Pius és Julia Mamaea egy-egy bronz érme, az egész lelet egy helyről való. *Tötössy Nándor* jegyzőtől Szerb-Csanádról 1 ezüst gyűrű carniol-gemmával, lelhelye Cseney község Temesmegyében; *Ertl Károlytól* a komáromi katonai főkórház magyar köriratú pecsétnyomója (1848/9-ből); *Marossy F.* gyógyszerésztől Tatából egy igen diszes majolika-gyertyatartó a tatai gyárból, bár a szokásos T sigla hiányzik róla; *Dr. Hampel Józseftől* egy feliratos római téglatöredék, lelhelye Duna-Pentele; *Dr. Kern Henriktől* egy réz szekercze, lelhelye Lippik Slavóniában s egyuttal neki köszönjük azon tudósítást is, mely szerint a nevezett lelhelyen, a jódfürdőtől észak-nyugatra fekvő *Beketinczén* körülbelül 25 db. hasonló alkatu rézszekercze találtatott; *Pulszky Ferencz* muzeumi igazgatótól 1 csinos kőszekercze, lelhelye Ludány, Nógrádmegyében; *Hollerungh Károly* ev. lelkésztől Modorról egy festett mázos tányér; *Závodszy István* jegyzőtől Hévizről egy bronzmarkolatú vaskard kicsided utánzata, csak az a kár, hogy nem egészen ép; *Györy Gábortól* (földbirtokos Sárbogárdon) 1 római urna, 1 középkori vas zablya, ezüst szegekkel és huzallal gyönyörűen kirakva, 1 vaskengyel és 1 ködb., melyen emberi kéz nyomai láthatók, ez utóbbi tárgy Felső-Körtvélyesről, a többi *Tinódról* való Fejérmegyében. A vallás és közoktatásügyi m. k. minisztériumtól hivatalos küldeményül egy 20 kopekos ezüst érme 1823-ból és Miletics Szvetozár ólom emlékéreme orosz felirattal és sassal. Megemlítendő, hogy a muzeum néprajzi osztályából áttétetett *Dr. Senger* úr mexicói őstörténeti gyűjteménye 6 db. szép obszidián szilánk a *Cerro de las Navachas* nevű halmokból, 9 db. csinos nyílesűcs a *San Luiz de Portosi* államból, 1 dárdaesűcs kőből és egy hasonlóknak a töredéke, ezenfelül egy agyagból égetett állatoeska, mely egészen hasonlít a *pilini* és *szi-halmi* ismeretes apró állatnyájhoz.

Czobor.

A m. n. muzeum érem- és régiségosztályát f. é. ápril havában 9-szeri nyitás alkalmával összesen 3266 egyén látogatta.

— A dél-magyarországi tört. és rég. társulat márt. hó 28-ki választmányi ülésén Miletz János titkár a társulat gyűjteményébe érkezett adományokat s a társulat pénztárának állását (626 frt. 48 kr.) bejelentvén, ezután a «*Régiségleletek s régi várnyomok Török-Szákos körül*» című értekezést olvasta fel, melyhez az anyagot Gedeon Imre török-szákosi bíró s földbirtokos szolgáltatta. — Rác Athanáz alelnök indítványára egy bizottság küldetett ki, mely a társulat május havi nagygyűlésének tárgysorozatát s ünnepélyességének rendjét lesz megalapítandó.

Ugyanezen társulat ápril 29-én Ormós Zsigmond elnöklete alatt tartott választmányi ülésén Miletz titkár havi jelentésében: több kész értekezésről és a társulat gyarapodásáról tett jelentést, a beérkezett ajándékok fontosságát illetőleg leginkább megemlítendő, a Trefort Ágoston közoktatási miniszter úr megküldte Klösz György fényképész által készített fénykép-album, mely a múlt 1876. év tavaszán rendezett budapesti műtörténelmi kiállítás nevezetesebb tárgyait örökíti meg. A társulati könyv- és irattár több érdekes darabbal gyarapodott. Odor Samu pénztárnok jelenté, hogy a társulatnak 601 frt. 67 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a kamatozó 1105 forint tartaléktőke alapon felül. Ezekután Fromberg Róbert érdekes értekezése következett «*A Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egykorszakbeliségéről*». Ezen értekezés a «*Materiaux pour l'Histoire primitive et naturelle de l'Homme*» című műből Micaut M. V. francia régész érveléseivel s azon módszerekkel foglalkozik, melyek szerint a francia régészek a Bretagnei őslénykori emberi telepek s műhelyek korszakát meghatározni törekednek. Végre Odor Samu jelenti, hogy egy régibb megbízatásnak (1876. febr. 23.) eleget tett, s Temesvármegye összes községpecsétjeit a lenyomatokkal, leírásokkal — s a statistikai kimutatással együtt megszerezte s összeállította.

W. . . . r.

— *Bronzlelet.* Fóth mellett a sikátori pusztán, árokásás alkalmával egy méter mélységben 14 darab 9 cm. átmérőjű dombordad gömbölyű boglárookra és egy bronztáblára akadtak. Ezen érdekes leletnek egy része Kenessey Kálmán birtokába jutott.

— *Bereg-vármegyei leletek.* Bereg-megyének azon területe, mely a Háthegy körül nyúlik el, őskori leletekre nézve igen jelentékeny; miként már más alkalommal tüzetesen előadám, e hegy hullám-

alaku lejtőin régi lak- és sirhelyek sűrűn találtatnak s ezek közepében gyűjtém azon több száz obsidian késpenge s egyéb műszer és nyilak legnagyobb részét, melyek a mult évi őskori congressus alkalmával kiállítottak. E tájon Komárom és Záródfalván régi kerek kunyhók nyomait fedeztem fel, közepén tűzhelyekkel, melyeken cserépedény és obsidianszilánkok találtattak; s épen azért koronkint, időtöltésből kirándultam mult nyáron is a Munkáctól alig másfélórarájárásnyira fekvő lejtőségre, ott az ugarföldek mesgyéjén s vízmosta árkaiban obsidian s kovakő szilánkokat keresni. Így történt, hogy augusztus 30-kán a zófiafalvi határ észak-keleti szélén, *Sztánfalva* nyugoti határánál, a Lipnicza nevű kerület s mindkét oldalról patakoktól körülvelt szelíd magaslat déli lejtőjén Weisz Márton zófiafalvi lakos szántóföldén felfedeztem egy őskori házhelyet, s azon egy konyhául szolgáló tűzhelyet. Ugyanis 65 centimetrynre a földréteg alatt égetett anyagra bukkanván, itt óvatos ásatást eszközöltem, s feltárván mintegy egy ölnyi körben a földet, azon egymás mellé helyezve, több kúpalaku átfúrt téglányra akadtam; ezek közül már csak kettő volt teljesen ép; ennek alsó vége 20 cm. széles és 9 cm. vastag, felfelé keskenyedik, úgy, hogy tompa kúpalaku vége csak 9 cm. széles, hol rajta keresztül egy $2\frac{1}{2}$ cm-nyi lyuk is vonul át; a kézzel simított téglák egyik oldala a tüztől megfeketített; mi több, e *téglányokon egy vastag fazéknak alja feküdt*, míg az edény többi része körötte hevert; ez egy ölnyi téren annyira, véka számra találtatott a különféle vastagságú, de mind igen durva idomtalan s homokkal vegyített mázolatlan cserépedények töredéke, (melyek részint csücsökkel, részint fülekkel valának ellátva), hogy már csak az érdekesebb darabokból töltém meg kocsiülésem alját. E cserepek közt egy zöldkőből pattogtatott vakaró alakú vésőt s egy obsidian késpengét találék; azon felül feküdt ott a téglányokból összeállított tűzhely közelében egy *földinye alakra idomított trachytkő*, melynek lapos síma felülete 20 cm. átmérőjű és 10 cm. széles; egy másik, szintén fent csiszolt hosszúkás trachytkő pedig 30 cm. hosszú, 21 cm. széles és 11 cm. vastag; kétségtelen, hogy ezek valaha őrlésre alkalmaztattak, a minthogy több ily lapos fenekű kötőredék is hevert ott.

Ez érdekes helytől, mely egy csekély magaslat közepén áll, mintegy 300 lépésnyi távolban nyugotra a lejtőség alján a patak balpartján egy tíz méter átmérőjű halom emelkedik, mely bozóttal erősen van benöve. Ezt is kezdém ásatni, azonban az idő kedve-

zötlenné válván, a munkával egyelőre felhagytam, hogy azt e nyár folytán tüzetesen átkutassam.

Lehoczky Tivadar.

Ujabb lelet Felső-Dobszáról. Szilágyi Ferencz úr, kinek a m. n. muzeum irányában több ízben tanúsított önzetlen érdeklődése e lapok t. olvasói előtt sem ismeretlen, legújabbán, e hó 5-ikén egy igen érdekes kis őskori leletet küldött be hozzánk ajándékban, mely Felső-Dobszán, Abauj-megyében jött napfényre. E hely már régóta ismeretes a muzeum évkönyveiből, főleg őskori tárgyak tekintetében. Nem egy csinos kő-, csont- és bronzeszköz jutott innét a nemzet birtokába 1857, 1866, 1869, 1870 és 1876-ban, köztük a figyelmet érdemlő szenesült búzával, melyet a felső-magyarországi muzeum-egylet nevében *Klimkovics Béla* tanár küldött be hozzánk több igen érdekes tárgy kíséretében. E nevezetesnek mondható lelhről egyelőre legyen elég ennyi; most lássuk közelebbről a legújabb leletet.

A tárgyak csekély száma (mindössze 8 db.) nem mérközhetik a régebbi leletekkel, de igen is azok egy részének kiválólag érdekes volta!

A kovaszilánk, mely kezdetleges, nagyobb kidolgozásából ítélve, félig, vagy ügyetlenül készült nyílcsúcsnak nevezhető, nem mutat valami specialis jelleget; egyik oldala — mint rendesen — csaknem síma, a másik pedig a magból kipattantás gerezdes nyomait viseli, hossza 0.049 méter, legnagyobb szélessége 0.03 méter.

A csonteszközök közül a repedezett és mindkét végén csonka, simított *agancsot* nem is említve, érdekesnek mondható a 0.13 m. hosszú *vakarókés*, mely állatbordából van alakítva, továbbá a *csontvéső* és egy másik *vakarókés*-féle, mely valószínűleg nyélbe volt szorítva és sarló-alakú körded élével a szokásos típusoktól elüt. Azonban kétségkívül a csont *nyílhegy* a legérdekesebb, mely valóban pompás példány. Az egésznek hossza 0.063 m., melyből 0.017 m. a tulajdonképeni csúcsra jut. Ez gondosan készített *négy éllel* bír, mely alakítás a vasból gyártott hasonló tárgyaknál gyakran, de a csontbólakiaknál igen ritkán jön elő. A 0.046 méter hosszú gömbölyű szár ügyes félbemetszéssel olykép végződik, hogy az egyenesen vágott végü nyílvezzőhöz illesztve, a félbemetszés által származott kis nyílhegypeczekkel kötés által erősíthető oda.

Jött még e tárgyakkal egy 0.036 m. hosszú hordó-akona alakú átfúrt *agyagsúly*, mely fölül 0.042, alul pedig 0.037 m. átmérővel bír. Úgy látszik hálósúly gyanánt szerepelhetett valaha.

Hátra van még két tárgyacska, melyek épen semmit sem mutatnak, s mégis talán a lelet legérdekesebb részét képezik. Két különböző méretű, egyenletesen vékonyuló kis hengerhez vagy parafadugóhoz hasonló kötőanyagcskáról van szó, melyek igénytelen voltuknál fogva könnyen kikerülhetik régiségbarátok és gyűjtők figyelmét. Ezekre legelőször dr. Rómer Flóris figyelmeztette a közönséget «*Műrégészeti Kalauz*»-ában (11. lap, jegyzet), csakhogy tíz évvel ezelőtt természetesen kisebb volt az őskori régészet iránti érdeklődés, kevesebb az összehalmozott anyag, mint ma, midőn már egy őstörténeti congressuson a külfölddel is kiálltuk a sikeres versenyt.

E két db. zöldkő (*Grünstein*) peczek nem egyéb a kőbalta átfúrásánál származó hulladéknál, melyet az űr, véső vagy fúró hoz létre. Érdekes tanulmányi adalékul szolgál e végből gyűjteményünk néhány kötőanyag, melyek kisebb-nagyobb fúrási kísérleteikkel a kidolgozatlan, nyers bronzeszközökhöz hasonlíthatók, minők hazánkban a *stomfai*, *duna-földvári*, *füzes-abonyi*, *bessei* (Bars megyében) stb. öntőműhelyekből ismeretesek. Valamint ezek különféle okokból félbehagyva maradtak: ép úgy a félig átfúrt köeszközök sem jutottak célbavett rendeltetésük betöltéseig, hogy t. i. nyélbe alkalmaztassanak. Különösen az *Ebenhöch Ferencz* győri kanonok úr által gyűjtött köeszközök között található több ily félig-meddig átfúrt példány, melyek az említett kődugacsok keletkeztét igazolják. Így a *komáromi* csillagsánczon 1876-ban talált fehér kőbuzogányon tapasztalható a fúrás első stádiuma, midőn az űrvéső vagy fúró még csak néhány körmozdulatot tett, s a hátrahagyott mélyedés még alig 3 milliméternyi, de a kis peczek már jól kivehető. A *Kajáron* 1875-ben szerzett *quarcit gyalutöredéken* már a fúrás második stádiuma észlelhető, hol a kis peczek sokkal határozottabban lép föl. Ezután a *gyömörei* (1875-iki gyűjtés) *serpentin baltácskát* említhetjük, hol a furott lyuk már 0.017 m. mély, de a benne álló peczek alig 6 milliméternyi hosszú, a miből azután következik, hogy egy részét ki kellett törni a peczeknek a fúró hüvelyének rövid volta miatt, hogy a fúrást tovább folytathassák. Hasonlót észlelünk a *Desseffy Gyula* palástthii plébános úr által múlt évben küldött nagyobb *quarcit* palaköszekereczén, mely csaknem keresztül van fúrva, s a peczek két harmada letörve.

Valaki azt kérdezhetné, ugyan mi érdekes lehet e száraz bonczolgatásban, avagy minő világot vethetnek ezen fúrási kísérlettel

bíró kőtárgyak az őskori technikára? Igen sokat. E fúrási kísérletekből lehet sejtenünk azt, hogy nem agancs-csúcsesal, hanem *fém*mel lyukasztották át ezen kőbaltákat, kalapácsokat, csákányokat és buzogányokat, s így a kőeszközök a fém-ből készült szerszámokkal együttesen használtattak, a miből következik, hogy u. n. kőkorszak és bronzkor közt merev határvonal nem vonható.

A mi e *kőeszköz-fúrók alakjára*, továbbá a kőeszköz-gyártás *telepeire* vonatkozó nézetemet s kutatásaimat illeti, máskor fogok rólok szólni: ezuttal csupán e *kődugaszokra* akartam figyelmeztetni gyűjtőinket, nehogy mitsem érő töredékeknek vélve megfoszszak művelődés történetünket több érdekes kérdés megoldásától, melyhez ezek hasznos, avagy talán egyedüli adalékul és újjmutató segédeszközökül szolgálhatnak.

Dr. Czobor Béla.

— *Pályanyertes művek az egyetemen.* Szaklapunk jeles tehetségű ifjú munkatársa Csetneki *Jelenik* Elek a m. k. tud. egyetem által kitűzött s 180 frttal jutalmazott kérdést: «Irassanak le a jelesebb magyarhoni u. n. bronzkori leletek, állapíttassanak meg a lelt tárgyak alapján azok jellemző sajátosságai és kerestessenek érintkezési pontok a hazai és külföldi rokonfajú készítmények között», a bírálók egyhangu véleménye szerint sikerrel oldotta meg. A mű 390 lapra terjed. Általános bevezetés után felsorolja a bronzkori leleteket betűrendben; körülbelül 780 lelhely van képviselve, s ez a majdan elkészítendő régészeti térképhez érdekes adalékokat nyújt. Tárgyalja ezután az egyes culturépeknek tulajdonított befolyásokat u. m. a phönici, az etruszk, majd a görögökét, szól a belföldi gyártásról s a Pulszky Ferencz által felállított rézkorról. Végül tüzetesen tárgyalja bronztárgyaink jellegét, helyenkint kimutatva mennyiben jellegző hazánkra valamely typus, mennyiben fordul elő az a külföldi hasonnemű tárgyakban. Kiadását óhajtjuk s e tekintetben nem bő szakirodalmunk jelentékeny gyarapodást remélhet. Ezzel kapcsolatban jelezzük, hogy szaklapunk segédszerkesztője *Thallóczy Lajos* ugyancsak a 180 frtos Schwartner-féle díjat nyerte el a «kamaranyereségről» írott művével. A mi szempontunkból érdekes annyi, mert a régi magyar pénzérték és pénzrendszer történetéhez számos és eleddig alig ismert adalékokat hoz fel, s ez irányban hézagot pótol. Megemlíti, hogy a mű jobbadán levéltári adatok nyomán készült, s ha egynémely része kibővítve lesz, meg is jelenik.

Régészeti könyvtár.

1. *Geschichte der kais. kön. Akademie der bildenden Künste*. Festschrift zur Eröffnung des neuen Akademie-Gebäudes von Carl von Lützow. Wien 1877. (Ára 15 frt. 14 táblával.)
2. *Wozu dienen die Doppelchöre in Kirchen?* Lösung der Frage durch eine urkundlich-historische Darstellung. Von Joh. KRÄTZ. Hildesheim. 1877. 8 r. (Ára 4 pf.)
3. *Pompeji*. Beschreibung der Stadt und Führer durch die Ausgrabungen. Von SCHÜNER. R. Stuttgart, Spemann. 8 r. (Ára 4 mrk.)
4. *Der Musenchor*. Relief einer Marmorbasis aus Halikarnass. 36. Programm zum Winkelmannsfest der archäol. Gesellschaft zu Berlin. Von Ad. TREDELENBURG. Berlin 1877. 8 r. (21 lap. 1 tábla. Ára 3 mrk.)
5. *De l'étude de l'archéologie*. De la restauration des églises et de la conservation des objets d'art. TURINAZ. Paris, 1877. 8 r. (Ára 8 pf.)
6. *A manuel of the historical devecarly christian, with special reference to architecture, sculpture poitling and ornamentation*. ZERFFI G. G. London. Handwiche. 1877. 8 r. (Ára 3 fr.)
7. *Lehrbuch der plastischen Anatomie*. Von Prof. Dr. E. HARLESS. Zweite Auflage. Herausgegeben und mit einem Anhang versehen von Dr. R. HARTMANN. Stuttgart 1876. (544 lap. 401 fametszettelt, s 25 lithographiával.)
8. *Archiv für kirchliche Baukunst und Kirchenschmuck*. Herausgegeben von Theodor PRÜFER, Architekt. I. Jahrg. Berlin 1876. 4 r.

Hirdetés.

A budapesti m. kir. főfémjelző hivatal irodájában — lipótváros nagykorona-utcza 14. sz. I. em. — 102 darab régi római ezüst érem fog folyó évi junius hó 25-én délelőtt 11 órakor elárvereztetni.

Az érmeek a consulsági korszakból valók, Cserbelen Hunyadmegyében találtattak.

TARTALOM: Szalay Ágoston gyászjelentése. — Pázmány-fémer. Hampel J.-tól. — Schliemann ásatásai Mykenaeiben. Henszlmann Imré-től. — A Nemetújvári grófok s a dömösi káptalan pecségei. Nagy Imré-től. — Régészeti irodalom. — *Tárca*: Műveltség-történeti törmelékek. — A divék-ujfalusi Mária Dolorosa közsobra. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Régészeti könyvtár. — Hirdetés.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1877.
XI. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCA 23. SZ.

6. SZÁM.
JUNIUS 30.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ívnyi számokban
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

A Corvina maradványai.

(Felolvastatott a M. T. Akadémia június 4-iki ülésében.)

A Corvina ismételten fordult már elő az Akadémia előtt. Mátyás király híres könyvtáráról szóltak itten Podhraczký, Toldy, Ipolyi, Henszlmann, Mátray, Römer. Előadásaikból tudjuk, hogy Mátyás nagy pénzen szerezte össze a korában megkapható kéziratokat; hogy Taddeo Ugoletti könyvtárnoka azokat, melyek kaphatók nem voltak, Florenzben iratta le; hogy Gherardo és Attavante festették a legkiválóbbaknak díszlapjait; hogy a nagy király halálakor még több ily művészileg kiállított könyv nem volt teljesen elkészítve s kifizetve; hogy Ulászló és Lajos alatt a könyvtár minden felügyelet hiányában pusztulni kezdett; hogy e két király a becsesebb könyveket bőkezűen elajándékozgatta; hogy Cuspinián a német császár küldöttje gyakori követjárásában Budára, ura számára mindig hozott codexeket Bécsbe; hogy a legszebb Missálét Mária az özvegy királyné Brüsszelbe vitte magával, hol az most is a könyvtár legbecsesebb ereklyéje; hogy János király idejében a régi gondatlanság uralkodott udvaránál a könyvtár tekintetében; hogy midőn Szolimán 1540-ben Budát elfoglalta, a régi Corvina már

csak részben állt fenn; hogy a török császár azt, nem tudjuk melyik évben, Konstantinápolyba vitte át, s a kincstárba tétette; hogy Pázmány Péter, Bethlen Gábor és Rákóczy György sikertelenül igyekeztek ezen kincset hazánk-
nak visszaszerezni; hogy végre Mátyás királynak Stambulban létező codexei annyira feledésbe mentek, miszerint még létezésökről is csak homályos hagyomány tartotta fel a hírt. — Görög fanarioták, kik a török icsoglánokkal érintkeztek, beszéltek, hogy a Kubbe Altiban, a kincstárban, azon teremen túl, hol a próféta ereklyéi őriztetnek, egy szeglet-szobában nagy mennyiségű könyv hever, de oda keresztyén nem juthat semmi áron, mert az ereklyeterem padlóját csak a hívők lába taposhatja, hitetlennek tilos a bemenet. Ezen hír egész Európában el volt terjedve s a tudósok megfélejtkezve a Corvináról, mindig azt remélték, hogy a byzanci császárok könyvtára rejlik a kincstár mesés szobájában, melyből előbb-utóbb valamelyik görög vagy római író elveszett munkája kerülhet még napfényre: Alkaiosnak ódái, Menandernek komédiai, vagy Livius és Tacitus elveszett könyvei. A francia udvar tett tehát e részben ismételt lépéseket, később az orosz és az osztrák kormány, hogy követjeik a rejtett codexek tartalmáról tudomást szerezhessenek magoknak; de minden diplomatiai eljárás sokáig sikertelen maradt, végre annyi mégis kieszközlötetett, hogy midőn a búcsúzó nagyköveteknek a kincstárt megmutatták, ez alkalommal a kincstárőr egy-két codexet is hozott ki, hogy ezeket is mutogathassa. A tudománynak ebből haszna nem volt, s csak a vágy lett élénkebb a porban heverő felejtett könyveket megvizsgálhatni. Végre Lepsius a híres egyiptolog volt az első a nyugati tudósok közül, s Tischendorf a bibliai szövegnek ismert kutatója a második, kik az orosz czár ajánlata következtében oly szerencsések lehettek, hogy nagyobb számú köteteket nem csak láthattak, hanem kezelhettek is; de ezeknek sem engedték meg a közelítést a kincstár rejtelmes szobájához, a codexeket kihozták onnét s úgy mutatták be nekik. Mordt-

mann az armenista tudós, ki mind Lepsiust mind Tischendorfot mindig kísérte, midőn ezeknek alkalom nyújtott a codexek vizsgálására, egy jegyzéket készített azon munkákról, melyeket láthatott. Mind a hárman a byzanci császári könyvtár maradékát keresték, de reményeikben csalódtak, mert végre mégis azon meggyőződésre jutottak, hogy ez többé nem létezik; minthogy pedig a Corvina-codexek jellegét nem ismerték, a vörös vagy violaszín bársonnyal bevont fatáblakötést, a színes címfelírást a könyv aranyzott szeletén s a hollós címert a címlapon, ezekre nem is fordítottak különösen figyelmet.

1862-ben Kubinyi Ferencz, az Akadémia azon lelkes tagja, ki a Nemzeti Múzeum kincseit is oly bőkezűen gyarapította, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre Konstantinápolyba utaztak azon czélból, hogy bármi módon hozzáférhessenek a Corvina fennmaradt köteteihez; báró Prokesch-Osten nagykövet közbenjárása folytán két alkalommal láthatták a sztambuli kincstárban rejlő codexek egy részét, s első pillantásra felismerték sokakon a budai királyi könyvtár jelvényeit, minden látottakat pedig pontosan jegyzékbe vettek. Általok lett figyelmeztetve a nagykövet azon különös érdek iránt, melylyel e könyvek hazánkra nézve bírnak, minek folytán ő is megvizsgáltatta azokat Dethier tanár által, ki is terjedelmesebben írt le közülök tizennégy darabot, mint a melyek kétségtelenül a Corvinából valók, s kilenczet, melyekről alapos a valószínűség, hogy szintén a magyar királyi könyvtárban voltak elhelyezve. A három akadémikus visszatérével Ipolyi Arnold 1862-ben júliusban adta elő az Akadémiának a konstantinápolyi tapasztalatokat, két évvel később 1864. ápril 25. Henszlmann Imre terjesztette az Akadémia elébe a jelentést a sztambuli szerailban látott codexekről, s Dethier, Kubinyiék és Mordtmann jegyzékei nyomán hetvenöt kéziratot sorolt fel, mint a melyek a Kubbe Altiban őriztetnek, a mint ez a M. T. Akadémia jegyzőkönyvei 1864-ben kiadott második kötetének 89—93 lapjain és a jelen cikkhez csatolt függelékben olvasható.

Midőn 1869-ben Ő Felsége a suezi csatorna megnyitásának alkalmából Konstantinápolyt meglátogatta, a szultán a legdiszesebb négy kéziratot a Corvinából neki ajánlta fel, Ő Felsége pedig a M. Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Az Akadémia ezeket Mátray és Toldy felolvasásaiból elégségesen ismeri, s emlékezni fog még azon, a rézmetszet történelmére nézve is nevezetes kártyáról, melyet az egyik kötetben valamelyik olvasója, talán maga Mátyás király jegyül bennhagyott, s mely azt bizonyítja, hogy a tizenötödik század óta e könyvet senki nem nyitotta fel. — Azóta a kéziratok a Kubbe Altiból átszállítottak az Eszki Szeraj egyik köskjébe, hol azoknak egy részét 1875-ben magam is láttam. Ez idén a mint tudva van, Abdul Hamid Ő Felsége harminczöt kötetet ajándékozott a budapesti királyi egyetemnek s ezen valóban fejedelmi ajándékért a képviselőház szavazta meg ünnepélyesen a nemzet köszönetét.

Midőn e kincsnek egy részét jelenleg a Tud. Akadémiának bemutatni szerencsém van, megjegyzem, hogy mind a 35 kézirat s az elébb visszakerült négy kötet a M. N. Múzeumban ideiglenesen közszemlére ki van állítva.

A szultán nagyszerű ajándéka azon helyzetbe tette tudósainkat, hogy a Corvinának sztambuli maradványa iránt most jobban tájékozhatjuk magunkat. Összehasonlítva azokat, melyek most már visszakerültek, a kiadott jegyzékkel, azt találjuk, hogy azon huszonhárom codex, melyet Dethier mint bizonyosan vagy valószínűleg Mátyás könyvtárából valót ismert fel, mind Budapesten van már. Caesar commentárjainak végén azonban, melyeket Dethier az aranyzott szeleten olvasható cím következtében a Corvinához tartozóknak ítélte, mindamellett, hogy a címlap ki van vágva, melyen a hollós címér lehetett, ezen szavakat olvassuk: *Marinus Tomacellus scribi fecit amicis aequae sibi. Angelus scripsit.* (Dethier lajstromában 8. sz. a.) A Kubinyiek jegyzékében 24. sz. a. előforduló *Vita Hadriani aliorumque imperatorum* nem egyéb mint Dethier 18. száma: *Scriptores Historiae Augustae.*

Azon tizenhét codex közül, melyeket csak Kubinyiék láttak s melyek szerintök Mordtmann jegyzékében nem fordulnak elő, jelenleg kilencz került vissza hozzánk, nyolcz Sztambulban maradt, az elébbiek közül a Versus varii címen 29. sz. a. említett codexben Thewrewk Emil tagtársunk, ki a Corvina kézirataival tüzetesen foglalkozik, felismerte Boëthius munkáját. A Mordtmann lajstromában 64. sz. a. előforduló Liber Trogi Pompeji Dethiernek már fentebb említett 18. számához hozzá van kötve, a 61. sz. alatti Candidi Grammaticon pedig a 19-ikhez. A 75. szám alatti szlovén kézirat továbbá valószínűleg Kubinyiék illyr codexének felel meg a 36-dik szám alatt, melyre nézve megjegyezzük, hogy mind azon kéziratok közül, melyek Sztambulban maradtak, ez volna talán a legérdekesebb; glagolit betűkkel van írva, hátlapján címer látható mondatszaggal, melyen a következő felíratot olvassuk: «Arma Domini Chervoe Ducis Spalatensis.» Ez érdekelhetvén különösen horvát atyámfiait, illőnek tartom a szláv tudósokat e kézíratra figyelmeztetni, legyen ez Mordtmann szerint Legendarium vagy Henszlmann szerint verses munka. Végre Mordtmann 56-dik száma «Historia Universalis (Byzantin. Gesch. Werk)» aligha nem Kubinyiék 33-dik szám alatti «görög codex,» «történeti munka a komnének korából.» Az Akadémiával közlött hetvenöt szám e szerint hetvenre lesz leszállítandó. A Mordtmann által látott 34, illetőleg 31 könyv közül csak négy foglaltatik a szultán mostani ajándékában, ellenben négy codex tűnt ebben elő először, olyan, melyet sem Dethier sem Kubinyiék sem Mordtmann nem ismertek; jelesen Cicero in Verrem, szép flórenczi codex, Mátyás címerével s a színes címmel az aranyzott szeleten; Terentius, melyet, Aloysius Haudry 1444 írt le, a mint ezt a könyv végén említi; továbbá Aristotelesnek spanyol fordítása s egy scholastikus munka, melyet Konstantinápolyban «Traité sur le mouvement»-nak neveztek el, ez meglehet, hogy Mordtmannak 65-ik száma «Ein Buch über Logik,» Csontos János a Múzeum könyvtári segéd kiolvasott benne

egy régi elmosódott czímet: *Liber physicorum s reáismert Aristoteles physikájának fordítására*. Az ismert 70 kéziratból maradt tehát még Sztambulban 33, nagyobbára görög szövegű.

Az ajándékozott codexek tudományos becséről jelenleg alig lehet még itélni. Tudósaink erről csak később fognak értekezni. Jelenleg csak ennyit jegyezhetünk meg, hogy a Dethier 20-dik szám alatti *Festi Pompeji Lexicon vocum latinorum* című kéziratra nézve Nagy Iván és b. Nyáry Albert épen most közlik a «Mátyáskori Diplom. Emlékek» III. kötetében a milánói hg. következő érdekes levelét: *Mediolani X. Novembris 1488.*

Duci Joanni Corvino.

Crebris quondam exterarum gentium in Italiam incursionibus effectum est, ut nonsolum Romana, idest, latina lingua amissa sit, sed omnes fere preclarissimorum auctorum libri sint ex Italia asportati. Ex quibus quicquid reliquiarum superfuit, videmus beneficio Dei optimi maximi, qui ingenia horum temporum aperuit, in lucem productum esse, sed desund adhuc multa, inter que maxima portio est doctissimi vocabulorum interpretis Festi Pompei, quem integrum in Biblioteca Vestra et quam Serenissima parentis Vestri Majestas summa sua laude, et opera vera Regia comparat, aut inter libros eruditissimi Viri Domini Thadei Parmensis preceptoris Vestri esse certo accepimus, qui nuntius ingenti profecte nos letitia affecit, cum putaremus alioquin pulcherimum opus penitus esse deperditum, hujus igitur habendi non parvo desiderio incensi sumus nos et Illustrissimus patruus noster, qui his studiis admodum delectatur et libentissime legit, que non sint vulgo comunicata. Quare hortamur, et quam possumus, studiosissime rogamus Illustrissimam Dominationem Vestram, ut hujus eruditissime voluminis participes nos faciat, ex his duobus alterum impertiendo, ut aut librum ipsum ad nos mittat tantisper, dum hic transcribi curemus, aut istic ipsa ejus exemplum confici jubeat quam emendatissimum ac quam

celerius fieri possit, deinde ad nos mittatur. Hoc tanti a nobis estimabitur, ut inter jucundissima Dominationis Vestre erga nos obsequia collocaturi simus. (Milánói államltár.)

E kézirat jelenleg a szultán által újra bekötetett, mint mind azon 35 codex, mely jelenleg hozzánk visszakerült, hol vörös, hol zöld, hol fehér bőrbe, az egyik táblán Mátyás királynak, a másikon a szultánnak jelvényeivel; az előtt azonban, mind Festus Pompejus, mind Vitruvius, a Scriptoresek, és Concorrenzio Mythológiája bőrbe voltak kötve; Dethier szavai szerint: Ils se distinguent par la reliure en veau (un en parchemin) sur laquelle il y a des bordures d'abeilles et le timbre en buste du Duc avec la legende Franciscus Sforza Mediolanensium Duc POMPPP. Úgy látszik tehát, hogy Corvin János csakugyan megküldte a kért kéziratot a milanói hercegnek, s hogy ez azt újra bekötve, három más kézirattal együtt küldte vissza, feltéve, hogy a herceg ki nem cserélte a kölcsönvett példányt, mert a kezünkben lévő kézirat nem is Festus Pompejus egész munkája, hanem csak Paulus Diaconus kivonata.

Hogy Corvin János sokat foglalkozott a Corvinával, ez azon az országnagyokkal kötött szerződésből (1490. jun. 17.) is világos, mely szerint a budai vár kezénél hagyatott, a melynek egyik pontja következőképen szól:

«Similiter etiam Bibliothecam pro regni decore exstructam libris exhauriri non patiat, sed universos libros ibidem relinqui faciat, liceat tamen eidem cum consilio et revisione Praelatorum et Baronum, aliquos pro suo usu de illis recipere et de bibliotheca extrahere.»

Figyelemre méltó még a Tertullian codexnek (Dethiernek 14. száma) végén látható e jegyzet: «Finivi transcribendo Nitrie die 11. Junii 1468, emendare non potui propter inemendatum exemplar.» Ugyanezen emendator kezeirésével találkozunk egy codex végén, mely Farkas Lajos könyvtárával jutott a Múzeumba, itt azonban Mátyás címere bizonyára későbbi ügyetlen hamisítás, de a kézirat mégis a Corvinához tartozott, mert ugyanazon kéz mint az

előbbi írta végére a következő szavakat: «Finivi legendo et signando die 26 Septembris 1470 (Jo).» Végre egy harmadik codexen Tacitus töredékein (Dethier 6-dik száma) ismét ugyanezen kéztől olvassuk a Colophont «Jo. Ar. Legi conscribendo 1467 remansit inemandatus.»

Mind e három kézirat a florenczi jelleggel bír, az első Mátyás czímerével díszes, de mind a három alighanem Vitéz János könyvtárából került a Corvinába, mert Vitéz volt 1467-ben, 68-ban, 70-ben a nyitrai püspökség adminisztratora, hol úgy látszik külön leíró vagy emendatort tartott, neve a kezdő betűk tanúsága szerint valószínűleg Joannes Aretinus, Arezzói János, kinek kezére még a Terentius széljavításaiban is reá ismerünk. Ki lett légyen ezen Arrezói János, azt alig lehet biztossággal meghatározni.

Theophrast könyve a plántákról (Dethier 7. száma) azért is nevezetes, hogy erre Vespasiano Bisticci a florenczi könyvtáros reá írta nevét: «Vespasianus librarius Florentinus fecit fieri Florentiae.» Vespasian tudvalevőleg maga is író volt s megvannak tőle nevezetesebb kortársainak és ismerőseinek biographiái. Midőn V-ik Miklós pápáról ír, megjegyzi hogy Theodorus Gaza az ő megbízásából fordította le Theophrastot. A kellemesen csevegő könyvtárosnak egy másik megjegyzése is némi világot vet egy oly kérdésre, mely eddig nincs megfejtve. Több író a Corvinába létezett könyvek számát 50,000-re teszi, mit számos tudósok lehetetlennek tartanak. Ezen kérdésre nézve nézetem szerint határozó az akkori olasz könyvtárak nagysága, már pedig Vespasian, midőn Giovanni Tortellóról emlékezik meg, azt mondja, hogy Miklós pápa reá bizta könyvtárát, melyet ő rendezett, «el is készítette a leltárát s bámulatos a könyvek mennyisége, melyek a könyvtárban voltak, ő *kilenczezer kötetnek mondta.*» Ez tehát rendkívüli számnak tartatott; tudjuk azonban szintén Vespasianótól, hogy az urbinoi herczeg könyvtára Mátyás idejében még nagyobb volt a pápáénál, s hogy a Corvina a leggazdagabbak közé számíttatott; még is a 9000 és 50,0000 közt oly nagy a különbség, hogy mi

is kénytelenek vagyunk az utóbbi számot túlzottnak tartani. Ha azonban a kisebb számot is elfogadjuk, s avval a híres könyvtárból megmentett kéziratok ritkaságát összehasonlítjuk, fájdalom fogja el lelkünket s Göthével felsóhajtunk:

Wir tragen
Die Trümmer herüber und klagen
Ueber die verlorene Schöne.

Ha a szultán ajándékát figyelmesen vizsgáljuk, két kérdés merül még fel minden bibliographnál; az első: valjon mind ezen kézirat csakugyan Mátyás könyvtárához tartozott-e, a másik: valjon lehet-e remélni, hogy Sztambulban az ismert codexeken kívül még több is fel volna található?

Az elsőre nézve elég biztossággal adhatunk igenlő feleletet, mert nincs tudva, hogy a törökök valaha máshonnan is vittek volna el könyveket mint Budáról. Szolimán idején kívül nyugoti könyvekre semmi súlyt nem fektettek, még a byzanczi császárok régi könyvtára is elpusztult vagy elkalódott kezök alatt; hiszen azon 70 codex közül, melyeket európai tudósok Konstantinápolyban láttak, csak egy tartozott a régi császári könyvtárhoz: Szt. János Evangélioma, melynek végén Alexius Comnenus neve fordul elő, s talán még két történelmi kézirat. Más részről fel sem tehetjük, hogy a Corvina minden könyve el lett volna látva Mátyás király czímerével, sőt állíthatjuk, hogy csak azokon találjuk a gyűrűs hollót, melyek egyenesen az ő számára íratlak le akár Budán, akár Florenczben; ezek díszesebbek ugyan, de irodalomtörténeti tekintetben kevésbé érdekesek, minthogy más ismeretes codexeknek, főleg a Laurentiana kéziratainak másolatai. Azok miket Mátyás készen vett, nélkülözik czímerét, s ilyenek az ajándékozott kötetek legtöbbjei. *

A mi a második kérdést illeti, valjon rejik-e még Sztambulban több Corvina-kézirat, mint a mennyit eddig

* Két kéziraion, mely jelenleg került vissza hazánkba, első birtokosuknak czímere látható: *veresben három tornyú ezüst vár, s arany czímerfőben fekete sas*. Dethier Zágráb városáénak mások a Zrinyiekének tartották, b. Nyáry Albert, gróf Marc Antonio Ginanni «l'Arte del Blasone» című ritka munkája nyomán felismerte a czímert mint a Castellini családlét Forli városában.

ismerünk, s lehet-e reményünk, hogy boldogúlt Toldy Ferencz álmai teljesülhessenek, hogy Janus Pannonius magyar grammatikája vagy bármi más magyar kézirat onnét kerülhetne napfényre; erre biztos feleletet alig adhatunk. Azon körülmény azonban, hogy a Kubbe Altiban őrzött könyvek most az Eszki Szeraj egyik köskjében vannak elhelyezve, mely könyvtárul szereltetett fel, inkább gyengíti reményeinket. Igaz, hogy az Eszki Szeraj könyvtárának lajstromát sem bírjuk még, holott ez is reánk nézve érdekes volna s megszerzése alig akadna komoly nehézségekre; azonban nem igen valószínű, hogy ott nevezetesebb Corvina-könyv találtatnék, ezt már a jelen alkalommal megküldték volna nekünk, úgy a mint a Terentiuust, a spanyol Aristotelest, a Cicerót in Verrem megküldték, melyekről eddigelé senkinek tudomása nem volt. Még kevésbé járhatunk annak végére, nem maradt-e még a Kubbe Alti valamely szobájában még több régi codex. De annyit mégis kívánatosnak tartanék, hogy az Akadémia Elnöksége Gróf Zichy Ferencz nagykövet útján igyekezzék megszerezni az Eszki Szerajban felállított nem különösen nagy könyvtárnak lajstromát, még úgy is, ha ebből a keleti nyelveken írt számos kézirat kimaradna.

Pulszky Ferencz.

A zsegrai templom-szentély boltozatán legújabbán fölfedezett falképek megismertetése.

Szomszédságomban lévén a zsegrai román korú templom, alkalmam van olykor-olykor betekinteni oda, s az általam 1871-ben leírt falfestmények állapotáról időnkint tudomást szerezni. Az ottani plebános Duchon János nem szünt meg buzogni templomának helyreállítandó régi dísze, nevezetesen ennek falfestményei föntartása érdeke mellett. Az utolsó lefolyt nyáron folytatott lehámozási műveleteit kiterjesztvén ez idén az eddig még mészkéreggel bevont volt szentélyboltozatra, ennek képei föltárása által

új adatokkal gazdagította meg honi keresztyén képirászatunk történelmét. Mily kitartó, munkaedzett szorgalom kívántatik ily műtéthez, többször volt alkalmam meggyőződni, midőn nevezett fáradhatatlan barátomat veszélyes állványán, s ingó lajtorján egyszerű tollkessel kezében, fejét folyvást a boltozathoz irányozva, szemeit a lehulló mészpornak kitéve — lehámozni láttam a százados mészréteget. Kiváló érdekűek voltak az 1871 óta történt lehámozások, melyek a szentélyben a tiszta román modorú egyházi falfestészet gyakorlatát oly kitünő példányokban tárták ki előttünk; a gót korszakból pedig a cserhalmi ütközet egyik regényes jelenetét, sz. László királyunk párviadalát a kún fővezérrel, mentették meg az enyészettől a templomhajó északi oldalán, — sokkal nagyobb meglepetést szerez azonban a boltozat lehámozása nemcsak nekünk itthon, hanem akár «*Didron Iconographie chretienne — Historie de Dieu*» munkájához tanulságos adalékot szolgáltatathatna.

A templom a szent Lélekről van czimezve, s szent Háromság napján ületik meg szentelésének évfordulója, azért az oltár fölötti négy boltsüvegen a szentélyben a szent Háromság, de különösen a harmadik isteni személy mysteriumaiból vannak választva a képes előállítások. Az északi boltsüvegen ugyanis a szent Háromság ábrázoltatik embernagyságban egy emberalak által, melyen három fej teljesen hasonló arcvonásokkal látható. A többi három boltnegyeden a szent Lélek isteni működése az összes emberiségre és az egyes egyénre állíttatik elő. Templomainkban a boltozatokon, különösen a szentélyben mindig a túlvilági mennyei élet visioi prophétákból vagy az új szövetségi pathmosi látnokból választattak. Úgy itten is. A szent Lélek méltóságteljes, életnagyságú férfialakban, tojásdad alakú mandorlában két-két angyaltól körülvéve tüntetik elő, és pedig a déli boltsüvegen mint férfi, ki kitárt két kezével redőkbe ejtett lepedőt tart, melyben kilencz meztelen s szentfénykörrel övedzett kis gyermek egymás mellett áll oly tartásban, mintha épen most megszülettek, és a lepedőbe

felfogva lettek volna. Ezek jelentik a szent Lélek szülötteit, vagyis rendkívüli malasztajándékait (*gratiae gratis datae*). E ritka előállítási mód szent Gergely egyházatya egyik beszédjéből (hom. 30 in Evang.) merítettett, melynek ide vonatkozó szavai ezek: «Scriptum est: Spiritus domini ornavit coelos. Ornamenta enim coelorum sunt virtutes praedicantium. Quae videlicet ornamenta Paulus enumerat dicens: Alii datur per Spiritum sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum eundem Spiritum, alteri fides in eodem Spiritu, alii gratia sanitatum in uno Spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera lingvarum, alii interpretatio sermonum. Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult. Quot ergo bona sunt praedicantium, tot sunt ornamenta coelorum.» Mint általában, úgy itt is, a szent atyák bibliai magyarázatuk nyomán keletkezett a keresztyén művész bátor képzelődésében ezen képalkotvány is, mely a szent Lélek működését a rendkívüli malasztok megadásában mint megannyi szülött magzatokban az apostolok igehirdetésénél ábrázolja, és pedig ép a boltozaton, mivel ez az eget jelvényzi. Spiritus Domini ornavit coelos. A harmadik kép a szentélybolt nyugati süvegén ismét mint az előbbiek hosszúdad mandorlában a szent Lélek hatását az Ige megtestesülésénél tartalmazza. Ugyane méltóságos férfialak szintén keresztnimbussal diszítve, ég felé tekintve, áldásra tárja ki kezeit az oltalma alatt álló szende gyermekded női alak felett, mely szüz Máriát jelenti, s ekkép élénken mutatja eszünkbe a szent írás e szavait: «Spiritus Sanctus veniet in te, et virtus altissimi obumbrabit tibi.» A negyedik kép, közvetlenül az oltár felett igen szenvedett a meszelés által, annyira, hogy a mutatkozó vonásokból maga a tárgy már nehezen lesz megmagyarázható, ámbár a mandorlában homályosan előtűnő emberalakból, mely könyvet látszik kezében tartani, következtetni lehet vagy a megváltó, vagy tán szintén a szent Lélek Isten valamelyik ábrázolására.

A ritka előállítási mód leírt képeinkben alkalmat szolgáltat néhány észrevételt ide csatolni.

Ismeretes dolog a keresztyén régészek előtt, hogy a keresztyény képírást az Istent csak oly alakban állította elő, minőben a szent írás szavai szerint megjelent. A szent Lélek emberalakban nem jelent meg, hacsak az Ábrahám-nak megjelent három angyalt szent Háromságnak nem akarjuk tartani, de elkülönítve maga a 3-ik isteni személy, a szent Lélek sehol sem jelent meg emberi alakban. Azért elő sem állítandó ilyenben. A szent Háromságnak legrégebb mozaikképén, mely nólai Paulin (+ 431) leveléből (epistola 12. ad Severum) ismerünk, hol az általa sz. Bódogról címzett nólai bazilikát leírja, különösen pedig a Krisztus keresztelését ábrázoló képről beszél, a fiú isten a Jordán vizében állva, a szent Lélek mint galamb, az atya Isten pedig (alkalmasint szólva) mint mellkép a magasságban ábrázoltatott e felirattal:

Pleno coruscat Trinitatis mysterio,
Stat Christus amne, vox Patris coelo tonat,
Et per columbam Spiritus sanctus fluit.

A valódi keresztfából készült kereszten, mely Rómában a vatikánban őriztetik, Krisztus feje felett három egymáshoz hasonló emberi arcz szintén a sz. Háromságot jelenti azon felirattal:

Sueta Troisa.

A 10-ik században egy codexben, Dunstan képes kéziratában, három férfialak királyi diszöltönyben jelzi a szent Háromságot, hol azonban a szent Léleknek fiatalabb alak van adva; teljesen hasonló három emberalakban állíttatik elő a «hortus deliciarum»-ban, mely azonban 1870-ben a strassburgi könyvtárral elveszett. Ily módon Löwenben is a volt kartauzi kolostor egy ablaka üvegfestvényén és a bold. szűz halálát ábrázoló képen ugyane város Mária-templomában látható a sz. Háromság képe. A középkorban a sz. Háromság sokszor fordul elő jelvényezve a háromszög vagy az egymásba font hármas kör

által, sőt Lippi Filippo egyik flórenczi oltárképe talapzatán az antropomorphisticus ábrázolás túlzása is már szemlélhető, mert ott egy emberi testen három emberi fej által állíttatik elő a hármias Isten, mely előállításról azonban már sz. Antonin a 15-ik században (*Summa theol.* p. 3, tit. 8. c. 4.) feddőleg így ír: «*Reprehensibiles etiam sunt (pictores) cum pingunt ea quae sunt contra fidem, cum faciunt Trinitatis imaginem unam personam cum tribus capitibus; quod monstrum est in rerum natura.*» Dürer és Guido Reni festményei szerint alakított sz. Háromsági képekről nem szükséges szólni, mivel ezek mai nap is eléggé el vannak terjedve, melyeken az Istenatya ülve ölében a feszületet tartja kitárt kezeivel, feje felett pedig galamb repül; Dürer képén az atya mellén nyugszik a sz. Lélek.

Visszatérvén leírt zsegrai képeinkre, ismételve ajánljuk azokat régészeinknek, különösen pedig országos műemlékeink bizottságának pártfogásába. A templom falai most a mészboríték lekarcolása után rúttul néznek ki. Reméljük azonban, hogy míg egyrészt a nemeslelkű kegyúr mélt. gróf Csáky Kálmán el nem engedi magától ragadni az alkalmat, magasztos érzelmeit nagylelkű elődei példájára tanúsítani, nemkülönben erősen hiszszük, hogy a keresztyén művészetek pártolója a mélt. szepesi püspök úr, ki Poprádon hasonérdekű falfestményeket jelenleg ügyes kezek által ujítatja, a még érdekesebb zsegrai falképek helyreállítása ügyét szokott erélyes buzgalomával fölkarolandja. Egyúttal az országos műemlékek bizottságát ismételve fölkerjünk, hogy ez ügyet érdeménél fogva kezébe venni el ne halassza.

Dr. Vajdovszky János.

Drugeth Fülöp nádor lovaspecséte 1324-ből.

Ugyanezen «*Archaeol. Értesítő*» múlt évi 4. számában azt mondtam volt, hogy hazánkban a lovaspecsétek a ritkaságok közé sorozhatók; úgy is van, a mennyiben nálunk

kevés volt azon «nagy»-ok száma, kik azt használhatták, de hogy eddig csak néhányat ismerünk, annak oka abban is rejlik, hogy eddig kevés figyelem fordítottatott a pecsétekre; egy kevés szorgalom és utánjárással még fedezhetünk fel, ime egymagam is alig egy év elteltével már a második lovaspecsétet mutathatom be.

Örömmel ragadom meg ez alkalmat, mert ezek főként megérdemlik kiváló figyelmünket, és ha középkori pecséteink vésetét összehasonlíjuk az azonkori külföldiekkel, látni fogjuk, hogy nincs okunk hátramaradottságunkról panaszkodni, annál is inkább, mert nem hihetjük, hogy pecséteink külföldön készültek volna, miután arra, hogy a pecsétvésés művészete nálunk honos volt, okleveles bizonyítékunk van. I. Károly király 1331-ben Simon fiának, Péter mester aranyműves, szepesi alispán és várnagynak, az ugyanazon megyében fekvő Jemnik birtokot adományozza, különböző hűséges szolgálataiért és különösen a szepesi vár jókarbantartása és az adományozó oklevelén lévő *pecsétjének vésete és elkészítéseért*. (Fejér Cod. dipl. VIII. 3. 529. l.) Fejér ezen oklevelet Wagner Anal. Scepusii I. k. 131. lapjáról közli, de ez utóbbi sem azt nem említi, hogy mely levéltárból vette, és mi még sajnosabb a rajta lévő pecsétről sem szól, csak azt mondja: «ex autographo». Minő érdekes volna pedig tudni I. Károly királynak melyik pecséte volt tehát az, melynek készítőjét is ismerhetnénk, minő családhoz tartozott, magyar, bevándorlott, szász vagy olasz volt-e? és hol lehetne remény az oklevél eredetijét még feltalálhatni?

Kérdéseim egynémelyikére további kutatásaim derítettek némi világot. Fejér i. m. VIII. 5. 225—31 l. közöl egy oklevelet 1335-ből, melyben I. Károly király új pecsétje alatt átírja és megerősíti Simon fia Miklós mester javára, ki édestestvére az elhalt Péter mester aranyműves szepesi alispán és várnagynak, ugyanazon Simon fiának, azon 1331-ki adomány- és a szepesi káptalanhoz intézett beigatató levelét, melyben Jemnik birtokot említett Péter mes-

ternek («quondam magistro Petro Gallico, filio eiusdem Simonis») adományozta volt, a káptalanhoz intézett beig-tató parancsolat «patentes sigillo nostro priori consignatas» volt.

Bizonyos tehát, hogy Péter mester nem volt az Anjou-k alatt bejött olasz, hanem még az Árpádok alatt bevándor-lott szász ivadék, és gyanítható, hogy az általa vésett pecsét a nyílt alakú levelekre alkalmaztatni szokott egyszerű ki-sebb királyi pecsét volt, mit különben az adománylevél következő záradéka is bizonyít «Presentes autem, cum nobis fuerint representate in formam nostri privilegii redigi faci-emus». Azon kérdésre nézve, hogy hol lehet az említett adománylevél eredetije, véleményem az, hogy vagy a Máriássy, vagy a Berzeviczy-család levéltárában volna föl-található, mert Wágner id. m. 137. l. közöl egy oklevelet 1391-ből, melyben Zsigmond király bizonyítja, hogy a Markusfalvi és Jemniki család megnevezett több tagja jelen volt a törökök elleni hadjáratában, a 140-ik lapon pedig Zsigmond király 1425-ben Jemnikot Berzeviczy Péter tár-nokmesternek adományozza.

Szükségesnek láttam e kitérést azért, mert úgy a László nádor 1370-ki általam közölt lovaspecséte (Archaeol. Ért. X. h. 4. sz.), valamint az alább közlendő lovaspecsét vésése is oly művészi kezet bizonyít, akár a betük formáját, akár a ló és lovas helyes arányokban kidomborított alakját veszszük is vizsgálat alá, melyre méltán büszkék lehetünk.

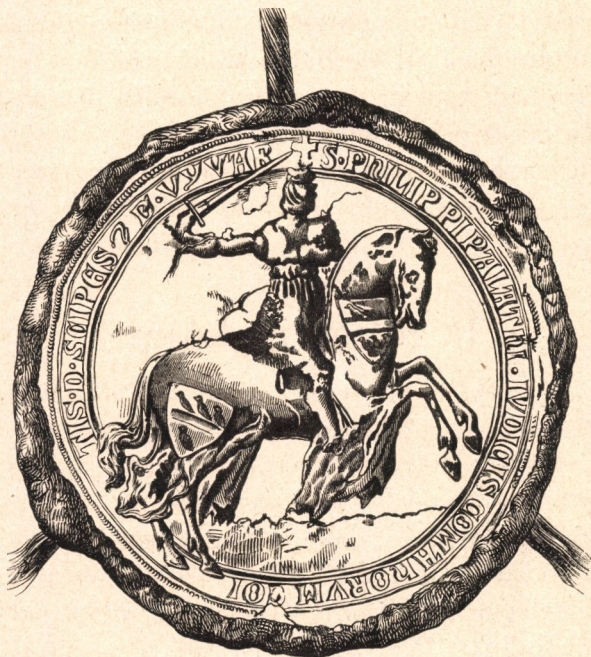
Az itt közlendő, a magy. tört. társ. múlt évi Gömör-megyében tartott gyűlésének eredménye. A Rima-Szombatba beküldött kövecsesi Danch-család oklevelei között találtam * Drugeth Fülöp nádor szepesi és abauji főispán Visolyban 1324-ben április 6-án kelt kiadványát, mely hártya-oklevélről, zöld és kék zsinórról függ a nádor 65 milliméter belső átmé-rőjű pecsétje.

* Azóta az egész levéltár a n. muzeumba szállíttatott és ott őriz-tetik örök letétemény gyanánt.

Körirata a következő:

† S. PHILIPPI PALATNI. IVDICIS COMANORVM.
COITIS. D. SCIPES. E. D. VIVAR.

Közepén egy takaróján két háromszögmonor paisot hordó lovon balra vágató sisakos vértés vitéz van, ki jobb-jában egyenes kardot tart; lova kantárát tartó balja, mely valószínűleg címeres paizszsal volt fedve, ép ott lévén eltö-redezve a pecsét, nem látszik.

1324

A paisok címerdarabja, a Drugethek családi címere a «merlottók».

A Drugethek mint tudjuk idegen, Nápolyból I. Károly királylyal bevándorlott család volt, hogy ott mily előkelő állást foglaltak el, mindeddig tisztázva nincs, és ezért nem is határozható meg, valjon származásánál fogva illetve-e meg a lovas pecsét használata, vagy pedig I. Károly csak különös kedvezésből engedte meg. Hogy az udvarnál kegyben állottak, előkelő származású és tanult férfiak lehettek,

bizonyítja a két testvérnek előbb Fülöp, aztán Jánosnak nádorságig emelkedése daczára külföldi származásának és azon kevés időköznek, mely régi hazájuktól elválasztotta, mi alig volt elegendő meghonosodásra. Ebben különben segítségükre lehetett az udvarnak az ország intézményeit átalakító törekvése is. Különben bármi folyt is be tényezőként, bizonyos, hogy az ifjabb testvér János is nádor lett Fülöp halála után, és ő sem használt sem címeres, sem gyalogpecsétet, hanem emezeknél valami följebbvalót, egy jobbra vágatós hasított körmű állatot, melynek nyakát és fejét emberi alak képezi, jobbjaiban dárdát, balján családi címerrel ellátott paizst hordoz.

Ezen pecsét sikerült rajza látható Rómer Flóris közleményében a «Századok» 1875-ki folyama 57-ik lapján.

B. Radvánszky Béla.

Régészeti irodalom.

Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum-egyletének első évi jelentése. A választmány megbízásából szerkeszti Dobozi István egyleti titkár. Két könyomatú táblával és több fametszvényvel. Budapest. Franklin-Társulat nyomdája. 1877. 8°. 76 l.

1876. február 6-án alakult meg a gödöllő-vidéki muzeum-egylet. Alakult pedig néhány lelkes hazafi buzdítására. Az egylet meg volt teremtvé, csak ember kellett hozzá. Május hóban már 147 tagot jelentett be a titkár; most pedig alig egy év leperdültével van 5 alapító, köztük Ő Felsége ap. királyunk, 175 r. tag, 526 frt pénztári alap, a kezdethez mért elég szép könyv-érem és régiségtár.

Igaz, hogy e siker létrehozásában az oroszlánrész ama vidék lelkes fiait illeti, de a mozgalom lelki rúgója Rómer F. Flóris vala.

Régészeti tudományunk Rómernek végtelenül sokat köszönhet, de köszönhet a nemzeti tudományosság általánosan véve is. Rómer működésének megítélésénél két szempontot kell figyelembe vennünk: tudományos és társadalmi

működését. Munkái — nem szükség bővebben magyaráznunk — szakirodalmunk legjobbjai között foglalnak helyet. De ezek hatásával méltán mérkőzik társadalmi hatása.

Senki sem ismeri annyira a magyar ember természetét, mint ő. Bizony nem bánja az, ha ezrivel leli is a «küvet» a paraszt, meg a cserepet, legföljebb a «pízt» tartja meg, mondván «jó lesz a zsidónak». Nem úgy Rómer. Ő kér, könyörög, fenyeget, ma a legfelsőbb körökben költ fel érdekeltséget, holnap jámbor falusiaknak magyarázgatja a «menykü»nek hatástalan voltát. S ebben rejlik hatásának titka. Senki sem is szerzett a régészetnek annyi hű és lelkes proselitát.

Ezt az együletet is lángbuzgalmával teremté meg. Mikor *Dobozi* a szorgos titkár kétségbeesik, Rómer végre is lelket önt belé. (Jelentés 5—6. l.)

Az egylet egy évi működéséről az évijelentés számol be.

A hivatalos közleményeken kívül van benne elnöki beszéd *Rómer*től, melyet a közgyűlés alkalmával mondott: tartalmas, jól átgondolt alkalmi beszéd.

Czobor Bélának hazai középkori pecséteinkről tartott, csinosan és igen tapintatosan összeállított értekezése a második közlemény. 5 ábra érdekesebb a különben is nem száraz modorú előadást. Az irodalmi correctség szempontjából azonban mégis meg kellett volna említeni, hogy e közlemény, folyóiratunk múlt évi folyamában már megjelent. (210 l.)

Két tábla s egy ábra kíséretében *Rómer* a Galgavölgy őstörténelmi múltjára vonatkozó munkálatokat állítja össze: kimerítő.

Igen érdekesek *Grassalkovics Antal* gróf «unalmas» és «beteges» gondolatai, kivált a kor jellemének megítélése szempontjából.

Körülbelül ez az, a mit e szép reményekre jogosító egylet első évi jelentéséről mondhatunk. A hol *Rómer* van, ott *Excelsior!* a jelszó. Ezzel zárjuk be mi is igénytelen sorainkat.

Th. L.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalékok. Hildebrand Emil, kitől előbb a svéd magán-személyek fémereinek, közelébb pedig a svéd királyi ház fémereinek pontos leírását vettük, s a kinek különösen a magánszemély-fémereken olvasható versek honnan kölcsönzése iránt oly sok tanulságos útbaigazítást köszönünk, XII. Károly egypár fémerén található versek iránt tévedt, a mit a következőkben helyreigazítani czélunk.

A svéd királyi ház fémereiről írt művének I-ső kötete 580—581. lapjain 174. szám alatt, XII. Károlynak azon fémerét írja le szerző, melyet bizonyos Bopfingen eszméje után Hachten vésett Hamburgban, s melynek külkarimáján következő körirat áll: MENSE STATO ADVENTVS INTER PRAECONIA CHRISTI, RARA ANNI HO C DVCE AGVNT OMINA REGIS ITER ELA PATET VOTI COMPOS STRALS VND A FIT ALIL, PRAESTO VIATOR ET EST MARS IOVIS ECC E DIE 22IV — Szerző szerint «ezen körirat kiálló betűi a 6856 évszámot adják, melynek jelentése ismeretlen mindenki előtt Bopfingen úron kívül». E jelentés nem volna ismeretlen Hildebrand úr előtt sem, ha a körirat négy hexameterét külön venné, melyek mindegyike az 1714-dik évszámot, a királynak Törökországból Stralsundba érkezésének idejét állítja elé.

Ugyanazon kötet 610—611. lapjain 248. szám alatt leírt fémer köriratát NEC SPERENI ULLA VIDERE PAREM SECLA alakban adja szerző, holott az a Secula szón kezdődő pentaméter, s a XII-dik Károly temetési ünnepélyén az oltár és a Szent Mihály lova között fekete alapra nagy arany betűkkel írott következő versezetnek végső sora:

Hic jacet Aretoi inter Reges CAROLUS orbis,
 Cujus in exemplo stat prope fama stupens.
 Nescia quid memoret? Si fas justa arma moventi
 Fortunam in partes cogere velle suas;
 Naturamque simul fatumque elementaque et ipsas
 Humane sortis nil trepidare vices:
 Hunc super Heroas, mens omnibus obvia duris,
 Et nimium vitae prodiga vita locat.
 Non veterum virtus sic se obduruit ulla,
 Secula nec sperent ulla videre parem.
 (Lásd Nordberg II. kötetének 695. lapját.)

Dobóczy Ignác.

Erdélyi ötvösművek a XV—XVI. századból. Mintegy három hetet Erdélyben a czéhalis viszonyok s különösen az ötvös czéhek és rokon tárgyak tanulmányozásával töltvén el, engedjék meg, hogy a lelt adatok közül egy párt becses lapjok hasábjain is megemlíthessek.

1. Maros-Vásárhelyt a szabóczéh levelei között egy *magyar feliratu ágyu* emlékére találtam, az arról szóló jegyzék így következik:

«Az marosvásárhelyi szabó czéh bástyájokbeli Taracznak bélyegei. Hátul az végén egy sárkányfő fogantyú vagyon, az gyújtó juka vasból való; az gyújtó jukán innet a *barassai czimer*, az mely egy vért, abban korona az koronából jő ki egy fa az koronási (így) czimeren innen egy cserleveles pártázat vagyon az mely áll hat cserlevél s virágból. Az közepin két fogantyú sárkányforma, azon innet megint ugyan egy cserleveles pártázat az mely áll nyolecz cserlevelekből, legelöl is ormos pártázat vagyon ez is áll nyolecz cserlevelekből.»

«A koronás felett vagyon egy angyal fejes négy szegletű vért, melyben vagyon metszve: MA. VA. Sz. Cz. betűk. Az koronás vértbe is vagyon metszve U. W. betűk.»

Eddig a kis jegyzék. A szabóczéh ágyújáról más adatok is vannak s annyi bizonyos, hogy 1620-ban már megvolt s néhány évvel azelőtt öntötték Brassóban; az U. W. bizonyosan az öntőmester nevének kezdőbetűit, a többi betű pedig a marosvásárhelyi szabóczéhet jelenti; a *pártázat* alatt az ágyut körülövező ormos gyűrűzet értendő.

2. Az erdélyi zománczozást közelebből akarván megismerni igyekeztem az egyházak klenodiumait megtekinteni s itt legelől a kolozsvári kalvinista egyháznak egy gyönyörűen zománczozott kelyhét kell emlitenem, melyet nagytiszteletű Szász Gerő esperes ur volt szíves megmutatni.

Az egész kehely 27 centiméter magas, s három részből áll a *kehely*, a *középtagozat* és a *talpazat*, a kehelyt és talpazatot a középrészszel vékonyabb száruk kötik össze. A kehely magassága 11 centiméter, köre 34 centiméter. Hajdan az egész kehely merő arany volt, de az eredetiből nézetem szerint csak a csilinder alakú kehely maradott meg; az alja ujjabb, habár szintén a XVII. századra utal; a középtagozat pedig mult századi készítmény.

A kehely oldalában 18 aranyérem van belealkalmazva, melyeken a *passió története* a legremekebb féldomborművel van kidol-

gozva. Ez érmek közt levő tért különféle arabesk alakzatok töltik be, melyek néhol átmenetet képeznek bizonyos növénylevél alakokra. Ez alakocskák szélei felemelkednek s néhol apró gyöngyökkel vannak szegélyezve, középtéreik azonban zöld, kék, fehér és barna zománczczal színezve (Grubenschmelcz), de oly szépen, hogy ezeknél élénkebb színű zománczot sehol sem láttam. A színekben *semminemű árnyalás* sem fordul elő. A kehely fenekén is egy sima érem van a Rákócziak és Erdély beégetett czímerével, zöld színnel zománczozva s «Georgius Rákóczi Princeps Transilvaniae 1641.» körirattal.

Van ezenkívül az egyháznak sok szép kancsója, billikoma, kelyhe, ezüstmű, ónból, de ezek leírását most mellőzöm, csak egy román stíljú ónkannát említek meg.

A maros-vásárhelyi kálvinista egyház poharai — melyeket Nagy Márton kurátor és nagytiszteletű Tolnay Lajos lelkész urak voltak szívesek megmutatni — méltán vetekednek a kolozsváriakkal, talán nem oly súlyosak de általában véve régiebbek. Itt is van egy zománczos kehely, nem oly nagy mint a kolozsvári, mert csak 21^{1/2} centiméter magas, nem is oly nehéz, habár kelyhe ennek is arany, de a sodrony és zománczművek oly szerencsés terméke, hogy e nemből az ország legremekebb példányai közé sorozható s közötté áll a bars-szentkereszti és a pozsonyi Ferenczrendiek kelyhének. Csak négy szín fordul elő rajta, a sötét lilaszín, s a veres, fehér és zöld; szép élénk színek, ha nem is oly pompásak mint a kolozsvári kehely színei. A nagyobb sodronysejtekre, melyek legtöbbször felfordított szívalakúak, apró virág (nefelejts) alakok vannak s a nagy sejt alapszíne sötét lilaszín, a viráglevele zöld s a virágszirmok veres és fehér. *A színeknek nincs árnyalása.* E kehely is három részből áll s mindhárom egyidejű s valószínűleg a XV. század végéről vagy a XVI. század elejéről való. Tekintve az egésznek izlésteljes voltát, románstíljú friséseit és csücsíves vagyis átmenetű stíljú készített áttörtmívű szárát s általában az egész kelyhen látható gazdag ékítést azt kell következtetnem, hogy valami gazdag kath. egyház tulajdona volt; minthogy pedig a várostól egy kis órányira fekvő Szentkirályon is hasonló kehellyel bír az egyik templom, valószínű, hogy mind a két kehely a Pálosok gazdag zárdájából került, mely egykor itt Szentkirályt virágozott s a XVI. század végén pusztult el.

Itt Vásárhelyt is van még sok szép edény, még a czeheknél is,

de most legyen elég ezekről. Zománczos művek vannak még a réf. collegiumban, az említettem Szentkirályon, Gyalakúton, Karácsonyfalván stb. de ezekről majd csak a jövő alkalommal.

3. A harmadik tárgy, mit elő akartam hozni, annak megemlézése, hogy Erdélyben az ötvös-czéhek egész Nagy Lajos koráig felviszik eredetöket (Fináli Henrik már Mátyáskori ötvös-czéhszabályokat közölt), s úgy látszik legrégibb ötvös-czéhek voltak a kolozsvári, szebeni, brassói és besztercei, mert midőn 1592-ben Báthory Zsigmond, a maros-vásárhelyi, gyula-fehérvári, deézi és enyedi czéheknek szabályokat engedélyez, az előbbi négy város czéhei legalább formailag, habár eredmény nélkül az ellen tiltakoznak.

Van itt az erdélyi muzeum levelei közt egy inventarium 1580-ból, melyben Bathori Kristóf kincstára van összeírva és egy másik 1581-től Varkucs Mihály kincstári inventariuma; mindkettő magyar és hivatalos összeírás, telve a legérdekesebb műleírásokkal, műszavakkal, mint zománcz, majcz (ez arannyal vagy ezüsttel bevont zsinórművet jelent) stb., melyek annyival érdekesebbek, hogy az összeíró bizottság közt meg van nevezve egy előkelő aranyműves. És már e 300 év előtti időben előfordul ily kitétel «ez a serleg, az a kancsó vagy pártá *réhy módon* (azaz régi módon) van készítve»; ez vagy az a tárgy kinek adatott; a fejedelem kincsei közt előfordul a kolozsvári ötvös-czéh ajándéka. Erre nézve még érdekes, hogy 1560 körül a kolozsvári ötvöslegények a szebeni ötvösök intrigái miatt strikeoltak, miről a kolozsvári czéh emlékezvén, azt mondja: «ki nekwnk nagi karunkra vagion mert nekwnk az mi miveink inkább nagioz rezere uraktwl és a nemességtől vagion stb.» Bizony, bizony azt kell hinnem, hogy a magyar zománczozás hazája Kolozsvár, Szeben, Brassó, Beszterce, Maros-Vásárhely, Gyula-Fehérvár stb.

Deák Farkas.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztálya* f. é. május havában a következő ajándékokkal szaporodott: *Gráztl Antoniától* 1 db komáromi 1-kros papírpénz, ritka példány; *Weisz Lipót* jogásztól 1 db IV. Béla-féle rézérem, lelhelye *Nagy-Abony*; *Rozsnyi Lajostól* Miksa bajor 10 krosa 1774-ből; *Győre Alajostól* I. Ferencz császár 7-krosa 1802-ből; *Szarka Istvántól* Aradról Miksa József ezüst

10-ese 1774-ből; *Horváth Simon* hadastyántól 2 db érem; *Molnár Ferencztől* 3 db római bronz és 6 db különféle ezüst érmecske; *Gróf Vilmostól* I. Lipót duariususa 1696-ból; *Fürst Nándor* tanulótól 1 db osztrák rézérem; *Friedmann Lajos* tanulótól III. Napoleon császár 10 centimes-je; *Gyurin Lubomir* tanítótól Zrepajáról (Pancsova mellett) 2 db Constantinus-féle bronzérem; *dr. Rüppel E.-től* Frankfurtból (a Majna mellett) s *Schlosser Frigyes* Kristóf heidelbergi történész 1861-ben vert emlékérmét bronzból, valamint *Tiedam Frigyes* természettudós emlékére vert bronzérmét 1854-ből; *Schwarz Bernáttól* Duna-Veéséről a Csanád pusztán lelt római bronzérem; *Kováts József* ref. tanító Tésánfáról (Baranya megye) u. ott lelt Constantin-féle bronzérem; *Szentpétery Pál* ref. lelkésztől 1 db római feliratos kötöredék, 1 bélyeges római téglatöredék, 1 agyagkup, 2 db cserépedényfenék, 10 db terra sigillata, 5 db bronz és 2 db üvegpasta tárgy, 13 db római bronz- és ezüstérem, lelhelyök Duna-Bogdány; *Szilágyi Ferencztől* Felső-Dobszáról 1 kőszilánk, 1 db agancs, 3 csonteszköz, 1 igen díszes, négyélű csontnyílvég, 1 db agyagsúly és 2 db ködugasz, mely a kőbalta furásánál származik. *Kürthy József* országgyűlési képviselőtől 1·29 méter hosszú egyenes pallosalaku kard kettős éllel, és 1 vassarkantyú, lelhelyök Endréd, Baranyamegyében, szántás alkalmával találtak; *Vargha Gyula* fogalmazó gyakornoktól egy díszes vassarkantyú taraj helyett négyoldalú hegyes szögben végződő, lelhely Bénye 1875-ben; *Nemes József* sajó-szögedi lelkésztől *Ipolyi Arnold* beszercezbányai püspök közbenjárására egy ókori cserépfindzsa, hasán rovátkos díszítéssel, lelhelye Sajó-Szöged; *Bálintffy Pál* tisztartótól Duna-Kesziből az ottani római erődből 3 db bélyeges téglatöredék, 1 db festett falrészlet és 1 db érczlemez; *Varázséji Gusztáv* bölcsészethallgatótól 1 db római bélyeges téglatöredéket a horányi révből; *Meszlény-családtól* Velenczéről (Fejér megyében) egy csinos kék mázos cserépkorsót 1671-ből; *Révay Ferencz* bárótól 1 nucleust. 2 tűzkő nyilcsúcsot és 30 db tűzkő szilánkot Helonan fürdőből Cairo mellett (Egyiptom); *Bonifert József* telkes gazdától Duna-Bogdányból 1 agyagkúpot; *Egger Samu* 1 db terra sigillatát; *Hajós Kálmán* Gödöllőről egy ép és egy törött bélyeges római téglát; *Boynysich Iván* és *Varázséji Gusztáv* egyetemi hallgatóktól 1 római bélyeges téglatöredéket, 1 vaskés és 4 db különféle vaseszköz töredék, a Duna-bogdányi római várnából, továbbá 28 db különböző őskori cserépedénytöredék Bogdány vidékéről; *Graef Józseftől* Bogdányból,

15 db terra sigillata; *Marossy János* gondnokgyógyszerésztől Tatából, 2 db csinos apró barbár ezüstérem, 2 db bronz és két db ezüst római érem, 1 rézvész *Felső-Galláról*, 1 ujjabkori bronzszobrocska és 17 db tatai porcellán; az erdélyi honísmertető egylettől az országos költségen eszközölt *hermányi* ásatások eredményeül 10 db durva római cserépedény és töredékei. *Czobor.*

— A m. n. muzeum érem- és régiségosztályát f. é. május havában 10-szeri nyitás alkalmával összesen 3788 egyén látogatta.

— *A m. n. muzeum kincstárából.* M. n. muzeumunk kincstára minap egy értékes és történetileg is nevezetes tárgyat kapott ajándékban. Ez nem más mint egy *arany-érdemjelvény*, melynek közepét 4 cm. átm. arany érem képezi. Előlapján: M. THERESIA D. G. ROM. IMP. GER. HVNG. & BOH. REG. ARCH. AVST. Mária Theresia jobbra fordult mellképével; hátlapján: FRANCISCUS. D: G. ROM. IMP. S. A. GERM. HIER. REX. LOTH. BAR. ET. M. HETR. DUX. olvasható a császár mellképével. — Ezen mintegy 15 $\frac{1}{2}$ súlyú érem keskeny rovátkos aranykeretbe van foglalva, melyet ismét 8 db nagyobb és 24 kisebb gyémántból álló keret foly körül. Fölötte 3 nagy és 31 db kisebb és egészen apró gyémántokból képezett korona díszeleg, mely hátulsó felén szalag számára füllel van ellátva. Ezen pompás és nagy értékű érdemjelvényt Mária Teresia királynőtől *pacséri Szutsics János* nyerte. Született 1743-ban *Szabadkán*, meghalt ugyanott 1814-ben. Mint főbíró, polgármester és főkapitány szolgálta át Szabadkát, melynek 1770. évben szabad királyi várossá történt felemeltetése körül szerzett kitünő gondoskodása s érdemei jutalmául nyerte a főnebb leírt gyémántos keretbe foglalt aranyérdemjelvényt.

Ezen értéket és történeti nevezetességű tárgyat a kitüntetett unokája, *pacséri Szutsics Károly* cs. k. aranykulcsos és a m. k. legfőbb ítélőszék bírása (+ 1874. máj. 30. Budapesten) végrendeletileg hagyta országos intézetünknek.

Dr. Czobor Béla.

— *A Pozsony-vármegyei régészeti egyesület,* Ortvyai Tivadar elnökének szakbúzsálgalmánál fogva mindinkább hazánk legjelesb hasonmú társulatai sorába emelkedik. Az egyesület ez év folyamában 5 választmányi gyűlést tartott. Márczius hóban 3000 fölhívást osztott ki a vármegyei tisztviselők útján, fölkérván abban a közönséget, hogy mindennemű műrégiségeket az egyesület muzeumába küldjön vagy ennek eladjon. Ezen muzeum egyelőre a Pozsony városi muzeummal egyesítettett; őre Könyöki József, s ugyanennek vezetése

alatt az egylet a f. é. szünnapokban nagyobb szerű ásatásokat s fölvételeket rendezend a Csallóközben.

Az 1876. évi közgyűlésen az egylet igazgató választmánya következőleg alakult: elnök: dr. Ortway Tivadar, akad. tanár; alelnök: dr. Dégen Gusztáv, akad. tanár; titkár: Wagner Lajos, főreáliskolai tanár; segédjegyző: Klempa Bertalan, megyei jegyző; főpénztárnok: Burián István, ügyvéd; előadó: Könyöki József, főreáliskolai tanár; ügyész: Kiss Sándor. Választmányi tagok: Bacsák Pál, kir. tanácsos, alispán; gróf Dezasse Emil, Földes Gyula, Jedlicska Pál, Palugyai László, Ollé Lajos, Botló Károly sat.

Emlegetik, hogy az egylet a M. történelmi társulat ez évi pozsonyi kirándulása alkalmával régészeti kiállítást szánkékozik rendezni. Ez üdvös vállalat fényes sikere fölött (ha csakugyan létesül) — tekintve a fentemlített névlajstromba foglalt férfiak tudományos nyomatekát — már előlegesen is forró köszönetünket és örömünket fejezhetjük ki.

Fr . . . n.

— *Tisza-zugi archaeologiai magántársulat.* A múlt évi őszön alakult muzeum számára T. Ughon, Fechtig Imre báró által felajánlott és saját költségén felszerelt helyiségben, az eddigi régészeti kutatások eredménye immár rendezve elhelyeztetett, a szakkönyvtárral együtt, és május 31-én egy kis majálisi ünnepélyvel megnyitattott. Folyó év tavaszán két izben eszközöltettek ásatások a szelevényi mennyasszony-dombon és pedig meglepő eredménnyel. Az első ásatás főeredménye egy ritka nagyságu, 90 centiméter átméretű hamvveder; a másiké pedig egy hiánytalan női csontváz, 2 bronz karperecz és 2 bronz gyűrűvel. Ezenkívül még 3 gyermekoponya, különféle alakú cserépedények, kő- és csonteszközök nagy mennyiségben találtattak.

— *Medvesalji kővésőkről.* Báró Nyáry Jenő legujabb kirándulása alkalmával Nógrád- és Gömör megyét egymástól elválasztó Medveshegység vidékén, több érdekes neolithkori kővésőket fedezett fel. Figyelemre méltó ezek közt, egy Vecseklő község erdejében talált átfűrt kőbalta. Tudvalevőleg az ily kőeszközöket a köznép menykő név alatt ismeri (a tótok strelának hívják), mely elnevezéstől azonban fent nevezett régészünk szerint lényeges eltérés tapasztalható a Medvesvidéken, a mennyiben ott, nevezetesen pedig Somoskő helységében a babonás palócz nép által kigyófújta kőnek neveztetik. Ugyanez alkalommal b. Nyáry Jenő Egyházas-Bástban, a Mogyoróskút dűlőben egy östemetőre akadt. Az edények mind

kívül, mind belül fekete mázzal bevonvák, a gyurma kiiszapolt, czifrázat nélküliek, egyedül csúcsos bütyökdiszek láthatók rajtuk. Az edényekben égetett embercsontok vannak. Fémről készült eszközök mind ez ideig nem fordultak elő. Eddigelé 15 sírfészek ásatott ki.

— *Dr. Czobor Béla székes-féhérváregyházmegyei* áldozár és a m. n. muzeum érem- és régiségosztályának örsege de nyilvános próbaelőadását a «Keresztény műarchaeologia- és symbolikából» egyetemi magántanár rá történt képesítése után f. é. június 7-én tartotta meg a m. k. tudományos egyetem bölcsészeti karánál.

Jelen voltak: dr. Kerékgyártó Árpád dékán elnökle te alatt, dr. Rómer Flóris és dr. Henszlmann Imre szaktanárok, továbbá a helybeli lelkész kedő és növendékpapság, valamint az egyetemi hallgatók köréből mintegy 30-an.

Tárgy: «A középkori egyházi edények, különös tekintettel a hazai ötvös művekre». Beszélt félór áig.

Előadásában az egyházi kisebb művészetek lényegéről, majd az ötvösművek különféle nemeiről, az ötvösműdarabok különböző ékítésmódjáról, különösen pedig a *zománczról* beszélt, főlemlítvén a legújabb műtörténeti kutatások eredményeüil a *magyar zománczot*. Végül beszélt a *kehelyről*, annak román, átmeneti és csúcsíves kor szaki alakjairól; előadását gazdag fametszeti rajzokkal és photographiai másolatokkal illusztrálta.

Előadásait, miután ezen év őszén hosszabb időre a kormány segélyével Olaszországba utazik az öskeresztény régiségek, s különösen a katakombák tanulmányozása czéljából, csak a jövő tanév nyári felében fogja megtartani.

— *Balogh Imre* enyingi lakos, midőn luczernás kertjét forgatta, érdekes régiségekre bukkant. Állnak ezek: egy füles, szép alakú korsó, — egy sulyos tál — melynek alja szokatlan czifra karika diszitményekkel volt ellátva, egy több darabra tört bogrács-alakú edény, — valamint négy darab lószerszámkulcsból, (?) mely tárgyak mind bronzból vannak. Ezeket kiegészíti egy tűz fölé való vasrácszat és egy, a korsóban talált kagyló. («Veszprém» 1877. évf. 19. sz.)

— *A «Századok»* ez évi VI. füzetének szokott érdekes tartalmát képezik: *A magyarok megtelepedéséről II.* Irta Pauler Gyula — *A fekete sereg I.* Irta Gyárfás István. — *Bonfinius Antal történetirő jellemzése.* Irta Zsilinszky Mihály. — *Vázlatok a rozsnyói*

régi városi könyvből. II. Irta Fabritius Károly. — Különfélék: *Kortani adalék*, közli: b. Radvánszky Béla. — *Neczpáli László a körmöczi levéltár tükrében*, közli: Krizko Pál. — *Ezüstművek és drágaságok összeírásai a XVI. századból*, közli Szabó Károly. — *A czehládákkal való körmenetek*: Römer F. F. — *A Gebe-család nemességéről*, közli: Lehoczky Tivadar. A tárcza élénk és változatos.

— *Barlangi kutatások*. A jövő jul. hó elején b. Nyáry Jenő az aggteleki barlangban ősrégészeti kutatásait Thallóczy Lajos segítségével mellett újra megkezdi.

Külföld.

— *Olympiai ásatások*. Márt. hó havában a 230—250 munkás legnagyobb része, a templom éjszaki- s nyugati részeinek teljes napfényre hozatalával foglalkozott. 40 egyén az éjszaki árok tovább ásatásával volt elfoglalva, s ugyanannyira bízott a keleti szekérút csinálása. A byzanti templom végleges kitakarítására 30 napszámot lőn alkalmaztatva.

Becsés régiségek találtattak az említett éjszaki árok ásatásánál. Éjszagnak eső emelkedettebb részein egy római időkből származó köralakú téglafalazatra bukkantak, melynek délre eső közvetlen szomszédságában két mészkő alapkö feküdt; felirataik szerint hajdant Herodes Attikus első feleségének Bibulus Alkiának és anyjának emlékszobrait viselték. Ugyan e helyen márt. 26., 27-kén emberi nagyságot felülmúló négy márvány szobor hozatott napfényre.

Kettejük, egymásnak egészen megfelelő ruházati motivumokra készült női alak, s a herkulanumi matronára emlékeztetnek. A harmadik szobor töredék, s csak felső fele maradt meg. A negyedik alak, egy római öltözetű ifjú férfit ábrázol. Mind annyian berakható fejekkel bírtak; ezek közül azonban csak az egy szakálatlan ifjú férfit találtak meg; ez, könnyedén fürtözött hajában olajfa koroszút visel, melyet szembetünő alacsony homlokán egy agraffe tart össze. Ezen szobrok a mostani talaj alatt 1,20—1,70 méternyi mélységben feküdtek.

Érdekes eredményeket mutatnak a byzanti templom ásatásainak munkálatai is. Ezen égetett kővekből három hajóra épült templom, keletre négy ablakú apsissal, nyugatra 5 arkádú narthex-szel s ez előtt egy keskeny udvarral bír, melyhez nyugat felől két hosszúdad szoba csatlakozik.

E templom udvarának déli oldalán egy kettős oszlopszatú kis előcsarnok állott; ennek keleti része szét van rombolva.

Az arkádok között, terjedelmes körded aláépítésnek alapját képező, hosszúdadra faragott fokozatos márványduczkok fekszenek.

A belső architectura műformái, úgy mint a középső hajóban talált két sírkő, s ennek feliratai — a templomnak messze régiségére utalnak. A legfontosabb azonban az egésznél az, hogy a négy körül foglalt falazatnak alsó részei antik eredetűek, s négyszögű mészkőduczkaik eredeti régi helyeiken nyugszanak. 32,20 méter hosszú, 44,50 méter széles egyenszöget képeznek, s magasságuk 0,97 méter. Közvetlenül rájuk építettett az említett ó-keresztény templom. Az imént tárgyalt allyépítési maradvány dr. Wail véleménye szerint, a Hippodameion lehetett, mert a párkányzat hossza a Pausanias által (VI., 20,7) előadottal teljesen megegyezik; de másrésről, a fentebb említett kőduczkok valószínűleg a nagy félkörded márvány alapzathoz tartoztak, melyre a jóniai Apolloniadoktól ajándékozott szobor csoportozat volt felállítva, s ugyancsak Pausanias leírása szerint (V. 22,4) a Hypodameion mellett állt. Ez szerint, Pausaniás nyomán (VI. 20,3) — a szent liget főkapuja, ezentúl nem is többé az altis déli végén, de a byzanti templom nyugoti irányában keresendő.

A tulajdonképeni Zeus templomát illetőleg, nyugati homlokzata Alkamenes csoportozatának néhány kiegészítő darabja fedeztetett fel. Nemkülönben a febr. hó harmadikán talált Lapitha torsónak balczombja s a déli homlokzat szögletén állott helyistennő testének felső része is előkerültek.

Felette érdekesnek mondható a márt. 17-ki lelet, mely a Pausaniástól említett (V, 10, 8), Kentaurus csoportozathoz tartozó, elrablott fiúnak torsójából áll. A fiúnak nagy gyöngédséggel ábrázolt testét középben a Kentaurus jobbájával megragadja. A Kentaurusnak csakis említett tagja s felső testének parányi töredéke maradt fel. Ezen utóbbi csoport kétségtelenül a már régebben napfényre hozott leányrabló Kentaurus csoportozatnak ellendarabját képezte. Ez utóbbi a homlokzat déli — míg az elébb említett északi félén állhatott.

Az éjszak-nyugati szöglettől 20 méternyire észak-nyugatnak egy Kentaurustól átkarolt Lapitnő felső teste, valamint az éjszakai eső negyedik oszlop előtt egy Kentaurus felső teste találta-

tott, mely közepétől majdnem az orráig terjedt; bozontos szakállá s alsó ajka még egészen épek. Egy jobbról álló ellenféllel látszik küzdelmi állást foglalni, mert jobb karja hátrafelé jobbra van kiterjesztve, s balkarja akként leeresztve, mintha valami tárgyat vízi-rányosan lökött volna.

A déli homlokzat alakzatai csak egyes kisebb töredékekkel egészítették ki. E kisebb leletek közül néhány bronzetárgy fel-
említendő: 1. Egy túlságos sugáralakú harcosnak ódonszerű szoborcskája magas sisakkal 0,248 m. magas, lábai hibáznak. — 2. Egy ennél újabb kis alak, feje hibázik, haja, melyből hátul még a krobilos megmaradt s elül mindenik oldalán erős fűrtözettel bír — be volt ezüstözve. — 3. Egy kerekded bronz kivert monormű, mely egy jobbra menő oroszlányt tüntet fel, előtte van az úgynevezett életfájának koronája. Ez egész mű ó-ázsiai irányban gondos kivittel készült, s hihetőleg valami kargyertya tartóféléhez tartozott.

Mind e három darab a templom legalsó lépcsőfokának nyugati oldalán 1 méter mélységből ásatott ki.

A feltalált 12 felirat közül felemlítendő: 1. a Kr. sz. u. 136. évben mint hírnök győzedelmeskedő laodikei Tyrrhonius Longosra, 2. a Dea Romana papi tisztségét viselt, spártainak s egyúttal messiniainak nevezett Tit Flav. Polybiosra s az Antonius Pius hitvesére Faustínára vonatkozó emlékek. A két byzanti felirat közül az egyik András nevű márványművészt, másika a templom padolatját újból elkészítő Kyriakost foglalja magában.

A XVI. hivatalos jelentés szerint, a mart. hó másodfelében folyt *ásatások* munkálatait a legeredményesebbek közé lehet számítani. A Zeustemplom keleti homlokzatának szoborcsoporthozatai új leletekkel egészítettek ki. A nagy királynő szobrának középső testrésze feltaláltatott; a sisakos fejnek, felső czombjáig fenmaradt torsója is napfényre került. Karjai hibáznak. Ujabban Pelops szobrának tartják. Arcza sérült; síma sapka alakú sisakja hátréddel és tarajpánttal van ellátva s reá illeszthető pléh arcvédekkel birt volt. Fűrtözött s alul rövidre nyírott haja hátrafelé van simítva. Jobb karja emelt, balja leeresztett helyzetben van. Állásában azon nyugodt várakozás van kifejezve, mely általában a keleti homlokzat valamennyi szobrán észlelhető.

Azonban mart. hó főleletét azon nagyszabású alsó öltönyrészek képezik, melyek a tavali «Kolossus» kiegészítő részeiül, az említett szobor pedig, a keleti homlokzathoz tartozó, s e műcső-

portozat központját képező Zeus szobrának bizonyúlt. Nyugodt ünnepélyes helyzetben állott középpen a többi alakokon túlemelkedve. Alsóteste köpenynyel van felruházva, mely balkarja felső felét is fedi. Nyugodtan lefüggő balkeze elül félig nyílt, miként ha egy felfelé tartott tárgyat (a villámgöngyölt vagy egy kis alakot) viselt volna. Lezúzott jobb karja úgy látszik előre volt nyújtva. Alsó czombjai és lába még hibáznak; a lelet magassága 1,72 mét. Öltönyére és tartására ezen óriás torso a később kori Asklepius szobraitra emlékeztet. Nagy fontossággal bír az egésznél az, hogy Paionios Zeust nem mint Istenszobrot, de tisztán mind személyesen jelen volt küzdelembíró — tüntette fel az illető szobor-csoportozatban.

A tavali Sterope feltalálása s a Zeus szobrának constatalása után nem vonhatni kétségbe, hogy a múlt évi idényben napfényre hozott női torso — az úgynevezett Hestia — szintén a keleti homlokzat csoportozatához tartozik, s tulajdonképen Hippodameiát ábrázolja. Dr. Hirschfeld nézete szerint, a keleti homlokzaton (a 8 lovat is ide számítva) csak 21 alak állott. Többé-kevésbé sérülten bár, de már mind feltaláltatott. Sorrendben, délfelől számítván, a következők:

1. Alpheios, 2. egy még névtelen torso, 3. a guggoló mesztelen, 4—7. a négy ló, 8. a térdelő kocsivezető, 9. Hippodameia, 10. a sisakos Pelops, 11. Zeus, 12. Oinomaos (az elébbi Pelops), 13. Sterope, 14. a guggoló fiú, 15—18. négy ló, 19. az agg (az úgynevezett: Kladeos), 20. a térdelő leány, és 21. Kladeos. Mások véleménye szerint az említett homlokzatot 23 szobor ékesítette.

A nyugati és a keleti homlokzatok csoportozataiból kiténik, hogy a csoportozatok jobb és bal felé eső alakzatainál a paralelismus törvényei követtettek. Az imént említett két homlokzat compositiójának tüzetes irány rokonosítása bizonyos. A keletinél Zeus, mindent felülmúló óriási nagyságában, a déli homlokzatnál az apjához hasonló nagyságban feltüntetett Apollo képezte a központot. E két homlokzat azonban az alakok számában eltért egymástól.

Az eddigi leletek után ítélve, a nyugati homlokzat a keletinél számosabb alakokkal dicsekedhetett.

Sz y.

— *A velencei sz. Márkegyház mozaik művei.* Az említett templom restauratiójával megbízott Meduna építész a «Gazetta di Venezia»-ban az illető mozaik művekről érdekes jelentést közöl. Az említett mozaikok kijavítását a Salviati czég fogja végrehajtani.

Régészeti könyvtár.

1. *Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum-egyletének első évi jelentése.* A választmány megbízásából szerkeszti *Dobozi István* titkár. Két könyomatú táblával és több fametszvénynyel. Budapest, Franklintársulat nyomdája. 1877, 8 r. 74 l. (Az egyleti tagok díj nélkül kapják).
2. *Heraldische Kunstblätter, nach in Kunstdruck u. s. w. ausgeführten Entwürfen* von *Martin Schongauer*, *Israel von Mecken*, *Albrecht Dürer*, *Virgil Solis*, *Jost Ammann* und anderer Deutscher und Ausländischer hervorragender Meister. Herausgegeben von *Friedrich Warnecke*. Facsimile-Druck von *Albert Frisch* in Berlin. Nagy 8 r. (27 lap, 150 czímermetszvénynyel.) Ára 28 marc.
3. *Steeger V. Le pñu belle pareti di Pompei.* Riproduzioni cromolitografiche di *E. Presuhn*. Turin, *Loescher*. 4 r. 1—2 füzet. Ára 15 frk.
4. *Fol W. Le Musée Fol. Etudes d'art et d'archéologie sur l'antiquité et la renaissance.* Choix d'intailles et de camées antiques gemmes et pates. Genf, *Georg. Fol.* 1—2 füzet. (36 táblával.) Ára 37½ frk.
5. *ASSIER A. Les arts et les artistes dans l'ancienne capitale de la Champagne 1520—1680.* Peintres-verriers, peintres-architectes tailleurs d'images, menuisiers-sculpteurs, facteurs d'orgues, fondeurs et orfèvres etc. Paris, *Anbry*. 1877. 8 r. (132 l.) Ára 1.60 mrk.
6. *La Capella del Reale Palazzo di Palermo*, disegnata e dipinta da *Andrea TERZI*, illustrata dal Professori *D. S. Cavallari*, *G. Meli* ed *J. Carini*. Palermo, *Visconti et Huaer*. — Fol.
7. *ADELINE, Jul., L. H. Brevière, dessinateur et graveur, rénovateur de la gravure sur bois en France, 1797—1869.* Notes sur la vie et les oeuvres d'un artiste normand. Rouen, *Angé. Kis* 4 r. (Képekkel).

TARTALOM: A Corvina maradványai. *Pulszky Ferencz*től. — A zsegrai templom-szentély boltozatán legújabbán fölfedezett falképek megismertetése. *Vajdovszky János*tól. — *Drugeth Fülöp* nádor lovaspecsété 1324-ből. *B. Radvanszky Bélá*tól. — Régészeti irodalom. — *Tárcza*: Érmészeti adalékok. — Erdélyi ötvösművek a XV—XVI. századból. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1877.	SZERKESZTŐSÉG:	7. SZÁM.
XI. KÖTET.	ZERGE-UTCZA 23. SZ.	JULIUS 31.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ívnyi számokban.
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

A magyarhoni őstelepekről.

Midőn e folyóirat lapjain a tőszegi őstelepet s a múlt évben ott eszközölt ásatásokat ismertetém, * ugyanakkor hazánk egyéb őstelepeiről is megemlékeztem röviden, egyes érintkezési pontokat keresvén köztük, melyekből azok rokoneredetére, összehasonlítás után pedig azok korára vonatunk következtetést.

Telepeinket a bennök talált eszközök anyagának alapján az ősrégészet három korszaka szerint, három főcsoportra, — u. m. kő-, bronz- és vaskorira oszthatjuk. E csoportok nincsenek élesen különválasztva egymástól, csak az általános szerszámanyagban és a helyrajzi fekvésben térnek el. A legrégiebbek a neolith vagy csiszoltkőkorbba tartoznak, milyenek a szihalmi, tőszegi, magyarádi, szelevényi, csépai stb. telepek, melyek mindnyájan messzeterjedő síkságon fekszenek, hol lakóik az egyszerű földhányások mögött valószínűleg igen sokáig békés nyugalomban éltek és üzték rendes életmódjukat, mely hátrahagyott konyhahulladékaikból ítélve

* Tőszegi ásatások. 1876. évf. IX. sz. és «A tőszegi őstelepe», 1877. évf. III. sz.

vadászatból, halászatból, földművelésből és állattenyésztésből állt. Eszközeiket kőből, csontból és agancsból készítették, fazekas-iparuk igen fejlődött volt s a különböző vidékek lakói, — a kézműveiken észlelhető hasonlatosságból következtetve, — egymással kereskedelmi vagy talán ipari összeköttetésben is éltek.

Tudjuk, hogy e telepek hosszú idők folytán lassan egymásra rakódott rétegekből álló halmokat képeznek, mely rétegek között a legalsók mindig a legrégiebbek és mennél feljebb jövünk, annál későbbiek, míg a legfelsők a legujabak. Az említett kőkorinak tartott telepek legalsó, — tehát legrégibb rétegeiben még eddig semmi fémnyomra nem akadtak, mi bizonyítja, hogy a legelső lakók nehezen is ismerték azt. Ha e következtetést tovább fűzni akarnánk, azt állíthatnánk, hogy a fém használata mindvégig ismeretlen maradt az egykori lakók előtt, mert e telepek legtöbbszörében a kőtárgyak nagyszáma mellett egyáltalában semmi fémmaradványt nem találtak, a mi azonban elhamarkodott ítélet volna, ha tekintetbe vesszük, hogy e telepek nagy többségének rendszeres átkutatása még csak ezután fog megtörténni. Annyit két előző példából indulva a priori valószínűnek mondhatunk, hogy ha idővel találnak is egyes fémmaradványokat e kőkori telepekben, azt mindig a legfelsőbb rétegekben fogják találni, mint Szihalomban és Tószegen, hol egyes apró, mondhatni jelentéktelen bronztöredékekre közvetlen a televénnyel alatti legfelsőbb rétegben akadtak, a mi azt mutatja, hogy a nevezett fémmel csak kevéssel a telepek végleges elnéptelenedése előtt ismerkedtek meg azok lakói.

A kőkor után következő bronzkori telepekben több lényeges változást észlelhetünk. Legfontosabbak az általános szerszámanyag csere, mely abban áll, hogy a merevsége és törékenysége miatt alkalmatlan követ a könnyebben idomítható bronz szorította ki a használatból, s a helyrajzi fekvés változása. Kőkori telepeink ugyanis kivétel nélkül mind a síkságon vannak, a bronzkoriak már mindig hegyes-

völgyes vidékeken, többnyire valamely könnyebben megvédhető domb oldalában terülnek el.

Ezen kő- és bronzkorira való felosztás ellen könnyen felmerülhet azon ellenvetés, hogy az egyes telepek maradványai közt észlelhető fémszegénység vagy gazdagság a környék ércszegénységétől vagy gazdagságától függött; azaz ez volna oka annak, hogy a bronz nem fordul elő az ércszegény síkság telepeiben s olyan nagy mennyiségben találhatók az ércdús hegyes vidékeikében. Ezen ellenvetés mellett látszik szólni még azon körülmény is, hogy összes kő- és bronzkorinak tartott telepeink cserépedényeiben egyformán feltalálhatjuk az egyes alaptípusokat, agyagtárgyaik kidolgozásában ugyanazon technikát, diszítványeikben majdnem teljes egyformaságot, a gyaníthatólag vallási eredetű tárgyaikban, milyenek az apró agyagállatocskák, tökéletes azonosságot találunk, sőt konyhahulladékaik is egyforma életmódról tanuszkodnak: szóval mindezen egyező vonások könnyen azon feltevésre vezethetnek, hogy összes kő- és bronzkorinak állított telepeinket ugyanazon időben, egy s ugyanazon néptörzs lakta volna. De e feltevés megdől, ha tekintetbe vesszük, hogy kőkori telepeink, kőeszközeinek anyaga: az obszidian, a serpentin, a diorit, a kalczit stb. mindenhol egyformán előfordul, s az egykori lakóknak ezt okvetlenül kereskedés útján kellett szerezniök, miután e kőzetek a felsorolt kőkori telepek közelében sehol sem találhatók. Az obszidiánt valószínűleg a Hegyaljáról, a serpentin Pétervárad környékéről, a dioritot a Bánátból, a kalczitot pedig az éjszakra fekvő heglánczok valamelyikéből szereztek. Ilyen kiterjedt kereskedelem mellett fel nem tehető, hogy egy olyan nagy fontosságú tény, milyen a bronzismeret, hosszabb ideig egy-egy hely kizárólagos tulajdona maradhatott volna, annyival kevésbé, mert mint tudjuk, az egyes telepek lakói közelebbről is érintkeztek egymással.

Ha tehát elfogadjuk, hogy a bronztárgyakat tartalmazó telepek csakugyan későbbiek a kőtárgyakat tartalmazóknál,

akkor ismét azon kérdés merül fel, mi lehetett e kőkori telepek elnéptelenedésének s ugyanakkor a bronzkoriak keletkezésének indoka?

Midőn a hatvanas években a tavak színe felett épült czölöpépítmények kutatása mondhatni divattá vált, a kő- és bronzkori lakhelyek között oly éles különbséget találtak mindenhol, hogy e két korból eredő tárgyak csak igen ritka kivételkép találtattak együtt; ezenkívül az építésmódra is eltértek egymástól, mert a bronzkoriak mindig mélyebben feküdtek a parttól a kőkoriaknál, czölöpjeik pedig Desor szerint annyira különböztek, hogy pusztán azokból meg lehetne határozni az egyes építmények korát. Szóval itt tagadhatatlanul két, különálló, élesen határolt korszakot látunk, melyek eredetét Troyon a bronzismeret behozatalával kapcsolta össze olyformán, hogy azt egy ellenséges invasio hozta volna be, mely a kőkori telepeket elpusztította, lakóikat kiirtotta s azután egy új civilisációnak — a bronzkulturának adott lételt. *

Östelepeinkre e magyarázat nem alkalmazható, mert itt nem találunk oly éles különbséget, minőt észleltek a tavi lakásoknál; sőt a szerszámanyagcserén s a helyrajzi fekvésen kívül egyéb tulajdonságaikban annyira egyeznek egymással, miszerint azt kell hinnünk, hogy bronzkori telepeink lakosai nem lehettek ellenséges invasio által bejutott idegenek, hanem a kőkori telepek kiköltözött lakosai valának, kik új lakhelyeiken tovább üzték eddigi életmódjukat.

Véleményem szerint azon kérdést, hogy mi lehetett a kőkori telepek elhagyásának, egyidejűleg a bronzkoriak keletkezésének indoka, úgy magyarázhatjuk ki legjobban, ha felvesszük, hogy a sík földön elterülő kőkori telepek lakói, a midőn a bronz ismeretét behozó népek legelőször tűntek fel: (megjegyzendő, hogy a bronzismeret belföldi eredetének vitatása napjainkban meghaladott álláspont) — részint azonnal ott hagyták egyszerű földhányással körített kellő védelmet nem nyújtó lakhelyeiket s a bátorságosabb

* Sur les habitations lacustres.

hegyes-völgyes vidékekre vonultak vissza, hol azután átvették ők is a bronz ismeretét; — részint megmaradtak még egyideig ősi fészkeikben, még itt megismerkedtek a fémek használatával és csak akkor költöztek ki, midőn oly fordulat állt be a viszonyokban, mely talán veszélylyel fenyegette őket. Könnyen kimagyarázható már most, hogy miért találunk egyes határozottan kőkori telepekben apróbb bronztöredékeket és hogyan kerültek viszont a bronzkoriakba az itt-ott előforduló kő-, csont- és agancsszerszámok.

Tapasztalhatjuk, hogy e védelmi szempont az idő haladtával mind-mind jobban az előtérbe lép, ugyannyira, hogy a későbbi vaskorban már oly irányadóvá lesz, melynek mindent alárendeltek. Magas, meredek dombok tetején vagy egyes kopár fensíkokon terülnek el ezek többnyire, hatalmas földsánczokkal és árkokkal körítve, miket a nemzeti büszkeség még napjainkban is jóhiszeműleg hun-avar maradványoknak szeret tekinteni. Közelükben többnyire temetkezési halmok emelkednek, bensejökben körakással borított fakamrával, hova az elégetett holttesteket helyezték, nehány kezdetleges kivitelű vastárgyat mellékelvén hozzá. Kiterjedésük rendesen sokkal nagyobb a kő- és bronzkori telepekenél. Velök megszűnik azután az őskor hazánkban s a római sasok feltűntével megkezdődik a szorosabb értelemben vett történelmi korszak.

Időszámításilag őstelepeink régiségét csak gyanítani sem tudjuk, miután az úgynevezett őskorszakok tartamát sem tudjuk megmondani. Valószínű, hogy a sánczok között czölöpökre épített lakások, milyenek a mi kő- és bronzkori telepeink, egyes félreeső helyeken igen sokáig, néhol egész a római uralomig fenmaradtak. Ilyent látunk a Trajánoszlop egyik reliefjében, mely egy dák telepet ábrázol. Az egész egy falakkal és árokkal körülvett kerek erődöt mutat, benne egy kerek s egy szegletes czölöpökre épített házzal. Az erőd falain kívül ismét több ház van, köztük egy czölöpökre épített, melyet egy római katona épen felgyújtani készül.*

* Froehner. La colonne Trajanae. Fabretti. Columna Traiana.

Ez lenne az egyedüli számbavehető történeti adat, melyet őstelepeinkről tudunk. A régiebbekről még monda sem maradt fenn, talán az egy szihalmi kivéve, melyet a honalapító Árpáddal hoznak összeköttetésbe. Nem tudjuk Béla király névtelen jegyzője a nép ajkáról vette-e át azon mondat, vagy utólagosan ő tőle vette-e át a nép, melyet XXXII. fejezetében elbeszél, hogy a szihalmi dombon Árpád sátrakat üttetett volna fel.* Ezen elbeszélés azután egyik kitünő tudósunkat arra bírta, hogy a szihalmi őstelepet őseink állandó táborhelyének vitatta, sőt a halom körül talált vastárgyak által félrevezettetve, a kö-, csont s agancstárgyakat is vaskoriaknak hitte. Nem oszthatjuk tehát a tudós szerző azon állítását, hogy «a mi előttünk áll, nyilván eléggé *késő kőkori* és *vaskori* jelleggel bír arra nézve, hogy azt őseink egyik történelmileg ismert legrégebb megtelepülési helyén találva, magyar pogánykori maradványoknak vélelmenyezhezzük»,** — miután azon *késő kőkori* és *kora vaskori* tárgyak eredete között egy igen hosszú időszak — a bronzkor fekszik, mely hazánkban épen itt a Mátra vidékén érte el kifejlődésének tetőpontját. Egyébiránt őstelepeinket általánosan elődeink lakhelyének tartották még a mult évtizedben is. Egyik tudósunk, sokáig egyedüli specialistánk e téren, az égett földrétegeket áldozó helyeknek hitte. «A szarvas és lócsontok — írja a gombai telepről — arra mutatnak, hogy itt az ős hajdankorban szarvasokat és lovakat áldoztak: az áldozóhely környékén előforduló edények pedig mindmegannyi oklevelek arra nézve, hogy az akkori őslakosok áldomást is ittak. Mind ezek akarva nem akarva azon

* Hinc vero dux Arpad et sui egressi, venerunt usque ad fluvium Egur, et ibi paratis tuguriis plures dies permanserunt et montem illum, super quem foliata fecerunt, nominaverunt Zenuholmu et castra eorum fuerunt a fluvio Ystoros usque ad castrum Porozlou». E leírás is csak telepünk régisége mellett bizonyít. Árpád hadai, ha csakugyan igaz, már a meglevő halmon vertek sátrat, azon halmon, mely az egykori lakók konyhahulladékaiból keletkezett; tehát a halomban talált tárgyak nem a magyarok, hanem a telepős lakói által hagyattak hátra.

** Századok. 1870. évf.

kegyeletnél fogva, melylyel eldődeink iránt viseltetünk, azoknak szokásaira emlékeztetnek».* Egy harmadik ugyanakkor így írt: «Azt tartom, hogy a nógrádmegyei. Hárs- vagy Aranyhegy s egyebükt lelt régiségek mind avar-maradványok, melyeket ott rejtettek el, midőn Pipinus, Nagy Károly fia a Dunaparton fekvő györoket széthányatta».**

Az ilyen nézeteknek ma már természetesen lejárt az ideje. A nemzeties felfogás csillogó hypothesisen az empirismus utján haladó tudomány tényei egyenkint rombolják le. Így járt a mi nemzeti iskolánk is, melyet a boldogult Horváth István alapított. Megtette kötelességét, midőn a költészettel káröltve a már-már kihalni készülő nemzetiségi érzést felkölté azáltal, hogy az összes hazai régészeti maradványokat az egykori nemzeti nagyság emlékéül tüntette fel az elsatnyult kor előtt. Ők nem figyeltek arra, hogy e maradványok épen úgy származhattak azon népek bármelyikétől, kiknek költözéseiben hazánk a legrégibb időtől a népvándorlás befejeztéig találkozó helye volt, — mint őseinktől, kik e nagy népáradatnak utolsó hulláma voltak. Ezért csupán összegyűjtött adataikat használhatjuk fel, de a belőlük vont következtetések ma már csak a régészet történelmével foglalkozókat érdekelhetik.

Én is ezeu utóbbi szempontból emlitém fel, a főntebbi adatokat.

A külföldi irodalmakban a múlt évi őstörténelmi kongressus óta több ismertetés jelent meg a tószegi őstelepről, miket azon szűkebb körü társaság tagjai bocsátottak ki, mely a kongressus alatt kirándult a nevezett helyre. Mestorff J. k. a. a kongressusról kiadott füzetében. (*Der internationale Anthropologen- und Archaeologen-Congress in Budapest*) hosszasan tárgyalja a kérdést, de tisztán csak a lelhely s az ott eszközölt ásatások ismertetésére szorítkozik. Virchow úr már érdekes összehasonlításokat is tett a berlini anthropolo-

* Archeologiai közlemények. II. k. 112. l.

** Béla király névtelen jegyzőjének idejekora stb. 17. l.

giai társulat gyűlésén tartott előadásában a mult évi novemberben. (*Terramare an der Theiss und über ungarische Alterthümer überhaupt.*) Igy a bütökkel diszített cserépedényekről mondja, hogy igen hasonlítanak a lausitzinak nevezett német typushoz; maguk a telepek pedig hasonlítanak a *Burgwallok* némely fajához, de míg ott az eredeti talaj mesterségesen van feltöltve a víz partján, addig ez nálunk mindig vízhatlan agyag vagy lösz. A kormeghatározás tekintetében beismeri, hogy a tószegi telep tárgyai csiszolt kőkori jelleggel bírnak és az ott talált jelentéktelen bronztöredékek korántsem elegendők arra, hogy miattuk bronzkorinak mondhassuk a telepet; mindazonáltal a tószegi telep s a pilini temető agyagtárgyai közti hasonlóságból indulva csak annyit mond, hogy a nevezett két hely egyidős és valószínűleg a szláv település előtti korból valók (?) sőt lehet, hogy az etruszk kereskedelmet is megelőzik (időszámításunk előtti VI—III. század) mint az olasz terramarek, melyekkel tökéletesen megegyeznek.

Fontosabb e két közlésnél Pigorini úré, mely *Terremare Ungheresi* cím alatt a *Bulletino di Paleontologia Italiana* mult évi 15—16-ik számaiban jelent meg. Ő volt ugyanis az első, ki a magyarhoni őstelepek s a felső-olaszországi terramarek hasonlóságát felismerte. E hasonlóság a fekvésben, a szerkezetben s agyagművekben tűnik elő leginkább. Az elsőről úgy nyilatkozik, hogy a tószegi őstelep s némely terramare, mint a cassaroldói teljesen megegyeznek. Nevezetesen a magyar őstelepek ép úgy, mint az olasz terramarek vízparton vannak, sánczokkal körülvett teret képeznek, melyen lassan képződött — állatesontokat, kagylóhéjakat s emberi kézműveket tartalmazó hamu, égett föld és agyagrétegek terülnek el, melyeket helyenkint függélyes irányban álló czölöpök törnek át. A korra nézve az egyes rétegek közt talált kézművek alapján tudjuk, hogy vagy a kő-, vagy a bronzkorszakba tartoztak, a mely korok nálunk a római, Olaszországban pedig valószínűleg a római uralmat megelőző etruszk kultúra fejlődését előzték meg. Hazai őstelepeink

közül Pigorini úr tüzetesebben csak a tószegit vizsgálta meg, melyet ő az újabb eredetű, bronzkorba tartozó terramarekkal tart egyidősnek. Ezen állítása az agyagtárgyak hasonlóságán alapul. Ha ő csupán a rokoneredetet akarta volna konstatálni, nem választhatott volna jobb eljárási módot ennél, mert két ilyen távolfekvő hely rokonságának kitüntetésére legbiztosabb mód a nagy változatosságot mutató agyagtárgyak összehasonlítása, de a kor meghatározására, mint ő tevé — nem kapunk megbízható alapot, mert sem tudományunk nem jutott még annyira, hogy az egyes korszakok cseréptárgyait egymástól határozottan külön tudná választani; értem a csiszolt kő- és bronzkort, mert hogy többet ne említsek: őstelepeink közül a kőkori magyarádi, szelevényi, tószegi és szihalmi, meg a bronzkori pilini, gombai és felső-dobszai cseréptárgyak közt hiában keresünk akkora különbséget, hogy annak alapján megkülönböztetni lehetne az egyik korba tartozókat a másiktól. Másrészt régen elismert tény az, hogy mi sem volt ingadozóbb, mint a fazekas-ipar fejlődése az őskorban. Azon hossz-
szas nyugalom, melyet ez őstelepek lakói élveztek, mit a konyhahulladékok lassú képződésű nagy tömege mutat, szükségkép maga után vonta az említett ipar fejlődését, evvel ellenkezőleg a későbbi zivataros korszak, mely e lak-
helyeket elpusztítá, kétségkívül hanyatlással kellett hogy járjon. És valóban a mi őstelepeink kezdetleges kő-s bronzszerszámai mellett első tekintetre feltűnnek azon sokszor papírvékony, kívül-belül fényesre csiszolt falazatu edénykéik, melyek a későbbi vaskor graphitos stb. fajú edényeit magasan túlszárnyalják.

Pigorini úr említett czikkében leírja még részletesen a tószegi telepet, e hasonlósági kérdéssel azonban nem foglalkozik tovább. Vajha hazánkfiak közül azok, kiknek e tárgy körül mélyebb belátásuk és szélesebb körű tapasztalásuk van, a kérdés fontosságához méltóan tudományunk érdekében azt mihamarább közzétenni szíveskednének.

Csetneki Jelenik Elek.

Persephone elragadása.

Véssett kő a Pulszky-gyűjteményből.

A gemma, melynek rajzát közöljük, egy homorúan vésett *almandin*, (granát keleti lelhelyekről) aranyozott ezüstbe pecsétnyomó alakjában foglalva. A foglalás hátlapjára Amhar fölirat van vésve. Állítólag Jaffa és Jerusalemben találták, jelenleg pedig a Pulszky-gyűjteményben van.

A kő maga domború, 0·016 *m*/ széles, 0·022 *m*/ hosszú; alsó s felső szélén megrepedt. A vésés durva római munka, s körülbelül a III-ik században Kr. u. készülhetett.

Az ábrázolt jelenet: Hades, a mint Persephonet elragadja. A kő felső részén — mi a középtért képezi — látjuk

Hadest négyes fogaton, feje fölött, melyet visszafordít, Chlamys-a ívedzik; baljában uralkodói botja — skeptron —, jobbával Persephonet fogja át, ki a kocsiból kihajlik s kezeit társnői felé nyújtja. A fogatot egy szárnyas női alak hajtja. A lovak mellett az előtérben — a kő alján — Hermes szaladva kíséri a kocsit, fején petasos, jobbában az őt jellemző kerykeion.

A kocsi mögött, ennél valamivel alacsonyabb szinten, két alakot látunk. A kő szélén Persephone társainak egyike rémülve menekszik a tett színhelyéről; kezeivel lobogó ruháját és fátyolát fogja össze, e közben fejét visszafordítja, hogy egy utolsó pillantást vessen elragadott urnőjére. Közvetlen a kocsi mögött Pallas Athene sisakosan, lándsával kezében fenyegeti Hadest, baljával paizsa felső karimáját fogja meg, melynek alsó része a földet éri.

A lovak mellett, élénk mozdulattal egy nő az ostoros zabláját kapja meg. Alattok egy kigyó, a föld jelképe, ágaskodik. Az előtérben egy kosár fekszik földöntve, melybe

Persephone s társai virágokat szedtek, míg az alvilági kocsi megjelenése őket ezen foglalatosságuktól el nem riasztotta.

Szintén az előtérben Pallas s a kocsi között egy vízi isten ül; balkarjára támaszkodik, jobbával köntösét fogja, mely feje fölött ívet képez, lábainál néhány vonással a víz van jelezve.

Ezen alakban Pergus tavát ismerhetjük föl talán, melynek partjain terült el a hortus Hennensis, mit a Persephone társa mögött álló fa idéz emlékezetünkbe. Ez volt a sicíliai hagyomány szerint, mely a késő korban leginkább volt elterjedve, a kövünkön ábrázolt jelenet színhelye.

Két alak elnevezése okoz, mint ez leírásunkból kitűnik, némi nehézséget, jellemző attributumok hiában. A fogatot hajtó szárnyas nő, s az, ki a lovakat megállítani igyekszik. Az előbbit első pillantásra Nikenek neveznök; ennek ellenében áll azonban, hogy Hadessel összekötve sem emlékeken, sem az irodalomban nem fordul elő. Jelenlétét avval igazolni akarni, hogy ő a győző rendes kísérője aligha szerencsés ötlet, mit Foerster¹⁾ kiemel a Persephone elragadásával díszített capitoliumi sarkophag megbeszélésénél, hol Nikét koszorút tartva találjuk. «Vajjon oly győzelemnek tartasuk-e a védetlen Persephone elrablását, melyért Nike babért nyujthat Plutonnak?.. Szép gondolat-e ez s művészhez illő?»

Ezzel szemben azonban emlékeztetnünk kell arra, hogy Nike nemcsak a győző kísérője, megjutalmazója, hanem hogy mint Zeus hírnöke is szerepel, ennek jóváhagyását is jelenti, mely a sikerrel egyértelmű, s hogy épen a Persephone-rablásnál, az istennők, Pallas és Artemis ellentállása akkor szűnik meg, Pluton vállalata akkor van biztosítva, mikor Zeus mennykövével nyilvánítja beleegyezését.²⁾

¹⁾ R. Foerster: Der Raub und die Rückkehr der Persephone. Stuttgart, 1874. 162-ik old.

²⁾ Claudian Carmen de raptu Proserpinae II. 228.

Hogy a kövéső vagy a művész, ki az előképet létrehozta, melyet az az előttünk fekvő múnél fölhasznált, Zeus akarátát a mennykő helyett Nike által fejezte ki, azon nincs mit csodálkoznunk.

Nyomósabb érv a Nike elnevezés ellen az, hogy két esetben, hol Plutonnak kocsisa van — eltekintve a gyakori esetektől, hol Erotok hajtának, hiszen ezek a római sarkophagokon minden helyzet s munkához kénytelenek alkalmazkodni — nem Niket, hanem egy Eumenidet Alek-tot¹⁾ találjuk. A Koul-Oba-i arany lemezen²⁾ a szárnyak hiánya, az etrusk hamvvedren a Museo Quarnacci-ban³⁾ (Volterra) az apró szárnyak az alak fején kizárják a Nike elnevezést.

A második még meg nem nevezett alak helyes megfejtésére a cselekvény maga adja meg a kulcsot.

A mythos azon alakzatában, melyet Euripides⁴⁾ s Claudianban maradt reánk, Pallas s Artemis Pluton iránt ellenségesen lépnek föl; ugyanezen alakját a mythosnak ábrázolja az eddig ismert Persephone-sarkophagok legnagyobb része, 51 közül 45.⁵⁾ Ezeken rendesen Pallas erőlködik, hogy Persephonet Hades karjaiból kiszakítsa, miben Aphrodite őt meg akarja gátolni, míg Artemis, ki ezt megragadja, Athene segítségére van.

Három sarkophagon, a Cavaceppi és Mattei-félén Rómában, s a Soane-Museumin Londonban Artemis nem Aphrodite, hanem maga Pluton ellen fordul; ezeken is Pallas mögött foglal helyet s nyilat vesz ki tegzéből, lövésre készen. A Giustiniani domborművön pedig ruházata, a kurta chiton, íjja s tegze által félreismerhetetlenül jellegezve, a fogatot igyekszik megállítani; a lovak zabláját ragadja meg, miközben a viaskodó Pallasra visszatekint.

¹⁾ Lásd Foerster Raub d. Pers. 119-ik oldal.

²⁾ Antiquités du Bosp. Cim. T. VI. 3.

³⁾ Gori Mus. etrusco III-ik köt. 3-ik diss. T. 3.

⁴⁾ Cur. Helena 1301—1368 sor.

⁵⁾ Foerster Raub. d. Pers. 137 old.

Ezen példa nyomán kövünkön a kérdéses alakot szintén Artemisnek nevezhetjük el, bár a kis méretek s a durva munka következtében jellemző attribútumait nem is vagyunk képesek fölismerni.

Persephone elrablása a reánk maradt emlékek közül terracotta alakokban, érmeiken s vésett köveken, ékszerek, sírkövek, hamvvedrek és sarkophagok dombordiszítvényein, falfestmény és mozaikokon, végre edényeken fordul elő.

Ezen emléksorozatok közül leginkább az érmek s vésett kövek, és a domborművek kelték föl figyelmünket, minthogy ezen emlékek mindegyik osztályban egymás közt annyi közös vonással birnak, hogy egy-egy előképet kell föltennünk, mely az egyes esetekben szükség szerint lett módosítva, hol bővítve, hol csonkítva.

Foerster idézett könyvében az elsőkön látható compositiot plastikai, az utóbbiakon előfordulót festett prototyponra igyekszik visszavinni. Azokat Praxiteles ércsoportozatára,¹⁾ melyet Plinius XXXIV-ik könyvében említ;²⁾ ezeket Nikomachos képére,³⁾ mely a Capitoliumon Minerva templomában őriztetett.⁴⁾

A vésett köveken — csak négyet ismer Foerster — s érmeiken előforduló ábrázolást lényegében így írja le:⁵⁾ Pluton ívedző Chlamyssal négyesfogatú kocsiján áll, karjaiban a hasztalan vonakodó Persephonevel; hátratekint nyilván valami üldözőre, ki Hyrkania érmein elő is fordul: Pallas fölemelt lándzsával siet a kocsi után. Ritkán találjuk a következő apró, térkitöltésére szolgáló bővítéseket s mellékalakokat; a lovak alatt felfordult kosár, ágaskodó kigyó, a lovak felett Eros fáklyával, előttök Hermes. Egy gemmán Lord Belvederenél — Foerster 4-ik szám 116-ik old. — még Persephone szolgálai láthatók.

¹⁾ Foerster. Raub d. Pers. 110-ik old.

²⁾ Overbeck Schriftquellen. 1199.

³⁾ Foerster. R. d. P. 221—222-ik old.

⁴⁾ Overb. S. Q. 1771.

⁵⁾ Foerster. R. d. P. 110-ik old.

A domborművek prototyponául a következő ábrázolást ismeri föl Foerster: ¹⁾ Pluton a hennai ligetben, a Pergus partján meglepi Persephonet, ki társaival virágot szed, s kocsijára emeli; Pallas s Artemis ellentállanak míg Aphrodité akadályozza őket, végre Zeus akaratát nyilvánítja, mennyköve által a rablót vejének elismeri. Pluton zsákmányával tovarobog négyesfogatán, melyet Eros s Hermes vezetnek a Pergus mellett, Enkelados fölött el, az alvilágba.

Kövünk nem vezethető vissza kizárólag sem az egyik, sem a másik előképre. Pluton Persephonevel s Pallas, a kövön s a Hyrkaniai érmeken ízről izre megegyeznek; másrészt Artemis s Pergus csakis a domborműveken ábrázolva.

Igy dilemma áll elénk. Oly megfontolást, annyi önállóságot tulajdonítsunk-e a mesterembernek, mert több nem volt ki a követ véste, hogy a két előképből egyes vonásokat kiválogatott, s ezeket összeolvasztotta, mikor akár az egyik, akár a másik utánzásával célját, a fölületet e jelenettel betölteni, elérhette? Vagy beismerjük-e, hogy Foerster következtetései bár az emlékek szorgos gyűjtésén s összehasonlításán alapulnak, s nagy éleselműséggel vitte őket keresztül, mégis csak hypothesisek, melyeket az anyag szaporodása megdönthet, s azon tanulságot vonjuk-e ebből, hogy alig vagyunk azon helyzetben, hogy késő korban keletkezett, az iparművészet körébe tartozó emlékekből a nagy mesterek híres műveit reconstituálhassuk.

Pulszky Károly.

A Divék-nemzetség czímere.

Az Árpád-házi királyok alatt és a XIV-ik század első felében fénykort élő nemzetségeket (genus) bátran nevezhetjük ál-nemzetségeknak; mert míg a gyökeres, a valódi

¹⁾ Foerster. R. d. P. 220-ik old.

nemzetségek törzsszerkezeten alapúlnak, addig az említet-tem későbbi korban a nemzetiség-név csakis a közös őstől való leszármazás és a birtokjogközösség jelzésére használtatik.

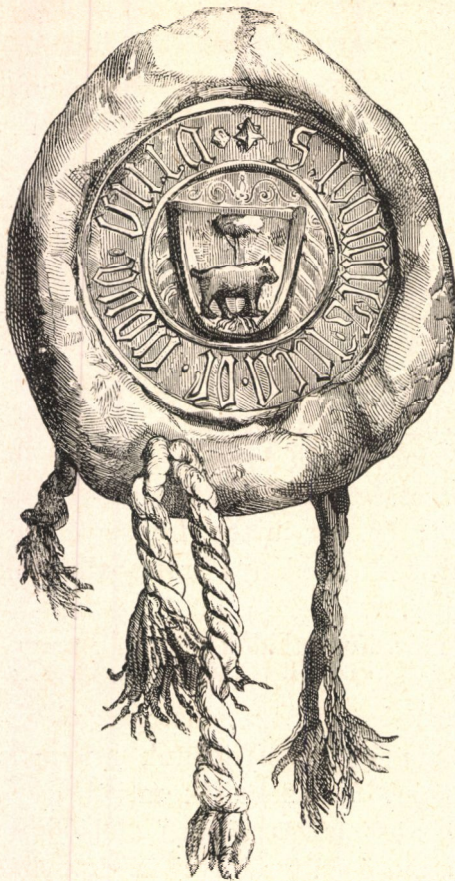
Tény ugyan, hogy sok gyökeres nemzetség valamennyi vagy néhány tagja a régi névvel a későbbi századokban is élt, de nem annyira a törzsrokonsági kapocs, mint inkább a köztük létező jogközösség feltüntetése kedvéért. Midőn pedig a címerek hazánkban is szokásba jönnek, a közös nemzetségnevet használók közös címeret is vesznek föl; a nemzetségnév használata megszűnván, a leszármazó családok közös eredetére csakis az egyenlő címerek mutatnak. Ily közös címerük van a Divék-nemzetségből leszármazó családoknak, pl. o. Besznák-, Bossányi-, Divéky-, Jókúthy-, Majthényi-, Rudnay-, Ujfalussy- és Zsámbokréthyaknak. A Divék-nemzetség történetét a XIII-ik század közepéig vihetjük föl; és bár újabb írók gyökeres nemzetségnek állítják, mi adatok hiánya miatt állításuk bebizonyíthatlanságát valljuk.

A XIII-ik században már oly családok mondják magukat «de genere Divek» származóknak, melyek rokonságát csakis e közös név és az okmányilag igazolható birtokjogközösség bizonyítja, genealogiai bizonyítékunk nincs; a XIV-ik század folyamán mint új bizonyíték merül föl a címer ugyanazonossága; az összes leszármazó családok a XIV-ik századtól maig két mezőben terebélyes fa alatt álló medvét (heraldice balfelé néz) használnak címerül, persze a díszítményeket illetőleg több-kevesebb változattal; de erről más alkalommal, most csakis magát az alapecímeret volt szándékom bemutatni.

Rajzunk a Rudnay cs. levéltárban levő egyik 1424-iki hártya okmány (levéltári jegy. III. 38) pecsétjéről van véve. Az okmányt ugyanaz adja a sebedras-i (Valaszka-Bela) telepítvényeseknek, ki a pecsét köriratában is előfordul, mely a következő:

* S. ioannis . ioka-de . nova . villa. *

E János, mint a körirat is tanúsítja, az ujfalussi ágból való; atyja Bálint «dictus Yoka de Ujfalu» nagyatyja pedig comes Jóká de Divek; e Jókáról iratott úgy Bálint mint Jánosunk «dictus Joka»-nak. Jánosunk utódai a Zsámbokréthyak, testvére Andrástól pedig az Ujfalussy és Rudnay családok származnak le.

Zöld viaszba nyomott pecsétünk, mint a rajzból is látható, igen szép metszetű; a legszabályosabb szívalakú paisban a gyökereivel is előtüntetett fa koronája alatt látható a nem legtermészetesebb állású medve; a paist pecsétünkön már alig kivehető lombfüzér környezi; a körirat igen szabályos goth betűkből van összeállítva. A pecsét az okmányról zöld selyemzsinóron függ; átmérője 2

cm., természetes nagyságban adjuk rajzunkban.

Rudnay Béla.

Régészeti irodalom.

A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése. (28 ábrával). MDCCCLXXVII. Szerkeszti *Lipp Vilmos*, prem. kanonok, főgymn. ny. r. tanár, egyl. titkár. V. évfolyam. Szombathely 8 r. 104. l.

Mindig különös örömmel fogunk tollat, ha egyik vagy másik vidéki régészeti egylet működését van szerencsénk

pár sorban bemutatni. Örömünk főoka abban rejlik hogy talán méltányló soraink hatványozott buzdító hatást eredményeznek az érdekeltek körében, mely fokozott tetterőre és nagyobb sikerű czélzatok kitűzése — és elérésére szokta kelteni a különben nem a serénység táborába tartozókat is. Egy szóval örülünk, ha csekélységünk is befolyhatnék egyleteink, hogy ne mondjuk bizonyos fokú apathiájának megszüntetésére, mert még mindig van okunk panaszkodni afölött, miszerént egyes lelkeseken kívül a tehetségesek nagy száma még egyre csak a néző közönség contemplativ szerepét játssza az egyletek történetében!

Ez a nagy baja van a *vasmegyei régészeti egyletnek* is, melyen a buzgó titkár még eddig nem volt képes segíteni, pedig aki Lipp urat ismeri, be kell vallania, hogy a körültekintő tevékenység, egyik kiváló vonása! Ugyanerről győződhetik meg az is, ki a vasmegyei egylet évi jelentéseit olvassa, akár például a mult évről szólót, melyet ime röviden itt méltatni szándékunk.

A csinos kiállítású füzetke egyetlen, 17 oldalra terjedő életrajzi vázlatot kivéve, mely *Bubics Ede* tollából ered, teljesen Lipp Vilmos műve. Az első értekezés: «A római szobrászat emlékei Vasmegyében» 40 oldalra terjed, melyben szerző némileg uttörő téren mozog, amennyiben csoportosan még egyetlen régészeti társulat sem iparkodott a működési köre gyanánt választott földrész szobrászati leleteit darabonkint méltatni. Szerény nézetünk szerint ez nem is szükséges. Pannonia területén — jól tudjuk — nemcsak hogy nem jönnek elő *világra szóló* példányok, hanem még a *meglehetős közepszerűségig emelkedők* sem.

Jöjjön és nézze valaki a m. n. muzeum példányait akár kő- akár fémbe, s igazat fog adni szavainknak, pedig nálunk ugyancsak az ország minden részeiből képviseli néhány darab a római szobrászat — hanyatlását. Az oly apróságok, minőket a vasmegyei régészeti egylet felmutatni képes, alig érdemelnének valami komoly beható tanulmányt, hogy értők fölkutassa a velők foglalkozó a szakművek egész

seregét: tökéletesen elég oly elme-futtatás-féle, minőt e füzetben Lipp ád, mely jóllehet nem elégíti ki a szakférfiu mélyen kutató tudvágyát s nem szolgáltat kifejtett tudományos adalékokat műtörténetünkhöz, de élvezhető kellemes olvasmányul szolgál. A csinos, tiszta rajzok igen segítik az olvasót helyes fölfogásában.

A «*Baumkircher András*» című életrajzi vázlat érdekes vonásokat állít egybe a középkor nagy képéből, s üdvözljük szerzőjét, *Bubics Ede* urat, ki — amint látszik — nagy könnyedséggel veti a vászonra ecsetvonásait, melyekből ezuttal oly kedves megható képet teremtett. Bárha sűrűn találkoznánk e téren nevével ugyis oly sok érdekes mozzanat rejlik még a feledés fátyla alatt, hazai történetünk még annyi kívánni valót tüntet föl! Egyet azonban meg kell jegyeznünk, hogy a hős tulajdonképi neve «*Pemkircher*» mint ez a dr. Rómer Flóris Ferencz úrnál levő pecsétnyomójának feliratából kitűnik.

Az utána következő czikkek aprók s mind *Lipp Vilmos* tollából kerültek ki; u. m. Ó-római életképek. IV. A temetkezések; föliratos edények a vasmegyei régiségtárban; adalék a Romy-serleg történetéhez; egy német nyereg a XIV. századból; a vasmegyei régiségtár fémerei.

Mindezen becses adalékok közt legérdesebb a Romy-serlegre vonatkozó, nevezetesen *Telekessy István* győri püspök helyettes (+ 1715. mint egri püspök) és nagyprépost egy 1694. évden, május 1-ről Kőszegről keltezett eredeti magyar levele, melyből a serlegre vonatkozó sorokat ide iktatjuk: «Ami a kupát illeti én láttom, úgy tetszik az osztálykor száz tallirra böcsültették is fen hatták, minthogy a *Fiágot* illeti hogy im *Lajos király* adománya s a czímerök is az kinek *hosszú volna az historiája*, ha kegyelmed kezéhez veszi én javallom, mivel másképenis el adgyák, vagy taland már el is atták, mivel régen hallottam, hogy Zsidokat emlegettek, hogy azok által megcsináltatták, mivel ugy hiszik, hogy vagyon valami keves fogyatkozás benne; *P. Hoffmann* valoszáat örömet venném, de taland nincsen kedve, hogy azt

keziből kibocsássa, a keszthelyi malom meg annál is hasznosabb volna, ha kiválthatuánk, s *legjobb ha mindkettőt*, Kemendet a mostani possessora nehezen bocsáttya ki keziből úgy értem, én a mivel lehetne szívesen succurálnék kegyelmeddel egyetemben, ü kegyelmednek böcsülettel való szolgálatomat ayánlván maradok Kegyelmeteknek jóakaró Attyafia — caplanya Ginzii 1 may 1694. Telekesy István m. p.

P. S. Én a Pistával a kupa felől nem szollottam ugyan, de senki jobban nem tudgya, ha még megvan e mint ő.»

A czikkek után következő hivatalos egyleti adatokat átfutván, több kíváncsággal merül föl. Igy pl. egy szóval sincsen említés az egylet gyűléseiről, holott ilyenek talán tartatnak, s azok tárgyairól?

Ami fölött méltán megbotránkozhatik a komoly irányú régész, azon apathia, mely ezen egyletben is — mint föntebb is említettük — grassál. Ha oly társulat nem fejt ki nagyobb sikert, mely hazánkban páratlanul 610 rendes taggal büszkélkedik: mit várjunk a többitől, mit azoktól, melyek talán nem is oly szerencsés földrajzi, történeti tekintetben nevezetes fekvéssel bírnak? Nézetünk szerint a vidéki egyletek egyik kiváló feladata volna *régészeti ásatásokat* eszközölni, s inkább erre, mint fényes kiadványokra fordítani a befolyt szép mennyiségű tagdíjjakat. Nem kevésbbé kívánatos a szakkönyvek beszerzése, hogy a központtól s a szükséges segédeszközöktől elzárt tisztviselőinek és tagjainak módot nyújtson a szakismeretek megszerzésére. Sajnálattal kell megemlítenünk, hogy a vas-megyei egylet «Kiadási» rovatában nem találunk könyvvásárlási tételeket. Ebből könnyen az egylet kevésbbé komoly és alapos működésére lehetne következtetni!

Ellenpéldául fölhozzuk a *tisza-zúgi* archaeologiai magántársulatot, mely mindössze 8, mondj nyolcz tagból áll s legfőbb tevékenységét ásatásaiban fejt ki; bír muzeummal és szakkönyvtárral; könyomatú kiadványa bár nem

fényes ugyan, de a legpontosabb és alaposan szakszerű működés képét tárja elénk, úgy hogy habozás nélkül be kell vallanunk, miszerént ezen parányi erővel rendelkező társulat-ásatásai hazánkban az első rendszeres ásatások! (? Szerk.) Mit nem művelhetne szemben a 610 tagból álló vasmegyei egylet! Ha tagjainak csak 5 százaléka hasonlítana a tiszazúgi «nemzet napszámosaihoz», nem kellene a titkárnak magának állítani ki az évi jelentés egész kötetét.

Jelen ismertetésünket azon óhajjal zárjuk be, vajha a jövő évi jelentés többet mondana az egylet beléletéről és kültevékenységéről, nevezetesen a vidéken végzett ásatásokról, melyektől Vasmegyében oly sok szépet várhatni. Addig is több életet, tevékenységet a vas-megyei egyletnek!

Dr. Czobor Béla.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalékok. *Egy régi magyar érmész.* Ezelőtt néhány évvel a «Századok»-ban közöltem volt Draskovich Miklósnak két, Draskovich Gáspárhoz (Zrinyi Miklós bán ipjához), szóló, 1645-ben és 1653-ban írt levelét, mely levelek, írójuk érmészí szenvedélyéről tanuskodnak. Hogy Draskovich Miklós úr a 17-ik században nem közönséges műveltséggel bir vala, s hogy az éremgyűjtést már régebben elkezdte volt, erről bizonyítékot nyújtanak naptári jegyzetei, melyek a fentemlített későbbi keletű levélnél 23 évvel korábbiak. Ezen jegyzetek szép, gyakorlott kézírásúak, szövegük felváltva magyar, latin, franczia s horvát; német feljegyzést nem találunk az egész naptárban, habár a naptár maga, mely az 1630-ik évre szól, Galgemayr Gergely, németországi plébános által német nyelven készült. Daczára annak, hogy Draskovich Miklós a római császár tanácsosa és kamarása levén, sokat időz vala a bécsi udvarnál, és több ízben megfordul vala a császár kíséretében Regensburgban és egyébütt Németországban, mégis úgy látszik, hogy a német a fentemlített nyelvek közül neki a legidegenebb volt, és maradt is; jegyzetei s levelezésének maradványai jobbra magyar nyelven írvák; ezt azért véltem itt felemlítendőnek, mert úgy hiszem, nem csekély világot vet a XVII. századbeli Magyarország műveltségi állapotára.

A jegyzetek, fájdalom, nem terjednek tovább az 1630-ik évnél, s azon évre szóló naptár fehér lapjaira lévén írva, s minden egyes tételnek kelete pontosan lévén feljegyezve, bizvást feltehetjük, hogy ugyanazon évre vonatkoznak is.

A naplójegyzetekből csak azokat véltem ide csatolandóknak, melyek részint az éremgyűjtésre, részint pedig más irányban műveltségtörténelmi beccsel bírnak, úgymint Draskovichnak utazásairól szóló jegyzeteit, továbbá egy ingóságok lajstromát stb.; mellőzván a kevésbbé érdekes, és ide nem vágó magánügyi adatokat. Ezen jegyzetek a következők:

Prima Januarii fui Viennae.

2-a Jan. acquisivi argenteum numisma Lucillae Augustae et lucratus sum aureos 86.

4-a Jan. acquisivi 30 n. argentea Neronis, Vespasiani, Severi, Caracallae, Getae et aliorum Imperatorum.

5-a Jan. aquisivi n. argenteum Othonis, Albinus et in univsum 38 valde rara et pulchra.

Ezen januáriushavi naplójegyzetek után következik egy ingóságok lajstroma minden felirat nélkül, úgymint:

Az öreg mosdó medencze. — Az kívül belől aranyos mosdó medencze. — Az rántott mosdó medencze. — Az tiszta fejr mosdó medencze. — Az kicsin mosdó medencze. — A két szép öreg pohár. — Az nagy aranyos kupa, födelestül. — Két egybe járó kupa, kívül belől aranyos. — Az csalóka öreg pohár. — Az két aranyos szép csésze. — Az 6 ezüst tányér, és egy közép tál. — Az kis aranyos rudocska. — Az én palaczkom. — Az aranyos gólya. — 32 gira rozsz ezüst, darabokba. — Summa Summarum 117 gira Augustai próba.

Februarius. 5 a Febr. acquisivi numisma argenteum summe necessarium, pulcherrimum et rarissimum, Matidiae Augustae, quo hactenus carui, et praeterea adhuc alia decem, Neronis, Titi, Domitiani, Severi etc.

24-a Febr. misit mihi Episcopus Tergestinus plusquam 20 numismata argentea, inter caetera erant duo Augusti Caesaris, et alia duo Anastasii Imp. sane exquisitissima, et unum Floriani Imp. pulcherrimum et rarum ex aere.

Martius 13-a habui copiosam messem argenteorum numismatum, inter caetera erant quatuor pulcherrima Augusti Caesaris, et plusquam 30 Consularia, optime conservata.

14-a acquisivi numisma aureum Valentiniani primi Imp.

22-a emi duo numismata aurea, Trajani et Valentiniani junioris.

Aprilis 22-a acquisivi numisma argenteum rarissimum Maximiani Augusti, item unum Crispinae Aug. et A. Vitellii, quae inventa fuerunt Sabariae in Pannonia.

Majus Prima Maji veni in comitatum Imperatoris Posonium ad diaetam.

2-a acquisivi duo numismata aurea Vespasiani et Aureliani Augustorum.

5-a lucratus fueram 128 aureos, quos item omnes perdidici.

17-a absoluta diaeta, redijimus Viennam.

21-a emi duo numismata aurea, Constantii et Placidi Valentiniani Augustorum.

Junius 5-a venimus in civitatem Wels ubi ante annos 111 Maximilianus primus Romanorum Rex mortuus est, eadem die acquisivi hic numisma aereum Antonini Pii, magnae quantitatis; mansimus in loco isto misero, cum maximo taedio, per 8 integros dies.

18-a pransi sumus in oppido Pogenbergh, ad coenam venimus Straubingam, pulcherrimum Ducis Bavariae oppidum, hic emi vili praetio numisma argenteum elegans et rarum July Caesaris.

19-a ante horam quartam vespertinam, venimus Ratisbonam.

20-a acquisivi tria numismata argentea S. Sept. Severi.

21-a vidi in monasterio S. Emeranni, preter casulam et infulam S. Wolfgangi et magnam particulam SS. crucis, codicem Evangeliorum pulcherrimum et antiquissimum quem curavit conscribi aureis litteris Carolus calvus Imp. anno Christi 870. Hac eadem die emi duo numismata argentea M. Julii Philippi Cos. et Constantii Caes. Patris Constantini magni.

Julius 1-a veni Augustam Vindelicorum.

2-a perlustravi civitatem.

3-a in monasterio s. crucis a quodam canonico regulari acquisivi argenteum numisma pulcherrimum Constantii Chlorigi Augusti, et quoddam aliud argenteum Constantinopolitani Imperatoris cum tribus capitibus parvae quantitatis valde rarum, sed necdum scio cuiusdam Imp., vidi apud quendam Patritium Augustanum Österraiher nomine quamplurima aurea, argentea et aerea numismata. Vidi apud Jesuitas cranium S. Mariae Aegyptiacae.

4-a vidi quamplurima numismata aurea, argentea et aerea, multo pulchriora quam pridie apud alium Patritium hujus loci, inter reliqua erant duo Pertinaces aurei, admirandi, Constantius Caesar cum reversu *Victor Omnium Gentium*, Nero cum matre, Claudii 6 argentea Didia Clara et Constantinus ac Jovinus Tyranni, aerea Flaccilla et mariti illius una cum multis aliis.

17-a acquisivi numisma aereum Fl. Helenae Aug. matris Constantini magni Imp.

24-a emi 5 numismata aurea Imperatorum, Domitiani, Trajani, Constantini magni, Juliani Apostatae et Honorii, item aerea decem admirabilia, magnae quantitatis C. Caligulae tria, Vitellii, Hadriani, Antinoy (igy), duo Commodi, Pupioni et Probi.

29-a acquisivi duo n. aerea pulchra, Clodii Albini et Maximini junioris Imperatorum.

Augustus 3-a, emi numisma aereum Licinii Imperatoris.

12-a misi equos Viennam, eadem die aquisivi n. argenteum Caesaris Augusti.

20-a veni Viennam, eadem die acquisivi n. aereum Gal. Valeriae Augustae Diocletiani Imp. filiae.

22-a acquisivi duo n. aurea Theodosii junioris et Placidii Valentiniani ejus generi Augustorum.

September 3-a inpransus et incoenatus circa mediam noctem veni ad S. Marcum.

9-a acquisivi tria n. argentea, Commodi, Macrini et Philippi Imperatorum.

30-a emi Varasдини n. aureum pulchrum et bene conservatum Theodosii junioris, et sex argentea, Domitiani, Nervae, Hadriani, Antonini Pii et M. Aurelii Imppp. (igy).

November 12-a acquisivi n. argenteum Titi Imp. et sex argentea Sabinae Augustae, et unum aereum elegans Philippi junioris Caesaris.

December 2-a pernoctavi in oppido Lotombergensi.

3-a veni in Belotincez, acquisivi n. argenteum Getae Caesaris.

6-a fui in Belotincez et acquisivi n. argenteum M. Antonii III viri (triumviri).

19-a acquisivi Graetii n. argentea 4, Vitellii, Sabinae, L. Aelii Caesaris et M. Aur. Antonini sat.

23-a in magno frigore et vento summo mane veni Viennam.

24-a acquisivi 4 n. aurea Alexandri Severi, Constantii Arianii et Justinii senioris Augustorum.

26-a acquisivi n. aurea Lisymachi regis 2 et Decii Imp. unum.

A naptár aranyos diszítésű bőrborítékján aranyos betűkben a következő felajánlás áll: Dem Wolgebornen Herrn Nicolaussen Dräszkhovitsch Freyherrn zu Trackhenstain (Trakostyánvára Horváthországban), Clenovnickh und Sanct Marxen & Röm. Kais. wie auch der zu Hungarn und Böhaimb Khönigl. Maj. Rath und Cammerern & Meinem gnedigen und gebietunden Herrn.

(Eredetije a gróf Draskovich család levéltárában.) Szerémi.

A m. n. muzeum kincstárából. A legujabb szerzemények közt méltán kitűnik egy gyönyörű *erdélyi zománcos* nyaköv, melynek rövid leírását szándékunk ezuttal adni. A dúsan aranyozott ezüst öv 4 mozdulatlan lemezből, öt apró részből összeállított láncztagból és egy csatot rejtő csokorból áll. Vegyük sorban az alkatrészeket. A *mozdulatlan* kissé hajlitott, dülényalakú lemezek mind egyenlő nagyságúak és egyformán díszítettek. Hossza egy ily tagnak 10·5 cm., szélessége 4 cm. Az ízléssel készült aranyozott keretben, aranyozott alapra dús ékítésű zománczos áttört virágdíszítés emelkedik, melynek közepére egy négyszögüleg csiszolt smaragd, mellette jobbról és balról zománczos nyolcz-szirmú virágkehelyben pedig egy-egy igaz gyöngy van befoglalva; hasonló gyöngy van a smaragd fölött és alatt. A lemez négy sarkát egy-egy rubin ékíti.

A *mozgatható* apró láncztagokból készült részek különböző hosszúságúak. Közülök 4 db. 9 cm. hosszú, egy pedig 11 cm.; szélességük a főnebbivel teljesen egyező. A hosszabb tag 40 db. 1 cm. — 8 millimeter átmérőjű, egyenkarú kereszteteskét ábrázoló négyszögű lemezekből van képezve, melyek lapos fejű gyűrűcskékel vannak négy sorban összefűzve. Minden egyes keresztteske közepét egy zománczozott nefelejts díszíti, kivéven a felső és alsó sorban kettőt, melyeken emelkedettebb és nagyobb fekete-fehér zománczos szirmok foglalnak helyett, közegükön egy-egy igazgyönggyel. Az így képezett láncztag közepét egy 4·1 cm. átmérőjű mozgó zománczos boglár foglalja el, mely ismét egy rubint zár magába.

A kisebb láncztagok mindegyike 30 db. kereszteteskéből áll, melyek szintén négy sorban vannak imént leirt módon összefűzve és négy igazgyönggyel és egy rubinnal ékítve.

A láncz legszebb részlete tagadhatlanul a csatot rejtő *csokor*. A 9 cm. hosszú és 8 cm. széles csokor legfelső részét egy korona képezi, melyben egy smaragd, 2 nagyobb és 3 kisebb rubin, 2 nagyobb és 3 kisebb igazgyöngy foglaltatik. Ez alatt a tulajdonképeni zománczos csokor foglal helyet, melyet 4 smaragd, 4 rubin és 4 igazgyöngy váltakozva ékit. A csokor közepén egy kisebb zománczos csokor díszlik, két rubin és ugyanannyi igazgyönggyel körülvett nagyobb fajta topázt foglalva magában. A csokrot alul a felső részen levő koronának megfelelőleg 3 smaragd, 3 rubin és 4 igazgyöngy ízléses váltakozásából képezett díszítmény zárja be. A nagyobb csokor azúr kék zománczos belésén a következő betűk olvashatók: S. D. | Z. | F. | v. S. | melyek bizonyosan egykori birtokosának nevét rejtik. Némelyek e feliratot így vélik helyesen magyarázni: «*Serenissimus Dominus Zápolya, Fürst von Siebenbürgen*», mások: «*Sigismundus de Zápolya*» stb. Azonban mindez alig mondható helyes kombinációnak, mert az ékszer a XVII. század elejéről való. Vajha minél előbb lenne valaki oly szerencsés, hogy e valóban nagybecsű ékszer birtokosát kezdőbetűiből fölfedezné!

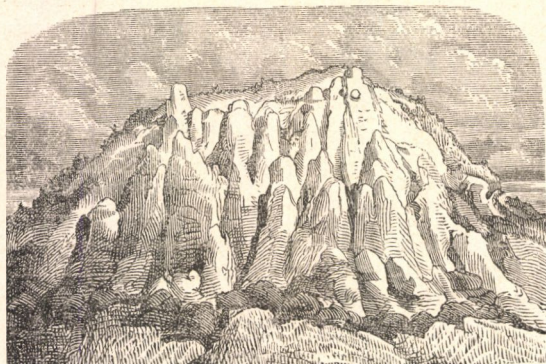
A nyaköv egész hossza, kiterjedve 1·23 méter, ebből a csatba illeszthető peczekre 5·1 esik. Van rajta összesen 35 rubin, 12 smaragd, 51 igazgyöngy és 1 topáz, melyek a gazdag és élénk színvegyületű zománczczal az ékszert ragyogóvá teszik. Az «*Egger és Társa*»-féle bécsi cézegtől vásároltatott meg a m. n. muzeum költségén.

Czobor.

A szent-endre-pomázi kőhegy. Dunai révészek s környékbeli földmívesek széltében beszélnek, hogy a Szt.-Endre és Pomáz helységek határában fekvő *Kőhegyen* vaskarikák láthatók s hogy ezek abból az időből származnak, mikor a Duna arra felé is folyt; történt pedig ez a szerbek beköltözése, tehát mintegy 200 évvel ezelőtt, mikor a gályákat oda kötötték a karikákhoz. E hihetetlen mese kíváncsivá tett s többed magammal kirándultunk a nevezett hegyre.

A Kőhegy Szt.-Endre és Pomáz között határvonalat képez, s a Dunától mintegy órányira fekszik. Szerkezete: trachyt-conglomerát, katlan alkatú, a sziklákon a vízmosás egész üregeket vájt be. A kérdéses szikla a hegy déli oldalán van, s már messziről föltűnik meredeken égneq álló ormaival. Mintha a természet is várnak alkotta volna; az egyes sziklatömbök egymásba olvadnak természetes dudoraikkal, alja rendkívül lejtős s a fölmenetel nagy fáradsággal jár. A hegy magassága megüti a 800'-at. A szikla fölött

lapályos fönsík tetőzi a hegyet. Romnak semmi nyoma. A hegyre érkezvén legelőbb is karikák után nézdelődtünk. *Kalázon* egy ember, úgy mondá, hogy 11" átmérőjű karikát gyermekkorában saját kezeivel fogott meg. Két nyilást láttunk azonban, melyekben rozsdá nyoma látszik, de ez nem biztos körülmény. Végre a sziklatömb *baloldalan* (a képen hibásan van jobbra jelezve) az első és má-

sodik sziklabástya összeszőgellésén vet-tünk észre mintegy 12 méter magas-ságban egy rozsdá-ette karikát, átmé-rője hozzávetés sze-rint lehet 8—10". Vázlat után itt adjuk rajzát.

Nem tulajdoni-tunk e körülmény-

nek semmi jelentőséget, de talán mégsem érdek nélküli dolog, ha e hegy történetére vonatkozó adatokat összeállítjuk.

A vidék történelmi szerepét tekintve, tudjuk hogy a budapest-szt.-endre-esztergomi útvonalat rendkívül fontosnak tartották már a rómaiak is, innen a sok castellum, várrom a Dúna mentén (Henszlmann, Középkori ker. műemlékek ism. 1—10 l.) Az Árpádok korában is lakott volt ez a vidék. Így *Pomáz*, melynek határában a kérdéses kőhegy fekszik, tulajdonosának, Miklós mester, *János* fiá-nak, halála után viasszaszállt a fiscusra, s IV. László 1278-ban azt minden hozzátartozandóságaival «*silvis, montibus*» nővérének a nyulakszigeti apáczaklastrom fejdelem-asszonyának adományozta. (Fejér C. D. V. II. 446.) Azonban többen erőszakosan behelyezkedtek Pomáz birtokába, míg végre *Péter Vza* fia jószántából vissza-adta a királyi adományosnak 1287-ben. (Fejér V. III. 518. l.) Megerősíti az adományt III. András is 1300-ban. (Fejér VI. II. 257.)

A *kőhegy*, régente «*Kyhug*», latinul «*promontorium Pomáziense*» ez időben is szőlővel volt beültetve (ma is egészen a szikla tövéig termesztik). Első ízben 1138-ban II. Béla adomány-levele említ IX. szőlőt a pomázi hegyen, (*Knauz Monumenta Eccl. Strig. I. 95.*), míg a budai káptalan egy 1290-iki levele szintén ottani szőlő eladá-sokról emlékezik.

A nyulak szigetek apáczák azonban nem birták békében pomázi birtokukat. Úgy látszik, hogy szöllei miatt ugyancsak kapos volt e határ. Pomázi *Cyko* János 1467-ben, a pomázi területet s a «promontorium P»-et erőszakosan elfoglalta. *Mátyás* király, *Kenyérsütő János*, mint az apáczák képviselője kérelmére két ízben is visszaadatni rendelte. (Kam. ltár. Acta Mon. Pos. Fas. 53:33, 51:39, 52:34).

E vidék a török időben is híres volt boráról. A promontoriumot ez időben a Vathay-család bírta, mely ma nap is birtokos ott. 1662-ben Wesselényi nádor a pozsonyi klarissáknak visszaadományozta a pomáz-szt.-endrei határt, de *Vathay* Pálné sz. Buday Anna más néven Bornemissza Bolgár A. ellene mondott a statutióknak. Az ügy aztán békés úton egyenlítettett, ki nevezett család s Bercesényi Erzsébet zárdafőnöknő között (Kam. ltár. A. M. P. Fas. 57:50, 51, 66:25).

A birtok s vele a szőlővel beültetett Kőhegy is a pálosokhoz került s a szerzet fölосzlatásakor kincstári javadalommá vált.

Ez a hegy története.

Mikor a terepet s az adatokat összevetettem, legelőbb is az a gondolatom támadt, hogy a legutóbb pálosok által bírt szent-endrei apátság állott e helyen, s *Rupp* nem érthető előadása majdnem megerősített benne. De a kamarai levéltár adatai (Acta paulinorum fas: 8 nro 7, fasc: 9, nro 35) s a birtok rajzok meggyőztek, hogy az Visegrád s Pilis között volt s így a Szt.-Endre helynévvel semmi mélyebb connexioban nincs.

Azonban valami specialis jelentőséggel mégis kellett bírnia e hegynek. A vidék lakossága egyhangúlag állítja, hogy az országút Visegrádra hajdanta a Kőhegy mellett vonúlt el Nagy-Lajos, illetőleg Visegrád fénykorában, ez hihető is, s némi nyomaira ma is akadunk. Mondják — a mondákat mindenütt fölhozom, nem mint érvet, hanem, mint néha utbaigazító körülményt — hogy a hegy alatt Pomázig vezető alagút van, ennek nyomára azonban nem akadunk. Ennyit mondhatok e hegyről.

Végül megemlítem, hogy *Kalázon* állítólag török s római korbeli maradványok vannak, melyeket közelebbről vizsgálunk meg.

Thallóczy Lajos.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztálya* f. évi junius havában a következő ajándékokkal gyarapodott: *Lefkovics Hermann*tól

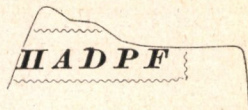
1 db. I. Lipót-féle ezüst érem; *Roth Ilonától* XII. Leo-féle pápai réz emlékérem; *Fodor Attila* kir. bányagazgatótól Urvölgyből 1686-ból érdekes bányarézpenz, melylyel a munkásokat fizették. *Benkő Ágostontól* Nyerges-Ujfaluból 4 db. római bronz, 1 db. Lipót-féle ezüstérmecske 1681-ből és 2 bronz tör, melyek egyik szokatlan typust tüntet föl; *Körtvélyessy Józseftől* 1 db. török és 1 db. osztrák rézérem; *Erdődy Sándor groftól* Washington György köztársasági elnök 1797-ben vert bronz emlékérmé, továbbá a német természetvizsgálók és orvosak XXI. nagygyűlésére 1843-ban vert bronz, I. Napoleon angol feliratú bronz. IV. William és neje Adelaide 1831-ben történt koronázása emlékére készült bronz, végül az 1861. országgyűlés és Victoria királynő 1838-ban történt beiktatására vonatkozó ezüst emlékérmek; *Bleicher Miksa* főgymn. tanulótól 1 db. Aurelianus-féle bronzérem, lelhelye Duna-Földvár; *Kovács Jánostól* 17 db. különféle rézérem; *Stagel Mártontól* Bogdányból 8 db. különféle római bronz- és ezüstérem; *Haidzsán János* főgymn. tanulótól 1 db. bajor rézérem 1530-ból; *Radetzky Sándor* állatorvostól Seregélyesről, Fejérmegyében 12 db. különféle római és újabb bronz- és ezüstérem; *Hipp Ferencz* orvostól Gajdobráról Commodus ezüstérme és egy gyöngyfüzér különféle színes apró gyöngyökből; *Dr. Henszlmann Imre* egyetemi tanártól a dr. Haynald Lajos kalocsai érsek által eszközöltetett *paláncái* (Bács-megyében) ásátások eredményeül 3 vasnyilcsúcs, 1 bronz csörgődíszítmény, 2 db magyar (I. Mária és I. Ulászló ezüst-) és egy IV. Béla-korbelti tatár rézérem; *Herégi Franciskától* Aggrippina Germanici bronzérme; *Makk Páltól* orosz amulette bronzból; *Pejachevich János* gróftól egy őskori agyagsésze; *Gaál János* tanítótól Szadáról egy füles bronz gomb; *Trebits Gyulától* vasgyűrű; *Morlín Emil* és *Doynisich Iván* joghallgatóktól 23 db. különféle őskori cserépedénytöredék Bogdányból; *Pacséri Szutsits Károly* aranykulcsus vitéztől végrendeletileg, öregatyja Szutsits János aranyérmjelvénye értékes gyémántkeretben, melyet a múlt számban bővebben ismertettünk; *Wiesner Raymund* köszénbányai főmérnöktől egy kőszekercze érdekes furási kísérlettel Cservárhegyről, Veszprémmegyéből; *Hiros Istrántól* egy festett fejet ábrázoló római téglá Aquincumból.

Czobor.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségtárát* f. évi junius havában 10-szeri nyitás alkalmával összesen 4837 egyén látogatta.

— *Zombat István* m. k. honvédezredes, kit lapunk olvasói alapos

régészeti képzettségéről és szép érem-gyűjteményéről ismernek, e napokban *Eresiben* mulatozván, az ottani derék tisztekkel, jelesül *Kuliffay* számtartóval, ki szintén szenvedélyes gyűjtő, érdekes észleleteket tőn ama tanulságos vidéken! Talált egy római téglát is, melyen a következő felírás olvasható:

Ezt ő *Legio* (letörve) II^a ADjutrix Pia Felix-nek olvassa. Reményünk van, hogy az ezredes úr közelebről egy érdekes tanulmánnyal keresi meg lapunkat.

— *Archaeologiai mozgalmak a vidéken.* Hontvármegyében — mely tudvalevőleg hazánk leggazdagabb kőkori régiségek lelhelyei közé tartozik, de fájdalom abbeli gazdagságának rendszeresen vezetett kutatását ekkoráig nélkülöznie volt kénytelen — legujabban a tavali archæologiai congressus kirándulása folytán örvendetes mozgalmak jelenségei kezdenek mutatkozni a régészet terén, s e tekintetben jelesül az említett vármegye két buzgó fiának, úgymint ifj. *Ivánka* Imre catastralis tisztviselőnek és *Baltik* Károly bagonyai tanítónak kutatásait már is érdekes eredmények jelzik. Az előbbi, Szántó helység határában (Magyarád szomszédságában), Baltik pedig a bagonyai Chlieviska nevű dűlőben (erdők közt) gazdag kőkorszaki laktelepekre talált. A régészet iránt buzgó s ernyedetlen tanító, figyelmét a báth-bakabányai völgyre terjesztvén, az e vidéken bőven található kővésőket (menyköveket) a m. n. muzeum számára gyűjti, s már is említett nemzeti intézetünknek e napokban több rendbeli köeszközöket küldött.

— *Néhai Szalay Ágoston régiséggyűjteménye.* Alig van magyar magán gyűjtemény mely a hazai jelleget annyira magán viselné mint e gyűjtemény. Szalay azt 1826. mart. 27-kén kezdette meg. Gyűjteménye két fő részre oszlik, t. i. a könyvtárra és szorosabb értelmében vett régiségekre. A könyvtári osztályban különösen kiemelendő egy *Corvina*. Ez *Thuróczy* krónikája eredeti préselt bőrkötésben, melyről csak a csatok hiányoznak; első lapján *Mátyás* király kifestett címerével, s a szövegben számos szintén színezett képpel. A kötés belső hátlapján *Hayden Henrik* saját kezű feljegyzése van, mely szerint ezen és sok más jeles könyvet *Miksa* császárnak ajándékképen följánlott. A könyvtári osztálynak, illetőleg az ehhez tartozó okiratoknak kiegészítő részét teszik az okmányoktól elvált viaszpecsétek és a pecsétnyomók. 79 darab viasz és

3 ólom pecsét van (XXII. János s III. Incze pápáké és Valerio Bentuccio Józsefé) ez érdekes gyűjteményben, jelesül: a vegyes házi királyok korából, Róbert Károlytól 2 különféle kettős — N. Lajostól 2 db. kettős és 2 db. titkos, — Zsigmondtól 2 db. kettős, — Erzsébet magyar királynétől (salernói hercegnétől) 2 db. kettős, — Alberttől 1. db. kettős, — V. Lászlótól 4 db. birói, — Hunyadi Jánostól, mint Magyarország kormányzójától 1 db. birói, — Mátyástól 2 db. kettős, 5 db. birói, — II. Ulászlótól 5 db. birói pecsét. Érdekesekek még: László opuliai hg. nádor lovas, — István tótországi bán 5 ellenpecséttel ellátott — és Giletus Miklós nádor, s Bakacs Tamás esztergomi érsek (utóbbi töredezett állapotban) pecségei stb. Ezeken kívül a gyűjteményben 161 db. ezüst, réz és vas pecsétnyomó találtatik.

Szalay gyűjteménye szorosabb értelmében vett régiségosztályának nevezetes darabjai közé tartoznak a «bábsütő»- (mézeskalács-) *formák*. Ezek száma 119 darabra rug fel, s következésképen a gyűjtemény e különleges része, úgyszólván a világon egyetlen a maga nemében. Vannak közte darabok a XVI. századból is.

A korszok, kupák és tálakra nézve is gazdagnak mondható a Szalay gyűjtemény. Különösen felemlítendők a *czéhbeli* edények, jelesül: a göllniczbányai és a soproni szabó czéhek korszai. A czéh korszokhoz sorakozik még 21 kisebb-nagyobb ónkorszó, kupa és kondér, köztök legnevezetesebb egy románkori keresztelő kancsócska, fedelén kívül a delfinnel, belől Krisztus fővel. A 37 db. cserep- és kőkorszó között képviselve vannak a tatai, passauai, räni, nassauai és delfti. Ezek közt kiváló becsesel bír a gyönyörű tatai korszó, 1656. évből az Eszterházy család színeiből összeállított tulipánokkal.

A réz és ón tálak száma 45 darab. Ezek közül felemlítendő ama igen kis tányérka, melyből III. Ferdinandnak magyar királylyá koronáztatásakor a pénzt szórták; rajta az említett királynak dombormű arczképe magyar koronázási diszben látható.

Az imént tárgyalt gyűjtemény 120 db. vegyes középkori tárgy rovatában kitünő helyet foglal egy románkori, 11 cm. magas, teljesen megtartott, 3 lábú gyertyatartó, mely Munkácsen találtatott. Az ékszerek közül felemlítendő egy Csanakon Győr-vármegyében talált csinos magyar zománczú női nyakék.

A római régiségek között látjuk itt Galba császárnak Duna-Pentelén kiásott igen szép domborművű arczképét: egy női alakkal diszített rúdvéget bronzból, mely N. Kanizsán találtatott.

A gyűjteményben a hazai és a dán kőkori tárgyak is több különféle példányban vannak képviselve. Végre e nagybecsű gyűjtemény néhány százra menő görög, római és magyar érmet is foglal magában, melyek közt egyes kiváló példányok találhatnának.

— *Néhai Szalay Ágoston régiséggyűjteményének* jelesb darabjaiból, a megboldogultnak fia Szalay Imre, egy sok izléssel és szakismeretekkel rendezett csoportozatot állított össze, s azt Klösz György által fényképeztetette. A fénykép, kivitelében is rendkívül sikerült.

— *Thallóczy Lajos*, lapunk segédszerkesztője, a m. k. országos levéltárhoz tisztviselővé neveztetett ki.

— *Freskok* a zágrábi főegyházban. *Tkalcic Iván* jeles horvát régiségbuvár a zágrábi főegyház történetére adatokat gyűjtven, olyas értelmű jegyzetre bukkant, hogy nevezett főegyház sekrestyéjében hajdan freskok lettek volna. Ő a bemázolt falakról lekapartatván a vakolatot, kép nyomaira akadt, melyet fölfedtetve egész ivszeletlön láthatóvá. A felső részen a dicsfénynyel festett megváltó baljában nyitott könyvet tart, mely lapjain góth betűkkel egyfelől: «Ait dominus; qui verbum dei audit, et», másfelől: «credit et habet vitam eternam» felírás olvasható. Az ív alsó részén egy köpönyeges szent áll. A színek elevenek s a festés a XII—XIII. századi byzanti iskolára vall.

— *Márki Sándor* derék fiatal író megírta *Sarkad* városa történetét. E monographia annyiban üt el eddigi e fajta műveinktől, hogy a szó szoros értelmében monographiát nyújt: történelmi, földrajzi, régészeti stb. tekintetben. Jól, sőt igazán tősgyökeres magyarsággal van írva. A régészeti rész igen jól van csoportosítva, bár szerző tetszeleg amaz állításában, hogy a régészet nagyon is ingó kalauz. Ingó a delectú is, Márki úr, de bánni kell vele tudni. Különben ajánljuk olvasóink figyelmébe e jeles munkát.

— *A pozsonyi dom* restaurálása szépen halad. Tegnap készült el a szt. Anna kápolna tökéletes stylszerű renoválása és átadatott az egyházi szertatásokra. A felszentelést Ft. Heiler plébános úr végezte, melyen a kegyúri bizottság, élén Gottl polgármester, a káptalan és a posta főigazgatója Gervay Mihály urak vettek részt. Ez utóbbi a kápolna egyik szép ablakát készítteté és ajánlotta fel. (*Magy. Korona.*)

— A «*Századok*» e folyó július havi füzetének érdekes és nagybecsű tartalmát a következő czikkek képezik: *Szalay Ágoston em-*

lékezete; írta Hegedüs C. Lajos. — *Szalay Ágoston régiség gyűjteményének ismertetése*; Szalay Imrétől. — *Magyarország középkori várai* I.; közli Czobor Béla. — *A fekete sereg* II.; írta Gyárfás G. — II. *Ulászló magyar és cseh királynak házassága élete* I.; írta Wenzel Gusztáv. — *Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban* I.; írta Károlyi Á. — Történelmi irodalom. *Brutus* kiadása ismerteti Jakab Elek.

Különfélék: A magyar hadi szervezet átalakulása történetéhez a XVI. században; közli: Thallóczy Lajos. — Magyar köriratú pecsétek, közli: Szalay Imre. — Hibaigazítás B. Radvánszky B. cikkéhez. — A gr. Beresényi család nemzedék rendje; közli Thaly Kálmán. — *Tárca*: Történelmi Társulat. — Pozsonyi kirándulás. — Vegyes közlések. — Történelmi könyvtár.

Külföld.

— *Olympiai ásatások*. A «Reichs-Anzeiger» hivatalos jelentései szerint az ápril havi ásatások gazdag eredményt mutatnak.

Az oszlopcsarnoktól körített lépcsőzetes régi dór templom, a Heräon, napfényre hozatott. Néhány oszlophengere (húsz csatornára) s a templom belső falazata még sok helyütt 2—3 m. magasan állnak; az oszlopfők ódon alakúak. Szélessége a legalsó lépcsőzetnél 19·93 m. Ezen mértéke mennyire egyeztethető meg a Pausanias (V. 16, 1) hézagos helyével? még ekkoráig ugyan nincs megfejtve, mindamellett is azonban az idézett írótól említett templommal azonosságát azon párosi márványszobor bizonyítja, melyet ugyancsak maga Pausanias a Heräonban levőnek állít. Ez egy ifjú Hermes, balkarján a kis Dionysossal; Praxiteles műve. Jobb karja és czombjai térden alúl, valamint az általa tartott gyermeknek felső teste is hibáznak. Feje ép. Ezen álló szobor balkönyökével egy fatörzsre támaszkodik, melyet levett köpenye takar. Felemelt jobbjaiban valószínűleg szőlőfürtöt tartott. Jelenlegi csonka állapotában 1·80 m. magas. Compositiója a müncheni glyptotheka Cirene és Pluto csoportozatára emlékeztet. Leomló öltönye redőzetének egyrésze külön márványdarabból van hozzája toldva. A szobornak egyes részei, úgymint haja és hátulsó részei elhanyagoltak. Ajkain és haján vörös festéknek nyomai mutatkoznak.

Jóllehet a Heräon belsejét Pausanias szerint számos szobor ékesítette volt, abban jelenleg az említett Hermes és egy római öltönyű szobron kívül más nem találtatott, s csakis az egykor jobb-

ról és balról sűrű sorokban álló szobrok helyeit lehet még a templom padolatján felismerni.

Hogy egyébiránt az imént tárgyalt Hermes szobor valóságos Praxiteles keze műve? erre nézve már is egynémely szakférfiu kételkedik, állítván, hogy e szobor egyes részén azon legmagasb fokú művészeti kivitel hiányzik, melyet a világhírű mestertől lehet követelni. A szobor arcza kétségkívül igen szép, a haja ellenben úgyszólván egészen *elhanyagolt*, valamint ruházata egyes részletei is kevésbé kielégítők. Kételyük támogatására szolgál azon körülmény is, hogy e szobor több s nem épen kiváló gonddal összeállított darabból van összefoldozva. Meglehet hogy az e szoborra vonatkozólag mondott Pausanias kifejezése hogy «*Praxiteles műve*» (τέχνη δὲ ἔστι Πραξιτέλους) nem szóról szóra veendő.

A mi a Zeus temploma körüli ásatásokat illeti, annak keleti homlokzata szoboresoportozatához tartozó egyes kiegészítő töredékei találtattak fel; jelesül egy öltönytől takart bal láb, egy kar és Pélops arczának jelentékeny része, úgymint homloka és szemei. Ugyanitt találtatott fel a Nike szobor állványának legfelsőbb duczogja, ékes koszorú párkányzatával.

A byzanti templom keleti oldalán a törmelékből az antik épületnek (Hippodamion?) 4·50 m. széles bemeneti küszöbét bonították ki. Feliratukat illetőleg: Philetairosnak, I. Attalus fiának az atheneinek által emelt szobra talapköve találtatott fel.

Sz. . . . y.

— *Gypsgyűjtemény Münchenben.* Dr. Braun tanár, a ki magasabb megbízatás folytán a leghiresebb antik műdarabok öntvényeit volt megszerzendő s azokat az említett város volt műszaki iskolájában a közönség számára állapított műminta muzeumban felállítandó — a legujabb tudósítások szerint, ebbeli feladatát, már úgyszólván egészen telyesítette. A gyűjtemény már eddigelé is több száz darabot foglal magában, s történelmi sorrendben, nyolez teremben van felállítva. A muzeum ünnepélyes megnyitása pár hét múlva várható.

— *Schliemann Henrik*, a londoni archaeologiai intézet ülésén abbéli szándékát nyilvánította ki, hogy legközelebbi kutatásait, a már 1868-ban általa megkísérlett Ithaka-szigeti ásatásokkal fogja megkezdeni. Ebbeli kutatásának főhelyeit: Polis völgye és Detlos hegytöve fogják képezni.

— *A müncheni régészeti egylet*, legutóbbi határozata folytán

ezentúl évenként váltakozva, a műipar különböző ágai közül szakkiállításokat fog rendezni. E kiállítások sorát *üvegtárlattal* nyitja meg. Az említett kiállításoknak műveltségtörténelmi képül kell szolgálniok, tüzetes vonatkozással a jelenre. Az egyeslet által egy *mintagyűjtemény* vásárlandó, melynek darabjai, a kiállításnak bevégeztével, egy jól begyakorolt szakmunkás s egy szaktudós kíséretében egy gyártól a másikhoz fognak bemutatás s megismertetés végett szétküldetni.

— *A berlini archaeologiai társulat* máj. hó 1-én tartott gyűlésén *Curtius* a múlt télen Athénben tett topographiai munkálatairól adott jelentést. Az említett város szoros értelemben vett területe mellett, az illető tanulmányok körébe a phalerosi kikötő és az aégaleos hegység területei is bele foglaltatvák. «E klasszikus területek — úgy mond *Curtius* — folytonos s mindinkább fokozódó átalakításaik miatt eredeti jellemükből nem sokára egészen kivetköződnek, tehát azoknak jelenlegi állapotukban való pontos s részletes felvétele, a műrégészet történelmére nézve valóságos kötelességgé vált.» Jelentésében egyúttal az athenei műgyűjteményekben található legujabban napfényre hozott régiségeket, jelesül a kisázsiai eredetű terakotta domborműveket és szobrokat ismertette meg. Ezután a vár déli oldala tövében tett ásatások fontos eredményeire figyelmeztetett, mely ásatásokat az athenei arch. társulat legujabban a vár egész körében ohajtja folytatni. E munkálatok következtében már jóformán a vár egész déli oldalának régi sziklaművei és lépcsőösvényzetei ismeretessékké lettek. Az illető jelentés továbbá az Athén területén legközelebbi múltban talált epigraphiai emlékeket (a többi közt: egy Alkibiades által Silidria várost illetőleg hozatott rendeletet) és márvány domborműveket felemlítvén, melyeknek legnagyobb része élethű gipsz öntvényekben már is a berlini muzemben láthatók — végre a jeles német tudós az általa két ízben meglátogatott olympiai ásatásokról némely beható észrevételeket tett.

— *A firenzei pecsétgyűjtemény.* Olaszföldön alig van jelentékenyebb sphragistikai gyűjtemény mint az, melyet a firenzei nemzeti muzeum másodemeleti első számú terme rejt magában és hozzátéhetjük, bizonyára nincs, mely oly czélszerűen és oly csinosan van föllállítva.

E gyűjtemény már most is, midőn pedig csak a kezdemény első magvával bir, a háromezer darabot megközelíti és miként tu-

dós alapítójától, a híres sphragistikustól, Strozzy-tól megtudtuk, tervben van lényeges gyarapítása oly sorozatokkal, melyek egész Olaszországot fogják átkarolni. Most legnagyobb számát a toscanai pecsétek képezik, melyek két harmadát teszik ki az egész gyűjteménynek és így a fölosztása is e körülményben leli megfejtését.

Elrendezési terve következő. Első helyen vannak nyolcz táblán az egyházi pecsétek, azután tizenöt táblában a polgáriak (civilis), azok közt ismét az államiak és a toscanai családokéi, az előbbieket időrendben, az utóbbiak betűrendben. 25 táblán fölírat nélküliek és diplomatikus pecsétek, — továbbá [folyó szám alatt 1-től 1440-ig a pecsétbélyegek (stanzák), 14 db viaszpecsét, 12 db pápai ólombulla és 29 velencei hercegi ólombulla — következnek.

E gazdag és változatos anyaghoz külső kiállítása teljesen méltó; mert csinos és a mi fő, oly kényelmes és a tudományos használatra alkalmas, hogy rendezőjét Monsignore Ciabati-t miatta méltó dicséret éri.

Az egész gyűjtemény tárlókban van elhelyezve, melyek 0.5 méternyi széles és 1 méternyi hosszú tábla hegyes szög alatt lejtősen fölállítvák. A táblák halaványsárga chagrinpapirossal bevonvák, melytől a szokásos, aranyos szegélyű papirkeretbe foglalt pecsétnyomók sötét lapjai jól kiválnak.

Minden táblán hat sor van, úgy hogy még a legutolsó is tisztán látszik. Minden pecsétnyomó mellett ott van feketés kénvegyületre készült lenyomata is, és alatta a nyomtatott magyarázó lapocska. Ezen első a csoport folyószáma, azután következik hű utánzásban a körirat és annak olvasása mostani betűkkel.

Tekintettel az éppen készülő jegyzékre, mindenik szekrényke el van látva az azt illető számokkal, úgy hogy már mindegyiken rajta van a szekrény folyó száma, valamint a csoport és alosztálynak, mely benne van, megjelölése p. o. 13 Sigilli civili, famiglie A (N 608—658) B (659—673).

A szóban lévő jegyzéket a gyűjtemény ügyes fölállítója készíti, melyhez ha — mint reményeljük — az érdekes pecsétek rajzait is mellékelni fogja, akkor a sphragistikai irodalom ismét ritkabecsű művel fog gazdagodni. E lajstrom megjelenésekor a gyűjtemény talán újra fog szóba hozatni, és akkor majd oly szempontból, melyet a megtekintésére fordított rövid idő miatt ez alkalommal kevésbe méltathattunk: értjük tudományos érdekét. *Hpl.*

Régészeti könyvtár.

1. *Archaeologiai közlemények.* A hazai műemlékek ismeretének előmozdítására kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága. XI. kötet. (Új folyam IX. kötet) I. füzet. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala. 1877. Folio 1—59 l. Ára 80 kr.
2. *Az emberi művelődés története.* Irta P. SZATHMÁRY Károly, bölcsészettudor, a Kisfaludy társulat tagja. Budapest. Nyomatott Athenaeumtárs. könyvnyomdájában. 1877. 8 r. (Több a szövegbe nyomott ábrával, család és időszaki táblákkal s 8 lithographirozott képpel.) Tettey Nándor bizományában.
3. *A vasmegyei régészeti egyesület évi jelentése.* MDCCCLXXVII. (28 ábrával.) Szerkeszti LIPP Vilmos. V. evfolyam. Szombathely. 8-r. 104 l.
4. *Sarkad története.* Irta MÁRKI Sándor 8 r. 197 l. Kiadja Kókai Lajos 2 táblával. Ára 2 frt.
5. *Die pompejanischen Wanddekorationen, für Künstler und Kunstgewerbeschulen, sowie Freunde des Alterthums herausgegeben von Emil PRESUHN. Mit 24 Tafeln nach Originalzeichnungen von Discanno in Chronolithographie ausgeführt von Steeger nebst einen Plan der Malereien Pompejis.* Leipzig T. O. Weigel 1877. 4 r.
6. LEITSCHUH, Dr. Friedrich. *Der gleichmässige Entwicklungsgang der griechischen und deutschen Kunst und Literatur.* Kulturhistorische Studien. Leipzig T. O. Weigel 1877. 8 r. (VI. és 106 l.)
7. PRESSEL Friedr. *Ulm und sein Münster.* Ulm 1877. I. Elbner.

Lapunk legközelebbi száma, a közbe eső 2 havi szünet miatt, október havában fog megjelenni.

Szerk.

Szerk. üzenet. Deák Farkas úrnak. A levelet megkaptuk. A pecsétani cikket novemberi számunk hozza.

TARTALOM : A magyarhoni őstelepekről. Csetneki Jelenik Elektől. — Persephone elragadása. Pulszky Károlytól. — A Divék-nemzetség czímere. Rudnay Bélától. — Régészeti irodalom. — *Tárcza*: Érmészeti adalékok. — A m. n. muzeum kincstárából. Czobor Bélától. — A szentendre-pomázi kőhegy. Thallóczy Lajostól. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Régészeti könyvtár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK :

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1877. XI. KÖTET.	SZERKESZTŐSÉG: ZERGE-UTCZA 23. SZ.	8. SZÁM. OKTÓBER 31.
---------------------	---------------------------------------	-------------------------

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ívnyi számokba.
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtárúsnál (Budapest, akadémiai bérépület).

Uti jegyzetek.

A Nm. vall. és közoktatásügyi m. kir. miniszter segélyével beútaztam f. é. (1877.) aug. 11-kétől szeptember hó 6-áig Németországnak a Harcz hegység körülfekvő részét. Ezen útazás alkalmával tett tapasztalásaimat a következő úti jegyzetek adják elő:

Karlstein.

Nem kell egész óra, hogy az utazó a vasúton Prágából Karlsteint elérje, ama hegyi várat, melyet IV. Károly császár a XIV. század derekán épített részint védvárként, — részint, hogy abban, mint erős helyen a cseh, sőt időnként a római császári koronát és koronázási klenodiumokat, valamint az általa nagy számmal szerzett szent ereklyéket elhelyezhesse. Ezért nevezi el Bock a várat «arx et monasteriumnak», ama magániratában, melyet e várról a «Mittheilung. d. k. k. Centralcommission» VII. kötetében közölt. A várat nagy részben még ma is lakják, miután az különféle időben többszöri, nagyrészt stylelles tatarozásoknak vettetett alá. Ezekről a bécsi középponti bizottságnak

jelentést tesz dr. Ambros a «Mittheilung.» X-dik évfolyamában (1865). Egy a kihallgatási terem ajtaján olvasható felírás igen röviden megemlíti, hogy a vár 1357-ben építetett (azaz elkészült) és hogy (utólszor) 1857-ben tataroztatott. A várat IV. Károly császár építtette arrasi Mátyás által, kit Franciaországból hozatott, s a legújabb restauratio V. Ferdinánd császár és király költségén történt. Bock említett cikkében a várat rendeltetése és berendezése miatt hasonlítja a pápák avignoni és a német lovagrend marienburgi várához.

Emelkedik ezen erőd egy magában álló, hanem három oldalon magasabb hegyekkel körülvett sziklán, kilátás meszszebb vidékre csak egy oldalán van. Ezen fekvése miatt a vár elvesztette erődi jellemét, mióta az ágyú feltaláltatott; építtetése korában azonban erős volt, sőt bevehetetlennek tartották. A szikla teteje lehető takarékossgal van felhasználva, csaknem telerakva építményekkel. Kettős, egymástól elég távoleső kapuerőd szolgáltat bejárást a külső várba. Nevezetes, hogy a két kapu közti úton az ellenség az őrségnek épen bal karján vitt pais által védett oldalát fordíthatta, mely kivételes eset hihetőleg Visegrádon is fordult elő.

A külső várnak, mely sokkal kisebb a fővárnál, udvarát még ma is lakott épületek fogják körül; miért is itt a legnagyobb változtatások történtek; itt alig van régészeti érdek részlet. Hajdan a várnak ezen részét lakta a várgróf és azon lovagok és őrségek, melyeknek feladata az erődnek őrzése és védelme volt.

Karlstein belső- vagy fővárában van három épület, s csakis ezt mutatják. A belépő jobbán fekszik a császár lakháza, mely magasan elnyúló híd által össze van kötve egy kápolnaháznak nevezhető építménynyel, a harmadik épület az egészen magábanálló, hajdan árokkal a többi vártól elkülönített igen erős öreg torony (Donjon, Berchfrit).

A császári lak, épületének negyedik és ötödik emeletét foglalja el; ezalatt hajdan istállók voltak és van jelenleg sz. Miklósnak régi, hanem egészen dísztelen kápolnája,

melyben a várlakók és vidékiek számára vasárnaponként isteni tiszteletet végeznek.

Hihetőleg azon nagy szoba vagy terem, melybe legelől lépünk, hajdan *kihallgatási* szoba volt, fekirányos famennyezettel, cserfatáblabéléssel és kis négyeg tégladarabokból szerkezett padolattal bírt, némely helyütt zöld glazirozott téglák még láthatók. Helyiségünk pusztaságát csak néhány címerepays és két újabb dísz-kocsikas szakítja félbe, ablakai modern alakot vettek fel, a hajdan ezek előtt volt erkélyt elhordták. Innen IV. Károly nappalijába és innen hálósobájába lépünk, mindkettőben a fatábla-ruházat még meglehetősen ép, amabban a kandallót befalzták, ebben igen egyszerű kandalló fennmaradt. Hálósobájában három ajtó van, az egyik a nappaliból ide, a második egy kis magánkápolnába, a harmadik az isteni tisztelet végett ide rendelt kanonokok, jelenleg már el nem különített és nem tatarozott két szobájába vezet. A császárnak egy félkörű erődtoronyban levő magánkápolnáját minden díszétől megfosztották és régi falképeit is bemeszelték (1802-ben). Hiszik, hogy az ötödik emeleten voltak a császárnak és családjának egyéb lakhelyei, nevezetesen pedig ebédlője is.

Függő-hídon átmegyünk a kápolna épületének meglehetősen tágas *Mária kápolnájába*, melyben vagy kilenczszer miséznek évenként. Régibb tatarozás ennek eredetiségét is eltörölte és modern orgonát és szószéket helyezett belé. Azonban több helyen meghagyták falképeit. A belépőnek balján megmaradtak az eredeti, az apokalypsisből vett ábrák, az oltár jobb oldalán megmaradt három falkép, melyen IV. Károly életnagyságban s mindig ugyanazon egyéni vonással van ábrázolva: először nejével, azután fiával (Wenczellel vagy Zsigmonddal), végre oltáron gyűrűt áldozva. A nem eredeti oltáron áll egy a XIV-szból származó Mária, fehér márványból, jó mű, bal karján tartotta a gyermeket, de ez letört. Bock mását adja fametszetben id. m. 90. l. Az oltár mellett csinos fülke van kivágva, melyben ünnepélyes alkalmakkal a szentséget kiállították, mert a XIV. században e

czélra még nem léteztek pompás torony-tabernaculumok. Itt a fülkét szigorú stílusú Wimperg veszi körül és kovácsolt vas ajtó zárja el, melynek dülő négyszögöt képező szalagai találó pontján hat szirmu rózsák láthatók; a Wimperg alatt két paizon az egyfejű királyi sas (a kétfejűt, mint császári czímert Zsigmond, IV. Károlynak fia hozta szokásba) és a kettős farku cseh oroszán díszeleg. (E fülke másolatát a bécsi akadémia építészeti osztályának autographiaiban látjuk.)

Sokkal díszesebb az idézetnél amaz ajtó, melyen a *Mária kápolnából a Katalin-félébe* lépünk. Ezt is adják az autographiák és a kápolna belső nézetét másolja Bock id. m. V. tábláján, csak hogy itt a kép megfordítva van, úgy, hogy a kápolna bal oldala a képnek jobbjára jutott. A sikátor, mely a nagyobb kápolnából e kisebbbe vezet, hajdan falképekkel volt díszes, de ezeket is bemeszelték. A Katalin-kápolna igen kicsiny; mert szélességével a fal vastagságán túl csakis lábnyira szökik ki. * A monda szerint Károly itt töltötte, kivált a nagyhétben eszmélkedési és magábavonulási idejét; sőt megvan még azon lyuk is, melyen át a nagyobb kápolna oltára mellett eledelét a kisebbbe szállították. A helyiség két keresztbolttal fődött osztályból s egy kis épszög oltárhelyből áll, az oltár alján és fölött régi tempera kép van festve: lent Krisztus a keresztfán, a rakványon a Madonna és mint donator IV. Károly és neje. A kápolna falai tele vannak rakva a Csehországban oly gyakran előforduló félnemes kövekkel: amethisttel, topázzal, chalcedonnal stb. Csíszolt voltuknál fogva különös fényt árasztanak a kis helyiségre, de rendezetlen és külön nagyságú és idomú állapotukban, mégis foltos tekintetet szereznek annak. A bolt gerincei, melyek nem féloszlopon emelkednek, hanem magasban gyámkövekből erednek, festvék és aranyozvák, a boltsüvegeken pedig csillagok vannak elszórva. A belső falon hajdan

* A kápolna egész ürhossza $14\frac{1}{2}'$, szélessége $8\frac{1}{2}'$ és van abban 1039 félnemes cseh-kő.

hat életnagyságú szent volt festve, jelenleg csak fejeik láthatók, aljukat elfedték félnemes kövekkel. Az ablakban még pár régi festmény megmaradt. Igen nevezetes régi ajtaja, melyen dőlt négyszögben felváltva az egyfejű sas és a két-farkú cseh oroszlán jelenik meg; a négyszögeket képező szalagokon díszes rózsák és csillagok láthatók. Az ajtó fölötti mezőn ismét IV. Károly és neje, díszkeresztet tartva, van lefestve, ugyanazon egyéni vonásokkal, melyek a nagy kápolna arczképeiben is észrevehetők. (L. Bock id. m. 91. l.)

Két kápolnánk fölött volt a szokás szerint, az esperes két vagy három szobából álló lakása.

Elhagyván az épület ezen részét, érünk a különálló *öreg toronyba*, mely öt emeletével 121 lábnyi magasságra száll fel, falainak vastagsága egész 13 lábra rúg, úgy, hogy az ablakfülkékben külön szobácskák erednek, épen úgy, mint a hasonló erős falakkal ellátott visegrádi donjonban. Alsó emeletén igen egyszerűen tatarozott két helyiség van, két keresztboltja nélkülözi a gerinczet; de ilyen látható a felső emelet boltjain, hol kandallót és egy igen kis mellékkamrát is találunk; ennek rendeltetése ismeretlen, de a két nagyobb helyiség hosszabb tartózkodásra is alkalmas, valamint a kandalló, úgy az ablakfülkék köpadjai miatt is. A lépcsőház, melyben a harmadik emeletre felmegyünk ki volt festve sz. Wenczel és sz. Ludmilla életének jeleneteivel. Merklas, ki a lőcsei parochialis templom sz. Dorottyának életét ábrázoló falképeit a bécsi «Mittheilungokban» leírta, megjegyzi, hogy ezek és az egykorú cseh festmények közt nevezetes rokonság létezik; ily rokonságot épen ezen lépcsőház képeiben találtam, midőn a kék-zöldes színhangulat, az alakok úgyszólván hajlékony állása és mozgása, hosszúkás karcsú idomai, vékony tagjai, valamint ruházatuk, szűk nadráguk igen hasonlók a lőcsei legendaíéhoz. Kár hogy e falképek lassanként menthetlenül elenyésznek. Másolták ugyan azokat, hanem még nem adták ki.

A harmadik emeleten van a pompás sz. *kereszt* című kápolna, melyhez csak három régi kovácsolt vasajtón kereszt-

túl juthatni, a külsőn újabb felírás olvasható, melyben cseh nyelven Krisztus kéri, hogy az itt eltett kincseket őrizze. A kápolna hossza mintegy 45' szélessége többet 25 lábnál mér. Közepén álló érczrácsozattal két részre van elosztva, melynek egyike a tulajdonképi szentélyt képezi. Bock képét IV. tábláján adja. A falak allja, épen úgy mint a sz. Katalin-kápolnáé meg van rakva félnemes cseh kövekkel, ezeket körülvették gypszbe sajtolt gyöngyszalagokkal, melyek mellett mindenütt épen úgy sajtolt kis sasok és oroszlánok láthatók, valamint a császár nevének kezdő betűje K. is. A kövek nagyobbjai keresztet képeznek. E fölött vannak három egymás fölötti sorban királyok, herczegek és püspökök vagy apátok, vagy szentek mellképei. E képek három mesterét emlegetik: a modenai («mutina») Tamást, a strassburgi Wormser vagy Wurmser Miklóst és a prágai Theodorichot. Az utóbbinak két képét vitték el a bécsi Belvederebe, a két előbbinek is van két képe a Belvedereben, azonban a megnevezés nem nyugszik biztos alapon, kivéve Tamás képét, mely alatt a következő aláírás olvasható:

Quis opus hoc finxit? Thomas de Mutina pinxit, Quale vides lector: Rabisini filius autor.

Mi e mellképekben nevezetes, az, hogy daczára feszes felfogásuknak, az arcokban nem csak finom rajz, hanem az egyéniség személyes alakzása utáni törekvés is látható. A szentélyben nem csak férfi, hanem női szentek is fordulnak elő, ez utóbbiak jobbjaiktól még némi kecsét sem tagadhatni el. A magyar szentek közül előfordúlnak sz. István, sz. László és sz. Erzsébet, amazokra a bár későbben mellékelt országos czímerpais, emerre a kanál után ráismerhetni, melylyel szegényeket étet. A magyarországi czímerpaizon a kettőskereszt nem emelkedik korona fölött, hanem közvetlen a hármashalmon. A szentély két ablakmélyedésében ábrázolva a három keleti bölcset és a báránynak imádatatása, e két képben több szabadság mutatkozik, kivált a bárányt imádók közt van egy fiatal király, kit egészen kitűnőnek mondhatni. Világos, hogy itt több festész műkö-

dött; legalább más festette az utóbb említett két képet, más a több mint életnagyságú mellképeket, más a lépcsőház ábráit.

Az oltár nem mutat különöst, hanem mondják, hogy a fölötte levő rácsozattal elzárt fülkében őrizték a koronát, és hogy az ország főbb okmányai és a császárnak szent ereklyéi ama 14 keskenyebb és 13 szélesebb ládákban voltak eltéve, melyek, hihetőleg nagy egyszerűségük miatt megkíméltetve, ma is megvannak és mint hajdan az ajtatoskodóknak úgy ma a látogatóknak ülэшhelyül szolgáltak és szolgálnak.

A kápolnát kettéosztó ércrácsozat, feltűnőleg, nem a középkori kovácsolt művek stíljét, hanem inkább építészeti alakzást mutat, hibáznak abban a szokásos tekercesek és virágok, helyettük dült négyszögöket és hármasslevelű lóhert látunk, minő a kőépítészet díszét szokta képezni.

Igen díszesek aranyozásukkal a kettős keresztbolt gerincei is, a boltsüvegek pedig külön ornamentatíot nyertek: csillagot ugyanis, de nem a szokásos sugáros alakban, hanem üveggömbökként, melyeknek ragyogását még alátett ezüst lemezekkel öregbítették. E ragyogást emelte hajdan a három ablaknak fénye is, mint ezt a fennmaradt töredékek képzeltehetik velünk, midőn némelyiknek még benső lapján csiszolt drága követ is látunk. A fény nőttön-nőhetett, midőn a falon végigfutó vastükre tűzött több mint 1330 viaszgyertya ragyogását a csiszolt kövek visszatükrözték. Ugy tetszik, mintha a császár itt az égi Jeruzsálemet akarta valósítani, melyről írva van, hogy falai drágakövekből lesznek építve. A tündéri hatást képzelheti magának, ki esteli világításnál látogatta a kensingtoni muzeumot Londonban, hol szintén igen számos, egy sorban elrendezett légszeszlángok napvilágot terjesztenek el a termekben. Csakhogy e lángok, nem mint Karlsteinban leginkább lenn, hanem a termek magasságában vannak alkalmazva.

Kápolnánk elő részében áll egy üvegszekrény, melyben mindenféle a várban megmaradt apróbb régiségek vannak

kiállítva: egy régi szárnyoltárnak részei csínosan festett angyalokkal, Mária arca is vonzónak mondható. Olasz mű a XIV-dik századból. Több, nem igen gazdagon hímzett régi miseruha. Francia zománczczal diszített két gyertyatartó. Azon régi csengetyű; melyet Bock idézett czikkének 95. l. másolatban ad. Ez durva vas-állványból függ le és alján ágas-bogas, hasonló a rojtos ruha aljához. Különben is egész idomtalansága nagy régiségre mutat.

Nevezetes, hogy ezen várban plasztikai kódíszítmények igen-igen csekély számban fordulnak elő; valamint észrevették, hogy ilyenekkel az arrasi Mátyás más építményén is, p. o. a sz. Vitus-féle székesegyházon Prágában igen takarékosan bánt el. Csakis kápolnánk ajtaja oldalain van néhány szobrászatilag kidolgozott gyámkő; alján szörnyeteg látható, mely fölött a két sorban egymás fölött emelkedő szokásos lomb kapitaelt képez. (L. Bock id. cz. 14. ábráját.)

Prága.

Prágának fekvése több tekintetben hasonló Budapestéhez: Pestnek megfelel Prágának ó-városa (Altstadt), mely az egésznek tömött zömét képezi; Budának Prága kis oldala (Kleinseite); Budavárának a Hradschin és annak folytatása, Strahov, Vischrad; végre a két rész közti Dunának megfelel Moldva vize, mely sekély ugyan, hanem széles mederben terjeszkedik el a két rész közt.

A különbségek ezek: A Moldva sokkal kisebb és csekélyebb a Dunánál, azon gőzöst nem láttam járni, de sokkal nagyobb szerű a budai várénál a Hradschin és az azzal összefüggő hegyláncz tekintete. Ó-Budának megfelelőleg, hanem ellenkező oldalon nyúlik el a Smihov nevű előváros a vasútig, mely Budweis és a Karlsteinra vezet; végre Prágának tekintete sokkal inkább fővárosi, semmint Budapesté; mert itt nemcsak a templomok bírnak számos magasra emelkedő tornyokkal, hanem vannak ilyenek polgári épületeken is: a nagyszerű hídnak, a két városháznak és más épületnek van több magas tornya. Prágában nagy nemcsak

általán, hanem különösen a régi templomok száma, melyek a körülvevő házak köréből kiemelkednek, de nagy, kivált a kis oldalon álló paloták száma is, melyek a város régi fényéről és a cseh aristocratia gazdagságáról tanúskodnak és nagyszerűek a közönségnek nyitott császári kertek és a sétányok is. A város utczái, régi városok szokása szerint általában sem tágasak, sem egyenesek, hanem vannak mégis egyes tágas utcák és a Grabennel semmi budapesti útca nem mérkőzhetik.

A részben zárdákkal összekötött régi templomok közt említtem csak a hradschini székes-egyházat, az ó-városnak Fő-Thein nevű templomát, sz. Györgyét a Hradschinen, a karlshofit, a premontreiek templomát (Strahov), sz. Péter és Pál apostolét a Vischrádon, Fülöp és Jakab apostolét, sz. Castulusét, a sz. Ágnes-féle templomot és zárdát, a maltai vitézek templomát, egy ó és egy ó-új nevű zsinagogát. De van ezeken kívül még számos kisebb régi templom és kápolna is.

Sz. *Vítus*, a hradschini székesegyház alapját, 1344-ben János király vetette meg, azonban annak építkezésében, úgy tetszik, inkább vett részt fija IV. Károly, később római császár, ki három évi tartózkodása alatt Avignonban megismerkedett a francia styllal és ezt annyira megkedvelte, hogy az építési vezetéssel mind itt, mind Karlsteinban megbízta a Franciaországból meghívott arrasi Mátyást s ez emelte fel az egyház zárásának és hosszszentélyének alsó részét 1350 körül bekövetkezett haláláig. 1352-ben az építészeti vezetést átvette a sváb-gmündi Arler Péter és folytatta János fija, mintegy 1400-ig. A tornyot valószínűleg csak 1400 körül emelték, sz. Venczel kápolnáját pedig építkezés közben beékeltek, mint utolsó déli kápolnát, a hosszszentély és a leendő, csak megkezdett kereszthajó közzé. A kápolna felszentelése 1367-ben történt, a még akkor sem egészen kész szentélyé 1385-ben IV. Venczel alatt.

A székesegyházat az akkor meglevők legnagyobbjának akarták kitüntetni, miért is hosszát 500 lábra tervez-

ték, de a huszita és az ország más harcrai és háborgásai e tervnek létezését megszakítván, csakis a szentélynek és a torony alsó részének emelése sikerült. Legújabb időben az épület bevégzésének eszméje támadván, 1860-ban ismét hozzáfogtak, öt év óta ugyan szorgosabban, hanem V. Ferdinánd halála óta csekélyebb pénzsegélylyel. Az építkezésnek budgettje évenként 50,000 frt. Építészeti felügyelő Kranner, a bécsi Votivtemplomnál is működött építész volt; jelenleg e hivatalt Schmidt építészeti főtanácsos jeles növendéke Mocker viszi. Az utóbbinak terve szerint a két mellékhajó, hasonlólag a bécsi sz. István egyházhoz, két kisebb toronnyal volna ellátandó.

Székesegyházunk egészen és mindenben a francia iskolának szüleménye; meglevő részének arányai a kölni doméi után vannak véve ugyan, hanem, midőn maga a kölni dom az amiensinek leánya, összehasonlításnál inkább az utóbbit, semmint az előbbit kell a prágai Vitus-egyház mintájának tekintenünk. Van, mint a francia templomok nagyjainál szokásos, körzettel és sugárzó kápolnákkal körülvett belső szentélye, melynek zárását a kilencz szögből vett öt oldal képezi, mi mindenesetre a kivételek közzé tartozik és eltér valamint a kölni, úgy az amiensi zárástól is. A sugárzó kápolnák folytatvák a hosszszentélyben is úgy, hogy az utóbbi ekképen öthajóssá válik. A hosszszentélynek van öt osztálya, (a kölni domnak itt csak három osztálya van, a negyedik már a kereszthajóba nyúlik); a prágait igen tágasnak mondhatni).* Hosszszentélyünk minden kápolnájában két-két nagy vagy hercegi vagy püspöki sírkövet látunk; falain pedig régi, többnyire félig elenyészett képeket; a közepső sugárkápolna Ludmillának van szentelve, és ennek oltárán e szentnek fehér márványszobra lerogyó mozdulatban. Francia móduak az inkább a kölni, semmint az ami-

* L. a bécsi «Mittheilung.» XV. köt. (1870. évf.) CXXII. lapját, hol sz. Vitus templomának alapterve és CXXV. 1., hol déli homlokzata van adva.

ensi minta után diszített ívtámok* (l. a b. «Mittheilung.» CXXIV. l.). E támok alját — arrasi Mátyás, felső részüket, halála után készítette és nagyon gyöngé és vékony toronyfiakkal (Fialen) ellátta Arler Péter. Általán gáncsolják itt a sekély és inkább lapos ornamentatiót. Az ívtámak közti egész helyet roppant ablakok foglalnak el, melyek alatt van francia triforium vagyis alacsony karzat a fal vastagságában. Hajdan a közlekedés itt, a támtestnek ajtó általi áttörése miatt, folytonos volt, de a nyílásokat, a támok erősítésére elfalazták úgy, hogy minden triforium osztályába csak külön és csakis a mellékhajók tetejéről bejuthatni. Ezen triforium-osztályokban van 21, a templom alapítóit, jótevőit, püspökeit és építészeit mellképben ábrázoló dom-bormű, mindegyik hosszabb aláírással, mely igen fontos a templom történetére nézve. Legfontosabbak IV. Károly császár és király, az első érsek, arrasi Mátyás és Arler Péter képei, az utóbbi az építkezés folytatását 23 éves korában vette át. Mátyásnak mellén paisot, ezen fogóalakú czirkalmat és egyenoldalú háromszögöt látunk, mely utóbbi az arányok egyik nemű meghatározására használtatik. A felírás ezen mellkép alatt u. n. gót minusculában a következő:

«Mathias natus de Arras civitate Francie, primus magister fabrice hujus ecclesie, quem Carolus IV. pro tunc Marchio Moravie cum electus fuerat in Regem Romanorum in Avinione abinde adduxit ad fabricandam ecclesiam istam, quam a fundo incepit anno Domini MCCCXLII. et rexit usque ad annum MCCCLII in quo obiit». **

Az ablakok régi festményei eltűntek és az új festmények is csak gyéren készültek el.

Mátyás építész takarékosságának nemcsak az egész építkezés bámulatos merészségét, vékony, egészen áttörött

* Ezen ívtám egyikét a bécsi sz. István templom építészeti kamrájában (Bauhütte) talált régi rajz után kiadták a bécsi «Autographiákban». E rajzon a toronyfiak (Fialen) még kevésbé vannak kidiszítve; alkalmasint tehát e rajz még arrasi Mátyástól származik.

** Bock olvasása szerint l. a b. «Mittheilung.» VII. köt. (1862. évf.) 72-ik lapját.

falaival, hanem azt is tulajdonítani kell, hogy a gerinczhordó féloszlopainak kapitaeljei csak kis és egészen simán maradt kelyhekből állanak. A főhajó boltjai későbbi korra mutatnak, hiszen a templom többször leégett. Benseje a triforium alatt sok czímerrel, ezek közt a magyarral is van diszítve. Nepomuki János oltára csak roppant súlyú ezüst készlete miatt feltűnő. Egyik kápolnájában őrzik a milanói templomból az 1158-ik hadjárat alkalmával zsákmányként elvitt nagy gyertyatartó-lábat, melynek képe és leírása adva van a «Mittelalt. Kunstdenkmale d. österr. Kaiserstaates» című 1860-ban megjelent könyv I. kötetében. Hajdan ezt is a többi drágaságokkal a székesegyház kincstárában őrizték, mely az 1873-dik bécsi világkiállításnak egyik fénypontját képezte, és melyről Bock a «Mittheilung.» több kötetében szakavatottan szól.

Feltűnő a középhajó nyugotán álló, II. Miksa császár és neje számára felállított nagy síremlék; a császár meghalt 1577., neje 1547-ben, mindkettőnek szobra az emlék tetején fekszik, a sarkophagon pedig a császári család tagjainak mellképei medaillonokban domborműben kivésvek. E síremléket igen derekasán kovácsolt vasrostély fogja körül. Ezen kívül vannak még az egyház több helyén esínos vasrostélyok, nevezetesen IV. Károly emléke körül is. Az utóbbi mását adja Riewel a «Mittheilung.» XV. köt. 60. lapján.

Említve volt, hogy sz. *Venczel kápolnája* mint a déli oldalnak utolsó kápolnája nyugati szomszédja és a leendő kereszthajó közé van beszorítva; de ámbár csak 1367-ben szenteltetett fel, mégis rokonsága a karlsteini sz. Katalin és sz. keresztkápolnával bizonyítja, hogy máris arrasi Mátyás által lett tervezve. Ugyanis falának alsó része, épen úgy mint a várban, ki van rakva gipszbe nyomott és aranyozott díszekkel körülvett félnemes cseh kövekkel és az ezen ékesítés fölötti falképek is inkább, mint a szomszéd kápolnákéi, melyeken túlnyomó a vörös hangulat, hasonlítanak stíljükkel a karlsteiniakhoz, s így a lőcseiekhez is. Másrészt az építkezési takarékoság világosan mutatkozik a boltgerinczek

is, melyek a süvegektől egész a kövezetig lefutnak minden közbevetett oszlopfő nélkül. Az oltár hátsó részén sz. Venczelnek meggyilkolását látjuk, festve idősb Kranach Lukács által 1543-ban. A bemenet bal oldalán áll oszlopos baldachin vagy ciborium alatt sz. Venczelnek kis szobra, melyet öntött és vésüzett a híres nürnbergi Kraft Ádám 1532-ben. A monda szerint a kápolna ajtajára van alkalmazva ugyanazon gyűrű, melybe sz. Venczel fogózkodott, midőn meggyilkolták; azonban a szájában e gyűrűt tartó oroszlán a kifejlődött román styl erélyes mintázását mutatván, inkább a XII. század végén vagy épen XIII-ik elején, semmint a X-ikben készült, melyben sz. Venczelt testvére meggyilkolta.

Ha e kápolnából kimegyünk és az egyház déli oldalát megtekintjük, szembeszökik ama roppant ív, mely a templomnak kész részét a toronynyal összeköti; ezen ív már messziről kitűnően mintegy jelzi Prágát, azért a város jelzőjének (Wahrzeichen) nevezik, valamint München városa jelzőjének tekintik a b. szűz templomának foghagyma tetejű ikertornyát. Ezen ív alatt látható a kereszthajó déli ágának jelenleg még befalazott kapuzata. Befalazása miatt diszitményei nem láthatók.

A tornyot csak 1400-ból datálják. Daczára e késő korának ezt is a francia iskolába kell helyeznünk, valamint azért, mert négyszög alakját megtartja még az igen magas templom magasságán túl vagy fölött is, ugy azért is; mert mint a laoni tornyon, minden szögén külön lépcsőház fut fel; ámbár csak egyike járható. Kívülről e lépcsőházak sok toronyfival vannak díszítve, zömét nagy ablakok törik át, alján kápolna nyílik. A régi épület három emeletes, ketteje a templom magasságának megfelel. Emelendő sisakja 15 ölnyi magasságra van tervezve. Jelenleg a fenálló templomrészén túl, nyugat felé máris több tőnek alapja van vetve, jeléül hogy az egyházat a régi terv szerint kiépíteni szándékoznak.

Nagysági kiterjedés tekintetében Prágában a második templom az ó-városban a *Thein-féle*, ez csaknem egykorú a hrad-

schinival, de elütve ettől, egészen a német iskola szüleménye. Minden részében díszes, kár hogy sok kisebb épületek között van szorítva úgy, hogy át nem tekinthető. Ikertornyán a négy lépcsőház helyett, magas sisakja mellett négy alacsonyabb kiszökő erkély emelkedik magas és hegyes tetővel. Ugy tetszik, hogy ez, mintegy rövidítésként a régibb lépcsőházból eredt és alkalmaztatott Németországban, kivált Prágában. Feltűnő, hogy, ámbár a mellékhajók jóval alacsonyabbak a középsőn, mégsem látunk itt alkalmazva a magas boltokat támasztó ívtámasokat. Az egyszerű támaszok nem emelkednek túl a mellékhajókon. A Thein-féle templomot sok szobormű díszíti.

Nevezetes a Hradschinon az 1150 körül épített sz. György temploma, melyhez sz. Ludmillának sírkápolnája csatlakozik. A több ízben módosított és átépített templom maga, roskadozó állapota miatt zárva van; van altemploma is, s úgy tetszik már eredetileg beboltozásra volt tervezve. E templomban és a Ludmilla-kápolnában régi falképeket fődöztek fel.

A *karlshofi kis templomnak* alaptervét és hosszszelvényét adják a bécsi autographiák.* Különös templomka ez, középonti (Centralbau); hajója nyolczoldalú, nyugoton négyszögű torony emelkedik, kelet felé nyílik az egy hosszszelvényből álló és a tízszögnek négy oldalával zárt szentély. Itt nevezetes, hogy a zárás nem egyenesen álló oldallal történik, hanem ezt két csúcsba végződő oldal képezi. Hasonló hegyes zárást találtam nálunk a báthmonostori templom szentélyzárása alapzatában. A karlshofi templom boltozatát mesterséges és jó tekintetű kettőscsillag képezi.

* A bécsi akadémia építészeti osztályának növendékei minden évben a szünetidőben kirándulásokat tesznek Schmidt Frigyes építész, főtanácsos és tanáruk vezetése alatt, és az általok felmért és lerajzolt épületeket autographiákban kiadják. A bécsi kirándulások értelmében nálunk is, a vall. és közokt.-ügyi miniszter segítségével, Steindl Imre tanáruk vezetése alatt, kirándulnak műegyetemünk képesebb növendékei, hogy a hazai régi emlékeket a magyarországi műemlékek ideigl. bizottsága számára felmérjék és lerajzolják.

Az egyházi épületek közt nevezetes még Prágának két zsinagógája is, az utóbbit az úgynevezett ó-újét adják az «Autographiák» négy lapon: alsó és felső alaptervét, hosszszelvényét és két rövid homlokzatát. E zsinagoga, nem mint a magyarországiak, valami különös, vagy talán jobban mondva különcz, hanem egyszerűen csúcsíves stylben van építve, a közepén álló két oszlop két hajóra osztja, a két oszlop közt emelkedik a thorának állványa és e mögött a szószék. Az alapterv igen egyszerű hosszúkas négyszög erős körfallal és támmal, ennek ketteje a két rövid oldal közepén állván, az egyetlen bejárást egyik hosszoldalra kellett áttenni. A templomka hosszoldalai nem állnak szabadon, hanem mindegyikéhez négy szoba vagy terem van építve, úgy szintén az egyik rövid homlokzat előtt is van két alacsonyabb helyiség. A zsinagoga külseje csaknem dísz nélküli, de a két belső nyolczszögű tőhez kapitaelként csínos gyámkövek csatlakoznak, ilyenek ugyanazon magasságban a falakon is láthatók; mindezekből erednek a keresztboltok gerincei.

Mint polgári építmény nevezetes a két testvérváros csúcsíves stylű városháza. Az ó-városénak kápolnáját és nagy termét, valamint a kisoldalénak (Kleinseite) tornyát adják az «Autographiák».

Az ó-város városháza kápolnájának szentélye öt oldalával kiszökik a többi épületen, aljának egymás fölött kiszökő igen díszes gyámkövei egy csak kevésbé kiszökő négyszögű pilléren emelkednek. A kápolna egyetlen magas emelete megfelel a ház emelkedésének, de gulaalakú sisakja túlszárnyalja annak tetejét. Ablakai alatt külsőleg vannak emberfejű gyámköveken nyugvó oszlopkák s ezek fölött baldachinok, a közbeneső szobrok hibáznak. Különösen díszes a tető alatti, azonban járhatlan karzat, mely igen csínos, még szigorú stylű párkányzatot képez. Ámbár e kápolna már a kifejlett csúcsíves styl szüleménye, az abba vezető ajtó mégis körívvel van zárva; két oldalán oszlop áll, mely kis toronyfiat hordoz, de a két toronyfi közt hibázik a szo-

kásos orom, helyette felfelé liliomba végző lóherdís fogja körül az ajtó-zárás félkörét. Az ajtón csinos régi zörgető látszik.

A kápolnát és részleteit felmérte és öt táblán 1864-ben igen nagy mérvben lerajzolta és erélyesen autographirozta Schulek Frigyes műemlékeink bizottságának építésze és a visegrádi öreg torony és budavári parochialis templomnak restauratora.

Az autographiák adják a városház nagy *termének* rajzát is, nevezetes fatábla-ruházatával; hossza mintegy 34 bécsi láb, magassága több 15 lábnál, fekirányos csinos famennyezettel van fődve. Díszé legnagyobb részét teszik a ruházat tábláira alkalmazott címerek. Sorukat félbeszakasztja a sebeit mutató Krisztus szobra, mely alatt «Juste judicate filii hominis» olvasható.

Boldogúlt Schulz Ferencz felmérte, lerajzolta és az «Autograph.» kiadta Prága *kisoldala városházának tornyát*. Ez mind az öt emeleten megtartja négyszög alakját. Az emeletek, a csúcsíves styl elve szerint magasságbani elhelyezésök arányában inkább s inkább nőnek. Az ötödik emelet fölött van az örnek járdája és a négy sarkon alkalmazott toronyfi, mind fából és újabb építkezésű; kivéve a toronyfiak gyámköveit, melyek egykoruak a toronynak, a késő csúcsíves styl idejéből való építkezésével.

Igen nevezeteseek a nagy, a Moldván keresztül vezető *kőhidnak tornyai*, melyeknek rajzát az «Autograph.» hat tábláján találjuk. A hídnak az ó-város felé néző végén csak egy torony áll, melynek alján nagy csúcsíveskapu nyílik, fölötte kettős Wimperg, * melynek középső osztályában két ülő s egy álló szobor látható; következik a harmadik körjáratú karzattal ellátott emelet, ezen is van két álló szobor, sarkán pedig oszlop, mely tetején áttörött oszlopos toronyfit hordoz. A negyedik emelet alacsony, többnyire csak a védett

* Wimpergnek a német oly ormot nevez, melynek két oldalán egy-egy toronyfi emelkedik.

lövésre alkalmas rovatkákból áll. * A sisak magas sátor tető. Tornyunk földszét a sok czímer teszi, lépcsőháza, külön épületként egyik sarkán emelkedik. Az építészeti styl még szigorú. A hidat néző homlokzat sokkal egyszerűbb.

A *kis oldalon* (Kleinseite) a *hídtorony* kevésbbé díszes, hanem itt *ikertorony* áll, melynek két része közt elterjedt a kapu nyílás. Az egyik torony magasabb a másikonál, s annak negyedik emeletén épen hármass, hanem szobor nélküli Wimperg látható; ötödik emeletén vannak a rovatkák és a sarktoronyfiak, teteje sátoralakú. Az alacsonyabb torony inkább magas lakháznak tekintetével bír; van egymás fölötti sorban két-két négyszögű ablaka és sátor teteje alatt, mind négy oldalán későbbi eredetű attikája. Itt a rovatkák és a védjárda hihetőleg, mikor az attika készült, elhordatott.

Igen hasonló az ó-város városházájának kápolna-erkélyéhez a *Carolinum kápolna-erkélye* (l. az «*Autograph*» két tábláját); ez is mint amaz toronyszerű erkély. Kiszökő gyámkövei sokkal egyszerűbbek, merészen áttöröttek.

A csúcsíves styl korcsodási korából való az u. n. *Ulászlói terem a Hradschinon* (l. az «*Autogr.*» két tábláját), melynek boltozata fölötté mesterkelt, midőn gerincei már nem, mint a kereszt- vagy csillagboltéi egyenes irányban elterjednek, hanem görbe vonalú czél ellenes alakot, virágot vagy levélcsoportot képeznek, sőt — faágak vagy levélszárakként, minden közvetítés nélkül a faltámaszokhoz tapasztkodnak.

Ellenben fölötté csinosnak mondhatni a Palladio padui csarnokának mintájára épített, a császári és népkert közt álló *Belvederet*, a renaissance építészetnek egyik gyöngyét, mely nevét a gyönyörű és egyszersmind nagyszerű kilátástól kapta, melyet terassein élvezünk. Egy középterem körül van fogva oszlopcsarnokkal (l. az «*Autograph.*» három tábláját), melynek felső részén és cszloptalapzatán csinos antik-szerű domborműveket láthatni. A felső emelet nagy termének a cseh történetből vett falképeit festették Lotha, Trenk-

* A négy emeleten kívül van még egy földalatti is.

wald és Swoboda festészek. E festményeket és az épület tartozásának költségeit viselte V. Ferdinánd király.

Kevésbbé tiszta stylü a *Waldstein-féle csarnok*, mely tulajdonképen kettős oszlopos arkádokkal egyik oldalán ellátott terem (l. az «Autograph.» lapját).

Az előadottakból világos, hogy Prágában a tiszta románkori épületek ritkák, mivel azokat többnyire későbbben ismételve átépítették, ellenben szaporák a kifejlett csúcsíves styl korából származók, melyek közt nagyszerűen kiemelkednek a székesegyház és a Thein-féle templom. Nevezetes Prágának igen kitünő torony-építészete is; számosak, nagyok és nagyszerűek magánpalotái és mint nehányai, p. a Belvedere, tanúsítják a városnak fénykorszaka elterjedt a renaissance korába is.

Henszlmann Imre.

Adatok a városi torony-órák történetéhez.

Pozsony városa már a XV. században nyilvános órákat mutathat föl. A városi számadási könyv 1440-ben azt írja: «Item am Mitichen nach sund lucien tag, hab ich ausgericht den Hans slosser, dy Quotemer von der Hor (von hora Stunde) 12. Sch.» Ez a «Hans slosser» köteles volt azok megigazításáról gondoskodni s azok jól mutatását szemmel tartani. Ez órák azonban vajmi gyarló szerkezetűek lehettek, erre utal ugyancsak a számadási könyvnek az a része, mely szerint a lakatos a legkülönbébb igazítást viszi véghez rajta. 1442: «Hor» «Bartlme Slosser das er hor gepessert hat, und etzleich rad aws geffeilt hat, und den zaiger beschlagen und zugericht hat, dovon zu lon 80den.» 1443-ban ezeket olvassuk: «Item hab wir gebn den Lucas maler, von den zaiger zum Horer zu machen, und zu malln 2 fl. 16 den.» «Item avch hab wir geben dem Andree Tischler von der lad zu machen darinn der zaiger zu dem Hor auszaigt zu der strud 3 Sch.» «Von den zaiger von der Hor, und von den Taffeln zu mallen 2 fl. auri.»

1444-ben a városház tornyára is új órát alkalmaztak, ez már ütötte is az órákat. («Item umb 1 Resunde hor In newen thurn, nach des purgermaisters geschäft 7 Sch.» «Umb 2 Zenten eysn, um 3 Pf. Den. das man genomen hat zu der hor Glocken, und zu der hor zu Radlein, Item ain Sael, dem Chunz Trometer zum horer zum gewicht In newen thurn, umb 60. Den»). 1466. már egy holdtekét is illesztettek rá. (Item so hab ich geben den Maller, der gemalt hat den appfl zu der Stat ur 60 Den»). 1451. már hónap vagy keltezési mutató volt rajta. («Item und hab geben dem Pawl slosser, von ein Rad zu machen zum Horer, das do zaigt zu Newen Monat 1 Pf. Den»). 1487-ben a tanács valószínűleg Bécsből új órát hozat. («Den Pawl phemel 1 tagwerch, das er In Ratturn zugerüst hat, als man die Neue ur gesetzt hat und daselbs das gemewer dapei verbarppen, hab ich geben 24 Den.» »Awsgeben auf die Stat ur zu machen, und gen Wien geführt Maister Hansen urmaister 2 Pf. 4 Sch. 12 D.»).

1565-ben már nem lakatos igazította a nyilvános órákat, hanem a torony-mester. «Stefan Reiner, Turner», ezért 11 tallér díjat húzott, 1571-ben azonban ismét «Veit Schwarz Schlosser» fordul elő, mint óra-reperáló, amiért 5 tallér volt a fizetsége. A XVI. században Pozsonynak már három nyilvános órája volt, és pedig: a városházán, a Mihálytornyon, s a káptalan tornyán. 1621-ben még szokásban volt az óraműveknél télen tüzet rakni. («Den 8 Januar khawft zu gemainer Stat zwo uren, wegen der Khalten 2 fuever Holz, zu 3 Thl. 5 Sch.»). A legelső órát, ki Pozsonyban állandóan megtelepedett, Mausmann Kristófnak hívták. Az 1567. számadás így emlékezik róla: «Eingenommen von Cristoff Mawsmann, urmacher, ain Jarzins, aus dem Stüeblein bei der Erdt, In obern newen Zimmer am Closter, Georgi versessen 5 Thl.» 1572. még ugyanabban a helyiségben volt, miután az a «gewölb beim Closter, drein sich urmacher gezogen» kitataroztatott. Hogy előtte egy sem volt a városban, bizonyítja az a körülmény, hogy a

városi tanács 1494-ben az óra megigazításával Raibel János passauai órást, s 1549-ben Felix bécsi mestert bízta meg.

*Rakovszky István.**

Két tatárfutás előtti pecsét.

A tisztelt szerkesztőség felhívására folytatom az országos levéltárban lévő okiratokról függő s utólag feltalált pecsétek ismertetését.

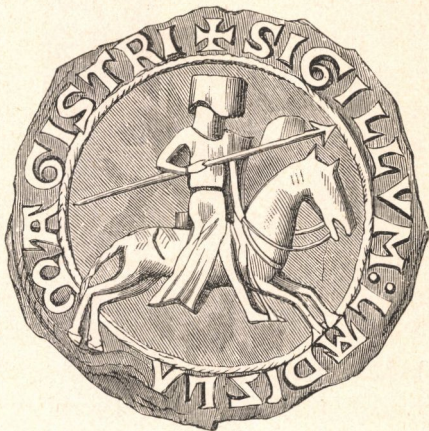
A tatárfutás előtti kevesebb számban fönmaradt egyik okiraton lévő két pecséttel kezdem: magát az okirat tartalmát közvettette már Wenzel az Árpád-kori új okmánytár VII. kötetében 22-ik lapon, abból megérthetjük, hogy Bertalan veszprémi püspökkel együtt több világi bírák IV. Béla király által a somogyvármegyei birtokviszonyok rendezésére kiküldettek; az okirat Somogyvárott kelt 1236-ban, s abban György comes fiának Mournak Bornod nevű birtok, a somogyvári várjobbágyok ellen odaitéltetik. Ezen okiratról hártvaszalagon négy pecsét függ, a másik négy függő pecsétnek csak helye van meg. A meglévő pecsétek közül kettőt közölhetünk csak, a másik kettőnek alakja elmosódott.

Az első pecsét egy lovagot tüntet elő. Magánegyénektől lovaspecséteink alig ismeretesek e korból. Fraknoi Vilmos mutatta fel az első 1221. évből a Történ. Társulat f. é. július havi választmányi ülésén (I. Századok 1877. 681. l.). Ime közöljük a másikat a főtebb érintett okiratról; az összesen nyolcz megnevezett bírák között két László

* Nagy köszönettel vettük e nagybecsű adatokat. Eddigelő b. *Nyíry* Albert emlékezett meg a toronyórákról a Hypolit-tanulmányokban (Századok 1874. l.). Ebből kitűnik, hogy az esztergomi érseki palota 1487-ben, az egi székesegyház 1501-ben, a selmeczi városház pedig 1512-ben volt toronyórákkal ellátva. Hazánkban azonban Besztercebányának volt legelőbb toronyórája, holott már a XIV. század vége felé élt s telepedett meg Magister Johannes horologista. Ír ezekről *Ipolyi* Arnold, «Besztercebánya műveltségtörténeti vázlatá»-ban. (Századok. 1874. 611. l.). A toronyórákról emlékezik még csillagászat-történeti szempontból *Thallóczy* Lajos is. (Irodalmi Értesítő. 1875. f. 60 l.).

nevü fordul elő, egyik «Ladislaus Comes Symigiensis» a másik egyszerűen «Ladislaus Comes» néven; nagyobb a valószínűség, hogy az alábbi pecsét az első volt.

Ezen itt első számmal jelelt pecsét alakja gömbölyű, a belső körben egy jobbra vágató lovagot tüntet elő, jobb kezében maga előtt egy dárdát nyújtva ki, melynek elején egy kis zászló lobog, a lovag arcát sisak fedi, mely nyakára is lenyúl; feltűnnek még a lovag lábáról lelobogó szoknyaalakú öltöny, a kengyelvasába kifeszített láb, a nyeregkápa, kantár stb.

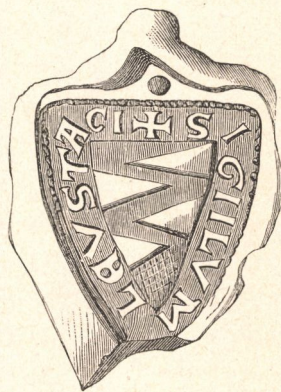

1-ső ábra.

A pecsét körírata ez:

† SIGILLVM: LADIZLA(I) MAGISTRI.

A másik pecsét szintén fölötte érdekes. Kézay Chronicon Hungarorum appendix §. 1. mondja «postea tempore beati Regis Stephani Kelad et Guth intrant tres fratres ex gente Sueuorum procreati». Ime ezen Gutkeled nemzetségbeliek egyik utódjának pecsétjét közöljük a 2-ik sz. alatt. Bertalan veszprémi püspök és bíró társainak föntidézett ítéletlevelében ugyanis az áll: hogy a midőn az ítéletet meghozták, a föntnevezett György fiának Mournak beiktatását is eszközöltették «intromittentes eum in possessionem per hominem Regis nomine Leustacium filium Johannis de genere Gutkeled» így szól az ítélet; a király ezen embere, János fia Leustach is az okiratra függesztette tehát pecsétjét s azon a későbbi

2-ik ábra.

Báthory, Kisvárday, Amade, Ország sat. családbeliek címerére ismerünk, csak hogy ezen paizsalakú ősi pecséten négy fog látszik: kettő-kettő egymás ellenében, mint a hogy a fogak valamely állat szájában elhelyezve vannak, egymás üresedéseibe benyúlva; holott a Báthoryak s a többi Gutkeled nemzetségbeliek címerén csak három egymás mellett lévő fog alakú jelvény látható. Eredetileg az illető nemzetség czimere négyszer ékelt (sect. per cuspides, — pointé,) mező lehetett.

A Gutkeled nemzetség fentebb tárgyalt régi pecsétjének körirata a következő:

† SIGILLVM LQVSTACI.

Hogy a Gutkeled nemzetség címerében minők az alakok? a 2-ik sz. a. pecsét ezen kérdés eldöntésére is adatul szolgálhat.

Nagy Imre.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalékok. III. Tévedés helyreigazítása. E folyóirat múlt évi folyamában* egy Boesckayféle 1605-ik évi hamis tallért ismerttettem, melyről akkor azt tartottam, hogy pusztán koholmány és nem eredeti példány mintájára készült utánzás.

Holländer Leo úrnak, az erdélyi érmekezes jeles specialistájának köszönhetem, hogy akkori tévedésemet helyreüthetem, mert ő figyelemztetett a bécsi császári cabinetben lévő eredeti példányra.

Alkalmam volt az elmúlt nyáron a bécsi gyűjtemény némely éremesortjait behatóbban tanulmányozni és ezuttal meggyőződni, hogy a császári cabinetben lévő 1605-ik évi három czimeres Boesckay tallér, mely a hamisítványról annak idején adott leírással előállításra teljesen összevág, kétségtelenül valódi, és hogy ez a példány szolgálhatott a hamisítónak mintául a kérdésben lévő hamisítvány előállítására.

Ez utóbbi az eredetivel nagyságra és vastagságra nézve is megegyezik, legnagyobb átmérőjük $42 \frac{m}{m}$, vastagságok $2 \frac{m}{m}$ lévén;

* A 284. lapon.

de nem egyezik a súly dolgában, mert míg az eredeti mint vert tallér 28·254 grammot nyom, az öntött hamisitvány súlya 4 grammal kevesebb t. i. 24·25 grm. E helyreigazítással tartoztam a tudományos igazság érdekében t. olvasóinknak, kik mult évi «adalékomat» figyelmökre méltatták. *Hpl.*

Régészeti kalászkok Pozsonyból és vidékéről. Sem a pozsonyi díszes fogadtatástól, sem a levél- és könyvtárak gazdagságától el nem kábulva, igyekeztem az időt úgy beosztani, hogy itt-ott e lapok tiszt. olvasói számára is jegyezhessek fel egy pár adatot.

I.

Igy például a pozsonyi káptalan székesegyházában a következő jegyzést tettem: Van a káptalannak 31 darab gyönyörű kelyhe (a czifrábbak Budapesten voltak az 1876. évi májusi kiállításon), melyek közt a legrégiebbek a XV. századból valók, s a legújabb 1754-ből való. Valódi gyönyört éreztem — a mint főtisztelendő Havlicsek Vince ur — a fáradhatatlan mutogató — e kelyheket a sekrestyéken levő asztalra egyszerre mind előmbe rakatta, egyik sebb s érdekesebb mint a másik.

Van köztük olasz és német munka, s ezek közt 3 – 4 szép miniatúr zománcz képekkel ékesítve a XVII. századból, de van két igen szép *erdélyi zománczos kehely*.

Van 4 Ciborium, egy a XVII-ik, más három a XVIII. századból. Van 4 Monstrantia, melyek közül az első ama híres pozsonyi monstrantia, mely a budapesti 1876. évi Zichyné-féle kiállításon is annyira feltűnt, s a fennforgó adatok szerint 1517-ben készült. Egyike az ötvös-művészet legremekebb szentségtartóinak s egy társa a londoni british muzeumban van.

Vannak ezeken kívül keresztek, pax vobiscumok, pásztorbotok, lámpák stb., de én ez alkalommal nem elegyedem a drágaságok becslésébe, sem a különböző korú készítmények osztályozásába, hanem a két erdélyi készítményt óhajtom bővebben ismertetni; mind kettő a *sodrony-zománczos* fénykorából a XV. század végéről való.

a) *Az első kehely* egészben 23 cm. magas; a tulajdonképen való kehely körvonala 33 cm.; magassága 9 cm. 4 mm. A kehely átmérője 10 cm. 5 mm.; a talapzat átmérője 14 cmtr.; nehézsége egy kilogramm, tömör ezüst gazdagon aranyozva. A sodrony-zománczosmű egyik szép példánya s az egészen csak két zománcz-

szín fordul elő, a sötétzöld s valami lilaszínes kék minden árnyékolás nélkül. A kehely három részből áll, a felső rész a tulajdonképpen való kehely, a középtagozat (nodus) és a talapzatból. A kehely 5 cmnyire simán áll, azon alól igen szép román stílusú frizelés van rajta, ez alatt szolid sodrony-művel másfél cm. széles gyűrűzet s alább egymásra boruló fél és egész levéalakok látszanak. A gyűrűzetten sodronyvirágfüzér szalad körül. Az alapszín a sodronyszárak, szirmok és levelek közt liláskék; a levelekben zöld s a szirmokban gránátszemek pirosanak.

A középtagozat áll felső nyakból, mely hat lap összetétele s rajta e szó áll: JEZUS, minden lapon egy betű, s a hatodikon egy keleti stílusú kereszt; az alsó nyak szintén ilyen s rajta e szó: MARIA. A két nyak között egy összenyomott narancsalaku gömb (nodus) sodronyháló közt s körben rajta 6 nagyobb és 6 kisebb rózsza (vagyis rosette) ezek szirmai liláskék zománczosok s a hat nagyobb közepe, egymást felváltó három zaphír s három dalmatinnal (borsó nagyságú) van ékítve; a hat kisebbnek közepe 6 gránátkövecskéből áll. A talapzaton a sodronysejtek, a gránátszemek s a liláskék és zöld zománczok ismételten előfordúlnak.

b) A második erdélyi kehely egészben 21 cm., 5 mm. magas; körvonala legfelül 30 cm.; a t. kehely magassága 9 cm., nehézsége 75 dekagramm. Tömör ezüst gazdagon aranyozva, stílusja egészen az előbbi, teljesen egy iskola s egykoru ízlés szülöttjei. Csak a gyűrűs rész hiányzik a kehely sodronyozásából és zománczszín e második kelyhen 4 fordul elő u. m. zöld, liláskék; barna és fehér, t. i. a mezők és levelek az előbbi 3 színben váltakoznak, a virágszirmok pedig (a legkisebb sejtek) fehérek, itt sincs semmi árnyékolás.

II.

Érdekesekek a ferenczrendiek egyházi ékszerei is, de ezek közül a szebbek mind be voltak mutatva a budapesti 1876. májusi kiállításon. Csak egy pár szót azonban mondanom kell a «Pozsonyvárosi régiségtár»-ról, mely a városház helyiségeiben s mind e helyiség, mind az egész régiségtár és annak minden darabja Pozsony városának és közönségének miveltségét dicséri, mely ezt a szép kis muzeumot megalkotta! stb.

Az előszobában van néhány mult századi kép, melyek közül egyik Krisztust mint gyógyszerészt ábrázolja a mint a keresztény erkölcsöket árulgatja.

Az első szoba a városház tornyában van, mely hajdan kápolna volt; a falakon régibb és újabb városi katonajelvények, öltözetek, családi czímerek s más régészeti apróságok vannak elhelyezve a római vízvezető csövektől. E szobában van 16 czéhláda.

A második szobába gyönyörűen dolgozott vasajtó vezet, mely a XVI. század utolsó negyedében készült, minden valószínűséggel bécsi lakatos-munka. A szoba menyezete remek fadíszmű (boiserie) 1577-ből. van *Behám* egykori városbíró kardja 1561-ből, a város kulcsai a XIII. XIV. és XV-ik századból. És egy ezüst csengettyű ily felirattal: «Ex Bikapénz Michael Sambokréti Judex pozoniensis fieri curavit 1680.» E szobában van 26 czéhláda.

A harmadik szoba sok érdekes tárgyai közt felemlíték egy kis harangot, melyről állítják, hogy kivégzések alkalmával használták, felirata ez: «ich maister feit mausset in dem namen jesus maria josef». Állítják, hogy a XIV. század elejéről való.

A különböző czéhek 123 tárggyal gazdagították e szép kis muzeumot u. m. ládákkal, ólom, ón-, réz- és ezüst edényekkel, czéh táblákkal, pecsétekkel stb. E helyen csak egy kis, igen szép finom darabot akarok bemutatni, ez egy *czéhtábla* (melyet — körülhordozván — a tagokat czéhgyűlésbe hívták) paisalaku, valószínűleg diófa; magassága 11 cm., szélessége 7 cm., az ormója kereken körül renaissancekori modorban csipkézve (fametszés). Első lapjára van festve szent Aegidius apát gazdag díszöltönyben, gyöngyös infulával és díszes főpásztori bottal. Előtte az asztal, az asztalon egy szoborfü s az asztalon túl a háttérben egy ifjú alakja látszik. A kép a miniaturfestészet egyik remeke, úgy tartom, olaszmű. A hátlapon az aranyművesség remeklési tárgyai vannak festve: balra az ezüst kanál, egy köves gyűrű; középen egy XV. századi alaku kehely. A kehely akanthus levelek közt, a nodus rubinokkal ékítve; a talapzat góth stylű; jobbra egy ékes mentekötőnek felerésze. Az egész kis czéhtábla oly correct, oly ékes, hogy a pozsonyi muzeum egyik legszebb darabja.

A czéhlvények közt érdekes a *nyelvvágó kés*. T. i. egy kés a nyele végén egy deszkához van erősítve s ránehezül egy rugalmas vaslemezre, az él vége átfúrva, s azon egy zsinor átfűzve, mely lelóg, ha a zsinort meghúzzuk, a kés lefeszül a rugóra, s ha a zsinort elbocsátjuk, felpattan s egy kis csengettyút éles csengetésre indít. Mikor a czéhban valaki hazudott, a ki tudta hogy hazudik, a zsinort megrántotta. stb.

Pozsonyban még sok nézni valót talál a régész a várban, a városban, de én ezekről nem szólva, vidéki kirándulásomból emlétek fel egy-két emlékezetre méltót.

III.

Nagyszombat 1543-tól 1820-ig (Várdaitól — Rudnay primásig) székhelye volt az esztergami érsekeknek s e hajdani fényes korszaknak ma is vannak némi maradványai. A szép székesegyház a XVI. századból s benne az életnagyságú márvány síremlékek mély hatással vannak a múlt időkben gyönyörködő nézőre.

1. A *Várdai Pál* érseké, ki 1543-ban első volt, ki ide tette át lakását.

2. *Oláh Miklós* érseké, ki leányágon a Hunyadiak utóda volt s 1568-ban halt meg Nagy-Szombaton. (A síremlék 1577-ből való.)

3. A *Verancsics Antalé*, ki 1573-ban Eperjesen halt meg, de ide temettetett, 69 éves korában.

4. *Kutassy János* érseké, ki 1601-ben szept. 17-én halt meg 56 éves korában.

5. *Gróf Forgách Ferencz* bibornok, érseké, ki Szentkereszten halt meg 1615-ben, de ide temettetett.

6. Itt nyugszik *Telegdi Miklós* pécsi püspök (administrator Archi-Episcopatus Strig. in spiritualibus) meghalt 1586. ápr. 22-én 51 éves korában.

7. *Losy Imre* primás, meghalt 1642.

8. *Cherödi János* tinnini, pécsi és egri cz. püspök, meghalt 1597. 54 éves korában.

Továbbá: *Homonnai Drugeth György*. Országbiró, Zemplén-vármegye főispánja + 1620-ban 32 éves korában. — *Forgách Zsigmond* nádor. + 1621. — *Forgách Ádám* országbiró, ki meghalt Rajkán 1687-ben stb. mind itt nyugosznak örök álmaikat.

Az egyház klenodiumai igen szépek, én főként egy kelyhet — egy hatalmas sodronyos mívű ezüst kelyhet emlétek, melynek magassága 25 cm.; csészéje 10 cm. magas, ennek körvonala 34 cm.; átmérője 11 cm. Talpára ez van írva: L. K. I. — D. S. K. (vagy R.) S. D. K. E. 1520. Renovatus anno 1627; nehézsége 1½ kilogramm.

Nodusa áttört sodronymű. Hat görbe kávból áll s ezeken a legszebb frieseles; a kávak köreit virágfüzerek töltik be. A talapzat és *nodus* közt hat miniatur tömör alak, köztük Krisztus urunk, Mária, egy koronás pánczélos alak, Szent-Katarin s még két alak.

Az egész mű a legfinomabb ízléssel van dolgozva és gazdagon aranyozva. A velejáró patenan (tálacska) az itélethirdető angyal van kimetsztve és 1675. év. Van még egy kisebb 21 cm. 5 mm. magas sokkal finomabb sodrony művel bevont kehely, de nem oly nemes ízlésű, nodusa hat csucssorral E. S. N. F. betűkkel, s még egy hójas művű szép alakú, de könnyű kehely 26 cm. magas. Ecclesiae Sancti Nicolai civitatis Tirnav. 1700 felirattal.

IV.

Nagy-Szombatból *Szakolczára* mentem, hol érdekes a piacz közepén a székesegyház, melyen a román, a csúcsíves és barokk styl s a legújabb stylszerűtlenség nyomai mind megkülönböztetettek. A csúcsíves részen a keleti oldalon két ablak közt egy négyszögű köven minusculakkal e szavak vannak bevésve: «Joannes a prunis agricola»

A franciscanusok és carmeliták egymás mellett levő hajdani zárdáiból alakult *zárdát* most a ferencziek bírják, régi fényűzés nyomai látszanak minden nyomon azok a magas széles csarnokok könnyen hihetővé teszik, hogy hajdan az Anjouk, Hunyadiak és Jagellok korában királyok szálló helye volt. A Paulinusok zárdája most városi iskola, melynek egyik szobájában egy kőre az van írva latinul hogy: Inke-Doori Loránth Ferencz Rudolf és Mátyás királyok idejében kamarai titkár építtette az épületet.

Nevezetes még egy egyemeletes franczia ízlésű ház a piaczon, mely Gvadányi a híres magyar költőé volt, s melyben írta Peleskei nótáriusát és Rontó Pálját. A kalvárián egy fellegrvár maradványai láthatók.

Szakolczáról *Zsolnára* jutottam, mely maga a megtestesült régiség, mert teljesen négyszögű tágas piacza kivétel nélkül, lábas házakkal van beépítve. Ugy hogy e folyosókon az egész várost meglehet kerülni. A város a XV. század elején épült — de még Robert Károly telepítette s egy házáról azt állítják, hogy 1321-ben épült. (Ez volna a magyar birodalomban a legrégibb ház.)

A város mellett van egy románkorú kis egyház, Sz. István a védszentje.

Innen meglátogattam a *Budetini* romokat, hol a Szunyoghok régi várának egy része s a XV-századi zömtorony (Donjon) elég épen állanak.

A négyemeletes zömtorony első és második emeletében van a

XVII. századi tánczterem, mely hajdan katonai lakház lehetett, a harmadik emeleten a *trónterem*, így nevezik, egy fülkében emelvényes hely s ott a falon egy kőbe vésve e szavak: «Super dominum curam tuam, et ipse te enutriet». A kandalló homlokán pedig ez áll: «Ignis et ars superant naturae defectus» 1551. Lehet, hogy ez a trónterem az uri székülés helye volt, de még a padozat felé is felmáztunk, ott két harang van a múlt századból, melyeket Orfandl Mátyás öntött Nagy-Szombatban. E donjon egyik köablakába kívülről e mondat van vésve: «Cito violatur libertas auro».

Másnap *Tepliczre* mentem, mely kastély Wesselényi nádor kedvencz lakhelye volt. Ennek templomában őrzik Bosnyák Zsófia épen maradt testét s reliquiáit. A toronyban van vagy öt harang; a legnagyobb 11 mázsa Wesselényi és Szécsi Mária csináltatták 1654. A második felfordított liliomalaku s a legdíszesebb májuscukakkal e szavak vannak beleöntve a felső részén körben: JEZVS KRISTVS REX GLORIE. Egyebeket majd más alkalommal. *Deák Farkas.*

Ötvös-remek a nagy-szombati városi ltárban. A történelmi társulat legutóbbi pozsonyi kirándulása alkalmával a nagy-szombati bizottsághoz lévén beosztva, bő alkalmam nyílt régészeti szempontból is itt-ott egyet-mást szemügyre venni. Lapunk mostani száma avatott tollból közöl egy ily tárgyú közleményt, e néhány sor amannak csak kiegészítője akar lenni.

Nagy-Szombat város levéltára gazdag anyagot rejt magában a XV., XVI. XVII. század polgári viszonyaira. Számadási könyvei előbb kezdődnek, mint a pozsonyiak, s ha N.-Szombat nem volt is koronázó- és főváros, mindamellett, ha Rakovszkyja akadna, igen ügyes és érdekes képet lehetne alkotni e nevezetes város életéről. Ipara s kereskedelme virágzó volt, földje termő, — szöllei miatt örökös viszályban is éltek a Szt.-Györgyi grófokkal — irodalmi és vallási tekintetben gyűpontja az ellenreformationnak, egy szóval oly város, melynek nem kell *történetet csinálni*. Ipari tekintetben igen előkelő állást foglalt el az ötvös czéh, melynek egyik remeke a városi levéltárban őriztetik.

Áll pedig ez egy mahagoni fából készült szekrényben, melynek magassága 15 cm., szélessége 13 cm., felső lapja pedig 25 cm. Renaissance-stylben van alkotva. A csinos závártól két oldalt kelyhek láthatók, ezekre apró arany gömböcskék tapadnak, míg jobbról balra 5—6 czifra oroszlánfő képez csoportot. Rézlapon pedig e felírás olvasható:

«Anno 1689. Die 9. Jan. Én *Kayár Mihály, Samarjay* Uram tanítványa ezen munkát csináltam felszabadulásomkor, melyet az nemes ötvös Chének offeráltam. Ez időben pedig ezek voltak az *cezéhbeli mesteremberek*: *Kaján* ötvös uram ő kigyelme, *Porten* Dániel öregiebb mester, *Horváth* Gergely, *Váradi* Pál, *Tolnai* István, ötvös mesterek, *Nagy* Ferencz úr kulcsos mester.»

Van a levéltárban ezenfelül néhány csinos korsó is, tót felírással a múlt század végéről, jelölve annak, hogy a XVI—XVII. században még tősgyökeres magyar iparosság a múlt században tótosodásnak indult. Ha a czéhiratokat olvassa a kutató, szinte fölmelegszik a mesterek jóízű magyar stylusán, rögtön elmúlik az illusio azonban, ha kilépünk az utcára. Végigmenve a sz. k. városon, alig-alig akadunk egy magyar felírátra. A magyar nemzetiség veszteség-rovatába írhatja e helyet is.

Thallóczy Lajos.

Rákóczy forgója. A magyar történelmi társulat f. évi kirándulása alkalmával, egyebek közt Nagy-Szombat szab. kir. városának rendkívül dús levéltárában is búvárkodván: a kuruczvilági missilis-levelek között találtam gr. Bercsényi Miklós kamarásának Dülffy Györgynek a nagyfödemesi táborból 1704. június 6-káról Nádassi Mihály nagy-szombati főbíróhoz intézett levelét, mely egy érdekes *Ötvös-műtárgyról*, II. Rákóczy Ferencz fejedelemnek Nagy-Szombatban készült kalpagforgójáról szól, ekképen:

«Ideérkezvén az táborra, mindgyárt az Méltóságos Úrnak (Bercsényi) megmutattam Méltóságos Fejedelemnek *lerajzolt forgójának* szándékát, (ábráját, tervezetét). Igen-igen tetszik az Méltóságos Úrnak formája az forgónak, de úgy, hogy *az sas legyen fekete zománczczal zománczozva, az sasnak pedig az lábai legyenek forgósarkon*; hasonlóképpen az sasnak szárnyai *leg enek úgy, hogy forogjon mind a két szárnya.*

Az Méltóságos Úr sietteti, hogy hová-hamarább készüljön. Sincere excusáltam Kegyelmedet s az várost, hogy semmi köveket nem kaphat Kegyelmed; mert ha gyémántokat tanálna is Kegyelmed, nagy grátiának tartaná, de hittet keresvén, nem kaphatott s kaphat Kegyelmed; — az Méltóságos Úr reáállott, hogy *csak szép zománczczal legyen.*»

Íme, e levélből meglehetősen elképzelhetjük magunknak a mindenesetre művészi alkotású, forgószárnyú és lábú fekete sassal ékes fejedelmi kalpag-disznek alakját; valamint érdekes megtud-

nunk, hogy a zománczozás művészete a mult század elején Nagy-Szombatban még virágzásban volt és becsben tartatott.

Thaly Kálmán.

Egy régi harangfelirat. Egy muzeumi régi colligatumban: *Antiquitates* czímmel találtam egy felírást ezen jegyzettel: *Inscriptio Campanae cuiusdam oppidi in Scepassio*. A jól fel nem fogott írás betűit közlő egyenkint iparkodott magyarázni és *margarythát* olvasott az első sorban. Én e felíratot a második sor közepén kezdem és restitútióm szerint így olvasom: + **avctorem** + **vife** + **cr(i)stom** + **lavidar^(e)** + **venife** + **ave mar^(ia)** g^(ract)a plena + **celi** + **regina**.

Ez részemről csak sejtelem, mert a másolat ezeket csak gyaníttatja, de a harangfeliratoknak egészen megfelel.

Kérem a szepesi régésztársakat, szíveskedjenek tudósítani, vajjon létezik-e és hol ezen harang; még jobban leköteleznének, ha erről a felírásról jó pacsolatot küldenének.

Rómer Fl.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztálya* f. évi augusztus havában a következő ajándékokkal szaporodott: *József* főherczeg ő fensége vaspecsétnyomót ezüst lappal, 11 darab különféle pecsét gypszmásolatát, 1 római bronzérmet és 1 rézbárczát; *Krzyzanowski Szaniszló* Lembergől 1 bronzcsengetyűt, 1 római bronzkulcsot és 1 bronzamulettet; *Tedesco Dezső* 1 ujabbkori ezüst gyűrűt; *dr. Gross Gusztáv* Svájczból 1 kőszekerezét, 4 csontárt, 2 csontvésőt és 2 bronzhorgot; *Varázsséji Gusztáv* 13 őskori edénytöredéket; *Thunhardt József* 2 vassarkantyút és 1 vasszuronyt; *Violich Károly* 1 vas-lakatot, 1 csont-szíjvéget és csatot; *Bajk József* 1 réz-pecsétnyomót; *Steinvaller Ödön* 1 ködarabot és 3 cserépedénytöredéket; *Pfeifer Izidor* 1 római bronzérmet; *Kovács Károly* Csanád-Palotáról 1 római ezüst érmet; *Tanazevics Péter* Nagy-Kikindáról 1 római potin-érmet; *Zeisler Sarolta* 1 római bronz- és 1 potin-érmet, 1 porosz ezüst-érmet, 1 angol bronzérmet és 1 kopott ezüstérmet; *Ismeretlen*: Zsigmond magyar ezüst érmét; *Kovács László* és *Szalkay József* 50 különféle érmet és bárczát s 2 bankjegyet; *Hilf Miksa T.* Györgyéről 1 római ezüstérmet, és 1 cseh ezüst obulust; *Ismeretlen*: antik bronz Hermes-szobrocskát; *Lóczy Lajos* 1 kutya-állkapcsot 4 foggal ajándékoztak. *Csere útján szereztetett*: 1 tokos és 1 peremes bronzvéső; 8 különféle

érem galvanoplastikai másolata u. m. Mihály vajda, Izabella, Tököli Imre, Báthori András, Rhédei Ferencz aranyainak Becker-féle utánzásai; II. Lajos ezüst garasa, Ottó ezüst érme, és 1 házassági jeton. A nemzeti muzeum költségén szereztetett: 3 bronz-csákány, 1 bronz-fejsze, 1 bronz-véső, 1 bronz-lándzsacsúcs gypsmásolatai; 1 görög bronzérem, 5 Tacitus bronzérme, 20 Probus bronzérme, 1 Diocletian bronzérme, és 1 Licinius pater bronz-érme.

— *Szeptember havában a muzeumi régiségtárt 3748 egyén látogatta.*

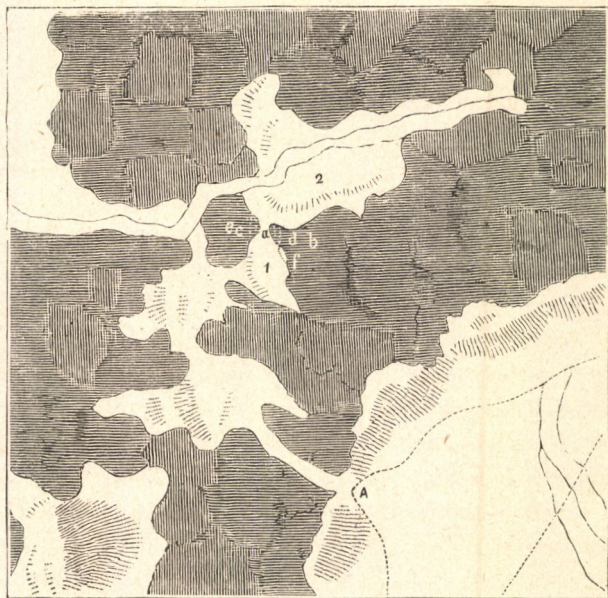
— *A békésmegyei régész- és művelődés-történeti társulat a lefolyt nyáron két gyűlést tartott. Egyet Békésen jul. 29-én, mely alkalommal dr. Hajnal István Békés város történetéből 1714—1800-ig, Haan Lajos Szegedi Kiss István életéről, Elek Lajos a békésmegyei kőkorszakbeli régiségekről tartott érdekes felolvasást. Ugyanekkor mutatott be dr. Hajnal István több barbárkori edénydarabot, melyek a gr. Wenckheim Frigyes birtokához tartozó tarhosi pusztán találtattak tégláégetés alkalmával. Ugyancsak itt eszközölt ásatás alkalmával találtak több csontvázat, melyek arccal voltak lefelé fektetve. A békésmegyei régész-egylet ennek folytán elhatározta, hogy a tarhosi pusztán, valamint az u. n. békési erdőben is, hol hasonlóképen több értékes bronzkori régiséget fedeztek fel, rendszeres ásatást fog eszközölni, minek eredményéről annak idején értesíteni fogjuk t. olvasóinkat.*

A másik gyűlés szeptemb. 10-kén tartatott meg Gyulán. Itt mindenek előtt Göndöcs Benedek elnök megnyitó beszéde érdemel említést, melyben ezen életrevaló alföldi egyesületnek három évi eredményei vannak előadva. Majd Zsilinszky Mihály főtitkár számolt be az év eseményeivel, hű képét nyújtván az egylet működésének a művelődés és régészet terén. Ez utóbbit illetőleg kiemelte a közérdekeltséget, mely az egyesület irányában a megye minden részében mutatkozik, különösen abban, hogy a véletlenül fölfedezett lelhelyeket az egyesületnek bejelentik, mi által lehetővé válik a rendszeres ásatások eszközzése. Már eddig következő lelhelyek vannak bejelentve: Mesterszállás, puszta a Körös mentében Öcsöd alatt, — Laponyay túri határ Szarvas alatt, — Sz. Tornya puszta b. Eötvös birtokán, — a tarhosi puszta, gr. Wenckheim Frigyes birtoka, — a békési erdő, Békés város birtoka. — Reméljük, hogy a békésmegyei régészeti egyesület nem fogja sajnálni a költséget e lelhelyek kellő átbuvarlására.

Minthogy a szeptemberi gyűlés egyszersmind tisztválasztó gyűlés is volt, nem tartjuk feleslegesnek fölemlíteni, hogy a régi tisztviselők nagyobbára újra megválasztattak. Elnök: Göndöcs Benedek, — alelnök: Haan Lajos, — főtitkár: Zilinszky Mihály, — másodtitkár: Márky Lajos, — muzeumigazgató id. Mogyoróssy János, — pénztárnok: Körös Kálmán, — ügyész: Keller Imre.

—y.

— *A legújabb aggteleki ásatások.* Folyó évi aug. hó 16-án báró Nyáry Jenő vezetése alatt Péchy Jenő országos képviselő, Thallóczy Lajos lapunk segédszerkesztője és Szukács József az aggteleki bar-

lang ásatása folytatásához 30 kézerővel fogtak hozzá. Elsőbben a barlang bejárása előtti térségen (A) másfél méter mélységű keresztárokot húztak. Ezen keresztárkokban konyhahulladékok közt, nagyobb mennyiségben nyílhegyek és lándzsacsúcsok vasból fordultak elő, számos lócsont kíséretében.

Minthogy azonban a barlang előtti téren kőkori tárgyakat nem találtak, a «Csontház» nevű barlangrészbe tették át ásatásait. Ezen csontházba vezető folyosóban találtaték ama a múlt évben oly feltűnést okozott gazdag palaeolithkori temetkezési hely, melynek alaprajzát mellékelve közöljük.

Az 1. és 2. sz. alatt jelzett üregek közti folyosóban a *c* és *b* cseppkőfalak alatt találtak a csontvázak.

Fájdalom, hogy a gyakori esőzések miatt összegyűlt víz az ásatást itt meggátolta. Ennek folytán a kutatások a «Denevér» nevezetű ágba vetettek foganatba, hol a kihalt őssállatok csontjai között leginkább barlangi medve maradványok fordulnak elő. E csontokkal elegyest tűzkőből pattogatott eszközök, valamint nemkülönben csontszerszámok is találtak.

Érdekesek ezen üregrész cseppkő oldalaiban létező fülkék, melyek az őss barlanglakók élelmi táraiúl szolgálván, azokban szenedett búzát és veteménymagokat találni.

Végül megjegyezzük, miszerint az ásatások eddigi eredményeit báró *Nyári Jenő* egy nagyobb szabású illusztrált munkában fogja részletesen megismertetni.

— *Egy őstelep.* Nógrádmegye Szécsény mezőváros határában, a lóczy partra kapaszkodó megyei út mellett áll a «*kerekdomb*» nevű mintegy 30 mtr. magas s talapzatában is ugyanannyi métert számoló tojásdad alakú domb. Pintér Sándor és Nyikos Lajos urak ásatásaiból kiderült, hogy e helyiség a messze ősskori emberek lakhelyeül szolgált, s azt nagy részben konyhahulladékok, hamu s ezeket felváltva fedő hordott sárga agyag és homokrétegek képezik. E rétegekben aggancsok, állatesontok, csonttűk, durva cserep-töredékek fordulnak elő. Az edények fényesre égetett agyagművek, csücskös jellegűek, czifrázatuk: kör és pontozat. A domb legérdekesebb részét a temetkezési hely képezi, ennek további ásatását azonban az ott összerakott nagy kövek gátolják. Eddig elé e dombban bronzetárgyakból csak egy tű találtak. Egyébiránt e domb, gazdagságára nézve aligha nem versenyezhet a szijhalmi, — tószegi és a pilini lelhelyekkel. Ezen őstelepről Pintér Sándor ur szakavatott monographiát irt, melyben ásatásainak eredményei s a dombnak történeti- és népmondakörét illető részei is részletesen tárgyalatvák.

Külföld.

— *Érdekes kiállítás.* A bécsi heraldikai genealogiai egyesület a jövő év április május havában az osztrák művészeti s iparmúzeum helyiségében heraldikai-genealogiai-sphragistikai kiállítást rendez, melynek célja volna a címertan s pecséttan fejlődését egész Euró-

pában s ennek alkalmazását a művészetre siparra kimutatni. A kiállítás első ága tisztán tudományos lesz, a másik része annak alkalmazása a művészetre siparra. Különös érdemű kiállítók diplomákat is nyernek. A bejelentési határidő f. év decz. elseje. Részletes program a nevezett egyesületnél (Wien I. Singerstrasse 7.) kapható.

— *Ujabb példái a külföld érdeklődésének a magyar régészeti mozgalmak iránt.* Az «Archaeologiai Értesítő» m. évi dec. havi számában megjelent Thaly Kálmán cikkét: «*A munkácsi pénzverderől*» Rohde Tivadar jeles német érmész lefordította németre és kiadta a bécsi «Numismatische Zeitschrift» IX-dik kötetében, s külön lenyomatban is megjelent. Ugyancsak a szaklapunk e folyó évi jul. havi számában megjelent Szerémi «*Egy régi magyar érmész*» című cikke néhány németországi lapban, jelesül az «Augsb. Allg. Zeit.»-ban közöltetett. A bécsi «Mittheilung der antropologischen Gesellschaft» című szakközlöny ez évi 7. sz.-ban Dr. Muck a déli Oroszországban találtató ős sírkő-szobrokról (kamene babe) értekezvén, azok gót eredetére nézve Henszlmann véleményét magáévá teszi. Az illető sírokról Henszlmann — mint az említett vélemény uttörője és megalapítója — a «Magyarországi Régészeti Emlékek II. K. II. Részében» (101—107. l.), közölte volt beható tanulmányát, valamint ugyancsak e részben a M. Tud. Akadémiában és a Kisfaludy-társulatban is felolvasásokat tartott, melyek külön füzetben megjelentek; még tüzetesebben irt e tárgyról a tavali prehistoricus congressus «Conte rendü» című folyóirata I. kötetében.

A jekaterinoszlavi kerület régi sirhalmi (kurganok). Tudvalevőleg a petersburgi császári archäologiai bizottság már évtizedeken keresztül kiváló figyelmet fordít az Oroszország keleti részein találtató sirhalmok tanulmányozására. E sirhalmok legsűrűbben a Dnieper zuhataga felé eső sivatagokon, jelesül pedig említett zuhatagot közvetlen környező 300 □ mértföldnyi területen fordulnak elő. Az orosz régészeket e sirhalmok kikutatására leginkább a görög művészet fénykorából kincseket rejtő krymi és famani sirhalmok ösztönözték. A tudomány érdekében állott megtudniok valljon a görög művészet befolyása az említett félszigettől éjszak felé mennyire hatolt fel? Az e végből 1845 a kiewi kormányzóságban foganatosított ásatások, fényes eredményre vezettek. Az ottani sirhalmokból számos sisak, bronzedények, nyílesúcsok, arany ékszerek, amphorák, sőt egy gyönyörű festett öblöny is került ki — mindannyi görög mű volt, a Kr. sz. előtti 3—4 századokból. A kutatásokat folytatandó az orosz

kormány 1852—1856. években a Dnieper zuhataga melletti óriás terjedelmű sirhalmokat kezdette ásatni. Ezekben többnyire vas zablák és egyéb ezüst és arany lószerszámok s kisebbszerű ékszerek találtattak. Baer híres antropolog az e sirokban talált koponyákat két különböző népesaládéra osztályozta. E koponyák első csoportja a Közép-Oroszországban találtatókhoz hasonlít, a második csoport azonos ama régi szibériai népekével, melyek emlékei Tsúd-régiségek nevezete alatt ismeretesek.

Ezen okok a pétérvári régészeti bizottságot a jekaterinoslavi kerületben eszközlendő nagyobb szerű ásatásokra indították, melyeknek vezetésével Zobjelin bizatott meg, s a hatvanas években úgyszólván szakadatlanul folytattak. Az eredmény kielégítő volt; a sirokban lelt barbár régiségekkel elegyesd számos agyag, bronz, ezüst és arany görög készítményre találtak a Kr. sz. e. IV-dik századból. Zobjelin az említett kurganok alakjáról s építési módjukról jelenti: A sírdombok egyremásra körülbelül 200 meter körmérettel s 4—8 m. függőleges magassággal bírnak. Durva kövekből és fekete földből vannak összehordva. Éjszaki oldalaik többnyire meredekek, míg ellenben délről lassudad átmenetben a síkságba olvadnak. Minden egyes sirhalom alaki sajátosságáról külön elnevezésben részesül a nép által. A melyek teteji hegyes kúpban végződnek, *csúcsos* kurgánoknak, ha két vagy három kurgán egybe olvad «rjabyje», ha felhányt sáncz-alakkal bírnak «hosszú kurgánoknak» nevezetnek. Az «iker kurgánok» két egymás mellett álló halmot képeznek; vannak továbbá «rabló kurgánok», melyekben rablók tanyáztak volt; a «kiásott kurgánok» azok, melyekben már kincseket kerestek. Legnevezetesebbek mind ezek közt az úgynevezett «vastag kurgánok», melyek meredek oldalaik által tűnnek fel, s kőalappal bírnak. Fölhányásuk alatt középben 5—6 m. mélységű, 3 m. hosszú s 2 m. széles gödör van, mely, a közép nagyságú kurgánoknál kövekkel töltetett be. Erre szokott volt a koporsó állítatni. Zobjelin észlelései szerint az utóbbi sirhalmok földhányása a következő rétegekből áll: a fekete földre 1 m. vastagságban sárga agyag, erre veres agyag következik, az utolsó réteget többnyire 5—6½ m. mélységben a földszíne alatt egy 1—1½ m. vastag fejez agyagtelep képezi. Ezen tömérdek munkaerővel emelt sirhalmok az említett orosz tudós állítása szerint királyi temetkezési helyek voltak.

Ennyit röviden mostanra a jekaterinoslavi kurgánok ismertetéséhez.

Sz y.

Régészeti könyvtár.

1. *Történelmi és régészeti értesítő.* A délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat közlönye. Az Igazgató választmány megbízásából szerkeszti MILETZ János, titkár. III. Évfolyam. III. Füzet. — Temesvárott. Magyar-féle könyvnyomda. 1877. Három táblával.
2. *Titel mint Prépostság, Káptalan, Hiteles hely és Vár.* IRTA IVÁNYI Ede. (12 rajzzal). Temesvárott. Nyomtatott a Magyar-féle könyvnyomdában 1877. — 4. r. 23 lap. — Ára 80 kr.
3. *A Pozsonycárosi Régiségtár rövid ismertetése.* KÖNYÖKI Józseftől. Pozsony, 1877. Nyomatott Nirschy Ferencz könyvnyomdájában. 8. r. 16. l.
4. *Történeti-régészeti kirándulás Palánkára és Rámára.* (A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat jun. 27-én tartott havi választmányi ülésének jegyzőkönyve). Böhm Lénárd mint jegyző. Magyar-féle nyomda Temesvárott. 1877.
5. *A kőkorszaki ember nyomai Hunyadmegyében.* IRTA TÉGLÁS Gábor. Bp. Tettey. 1877. Ára 30 kr.
6. *Congrès International D'Anthropologie et D'Archéologie Préhistoriques.* Compte-Rendu de la huitième session Budapest 1876. — Premier Volume. — Budapest. Imprimerie de la société Franklin. 1877. — 8. r. 704 lap. (Számos táblával és fametszettel.)
7. *Des Conrad Grünenberg Ritters und Bürgers zu Costenz Wapenbuch nach dem im Besitz des königl. Heroldsamtes zu Berlin befindlichen Originalcodex vom Jahre 1483 in Farbendruck neu herausgegeben von Dr. Rud. Graf STILLFRIED-ALCANTARA königl. Oberceremonienmeister und wirklicher Geheimer Rath, und Ad. M. HILDEBRANDT. 30 Lieferungen à 10 Blatt. — Görlitz. C. A. Starke, Verlag. — Egy füzet ára 9 mrk.*

TARTALOM: Uti jegyzetek. Henszlmann Imrétől. — Adatok a városi torony-órák történetéhez. Rakovszky Istvántól. — Két tatárútás előtti pecsét. Nagy Imrétől. — *Tárcza*: Érmészeti adalékok. Hpl. — Régészeti kalászkok Pozsonyból és vidékéről. Deák Farkastól. Ötvös-remek a nagy-szombati városi ltárban. Thallóczy Lajostól. — Rákóczy forgója. Thaly Kálmántól. — Egy régi harangfelirat. Rómer Flóristól. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1877.
XI. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCZA 23. SZ.

9. SZÁM.
NOVEMBER 30.

Ezen folyóirat megjelenik—augusztus és szeptember kivételével—minden hó utolsó napján 2 ivnyi számokba.
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

A MAGYAR TUDOMÁNYOS ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG
1877. OCTÓBER 23-KI ÜLÉSÉBEN MAROS-TORDA ÉS SZOL-
NOK-DOBOKA VÁRMEGYÉK UJ CZIMEREI TÁRGYÁBAN TETT

JELENTÉSE.

A Nagyméltóságu belügyminiszterium július 28-án kelt két leiratában, a magy. tud. Akadémiát a Maros-Torda és Szolnok-Doboka vármegyék részére tervezett új czímerek történelmi és czímertani megbírálására híván fel, a Tekintet. akadémia folyó 1877. évi okt. 1-én tartott összes üléséből az említett felhívást az Archaeologiai bizottsághoz tette át oly végből, hogy a bizottság ez ügyre vonatkozó jelentését az akadémia legközelebbi összes ülésén mutassa be.

Az Arch. bizottság az e részben folyó hó 23-án tartott ülésén az illető czímer-tervezetek megbírálásánál mindenek fölött a következő lényeges heraldikai szabályzatokat tűzte ki kiindulási pontjául; ugyanis:

1. hogy a czímerek alkotásánál és szerkesztésénél azok lehető egyszerűsítésére kell mindenkor törekedni, mert a heraldikai alapelv szerint: *«mennél egyszerűbb a czímer, annál több»* («qui porte le moins est le plus»);

hogy 2-szor a czímer belső értelmi jelentősége a helyes heraldikai felfogás szerint csakis *symbolikus* módon vagy pusztán *jelezve* ábrázoltathatik elő; a természethű képírói előállítás a heraldikából határozottan ki lévén zárva.

Az Archaeol. bizottság, az imént említett heraldikai szabályokon felül figyelembe vévén a magyar czímerészet reputációját is a külföld ama szemrehányásai ellenében, miszerint hazánkban — s különösen helyhatósági czímereinknél a vignetteszerű előállítás a tiszta heraldikai felfogást immár egészen leszorította; — ez utóbbi körülmény s a fentebb tárgyalt heraldikai okok szakszerű gondos megfontolása után a bizottság, a hozzá véleményezés végett áttett szóban levő 31,856. sz. alatti Maros-Torda és az 5580. sz. alatti Szolnok-Doboka vármegyék új czímereinek tervezeteit, egészben véve határozottan mellőzendőknek véleményezi.

A Maros-Torda vármegye által tervezett czímer compositiója, túlterhelt alakzatai, felosztásai és tagozásai tarkaságával, nemcsak a heraldikai érzékre okoz sértő benyomást, de czímerészeti értelmezésének is oly zavaros jellemet kölcsönöz, hogy annak szabályos heraldikai leírása még az avatottabbaknál is könnyen felakadást szülhetne; míg más részről, ugyancsak belső túlterheltségénél fogva alakzatai — illetőleg maga az egész czímerszerkezet — oly parányi méretekben állítható elő a pecséten, hogy annak részletes felismeréséhez okvetlenül górcső szükségeltetnék.

Nemkülönben az utóbbi nehézség forog fel a Szolnok-Doboka vármegye által felterjesztett czímer tervezetnél, különösen az ennek felső mezejében szemlélhető kun vitézt legyőző s a magyar leányt megmentő sz. László királyra vonatkozó monda ábrájánál, melynek festői előállítása jól lehet egy szépirodalmi emlékkönyv valamely balladájához esínos illusztrációul szolgálhatna, mint czímeralakzati csoportozat azonban az összes európai czímerészek méltó megrovását és felháborodását vonná maga után.

De midőn az Archaeolog. bizottság az imént tárgyalt, s a nagymélt. belügyminiszteriumhoz felterjesztett czímer-

tervezetek alak-szerkezeteit elfogadhatatlanoknak nyilvánítaná, másrésről azoknak történelmi, topographiai s az említett vármegyéknek 1876. évi XXIII. törv. czikk alapján létesült egyesülésére vonatkozó motívumait — a kellő heraldiszabályok korlátai között — részben elfogadandóknak véleményezi, s e tekintetben a. alatt ide mellékelte s általa szerkesztett következő címtervezeteket van szerencséje a tek. magy. tud. Akadémia összes ülésének benyújtani, ugyanis:

1. *Maros-Torda vármegye címere*: részelt (partitus, parti); jobbra vörös mező, három ezüst habos pólyával — balra: zöld mező elhintett arany bizantinokkal.

A három habos pólya az illető vármegye főfolyamait: a Maros, Küküllő és Nyárad vizeit; a zöld mezőn elhintett aranyok a kunoktól a harcmezőn cselből elszórt (s kövé vált) pénzek mondáját jelzik.

2. *Szolnok-Doboka vármegye címere*: vágott (transversus sectus, coupé); felül kék mezőben ezüst torony, hét arany csillagtól környezve; alul: vörös mezőben sz. László király XIV—XV. századi stylizált mellképe harcias alakban, bárdal kezében. A címter közepén habos ezüst pólya.

A torony a déesi óvári emlék-torony helyén állítólag a hét magyar vezértől lett frigykötést, a hét csillag a 7 vezért; sz. László harci alakja az illető megyében vívott diadalt, a habos ezüst pólya pedig a Szamos folyót jelképezik.

Pulszky Ferencz,
arch. bizotts. elnök.

Henszlmann Imre,
bizotts. előadó.

Uti jegyzetek.

Dresda.

Dresda új város; mert hiszen a régibb szász fejedelmek inkább Wittenbergben és Meissenben laktak; innen következik, hogy még a főtemplom, az udvarnak katolikus temploma is a barok korszak szüleménye; mindamellett ta-

gadhatlan, hogy e templom erős hatással van a nézőre, és hogy a maga nemében kitünőnek mondható, e jó hatást kivált áttörött tornyának köszöni, mely így könnyű léges tekintetet nyer és mint kiváló nagy építmény a várost mintegy jelzi (als Wahrzeichen). Ugyanezen modorban épült a templomhoz közel fekvő Zwinger, mely dús díszének czikornyasága mellett, mégis conceptiója eredetiségével meglep és mondhatni elkábit. Sokkal egyszerűbb a hosszú Elba hídnak és a brühli terrassenak megjelenése; az utóbbinak lépesőzetén Riethschelnek a napnak négy szakát ábrázoló jeles szoborcsoporthozata gyönyörködteti a nézőt. Semper híres színháza leégett, az ujnak építése még nincsen befejezve. Közel ahhoz áll az ágostaiak új, csúcsíves stylben épített, hanem száraz józan modoru temploma. Ezen épületek szomszédságában vannak csinos kertalkatak, tóval és sétánynyal.

Dresda felvirágzásához képest, mégis kevésnek mondhatni a barok magánházakat, ezek inkább két osztályra oszlanak: a jövedelmező lakkaszárnyákra és a város körzetén épített kertes sétákkal körülvett villákra, minőkkel Németországnak minden nagyobb és vagyonosabb városában találkozunk.

Van Dresdának sok érdekes gyűjteménye: a gipszöntvényeké, az ugynevezett zöld bolté, az új történelmi museumé és mindenekfölött a híres képtár. Idő rövidség miatt csak az utóbbi kettőt lehetett meglátogatnom és a képtárban is figyelmemet csak legkitünőbb darabjaira fordíthatám.

Az új történelmi muzeum hosszfalán sgraffitoban a szász fejedelmek díszmenete látszik ábrázolva, mely felfogásában élénken emlékeztet I. Miksa császárnak Dürer és Burgkmair fába metszett díszmenetére. E homlokzat előtt kíséretet tettek az asphalte comprimével, különben a hol kötábla járda (az ugynevezett — elég keskeny — breiter Stein) nincsen, az utcza kövezet Dresdában és általában a német városokban fölötte kényelmetlen.

Az épület felső emeletének első teremében különféle, a

középkor későbbi, a renaissance és még újabb időből származó tárgyak gyűjteményét látjuk: kisebb-nagyobb mesterséges szekrényeket, kisebb-nagyobb órákat, arczképeket, (ezek közt Báthory Istvánét, mely azonban sokkal gyöngébb a néh. Szalay Lászlóénál), melyek inkább személyes mintsem művészeti érdeket gerjesztenek. Van itt két nagy asztalrakvány (Tafelaufsatz); nevezetesen mint koruk ízlésének tanúságai, mindkettő mesterséges, sőt mesterkéltsziliklabarlangot mutat, egyikében lovas, másikában kis ágyu, kívülről sok, többnyire velencei üvegserleg látható. Az egész óriási buffet, minőt hajdan a gazdagok és fejedelmek használtak. Az apróbb tárgyak közt vannak jeles műdarabok; drága szelenczék, ékszershátránykék, csínosan vésett és faragott medaillonok; a régiek közt több ivószarv, melyet griff lábú állványai miatt «Griffkörömnek, Greifenklaue» neveztek. Szóval itt élénk képét láthatni, minő volt a XVI. század kezdete óta a gazdagabbak szobabutorzata.

Jobbra-balra ezen közép teremtől igen hosszú terem sor nyílik, melyet fegyvertárnak nevezhetni; mert tömve van izletesen elrendezett ó- és új fegyverekkel, egész azon példányokig, melyeket a szász hadsereg az 1870. és 1871-ik német-francia háboruban zsákmányul ejtett. Ide tartozik egész felszerelésével ellátott nagy török sátor is, melyet 1683-ban a Bécs melletti ütközetben e város megmentői az ellenségtől elvettek. De tartoznak ide roppant sok, többé-kevésbé gazdagon kidíszített, úgynevezett lándzsások fegyverfelszerelései s tömérdek pánczélos lovas; a falovaktól sem tagadhatni meg az elég ügyes faragást, mi kivált a nagy mennyiség miatt feltűnő. Valamint a Louvrenek úgynevezett «Musée Napoleon»-jában itt is összegyűjtötték a szász fejedelmek és udvaronczaik ruházatait, álarczos viseleteiket, sőt még szánkáikat is. Ez jó lehet ugyan történelmi muzeum, hanem inkább az újabb semmint a régi kor tárgyaiból gyűjtött, a régiek korra itt csupán a termék falain felaggatott cartonok vonatkoznak, melyeket a karolsfeldi Schnorr és más festészek rajzoltak.

Az épület második emeletén meglepő a porcellán, fayence és üvegedények roppant gyűjteménye. Ezeknek sora régi chinai és japáni edényeken és porcellánban mintázott, természetes és phantastikai állatokon kezdődik, azonban a japáni gyűjtemény alig mutat oly pompás edényeket, minőket a bécsi világkiállítás osztrák-amateur osztályában láttunk. Fölötte érdekes a meissenai porcellán-gyűjtemény; mert itt a gyártás eredménye első kezdetétől, a vörös-barna példányoktól felfelé, egész a mai gyártmányokig van szemünk elébe helyezve. Vannak itt a severi, a bécsi, berlini és más gyáraknak jeles példányai is. Nem hibáznak a fayenc-ok sem: nagy számmal látjuk képviselve a majolicát, a wedgewoodot, a delftet is. A sort bezárja a velencei üveg, melynek példányai közt egy üvegszálakból készített paróka tanúsítja, mennyire tévedhet el mesterkélésben az ember, ha anyagának követeléseit félreismeri. A gyűjtemény néhány példány megismerteti az arabok agyag-edényeit is.

Sokkal több időt fordítottam *Dresda híres képtárának megtekintésére*, nem mondhatom tanulmányozására; mert erre évek szükségesek; miért is nem értem rá a roppant számmal kiállított apróbb hollandi műveket, mint például Wouvermans Fülöp 66 képét még csak felületesen sem megtekinteni. A képtárnak legújabb 1876-ban megjelent lajstroma jeles szakismerettel van szerkesztve, bevezetésében előadja a gyűjteménynek mintegy biographiáját, a képek régibb felállítási helyeit, a szerzemények folytonosságát, a jelesebb képek árát, melyekből kitetszik, mily roppantul emelkedett napjainkban a régi képek bece. A lajstrom szól a képek restaurációjáról is. Szerzője Hübner Gyula, a képtárnak igazgatója.

A régibb nemzeti szász iskola id. Kranach Lukács, fia és iskolája körül csoportosul. Id. Kranachtól nem kevesebbet mint 36 képet bír e gyűjtemény; és mégis ki kell mondanani, hogy e mester kiválóbb műveiből egyetlen-egyét sem láthatni itt. *Kranach* (1472—1553) a művészetet gyárilag üzte, műhelyében számos legényeket tartott, kora szász fejedel-

meinek, ezen család tagjainak és a reformátoroknak arczépei e műhelyből százanként kerültek ki, s ez oka annak, hogy a neki tulajdonított képek közt roppant különbség van, és hogy éppen ezért e mestert eddig nem birtuk kellőleg méltányolni. Schuchardt Keresztély az, ki «Lucas Kranach des älteren Leben u. Werke» című 1851-től 1870-ig megjelent 3 kötetnyi munkájában kísérletet tett Kranach sajátkezű műveit iskolája képeitől megkülönböztetni, és azóta mondhatjuk, hogy ezen mesternek becsülése mindinkább növekedett, még pedig méltán, mert legjobb művei nemcsak a színezet tekintetében, hanem a compositio és a rajz szigorára nézve is valóban kitűnők. Egyik jeles műve közé tartozik nemzeti képtárunk sz. Katalinja több szent nő társaságában. A löcsei parochialis templomnak főoltárán Kranach 14 fametszetben a passiót ábrázoló lapjából nyolcz van másolva, illetőleg színbe áttéve.

Ujabb százsz nemzeti festésznek tekinthetjük *Belotto Bernardot az u. n. Canaletto* is (1720—1780); mennyiben életének legnagyobb részét Dresdában töltötte és e város épületeit és az ezt környező tájat ismételve lefestette. E mesternek 38 képével bir a gyűjtemény. Több itt látható nézletet, «veduttat» Brühl gróf rendeletére, (darabját 200 tallérért) festette.

A képtár legjelentékenyebb szaporodása Brühl, III. Ágost kedvence és mindenható minisztere korába esik, a művészetet kedvelő Brühl pedig titkárának, Heineckennek ízlése és jeles műismerete támogatta. Azonban ama korban csakis híres képeket hajhásztak, ezekért a korra nézve roppant összegeket fizettek; de nem volt még tekintet a művészet történelmére, fejlődésének tanulmányozására; s ezért a dresdai képtár elég szegény régibb olasz, német és németalföldi képekben. Mi ezen osztályban megvan, inkább ujabb szerzemény.

Luca di Gilio, Signorellinak (1441—1521) szent családját csak 1860-ban vették 540 guin; Signorelli műveit maga Michel Angelo tanulmányozta.

Squarcione Ferencz (1394—1474) Pieta 40 tallér.
Squarcione nevezetes mint:

Mantegna Andrásnak mestere, kinek madonnája a gyermekkel legujabban jutott a galeriába, úgy hogy a kép a lajstromban még nincsen felvéve, sőt még számmal sincsen ellátva. Igen érdekes fölötte szigorú rajza után, melyet Mantegna minden művében csodáljunk, és melyet már Dürer is méltányolt.

Nevezetes azon hatásról, melyet Dürerre gyakorolt.

Giacopo di Barbaris, *Walch* vagy *Walsch* azaz az olasz, ki sokáig élt Németországban, és mint udvari festész halt meg Belgiumban. Ennek, a gyűjteményben három képe van, azonban mind hárma nem nagy értékű, az előadás lapos, az alakzás nem plastikai, nem kikerekített; sokkal jobb ezeknél ugyane mesternek Szilágyi Erzsébetje néh. gróf Andrássy György örökösei birtokában. Állítják, hogy Dürer *Walchnak* több rézmetszetét másolta; Dürer maga leveleiben elismeri, hogy *Walchtól* némi az alakok arányaira vonatkozó utasítást vett.

Raibolini Ferencz Francia (1450—1517). Három kép, Krisztus keresztelése e mesternek egyik remeke.

Leonardo da Vinci (1452—1519) Mária a gyermekkel és keresztelő Jánossal szobában, melynek ablakán keresztül város és a távolban hegyek látszatnak. A kép mesterünk fiatal korából való, mégis jeles és szigorú rajzáról nevezetes, színezete kissé hideg, technikája egymásba olvadó árnyékos színeivel a tusírozáshoz hasonló. Megvették 1860-ban 200 guineeért. E kép nagyon rokon nemzeti galeriánk azon képével, mely itt *Boltraffio*, *Leonardo* egyik tanítványának nevét viseli.

Michel Angelo Buonaroti (1474—1564). E mesternek cartonja után van festve a tárnak *Ledája*, alkalmasint német-alföldi festésztől, némelyek *Rubenstől* mondják. Bár a női alak, *Bonaroti* szokása szerint, igen erős testalkotású és mozgásában is igen erélyes, mégis vonzó és ígéző.

Urbinoi Santi Raphael (1483—1520). Sz. Sixtus pápa-

nak madonnája a gyermekkel felhőkben állva s imádva a pápa és sz. Borbála által. Ez azon kép, melyre legbüszkébbek a dresdaiak, ezt III. Ágost 40,000 scudiért (100,000 frton) megvette 1758-ban, azonkívül e képet le is kellett a vevőnek másoltatni, és e másolatot Piacenzában ma is az eredetinek mondják. A madonnában a legtisztább szüzieséget fölötte igéző alakban megtestesítve találjuk, de nem állíthatni, hogy mindez természetfölötti volna. A gyermek idoma és kifejezése mindenestre túlelmelkedik a mindennapiason, van magasztos kifejezése, de itt is félreismerhetlen az egyéniség. A kép alján megjelenő két angyalban, kiknek egyike elfogulatlanul könyökölve, de mégis tisztelettel tekinti a tüneményt, a gyermekded naivságnak netovábbja van kifejezve, mindemellett nem állíthatni, hogy hasonló gyermekkel nem találkozhatunk a valóságban, s épen ez, úgy hiszem, megkülönbözteti Raphael szépségét az antik, a hellen szépségtől, hogy Raphaelében az egyéni, mondjuk ki egyenesen az élet valósága, az antikban ellenben a typus az uralkodó.

Hiszen Raphael bizonyosan határozott egyént, egyént, mely valóban emberek közt élt, akart ábrázolni, míg az antik isteneket még a régi világban sem tartották emberi egyéneknek. A compositio megfelel a régibb szokás pyramidalis alakzásának, a színezet meleg ugyan, hanem mégsem oly tündöklő, minő a legjobb színezőké. E kép külön teremben egy maga van felállítva.

Ramenghi Bertalan, Bagnacavalla (1484—1542) Madonna a gyermekekkel felhőkben, lent sz. Geminano, Pietro, Paolo és a paduai Antal, vásárolva 1755-ben 700 aranyért. Jeles rajz és tündöklő színezete után a tárnak egyik legjelesebb képe.

Allegri Antal, Correggio (1494—1534). III. Ágost a modena-estei hercegtől 1745-ben száz képet vett 100,000 zechchina áron, melyek közt a galeriának hat Correggioja is volt. Legnevezetesebb ezek közt a pásztorok imádása, ez «Correggio éjszakája» neve alatt híres, főkép a világítás után,

mely eredetét a gyermektől veszi. Az eszme mindenesetre eredeti és genialis, azonban ugyanezen világítási módot nem itt találjuk alkalmazva legelőször; mert ugyanez már a több évvel ezelőtt festett freiburgi (Breisgau) főoltárnak képen is látható. Correggio chiaroscuroja után híres, de ezen chiaroscuro nem olyan mint Rembrandté, ki erős világításnak mély homályt tett ellen; mert itt a gyermeki test fénye a háttérbe is elhat, s ezt is világítja. Pungileoni meséli, hogy a mester e képeért 1528-ban csak 208 lírát kapott, minél többet szerzett Palmaroli a kép restaurációjával; azonban Waagin e mesét megeczáfolja, midőn az említett 208 lírát csak felpénz gyanánt kapottnak mondja. Híres Correggionak sz. Magdolnája is, ki fekvő könyvben olvas, ezt számtalanszor másolták. Három kép Máriát trónon ülve vagy fénykörből áldást osztva ábrázolja; a hatodik a festész orvosának arc képe, ez a legfinomabb, legértelmesebb physiognomiák egyikét mutatja.

Barbarelli György, Giorgione (1477 — 1511). Jakab Rahelt fogadván és a pásztorok imádása. E két kép még emlékeztet idősb Palma előadási módjára, míg egy, aszszonyt átkaroló férfiú a mester módjában hatalmas erélyt és színezetet tüntet ki. Aretino, a költő, arcképében mesterrileg van kifejezve a kéjencz, minőnek Aretinot ismerjük.

Vecelli Tiziano da Cadore (1477—1576). A tárlat leghíresebb darabjai közé tartozik e mesternek: császár-pénze (Zinsgroschen). Megható Krisztusnak tiszta, nemes, átszellemített arca, a phariseus durva arca ellenében, mely kárörömet fejez ki, hogy ellenét furfangos kérdésével kelepczébe kerítette. A hatalmas ellentét a két egyén kezeire valamint a két egyénnek még különböző színezésére is, ki van terjesztve; Krisztus tiszta fehér testszínben ragyog, míg a phariseus vörös-barna testszíne mindennapi póriasságot mutat. Van Titiannak még két madonnája, egy mythologicus — és öt arcképe. A mythologicus képen Ámor nyugvó anyját, Venust koszoruzza. E Vénus nem antikszerű, daczára hogy az antik Aphroditekkal közösen bírja a kis fejet.

Mesterileg festett meztelen testének alakzása és kitünő színézése, a mintázás bámulatos csekély árnyékozással van eszközölve. Titian arczképei közt van egy fehérruhás nőé négyszögű legyezővel kezében, melyet Rubens (a bécsi Belvedereben) és más festészek gyakran másoltak.

Palma Jakab, az idősebb (1480—1528). Madonna a gyermekkel, az ugynevezett három nőtestvér, gráciának is nevezve, melyhez hasonló képe a bécsi Belvedereben van, 1743-ben megszerezve 600 aranyért; Vénus tájban, 2000 talléron; még egy Madonna, 353 zecchinon, egy szent család, 350 talléron és egy arczkép.

Buonvicino Alessandro Moretto du Brescia (1490—1560). Ab. szűznek megjelenése, szereztetett 1860-ban 2000 talléron.

Bordone Paris (szül. 1500 táján, meghalt 1570-ben) két mythologicus és két szent kép.

Ponte Bassano Jakab (1510—1592). *Francesco* (1550—1592). *Leandro* († 1623). E három művésztől van összesen 19 kép.

Robusti Jacopo, Tintoretto (1512—1594). Ambár Robusti arczképei sokkal nevezetesebbek történelmi képeinél, a tárlat nyolcz képe közt mégis csak egy jeles arczképe látható.

Caliari Paolo, Veronese (1528—1588). E mester, compositiúi nagyszerűségéről ismeretes, melynek, képei mérve is megfelel. Képeinek egyik legnagyobbja a párisi Louvrebán látható canaani menyegzője, ehez hasonló tárgyú képe van Dresdában is, hanem másképen componálva. Más Dresdában látható képeinek tárgya szintén a bibliából van véve, vagy a szentek életéből, a mythológiából csak kettő, hozzávéve egyetlen egy arczképet, itt lévő műveinek száma 17.

Van Raibolini Ferencznek, Francia (1450—1517) három;

Caracci Lajosnak (1555—1619) két;

Caracci Anibalénak (1560—1609) hét;

Reni Guidonak (1575—1642) tíz;

Dominichino Zompierinek (1581—1641) egy képe.

Amerighi Michel Angelo da Caravaggio (1569—1609).

Fölötte erélyes mester, ki a testek izmosságában Buonarroti vette mintául és a chiaroscuroban az árnyékban egész a tiszta feketéig ment. Dresdában van négy képe: sz. Sebestyén; fiatal lándzsás, kit két társa kártyajátékban megcsal; őrszoba lándzsásokkal; és olvasó leányka.

Rubens Péter Pálnak (1577—1640) nincsen ugyan oly nagy jelentésű képe a dresdai tárlatban, minők antwerpeni vagy bécsi képei: de van több olyan, mely kisebb mérvében is e mester nagyszerű felfogását, eredetiségét, lángeszét és bámulatos színezését meglepőleg mutatja. Kitűnő oroszlánvadászatában a pillanatnyi mozgásnak előadása, mintha az oroszlán magát a nézőt megrohanná. 1742-ben megvették 8000 francia livresen. Több mythológiából, különösen Bacchus köréből vett képeiben a kedv túlsapongása, a mámoros cselekvény és mozdulat igen élénken és mesterrileg van kifejezve. Valamint oroszlánvadászatán az oroszlán mesteri rajzát csodáljuk, úgy két más képén a tigrisét, s egy vadkanvadászatot ábrázoló harmadikon bámuljuk a vadkan és az üldöző kutyák idomait, rohamos mozdulataikat és a jelenetnek megfelelő kifejezést. Ezek ellenében Páris ítéletében és az úgynevezett szerelem kertjében, mely más galeriákban is ismételve előfordul, és melyet 12,000 livr. vették, bár kissé erős a németalföldi alakzás, mégis az egész vonzó és igéző. A dresdai Victoria által koronázott Marshroz hasonló festmény a bécsi Belvedereben is látható, mindkettőben, valamint Rubens többi képeiben is tündöklő a festék. Van Dresdában vázlat, mely hihetőleg előbb festetett mint a müncheni nagy kép, mely a gonosz angyalok esését ábrázolja; de már itt is a meztelen testek csodálatos, úgyszólván egymásba fűzése, a mester roppant, tárgyát villámsebességgel átható képzelő tehetségét meghatólag tünteti fel. Más vázlat sz. Ignácot dielskör fényben mutatja; alatta ördögösök, mint a bécsi nagy képben, hol e szent az ördögösöket gyógyítja. Ép oly becsesek a mesternek arczépei, melyek nagy számmal láthatók Dres-

dában. Ezek közt első helyen áll két fiának arczképe, nemcsak ruházatukban és a kezökben levő tárgyakban, hanem már árcaiban is kitűnik a kor és értelmiség fokának különbsége. Megemlítendő még két női arczkép, melyet Rubens második feleségének mondanak. De van több más arczkép is, melynek élénksége és az egyéni jellemet mesterrileg kitüntető felfogása, világosan megczáfolja Fromentin nézetét, mintha Rubens nem tartoznék a legjelesebb arczképfestészek sorába. Végre, hogy mesterünk universalitása ezen oldalról is kitüntessék, megemlítjük táját is, mely középtéren az Eskoríalt ábrázolja, bár a lajstrom megjegyzi, hogy ez ama sok ismétlésnek egyike, melyet Uden és Momper mesterök vezetése alatt festettek. Az első eredeti kép mindenestre Rubens saját kezének műve. Képeinek száma a képtárban, a lajstrom szerint 35. De van itt tanítványainak is több sikerült nagymérvű képe, így nevezetesen *Jordaens Jakabnak* (1593—1678) több kitűnő műve.

Rubens legjobb tanítványának *Van-Dyck Antalnak* (1599—1641), a híres arczképfestésznek, van itt 5 történelmi és 14 arczképe, ezek közt I. Károly, angol királyé, Henriette Mária nejeé és az előbbieket három gyermekéé, az előbbi kettőn a királyi, az utóbbiakban a betanult méltóság jelesen van kifejezve. A skót Parr Tamásnak arczképe 151 éves korában, Rubensféle erélylyel vázolva. Tanulságos ezen képet összehasonlítani Denner öregeivel, melyek arczán minden redő meg van olvasva és kicsinyes fényképi pontossággal felrajzolva. Van-Dyck arczképeiben mintáinak egyénisége, daczára, hogy a mester igen gyorsan dolgozott, bámulatos hűséggel van kifejezve, bár azokat sohasem láttuk, mégis mondhatjuk, hogy a megszólalásig vannak eltalálva. Mondják, hogy mintáit nem kínozták feszes üléssel, hanem műhelyében fel s alá sétáltatta; innen magyarázhatnók arczképeinek fesztelen eleven kifejezését. Színhangulata kettős, vagy hidegebb, melyet ezüst- vagy melegebb, melyet aranyhangulatnak nevezünk.

Rembrandt van Ryn (1607—1669) a chiaroscuronak

legnagyobb mestere, Dresdában 18 képével fényesen van képviselve. Történelmi képei ezek: Manoah és nejének (Samson szüleinek) áldozata, 1641-ből meleg vörös szín hangulatban, Manoah és neje térdén az elrepülő angyalra tekintve, a nő közönséges, a férfi nemesebb kifejezésű, de mindkettőben látszik, hogy kedélyük legmélyebb fokáig vannak meghatva; Sámson menyegzője, itt a színhangulat egészen másféle, t. i. zöldes. E képet mesterileg írja le Vosmaer, mi főleg Sámson alakját csodáljuk, mely közönségesnek, sőt parasztosnak mondható, hanem éppen ezen minőségében a testi erőt és annak póriasan kényelmes nyugalmit bámulatos módon tünteti ki; Ganymedest a sas elrabolja; midőn a megrémült gyermek félelmét, felül és alól könyeket hullasztva tanusítja, ezt az aestheticusok a humoron túlmenőnek tekinthetik, de nem mondandják, hogy a gyermeknek sírását rivását élénkebben kifejezve valaha látták. Mesterünk arczképei közt első helyen áll magáé a mesteré, ki széles kedvében pezsgőpoharát emelve, nejét vígan ringatja térdén. Rembrandt igen komoly természetű volt, örvendjünk vele életének ezen ritka víg pillanatán; a színhangulat, mint Sámson menyegzőjén a zöldes; ellenben aranyos vörös hangulat ömlik el első nejének, ulenburghi Saskia csodálatos arczképén; a nő valósággal elénkbe lép szegfűvel kezében; itt az első szerelem vezette a mester ecsetét egész a legapróbb aprósáig. Az előbbi kettős arczképet 1745-ben 2500, a másikat 1742-ben 1500 livr. szerezték. Vannak Dresdában mesterünknek még több arczképei, két önarczképe, egyik híres bécsi térdképéhez meglepőleg hasonlít, másik fiatalabb korából való, kár hogy az egyikben a lazurok lehámlottak, s így ez kissé szürkésen jelenik meg. Krisztus sírbatétele igen jeles vázlat, melyet 1763-ban 2300 holl. frtért szereztek; jó gondolat volt egyik régi másolatát is megvenni és az eredeti mellé akasztani; a másolat jónak és helyesnek mondható, de az összehasonlítás szembeszökőleg kitünteti, mennyire túlhaladja ezt az eredeti kép. Rembrandt tájai, valamint olajképei úgy edzett lapjai közt is igen ritkák. A tár-

latban mégis van egy hatalmas tája; ezen égi háboru közeledik barnászöld hegyes vidék fölött. A tájnak búskomoly hangulata meghatólag átszáll a nézőre. Rembrandt tanítványai nagymérvű jeles művekkel képviselvék.

Bol Nándor (1611—1681). Menekülés Egyiptomba. Jakab álma és József, ki atyját a pharaonak bemutatja.

Flinck Govaert (1615—1660) Dávid, Uriast elküldi a vészteljes levéllel. Három arczkép.

Paudiss Keresztély (szász születésű (1618—1669). Ügynök vagy ügyvéd asszonynyal asztal mellett ülve; jeles kép. Több jó arczkép.

Midőn Angliában Lajos Fülöp spanyol képgyűjteményét elárverezték, a dresdai képtár is szaporította spanyol iskoláját. Van:

Morales Luis el Divinotól (1509—1586) egy Ecce homo.

Ribera Jusepe lo Spagnolettótól (1488—1556) tizenhárom kép. Nevezetes Caravaggio ezen tanítványa határozott rajzáról. Képeiben az egyházi felfogást a mindennapiasság s realismus váltja fel, de a realismus mindig túlnyomó. Egyházas felfogású az egyiptomi Mária temetkezése; borzasztó valósággal van előadva sz. Bertalan martyrioma. A tárlatban van 13 képe.

Velasquez Diego de Silva (1599—1660) igen híres arczképfestész, kire Rubens nem csekély befolyással volt. Dresdában van három arczképe, ezek közt kitűnő egy feketében öltözött férfinak arczképe, melyben a méltóságos fellépés és magaviselet meglepő.

Zurbaran Francesconak (1598—1662) csak egy képét látjuk, sz. Coelestinét, ki a pápai tiarát visszautasítja.

Murillo Bartholomeo Esteban (1618—1682). E mesternek van két képe: sz. Rodriguez, kinek angyal a martyrumság koronáját hozza, itt a felfogás még inkább egyházi és a b. szűz, ki szemét ég felé emeli, ezt kevésbé egyházinak mondhatni, valamint Murillo Máriáiban általan inkább a világi tetszősséget, semmint az egyházi szellemet szereti ki-
tűntetni.

A tárlat egyik sarkán — ellenkező oldalon megfelelően a sistina Madonna termének — kis teremben a régi németalföldi és német iskolának néhány művei vannak összeállítva:

Eyck János (született 1381 körül, meghalt 1440-ben). Szárnyas oltár közepén Mária a gyermekkel, gazdag csúcsíves kápolnában; jobb szárnyon sz. Katalin, balon sz. Mihály a donatorral. Feltűnő a jeles lég- és vonaltávlát, gyöngéd mozgás, szüziesség egyházi felfogás, igen finom bevégzés és élénk színezés. A monda szerint ez volt V. Károly házioltára. A középső kép, mint a lajstrom mondja, fölötté hasonlít a mesternek híres brüggei akadémia képéhez.

Rogier van der Weyden (1400—1464). Krisztus a keresztfán Máriával és János apostollal, megvételét 1855-ben 400 tallér árán. Van ehez igen hasonló kép a bécsi Belvedereben, mely ott Schaffner Márton neve alatt jár.

Memlink János (szül. 1400 körül, meghalt 1470-ben). Sz. Kristóf Krisztus gyermekkel és burgundi Antal arcképe. Ez ugyanazon mester, ki nemzeti képtárunk fölséges Krisztusát a keresztfán és a keresztfá körül igen számos népet festette.

Massys Quintin (1466—1531) az ugynevezett antwerpeni kovács. Pénzváltó, mellette öreg asszony, leány és fiu. E festészt Dürer nagyra becsülte.

Dürer Albrecht (1471—1528) a nürnbergi iskolának feje és a régi német iskolának elseje.

Krisztus a keresztfán, igen búskomor tájban, a mester festette Velenczében oly kitűnőleg idombájós és gyöngéd minta után, hogy a kép aligha nem a legjelesebb feszületnek tekinthető. Böhm hazánkfiá találta fel Bécsben, később eladta Feszteticsnek, kitől, midőn ez megbukott, ismét visszavette. Böhm halála után 1865-ben 4400 frtéért megvette a dresdai képtár igazgatósága. A lajstrom is, daczára igen kis mérvének, Dürer főművének nevezi. — Ressen Bernát arcképe fekete ruhában vörös háttéren kiemelkedve 1521-ből, mely évszám egy kezében nevével is ellátott levelel áll. Krisztus, viszi a keresztfát, szürkén festve a húsré-

szek gyöngéd színezésével, a mesternek utolsó műve; mert jele mellett az 1527-dik év van feljegyezve.

Ifj. Holbein János (1497—1543).

Meyer baseli polgármesternek híres madonnája a gyermekkel, lábainál Meyer két fiával, két neje és leánya térdel. Ugyancsak más, egészen hasonló kép meglevén Darmstadtban, kérdés támadt, vajjon mindkettő Holbein műve-e? A vélemények szétágaztak, de úgy tetszik, mintha azoknak volna igazuk, kik a darmstadti képet eredetinek, a dresdait igen jeles régi másolatnak tekintik. A fő ok itt az, hogy Baselen megvan Meyer és nejének arczképe, mely sokkal erélyesebb jellemzéssel felülmúlja a dresdai, e helyen nem restaurált képet. Egyébiránt a végítélet azért sem mondható döntőnek, mert a darmstadti képen igen sok az új festés. A dresdai lajstrom szerzője tárlata képét a régibb darmstadtinak későbbi, de maga Holbein kezétől származó ismétlésének tartja. Vásárolták 1743-ban Velenczében 1000 zechina árán.

Virginia halála szürkén festve. Kétes, Holbein műve-e?

Morett Hubert, londoni aranymíves arczképe, melyet Olaszországban sokáig Leonardo da Vinci által festett Lodovico Moro, mailandi herczeg arczképének tartották; a modenai képekkel érkezett Dresdába. Hollar ezen arczképet rézbe metszette, de meg van e kép mellett felaggatva vázlata is úgy, hogy e felséges mű neve és mestere iránt semmi kétség nem lehet.

Van Holbeinnak még több jeles arczképe a dresdai gyűjteményben, ezek közt egy, melyen Godsalve János és Tamás, apa és fiu meg van nevezve, a falon papírszeleten MDXXVIII, az apának felírt életkora 46.

A nagy termek közepén, a többi tetőzetnél magasabbra emelkedő kúp alatti terem falain vannak felaggatva Raphael hét kárpítja, és hat ezeknél régibb németalföldi kárpit.

A Raphael-féle kárpitokat Párisban Fürstenfeld cardinálístól megvette Flemming tábornagy és eladta 1728-ban 12,000 talléron a szász fejedelemnek. Tárgyuk:

a bénán születtnék gyógyítása Péter és János apostol által, a templom ajtajánál,

Pál megvakítja Elymas bűvészt.

A lystrai áldozat, hol Pál és Barnabásnak mint Jupiternek és Mercurnak áldozni akarnak.

A csodálatos halászat.

A feltámadt Krisztus az apostolok jelenlétében az oldó kulesokat Péternek átadja.

Pál szónoklata Athenében.

Ezen hét kárpitnak eredeti kartonjai jelenleg Londonban, a kensingtoni museumban vannak kiállítva, négy karton elveszett, de az ezután szőtt kárpit is megvan Rómában.

A régibb németalföldi kárpitok tárgya:

Keresztrefeszítés, felfogásban, elrendezésben, rajzban és kivitelben németalföldi társainak legjelesebbje, cartonját Quintin Massys művének tartják.

A pásztorok imádása.

A keresztfa vitele.

Krisztus égbeszállása.

Ugyanaz égbeszállás ismételve.

Utolsó vacsora.

Meissen, Dom és Vár.

A meissenai székes-egyház, körülvéve a várak által, dombon fekszik, melynek alján az Elbe foly és a város elterül. Külön monographiában leírta és nagymérvű atlasban illusztrálta Schwechten «Der Dom zu Meissen, Berlin 1847» című könyvben; és Putrich «Denkmale der Baukunst des Mittelalt. in Sachsen» II. kötetében.

A meissenai dom vagy székes-egyház csarnoktemplom, azaz oly templom, melynek hajói egyenlő magassággal bírnak és a fő- vagy középhajót csak a mellékesek ablakai világítják. A dom keleti oldalán szentélye a nyolczszög három oldalával van zárva. A záráshoz csatlakozó hosszszentélyt három osztály képezi, melynek utolsó oldalán egy-egy négyszögű torony kiemelkedik; azonban csak a déli torony van kiépítve.

Következik a kereszthajó, melynek déli szárnya tovább szökik ki, mint az éjszaki; a későbbi eredetű folytatás három hajós, van hét osztálya és végződik a két mellékhajónak megfelelő, hanem azon kiszökő két igen erős toronyaljjal. 1423-tól 1425-ig harczos Frigyes (Friedrich der Streitbare) e templomhoz a fejedelmi sírkápolnát építette, melybe az elébb Altenzellben létező hercegek sírhelyét áttette.

E kápolna két osztályával és három oldalú zárásával a domot mintegy nyugati szentélylyel megtoldja. Domunk keleti oldalán fekszik a most magtárnak használt mindszen-tek kápolnája, éjszaki oldalon a sekrestye, melyben közép-ponti oszlop késő kristályalaku boltot hordoz; a hosszszentély déli oldalán terül el a keresztfolyosó (Kreuzgang), melyből kelet felé a Magdolnakápolna kiszökik. Azon szögben, melyet a kereszthajó déli kara a déli mellékhajóval képez, áll a nyolczszögű sz. János és Péternek szentelt kápolna, jelenleg a hat luteránus kanonoknak sekrestyéje. A kereszthajó északi águ és a hosszszentély közti szögön áll a Simon és Judás apostoloknak 1317-ben szentelt kápolna; stíltelen kis kápolna emeltetett a fejedelmi temetkezési kápolna déli oldalán, ez sz. Györgynek volt szentelve. Igen nevezetes; mert páratlan egy körút, mely, a szentélyzárást a nélkül, hogy azzal közlekednék, körülfogva az északra fekvő sekrestyéből a mindszen-tek kápolnája előtt a délben fekvő keresztfolyosóba vezet; e körút sokkal alacsonyabb a szentélynél.

A meissenai káptalant II. Ottó császár 968-ban alapította; van szó templomáról is, de ennek maradványát bár a telep hihetőleg ugyanaz, a mai templomban sehol sem találhatni. Ezt I. Witigo püspök, ki 1266-tól 1293-ig a széken ült, kezdte építtetni és alkalmasint a következő részek alját befejezte: a szentélyt, kereszthajót, a Jánoskápolnát és a keresztfolyosónak nyugati részét; míg a hosszhajót II. Witigo 1312-től 1342-ig építette, kivéve a nyugati tornyokat, melyek valószínűleg csak 1399-től 1411-ig emeltettek. Az építkezésnek legrégibb, alkalmasint még a XIII-dik szá-

zad derekán emelt darabja a jelenleg egészen üres, hanem szigoru idomaival meglepő Magdolna-kápolna, míg az előtte elvonuló keresztfolyosó kristály-boltjaival igen későn keletkezett.

Az egyszerű *szárnyas föoltár* nélkülözi a szokásos áttört és alakokkal, toronyfiakkal (Fialen), dísztetőkkel (Balda-chine) és díszlombozattal ellátott rakványt (Aufsatz), de annál érdekesebbek képei. A középső ábrázolja a három bölcsek tisztelgését, a legelül levő térdén aranykelyhet hoz ajándékul, tisztességes kopasz öreg hölgymenyét, galléros vörös köpenyben (a nép helytelenül Luther Márton arczképének tartja), a középső király félig térdre borúlva, vörösös alsó ruháján aranyos virágok, a harmadik néger, közeledik, kabátja zöld, köpenye aranymustrás. A madonna vonásai igénytelenek, német nemzetiek, szőke haja mindkét oldalon vállára lefoly, alsó zöld ruhája fölött köpenyt visel, fehér kendővel tartja a meztelen gyermeket, ki balkeze mutatóját ajkára teszi, jobbát leereszti. A két szárny mindegyikén két apostol. Kitünő régi kép, rajza szigoru, a ruhák még nincsenek oly apró redőkre törve, mint minők az Eyek-féle iskolában szokásosak, de ennek daczára a kép ezen iskolából való, mert a nördlingi Herlen Frigyesnek tulajdonítják.*

A föoltár északi oldalán emelkedik a szentségház, tabernaculum: lent három számárháttal, dísztetővel és tekervényes toronyfiakkal sűrűn koronázott kőszekrény; a középső szekrény fölött két osztály és e fölött kősisak.

* Als unmittelbarer Schüler der Flandrer, höchst wahrscheinlich des Rogier von Brügge, und demnach als einer der wichtigen Vermittler niederländischer und oberdeutscher Kunst ist vor allem Friedrich Herlen aus Nördlingen zu nennen, welcher seit 1455 in Ulm, Nördlingen und Rothenburg arbeitete und im Jahre 1467 als «ein Meister, der mit niederländischer Arbeit umzugehen wisse» die Stelle eines Stadtmalers in seinem Geburtsort erhielt, wo er 1491 starb. (Kuglers Handb. d. Gesch. d. Malerei II. §. 166.) Ob das dem Herlen zugeschriebene grosse Altargemälde im Chor des Domes von Meissen, die Anbetung der Könige darstellend, mit den obigen Bildern zusammenstimmt, vermögen wir nicht anzugeben. Die nicht übermalten Stellen lassen einen Maler von vorzüglichem Werthe erkennen. (Id. m. II. 168. l.)

E szentségház a XV. század végén készült; mint meglevőt említik 1505-ben.

Legnagyobb figyelemre méltó négy, a hosszszentély fala mellett álló köszobor; az északin I. Otto császár és második neje, a délin sz. János ev. és Donatus püspök, ama kettő mint a templomnak alapítója, ez mint patronusa.

A szakállatlan császár koronás, kezeiben az országhalmát és kormánybotot tartja, sárgásalsó köntösén aranyos virágok, vörös köpenye hölgymenyéttel béelve. Haja gesztenyeszínű, látta (Pupille) fekete, szemölde mérsékelten feketére, ajka ugyanis mérsékelten vörösre festvék. Koronája, az alma és a sceptrum aranyos, a koronán vörös drága kövek, aranyos és drága köves az agraffe is, mely a köpeny két végét összetartja. Putrich, másán nem jelzi, hogy a haj a sceptrum felső részével, ennek biztosítására, összefügg.

A császárné koronája szintén aranyos, ebből lefügg fehér fátyola, mely állát is körülfogja, alsó öv nélküli ruhája aranyos, nem mustrás, hölgymenyéttel béelt, köpenye sötétzöld, mellén aranyos drága medaillon.

János evang. nyitott könyvre mutat, melyben arany alapon «In principio erat verbum» stb. olvasható (az egész szobor ujonnan átfestve), alsó ruhájának bélése zöld, zöldvörös köpenyének bélése is, a köpenyen széles aranyos szegély.

Sz. Donat, ennek arca is át van festve. Fehér süvege még alacsony, azon széles aranyos kereszt; inge fehér volt, a stola aranybrokatos, köpenye violaszínű, világoskék bélessel, keztyűjén aranyos kereszt, pásztorbotjának csigája tömeges, nem áttört mint az újabb csigák, ez összefügg a püspök hajával.

A szobrok egyszerű gyámkövön állanak, fejök fölött dísztető nyul fel, még pedig nem német, hanem tökéletesen francia stílusú, mely kis építményekből van szerkesztve, épen úgy mint a párisi Notre-dame baldachinjai. De különben is valamennyi szobor nem a német, hanem a francia iskolából való; a két történelmiben világos az egyéni kifejezés utáni törekvés, a mozgásban és állásban nincsen

semmi szögletesség, ellenben feltűnő a mérsékelt, sőt méltóságos magatartás, mely mindenesetre a mesternél ismeretséget antik művekkel feltételez; ide mutat a ruha redőzetének széles, sőt nagyszerű elrendezése is. Az arcok kifejezése különböző: a császárné még némileg erőszakolva inkább nevet, mintsem nyájaskodik, ellenben a császár kifejezése komoly és méltóságos. Kevésbé kielégítő a két szentnek arca. A szobrok készítését a templom legrégibb fennlevő részeivel egykorunak tarthatjuk. A császár és császárné szobrát jelesebb, a többi kettőt kevésbé jeles mesternek kell tulajdonítanunk. A mellékletek is, úgy mint a két korona, a kormánybot és a püspök paeduma inkább francia mint német idomuak.

Ugy látszik, mintha a szentély ablakai csak későbbben készültek el, választékai vannak ugyan lábbal, de nincsenek kapitaelekkel ellátva, és csúcsíveinek mérműve is elég késő alaku, sőt az északiaké sovány dőlt négyszögből van szerkesztve. A szentélyzárás középső ablakán igen régi elsötétedett üvegfestmények láthatók, melyek alkalmasint csak későbbben kerültek ide.

Ellenben a szentély gerinczhordói rendes, inkább francia lábbal és kapitaeallal birnak, mely minden egyes gerinczhordónál más-más, szintén francziás lombozatot mutat.

A hosszentélynek északi oldalán van tizenhét, a délin csak tizenöt stallum; a faszék ujjabb az épületnél, hanem mégis még a csúcsív utolsó korából való, míg a köfülke, melyben a szék áll, még a szigoru francia stylt mutatja.

Szentélyünk a főhajótól köfállal van elválasztva, melyen hajdan az evangeliumot és az epistolát olvasták; miért is azt lectoriumnak, németül Lettnernek nevezték. Ezen, a szentélyhez fordított választófal oldalán lombozatos fries látható, mely szintén inkább a francia iskolára emlékeztet, míg a kartámon már halhólyagok is fordulnak elő.

A választófal hosszahajóhoz fordított közepén áll a laikusok szárnyás oltára. Középső képe id. Kranach Lukács által festett keresztrefeszítést mutat. Igéző Magdolna, mélt-

tóságos Mária; a latrok teste sem a szokásos sovány, hanem igen jól van rajzolva; a poroszlókban sincsen torzított vonás; a redőzet is mindenütt jó, Krisztus teste correct és köténye végei szabadon s élénken mozognak a szellőben. A hajak és ékszerek igen finom vonaluak, szóval e kép Krnach legjobbjai közé tartozik. Az ez alatti kép Ábrahám áldozatát és Mózes kígyóját adja elő, ez csak a mester iskolájából való, valamint odavalók a szárnyak ábrái is, melyek a kereszt feltalálását, az ezzel mívelt csodát, tovaszállítását, megjelenését az égen, a milvi híd melletti csodát, Constantint a templom előtt és az amiensi Péter szónoklatát ábrázolják. A predella közepén a mise, jobbán a pokol, balján a tisztítótűz van előadva. A predella képei a leggyengébbek.

A kereszthajó mindkét ágában van karzat (Empore), a kereszthajóba belenyúló választófal, arcadjait, szobrait és az oltárt kivéve, üres.

Hosszhajónk minden oldalán van hat különös szerkezetű tő; ugyanis főalakja a négyszög, melyhez sajátos módu és idomu gerinczhordó oszlopka és e közt levő horony csatlakozik. A pillér a gerinczhordókkal összeforr. E hosszhajóban is különféle építkezési kort tehetünk fel; ugyanis a két, utolsó, nyugati osztály mellékhajói ablakainak mérművein a késő csúcsíves alakzást vesszük észre.

Igen gazdag a templom nyugati kapuzata, mely hajdan, mielőtt ehhez a hercegi kápolnát csatolták, szabadon állott. Ivezete gerincei, kapitael és láb nélkül, leszállnak ugyan; de a kapuzat csúcs mezején domborműben van ábrázolva Krisztus születése, a három bölcs tisztelgése és Máriának koronázása. A csúcs fölött angyalhordta, gyámköveken dísztetők alatt látjuk Krisztust, Máriát, keresztelő Jánost és a tizenkét apostolt. Ehhez hasonló a jáki kapuzat szobor elrendezése. A kapu béllet két oldalán még két szobor fordul elő.

Az e kapuzat elébe 1423-tól 25-ig épített kápolnában van több bronce síremlék, közepén az alapítóé, harczos Frigyesé (1369—1428). A választó életnagyságban fekszik a választó

karddal kezében, az alatta levő sarkophágon számos apró, műérték nélküli szoborka és a köztük való táblákra vésett alak. Ezen emlék körül több vésett sírkőtábla van, minőket az angol «brasse»-nak nevez.

E kápolnával szomszédos a szintén két bronce síremléket magába foglaló sz. György-kápolna. Érdekesekek ebben a falára akasztott, szárnyas oltártól származó, képek. Közepén Mária, Krisztus testével ölében («pieta»), jobb és bal szárnyon a donator és neje. Id. Kranachnak jeles műve, kivált kecsesek a pieta fölötti angyalkák.

A nyolczszögű hajdan sz. János-féle kápolnában is van három befestett faszobor: Mária a gyermekkel, János és tömjénező angyal.

A négy tervezett torony közül, csak a hosszszentély déli oldalán álló van kiépítve, mely a templom fala fölött még két négyszögű emelettel nyúl fel, s csak ezután törik alacsony nyolczszögbe, melyen a nem magas, hanem merészen áttört sisak emelkedik. A sisaknak pyamisa nem egyenes vonalban fut fel, mert felsőbb emeletének szöge nagyobb az alsóénál. Áttörése halhólyagai késő korra mutatnak, úgy szinté csúcsának keresztvirága is.

A meissenai vár.

E várat inkább palotának semmint erődnek nevezhetjük: a dombon, melyen fekszik, sziklát, ámbár a kerti föld alatt megvan, sehol sem látni, a palota alsó emeletének ablakai is tágasak úgy, hogy ezeken keresztül könnyen az épületbe juthatni, végre ninesen itt sem erős torony, sem a középkorban oly nagy szerepet játszó öregtorony, donjon.

E várpalotát 1471-ben kezdte építeni Ernő választó fejedelem és testvére Albrecht, kitől az épület, hanem csak későbbben, az Albrechtsburg nevet kapta. Állott a fejedelemnek lakából, melybe a fölépcső vezet és a női, azaz a fejedelem nejének lakházából, mely az előbbi épülettel épszögöt képez és a domnak déli oldalával párhuzamos. György herczeg ehhez

1520-tól 1524-ig az úgynevezett magtárt csatolta, mely alján az istállót foglalta magában. II. György választó 1676. a harminczéves háború alatt a kárt szenvedett palotát kiigazította. Legnagyobb részébe, a két fejedelmi lakba, 1710-ben a porcellángyárt elhelyezték, sőt 1746-ban a magtár is egygyárral egyesítettet; de jelenleg régi állapotába van visszahelyezve, sőt számos termeit és szobáit viaszfestéssel újra kifestik, részint a szász történetből vett jelenetekkel, részint egyszerű, hanem régi minták szellemében komponált díszítménynyel. A fejedelmi házát a magtárral összekötni szándékolatik; de miután a középső épület összeomlott, annak emeletét újra kell felépíteni.

Már az alapítási kor is mutatja, hogy itt késő csúcsíves stílusú épülettel van dolgunk; és valóban minden részlete is a stílus alkonyát tanúsítja. Az oszlopok, hol ilyenek előfordúlnak, nem bírnak sem a szokásos régi lábbal, sem kapitáellel; a láb helyett van hármás, mindig keskenyedő és nyolczszögét fel és lefelé hegyesítő talap, melyből az oszloptól egyszerű hengerként kinő és oldalából kiereszti, közvetítés nélkül, a boltgerinczeket, melyek a boltban vagy egymást keresztezik, vagy kristályalakú süvegek közt futnak el. Ezen elkorcsodott oszlopok és boltoknak felel meg azután az ablakok mérműve is, mely a csúcsívet egészen megfordítja úgy, hogy nem domboru, hanem homoru oldala felfelé néz, s úgy tetszik, mintha itt zsinórzat függne le.

Igen mesterséges a híres lépcső, mely középső orsó körül forog; ezen orsó pedig úgy van alkotva és áttörve, hogy annak közepén tetejéről egész aljáig látni lehet.

Mindemellett mondhatni, hogy a palota a lakhatásnak és kényelemnek jeles képét mutatja. Nem tudom mire szolgáland, ha majd teljesen helyre lesz állítva.

Lipcse.

Lipcsének is van több késő csúcsíves stílusú temploma, melyek közt nagyobbak a sz. Pálé, sz. Tamásé és sz. Miklóse. Az utóbbi hajdani zárdaépületeivel, ma a lipcsei egyetemet

képezi. Keresztfolyosójának néhány falképét ujolag restaurálták, azonban, fájdalom a megújított képek festéke is már feketedik, mivel a léghuzamnak és részben esőnek is ki van téve. Egyébiránt a lipcei régi egyházak nem igen érdekesek.

A lipcei város-muzeum nagyrészt magánalapítvány, főjótévője Schletter kereskedő volt; házáat, építette a város; csinos és elég nagy háza a nagytéren áll. Az első emelet termeiben van az új és kevés régi képekből álló galleria. Régi képei közt első helyen kiemelendő idősebb Kranach Lukácsnak két képe: Krisztus a samariai nővel a kút mellett és az úgynevezett haldokló. Az első képen Krisztus méltóságos alakja mellett feltűnő, a samariai nő valóban igen gyöngéd és kecses alakja. A haldokló képén nem dicsérhetjük ugyan a compositiót, mert ez szétszaggatott, inkább jelképes, semmint művészeti, de az egyes alakok bámulatos szabatossággal és finomsággal vannak befejezve. A két kép színezete mindenestre tündöklő.

Az új képek közt kiemelendő Delaroche Napoleonja Fontainebleauban, mely kép maga idejében oly nagy feltűnésben részesült; ezután Prellernak 16, Ulysses kalandjait ábrázoló jeles kartonja, valamint Calamenak hat nagy olajba festett kitűnő tájképe. (Calame szül. 1810-ben, meghalt 1864-ben).

A muzeum plastikai művei közt, nem tekintve gipszmintáit, megemlítendő Duretnek a lépcsőházban felállított bacchansa és Hildebrandtnak márvány Ádámja.

Az épület felső emeletén üveg alatt láthatók részint eredeti réz- és fametszetek, részint rajzok és másolatok, melyeknek összege a legnevezetesebb műveket előadván, a művészet fejlődését és történelmét szemünk elébe helyezi.

Egy szomszédépületben vannak felállítva az antik művek gipszöntvényei, mely gyűjtemény igen tanulságos és oly gazdag, hogy a szűk térben máris alig mozoghatni kényelmesen. Vannak itt olyanok, melyek nemzeti muzeumban még mindig hiányzanak: egyiptomi, assyriai példá-

nyok, a mykenai kapu oroszlánai, a harpiák emléke és több lykiai emlék, az aeginaiak stb. Feltűnő, hogy itt is, mint nálunk, némi ellenszenv van még a legjobb római plastikai művek ellen is, holott ezek inkább megközelítik a mai realisticus nézetet.

Henszlmann Imre.

István országbíró és Demeter főisp. pecsétei.

Midőn III. Endre király 1299-ben július havában Pesten országgyűlést tartott, az ott megjelent főpapok és országnagyok előtt megjelentek az Aragoniából hazánkba költözött bajóti Simon fiai Simon és Mihály, a későbbi nagymartoni és fraknai grófok ősei, — s felmutatták a II. Endre és IV. László királyoknak Röjtökör földtérrel szóló adományleveleit.

III. Endre király a föntnevezett Simont és Mihályt az érintett földtér birtoklásában megerősítvén, erről a jelen volt főpapok és országnagyok is egy külön oklevelet állítanak ki. Az oklevél Budán az 1299-ik évi Margitnap után való pénteken, azaz jul. 17-én kelt, s közöltetett Kováchich által Supl. ad Vest. Comitiorum I. köt. 234—236 l. és Fejér György által Cod. Dipl. VI. 2. 229—231 l.

Az oklevél eredetije jelenleg az országos levéltár kincst. osztályában őriztetik, s arról 17 pecsét függ; ezen pecsétek közül többeket lera jzoltatván, szerencsém lesz azokat egyenkint közölni.

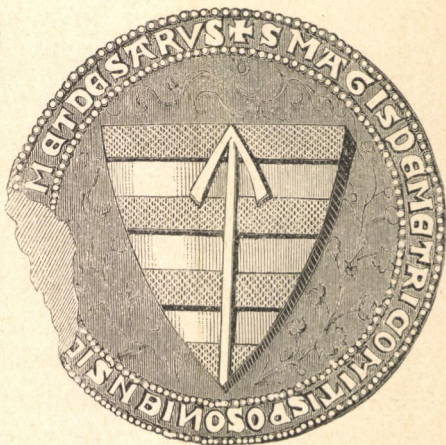
István országbíró pecsétjével kezdem, melynek rajza 1-ső sz. alatt látható. Ezen István, Ernei bán fia volt s az Ákos nemzetségből származott, a XIII-ik század végén s a XIV-ik század elején élt és gazdagabb főuraink egyike vala, övé volt Diósgyőr is, hol székhelyét tartá. Venczel hívei közé tartozott, s bizonyosan ezért veszté el I. Károly király hatalmának megszilárdultával birtokait, s ezek között Diósgyőrt, mely utóbb az anjoukorszaki királyaink s utódaiknak nyári mulatóhelyül s kedves vadásztanyául szolgált.

István országbíró pecsétjének alábbi rajza annak alakját híven előtűnteti; a nagyobb szívalaku paizs közepén egy kisebb szívalaku pais van elhelyezve, e mellett két lehajtott sasszárny, s fölül a hatalom jelvényeül egy királyi pálcza, melynek nyele lenyulik hosszat a kisebb paizson; a pecsét körirata ez:

† S MAGISTRI STEPHANI ·
IVDICIS CVRIE DOMINI REGIS

1. ábra.

2. ábra.

A 2-ik pecsét Demeter mesteré, Pozsony, Zólyom és Sárosvármegyék főispánjáé, hogy ő melyik nemzetséghöz tartozott, nem birtam meghatározni, az Aba nemzetségből való volt-e, vagy pedig azon Demeter-e, kit ezen időszakban a Balassa-család ősei között megemlítve találunk, s nem az ezen korban szintén szereplő s a Huntpázmán nemzetségből származott Demeter-e? mind erre pecsétének kellene felvilágosítást nyújtani, de az alábbi pecsét a fönt említett csa ládok közül egyiknek pecsétjéhez sem hasonlít; a zólyomi főispánságot ezen időben többnyire a Bitterek utódai — a későbbi Balassák viselték, s ezen Demeter mint zólyomi

főispán 1295-től fogva említették okleveleinkben mint Sáros-vármegye főispánja, egyéb helyen nem fordul elő.

De lássuk már ezen Demeter pecsétjét; a szívalakú paist négy damascirozott pólya diszíti, melyeket egy nyílvessző kétfelé szel, a pecsét körirata a következő:

S MAGIS DEMETRI COMITIS POSONIENSI
D(Æ ZOLV)M ET DÆ SARVS.

Jövőre a fentérintett 1299-ki oklevelet kiállító többi országnagyok pecsétjeiről fogom a t. szerkesztőség engedelmével közlésemet folytatni.

Nagy Imre.

Régészeti irodalom.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Az igazgatóválasztmány megbízásából szerkeszti *Miletz János*, titkár. III. évfolyam III. füzet. Temesvár 1877.

Leggyakoribb vád vidéki társulataink ellen, hogy magyar módra lángbuzgalommal hatnak, alkotnak szép jövőre jogosítót, de aztán mindinkább hanyatlanak, míg végre teljes közöny váltja fel az előbbi buzgalmat. Nem egy, de több ily vidéki társulatot is említhetnénk, azonban «nomina sunt odiosa», tehát csak a tény megállapításánál maradunk.

Az a társulat, melynek közlönyét méltatandók vagyunk, éppen ellentéte a szalmatüzű működésnek. Évről évre egyenes arányban gyarapodik; elnöke, titkára vállvetve működnek; minden közgyűlés új meg új szaporodást jelez. S az a figyelemreméltó a társulat működésében, hogy egyetlen vidéki egyesületnél sincsenek oly contactusban a tagok a központtal, sehol sincs aránylag oly aprólékos figyelem a társulat iránt mint Temesvárott. Örömmel látjuk, hogy egyszerű csöszök leleteikkel a társulathoz fordulnak, minden mérnök, tisztviselő segít előmozdítani a társulat érdekét. Azután a közlöny tartalma is mindinkább javul, az eleinte selejtes közlemények után mindig jobb, s az irodalmi színvonalnak megfelelőbb értekezések következnek, úgy hogy az «Érte-

sító» oly tudományos közeg, melyet számba nem venni legalább is mulasztás.

A jelen füzet is haladást mutat. Első czikke *Ormós Zsigmond* elnöktől van. Ormós azon ritka egyének egyike, kik az elnöki tisztet oly értelemben fogják föl, hogy annak a *munkában* is elől kell járnia. Különben is amaz íróink közé tartozik, kik már nem szorúlnak dieséretre. E közleménye adatokat közöl Kupeczky János festő életéhez 1667—1740. Sajnos tudomásúl veszszük, hogy a t. szerző fölhagyott Kupeczky monographiájának megírásával. Hisz nálunk épen az a baj, hogy azok, kik alaposan s behatóan tanulmányoznak egy tárgyat, közölnek adalékokat, s a tulajdonképeni munkát egy-két év múltán más, kevésbé avatott, írja meg. Innen, nálunk a sok töredékes mű. E tanulmány is annál becsesebb, mert önszemléleten alapúl, s szerzője egy iskolázott műtész szemeivel vizsgálta Kupeczky műveit. Így a tanulmány egy becses töredék, mely csak jobban felkölti a vágyat az egésznek ismeretére.

A második közlemény *Titel*-nek, mint prépostságnak, káptalannak, hitese helynek és várnak adja rajzát, szorgalmas történetírónk *Ivánfi* Ede tollából. Igen érdekes képmellékletek derítik fel Titel régészeti emlékeit, melyekről szerző azt hiszi, hogy Titelben díszes prépostsági késő román stýlben, még a XIII. században épült templom létezett.

A történeti részhez nem szólhatunk, de általában megjegyezzük, hogy sok helyt nem legvelősb az irálya, igen szép s magyaros ugyan, — mit az «Értesítő» nem minden közleményéről állíthatunk — de sok a sujtás rajta, s levéltári kutatásnak nyoma sincs, pedig az orsz. levéltár elég adattal rendelkezik e tárgyban is.

Az Értesítő tárczarovata élénk, de a szorgos titkár a közlendő okiratokat jobban megválogathatná.

Végül bátorzkodunk a t. társulatot arra figyelmeztetni, hogy találna módot arra, minthogy a társulat már topographiailag is azon a vidéken működik, melyen a rumén és szerb nemzetiség a magyarral érintkezik, miként volna ki-

vihető, hogy a szerb-rumén történeti és régészeti irodalom is ismertetve legyen a közlöny hasábjain. Ideje volna, ha már a társadalmi téren oly éles az ellentét a nevezett nemzetiségekkel szemben, tegyük jóvá ezt a tudományos téren.

Th—y L—s.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalékok. IV. Ismeretlen hazai emlékérem. A magyar emlékérmek azon csoportja, melyet családok vagy személyek emlékérmeknek szoktunk nevezni egy új eddig tudtunkkal ismeretlen példánnyal gazdagodott. Adjuk itt a n. muzeum gyűjteménye által megszerzett érem rövid ismertetését, hogy esetleg honi genealogusaink vagy heraldikusainktól illetőleg monographistáinktól nyerjünk részletesebb fölvilágosítást, azon egyéniség iránt, ki általa meg van örökítve.

Az emlékérem szürkés fém keverékből készült kereköntvény, fölülete meg van ezüstözve, átmérője 35 mm . Az előlap és hátlap valószínűleg külön készültek és be lettek foglalva 2—3 mm széles ezüstkeretbe, melyre apró kerek 4 mm -nyi fül van erősítve. Előlapnak tekintjük azt, melyen czímer és körirat látható.

A körirat végén ketté váló és közepett a czímerpais által két darabra szelt szalagidombban : IOANNES + + VRBELY + . A keresztkéek öt összeállított gömb által képezvék.

A szalagon kívül az egész mezőt levélfüzér veszi körül.

A mezőben a főtért a 17-ik század izlésében gazdagon diszitett czímer foglalja el. A pais idoma az u. n. olasz pais formáját utánozza, tojásdad, külső barokk izlésű kerettel. A pais felső harmadát fekkentes vonal rekeszti el s e téren egymás mellett három ötágú csillag áll egymás mellett; alsó két harmadában fészében jobbra álló pelikán látszik, mely szokás szerint saját vérével táplálja három apraját.

A pais fölött zárt sisak nyílt koronával jobbra balra terjedő barokk izlésű gazdag foszlányokkal, melyek az írásos szalag belső széléig terjednek; a koronából toromba (cimier) gyanánt pánczélos sisakos vitéz áll ki, mintegy fél testével, kiterjesztett jobbában egyenes kardot tart, mely körül koszoru csüng, kiterjesztett baljában pedig jobbra álló (határozatlan jellegű) négylábút tart tenyerén, az

állat feje fölött nap. Az állat háta mögött közvetlenül a kereten alig kivehető apró arabs számokkal kiírva látszik az évszám 1605 — valószínűleg az érem készítésének éve.

A hátapon a szelvényben *CONSTANTER* szó olvasható, magyarázatául szolgálván a mezőben előállított allegorikus jelenetnek. Erősen hullámozó tenger közepette négyszögű (?) alapon álló gula, a gula egyik oldalán előállítás, melynek körvonalai fölismerhetlenségig határozatlanok.

Balról (érmészetileg) a felhőkből kibuvó geniusfej látszik, mely teli szájjal fúj a gula felé; jobbról sűrű felhőkből szakadó zápor csapdosa az egyaránt az emléket és a magasra szálló hullámokat.

A jelenet olyan, minővel a XVII-ik és utóbbi századok készítményein oly sűrűen találkozunk — a férfi, kinek emlékére az érem készült, állhatatosságát örökíti meg a kor izlése szerint. Ki legyen a férfi, megmondja az előlap: *Vrbely János*. Ily nevű családot Nagy Iván ismeretes munkájában nem táltunk; b. *Nyáry Albert* szóbeli közleménye nyomán ily nevű család léteznék. Hol székel és az itt leírt czímerrel megyezik-e a czímere, talán meg fogják mondhatni a specialisták.

Részünkről lehetőknek tartjuk, hogy az itt szóban lévő egyéniség ugyanegy *Verebélyi Jánossal*, kiről Nagy Iván említést tesz * mert egy ily nevű egyén Nagy Ivánnak *Istvánffy* ** nyomán adott rövid közleménye szerint éppen az 1605-ik évben Vác várkapitánya volt. *Istvánffy* szerint azonban ez egyén a császár részére *Bocskay* ellen csak rövid ideig védte a várat tehát aligha ez esemény megörökítésére készült emlék!

Ha sikerülne Vác városa monographusának vagy a *Verebélyi* családok geneologusának a váczi kapitány czímerét kifürkészni és netalán az itt közlött előlapi czímerrel azonosítani, így legbiztosabban lehetne czélt érni.

E nyomozás nem leendő fölösleges munka már azért sem, mert személyi emlékérmekünk ugyis szegény sora egy új személylyel gazdagodott s elég érdekessé tenné az emléket, ha nemis tartoznék a 17-ik századbeli honi készítményeink jobbjai közé.

Honi eredetére talán magának a megrendelő vagy megörö-

* *Magy. családai* 12. köt. 146. l.

** *Histor.* 1622. kiad. 821. lap.

kitett személy nem előkelő voltából lehet következtetni, biztosabb támpont azonban a mű izlése, mely többnemű a bányavárosokbeli vésőknek joggal tulajdonítható művel rokon.

Hpl.

Két érdekes régiség került ujabban a m. n. muzeum régiség-tárába. I. *Szalay Ágoston* gyűjteményéből kapott ugyanis egy czintálat, mely már azért is feltűnő, mert karimája négyszögű. Ugy látszik, hogy a XVII-dik században az emberek kedvüket találták a szögletességekben, mert nemcsak érmeket ismerünk, melyek a kerek alaktól eltérnek, hanem tálakat, korsókat stb. is.

A tál, melyről ittenszólunk, mindegyik oldala 0.236, 0.03 mély, kerek közepének átmérője 0.187 m., a czinöntő bélyegei: jobbra alig kivehető, de egy város ormós falai tűnnek fel kapuzataival, felül az osztrák pólya; a balra álló alul kerekded s felül két oldalán leszelt paisban két kisebb pais van, alul köztük egy pont látszik, felül HZ betűk.

A mi e tálát előttünk érdekessé teszi, az, az egyik szögletében a felső részbe karczott czimer, melynek kivitele valódi legénymunka, de egész jellegére nézve magyarhoni munkának tűnik fel. A kettős czimer jobbra álló felső részében kanyarodott vonal, szögletben elvágott, majd behorpasztott oldal, alul pedig csúcsos paisban egy szentfényű alak áll csónakban, mely körül hullámok látszanak; balra hasonló paisban, a rézsut szelt felső mezőben, jobbra egy-szarvu írámlík, alul három két rézsut szelvény két ezüsttel változik.

Mind a két paisot a kereszties infulának kanyarodó szalagjai övedzik, a czimerek fölött pedig a kendővel ékesített pásztorbot van alkalmazva.

Az infulaszalag fölött .I — .C, czafrangjainál .A — .L, a karimánál pedig az .1 — 6 — 0 — 7 látható.

E czimerek kétségkívül *apátot* illetnek, ezt bizonyítja a pedumról lelogó velum; a jobbik czimert, mely talán sz. Péter is lehet — a koporsóból emelkedő üdvöztetőnek véltem tarthatni, és a S. SALVATORIS czimű *lekéri* apátsággal összekötni, úgy hogy az alsó két betű: Abbas Lekeriensissel lett volna feloldható; azonban sem magam jegyzetei, sem Nagyságos Rimely Károly *lekéri* valóságos apát urnak leveléből, mely e tárgyra vonatkozik, kielégítő választ nem nyertem; miért is ezen tárgyat, mint nyílt kérdést, hazánk czimertana szakismerőjéhez intézem.

II. *Római díszes medenczét* nyert a m. n. muzeum régiség-osztálya

azon fajból, melyet terra sigillata-félének neveznek. A hasonló tálak ritkán egészek és épek, de ezen példány minden része megvan, és találtatott Csávolyon, Bács megyében, tehát tudtommal eddig, a leletek lajstromában, ismeretlen helyen.

A tál alakokkal díszített oldala a tojástagos felső karimán alul négy szélesebb és ugyanannyi keskenyebb trapez-osztályból áll. Az elsőbbség közepén egy háttal nekünk fordult meztelen alak, baljában lefelé tartott bunkóval, jobbát fölfelé emelve látható. A kerek keret jobb fele egyenközű vonalos, balfele zegzugos díszítmenyt mutat, oldalt két háromlábu áll, és két levél tűnik fel. A kisebb téren gyöngyös vonal képezi a keretet, mely alul szintén levelekben végződik. A térség alsó részében áll egy balra tekintő csak ágyéka körül mezes alak, mely baljában valami bunkós pálczát tart. Ennek feje fölött egy virágszalag képezi a kerekded tért, melyen egy kutya jobbra fut.

A fazekas itten két bélyeget használt, míg a többin, mely a muzeumban létezik, csak egyes szalagok tűnnek fel. A nagyobb keret közt egyik szalagon — hossza 0.025, szélessége 0.006 — ez olvasható : alulról fölfelé : ITNEVOI = IOVENTI, a kisebb, legközelebbi szalagon pedig, melynek hossza 0.032, szélessége 0.005, felülről lefelé és pedig szintén visszásan ez áll :

THSLIAITIMOO = COMITALISFE cit.

A medencze magassága 0.122, felső nyílása átm. 0.18, talpának átmérője 0.081, nyílásának átmérője 0.048.

Szalay Ágoston gyűjteményével együtt került a m. n. muzeumba.

Rómer Flóris Ferencz.

Bornemisza Anna és az erdélyi ötvösök. Az ujabban fölmerült kulturtörténelmi kérdések közt alig van egy is, mely nagyobb érdekeltséget költött volna fel, mint a magyar ötvösségé. Pulszky, Ipolyi, Rómer, Nyáry Albert, Henszlmann, Deák Farkas s többen alaposnál alaposabban szóltak hozzá, s manap már oly stádiumba jutott a kérdés, hogy a végleges rendszerezéshez is nemsokára hozzáfoghatni. E feladatot a történelmi társulat által kiküldött czelebizottság lesz hivatva megoldani, mint a mely közvetlenül értékesítheti az ipartörténeti adatokat.

Ez alkalommal a magy. kir. országos levéltár erdélyi kincstári osztályában őrzött *Bornemisza Anna*-féle gazdasági naplóból akarunk néhány érdekeseb adatot közölni az erdélyi ötvösség történetére.

Erdély, a fejedelemség korában speciális magyar államéletet tüntet elő. Törvénykezése, tudománya, ipara, kereskedelme magán hordja a magyar jelleget. E számadási könyv is több tekintetben fontos. A társadalmi élet majd minden ágára kiterjeszkedik az: a fejedelmi háztartásnak összes képét adja. A fejedelmi jövedelmek praefectusa ekkoron a diplomaciai alkudozásairól hírnevessé vált *Alvinczi Péter* volt, aki a háztartás pénzügyi oldalára fordított figyelmet; ami annak anyagi részét illeti, arra a «gazdasszonyok mintaképe» a fejedelemné személyesen ügyelt. Ő rendelte meg a munkát, néha sajátkezűleg írja be a kiadásokat, alkuszik, ha az egyik «görög» megcsalja, másikat kerit.

Bornemisza Annának rendesen három *ötvös* dolgozott. Kettő *Segesvártt* lakott: *Ötvös Kálmán* és *Ötvös György*, becsületes szász nevükön *Maurer Kálmán* és *Hirling György*; a fejedelemasszony azonban csak ötvösöknek hívja őket s magyar nyugtákat irat velök. Legtöbbet *Belényesi György* dolgozott az udvarnak, ki egyszersmind a verdének is igazgatója volt. Volt egy házi ötvös is, egy *francia*, kinek rendes conventiója volt; ez apróbb munkákkal foglalkozott, ezenfelül *Tokaji Kristóf* kolozsvári ötvös neve is előfordul.

Az ötvösmunkák jobbjára renovatiók, új megrendelést is tesznek néha, ekkor tálakat s leginkább asztalneműeket csináltattak. Így 1685-ben 21 ezüst nagy tálat, 6 kicsit s 2 ezüst tálat készítenek a segesváriak 73 gira nehézségben. A girára nézve megjegyezzük, hogy egy ezüst girában 44 tallér (öreg) volt, a tallért pedig a Comp. Constit. P. V. Ed. XXXVII. szerint 2 frtjával váltották be, ez 88 frtot tenne ki, forintját 40 mostani krajezárral számítva (Ld. Szilágyi E. O. gy. emlékeit) 35 frt 20 kr. abszolút értékét kapunk: tehát 73 girás 29 ezüst objectum valódi értéke a mi pénzünk szerint 1685-ben 2669 frt 60 kr. volt. De amit akkor 2669 frt 60 kron vásároltak, hogy ma mennyit ér, azt nem tudom meghatározni, mert arra statistikai adataink nem eléggé kimerítők s az ezüstárkelet adatai is hiányoznak.*

* Hogy a magyar pénzek értékét egyelőre, a sürgös szükségnek megfelelőleg, olyan Cibrario-féle táblázatban összeállíthassuk; alulírt, *Belházy* oszt. tanácsossal a pénzügyminiszteriumban szövetkezett, hogy legalább az abszolút értékeket határozhassuk meg. A Mátyáskorabeli s egyáltalán a magyar forint értékét b. *Nyáry* Albert meghatározta ugyan, de hol a többi! Míg e hiányon nem segítünk, a culturtörténelmi tanulmányok egyenletekhez hasonlók, melyekből az *x*-et még ki kell számítani.

Belényesi György uram 3136 ₰ értékű munkát kap renoválás végett. Nevezetesen:

három finom ezüstös, zománczos poharat, egy finom zománczos palaczkot, azután sarkantyúkat, rubintos, gyöngyvirágos rózsát meg egy «medaillont», azt, melyben Bethlen Gábor ő nagysága képe őriztetik. A munkadíj 230 (akkori) frt volt. A 3136 ₰ értéke ugyancsak a föntebb hivatolt XXXVII. edictum értelmében 12544 ftot (akkor), azaz 4917 frt 60 kr. o. é. képviselt, az ötvös díja 93 frt lévén, a munkadíj az áruértéknek körülbelől $\frac{1}{53}$ részét képezen.

1685-ben megint a segesvári ötvösöknek juttatja a munkát. Ez alkalommal egy pocált kellett megigazítaniok a fejedelem serleg-gyűjteményéből, ez a XII-ik volt s 3 girát nyomott. Egyéb házi-szereket: gyertyatartót, tányérokat 24 és $\frac{1}{2}$ gira értékben.

Az 1686-ban *Belényesi*-nek adott igazítani valók között három zománczos tárgy fordul elő:

egy köves zománczos csat 24 ₰ értékben,

egy köves zománczos boglár 12 $\frac{1}{2}$ ₰ érték. s

egy igen szép zománczos poculum 100 ₰ értékben.

A többiek közt van a fejedelem forgója, melybe darútoll illet s aranysarkantyúi.

A többi ötvösmunka apróbb, s csak dénáros értékű. Érdekes *Belényesinek* az a megjegyzése is: «a *magunk módjára csináltatott zománczos kupa*».

Kitünik azonban mindezekből, hogy a *zománcz* élénk divatban volt Erdélyben még a XVII. század végén, s hogy az erdélyi ötvösök (a két segesvári s a fogarasi *Belényesi*) művészien értékelték hozzá.

Thallóczy Lajos.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— A m. t. akadémia archaeologiai bizottsága folyó év oct. hó 23-ki ülésében Nagy Ivánt, a m. t. akad. rendes tagját és dr. Hampel Józsefet egyhangulag bizottsági tagjai sorába megválasztotta.

— *Király Ö Felsége* f. hó 15-én legmagasb látogatásával szerencséltette a muzeumot, melyet 1856 óta nem látott. Az a roppant haladás, melyet e nemzeti intézet azóta tett, messze fölülmúlta a Fölség várakozását, amint ezt *Pulszky* Ferencznek meg is mondá. A Fölség kíséretében voltak: *Trefort* miniszter, *Hegedüs C. Lajos*, *Szász Károly*, min. tanácsosok stb. E látogatásról külön tudósítónktól a következő sorokat veszszük:

Legelőbb a könyvtárt szemlélte meg a Fölség. Itt *Fraknói* Vilmos örrel élükön a könyvtári személyzet fogadta a Fölségét, ki a legnagyobb érdeklődéssel szemlélte az irodalom-történelmi kiállítást; megnézte az egyes okleveleket, a *Corvinákat* stb. A könyvtárból a régiségtárba ment ő Fölsége; *Pulszky* Ferencz, *Rómer* Flóris és *Hampel* József teljesítették váltakozva a ciceronei tisztet, hol — ott nagy érdeklődéssel szemlélte a gazdag kőkori gyűjteményt, — a b. Nyáry Jenő őskori gyűjteményét stb. Végül a lépcsőházi freskókat nézte meg ő Fölsége. Mindenütt a magyarázó tudósok fejtegetéseit nyájias figyelemmel hallgatta és számos alkalommal nyilvánította meleg elismerését nemzeti kincstárunk gazdagsága felett.

— *A m. nemzeti muzeum régiségtára* octóber hóban a következő ajándékokkal gyarapodott: gróf *Berényi* Ferencz a bodoki várból 3 magyar feliratu bronzágyut; *Friedmann* Lajos 1 rézérmet; *Mátray* Arnold Egerből újabbkori vastárgyakat; *Sas* István III. Zsigmond lengyel garasát, *Hermelin* Tivadar karczdíszes csontlőportartót a XVIII. századból; *Broca* tanár Párisból trepanatio által származott őskori koponyarészek gipszmásolatait; *Dreyfuss* Párisból *Beatrix* királyné márvány-mellképének gipszmásolatát; *Mészáros* István Mezőtúrról csontokat és gyöngyöket; *Unger* Miklós római üveg és egyéb tárgyakat; *Orlay* Soma Petőfi Sándor író tollát; *Horváth* János Letenyéről Lipót főherczeg tiroli garasát; *Mészáros* Károly egyiptomi ízlésű modern gyertyatartót; *Fodor* Antal Grätzből *Fodor* Jozefin néhai énekművésznő bronzemlékérmét; *Boynsich* Iván római terra sigillatát és egyéb cserépdarabokat Eszékről; *Bodó*, *Claudius* réz-érmecsét; *Sáry* Pál Kun-Szt-Mártonból 1 pipát; *Hontmegyei* *Kelenye* község vas-tokos vésőt és nyilvéget; *Pap* Gyula 1 *Bethlen*féle garast 1617-ből; *Dr. Hampel* József 2 római érmet *Domitian* és *Tetricus* császároktól, ajándékoztak. A könyvtárból áttétetett ide gróf *Berényi* levéltárából 2 tarsoly. A nemzeti muzeum költségén megvétetett II. Ulászló 2 fémere és 1 *Attila*-öntvény; *Becker*féle éremutánzások; I. János király aranya; 22 Árpádkori érem; 1 ezüst kanál; II. Ulászló 1506-ik évi kettős tallérja és bronzsarkantyú; az olympiai és némely müncheni antik szobrok gipszmásolatai, s a samothrakei szobrok gipszmásolatai.

— *A magy. nemz. muzeum könyvtárának magyar történeti állandó kiállítása*, mely miniature festményei, metszetei és pecsétjei által a régészetre is nagy fontossággal bír, s a múlt hó 2-án nmélt. Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter úr jelenlétében

nyitattott meg; azóta minden kedden és csütörtökön van nyitva, és nagyszámú közönség által látogattatik.

— *Uj iparműtörténelmi kiállítás.* Kolozsvártt, az ottani jótékony nőegylet a budapestihez hasonló régészeti-történelmi tárlatot rendez. A bizottság titkára nov. 4-ről tudatja, hogy a tárlatra szánt tárgyak legkésőbb nov. 20-ig az erd. muzeum régiségtárába Finály H. úrnak címezve küldendők.

— *Az archaeologiai congressus* alkalmából kiállított őstörténelmi gyűjtemény jelesebb darabjait az úgynevezett albertotypia szerint fényképezve Beszédes Sándor híres esztergomi fényképész megörökítette. E gyűjteményből az első füzet már a congressus alkalmával kijött. Most megjelent a második füzet e cím alatt: «Antiquités préhistoriques de la Hongrie. Arangées et decrites par le Dr. Joseph Hampel, conservateur-adjoint du Musée national à Budapest. Illustré et par le procédé albertotypique par Alexandre Beszédes, photographe à Esztergom.» Ezen második füzet szintén 12 lapot tartalmaz körülbelül 500 tárggyal. Mindenik mellett ott van a méret s a számjegy, melynek folytán a szövegben a magyarázatot könnyű föllelni. A szöveg előtt bevezetés gyanánt 6 lapon Hampel ismerteti általában a magyarországi leleteket. A fényképek általában kitünően sikerültek s Beszédes hírnevéhez teljesen méltók.

— *Aranylelet.* A «Jász-Kun-Szolnok» írja: «A múlt héten Scheiber Zsigmond — uradalmi ispán Deutsch testvéreknél fokorui birtokán — egy darab ívhajlatu érczet hozott be Szolnokba, és azt az ötvöshöz vitte megvizsgáltatni. Az ötvös e körülbelül 100 darab arany súlyú érczet a legtisztább minőségű aranynak találta. Az ispán elbeszélte, hogy béresei a fokorui pusztán szántottak, miközben az eke egy bizonyos helyen másodszor akadván meg, a szántók kiásták az akadémikus tárgyat. Ez egy jókora érczedény volt, melyben igen primitív jellegű s a mutatott darabhoz hasonló minőségű, többnyire lőszerszám-ékszerek voltak beroszdásodva, körülbelül 20 fontnyi súlyú. Meg sem gondolták a szántók, hogy a talált érczdarabok mily tekintélyes értéket képviselnek, az ökoristállóban rakásra rakták s tréfáltak egymással, hogy ha az a rakás réz arany volna, melyikük lett volna nagyságos ur! Az ispán azonban nem vette egészen tréfára a dolgot, s midőn a talált tárgy becséről tudomást szerzett, sietett a pusztára vissza, hogy a kérdéses tárgyakat játékszer gyanánt szét ne hordják addig is a béresgyermek. Az ötvös azonnal jelentést tett az illető hatóságnál, s a vizsgálat megindított.»

Külföld.

— *A jekaterinoszlavi kerület régi sírhalmái.* Az «Értesítő» mult számában említők, hogy Zobjelin véleménye szerint, az úgynevezett «vastag kurgánok» fejedelmi temetkezési helyek voltak. Az orosz tudósnak ezen állítását, az általa intézett ásatások leletei nagyban igazolják. Ekként a többi közt az 1862—1863-ban, a Dnieper partján felbontott, Nikopoltól éjszak-nyugotnak három mértföldnyire fekvő úgynevezett «*Tolstoja Tschertomlytzkaja mogila*» sírhalom, nemcsak az építtetésére fordított tömérdek munkaerő által, de a benne talált tárgyak bőségére s a műkínések értékére nézve is méltó feltűnést ébresztett.

Ezen kúpalakú domb 355 méter körmérettel s 20 m. haránt magassággal bírt. Teteje 15 m. átméretű laposságot képezett, közepében egy üreggel, melyben egy kőszobor állott. Ez utóbbiról más-kor szólandunk.

Az ásatást a domb tetején kezdték meg. 1—1½ méter mélységben egy közönséges amphora cseréptöredékei egy vas zabola s különféle bronz csecsebecsék, úgy mint: gombok, csövecskék és lemezek hoztak napfényre. A dombtető központjától mintegy 1 méter távolságban keletnek, 6½ méter mélységben egy rakás lőszerszámrészekre, vasgyűrűkre és bronz ékszerekkel, jelesül gombokkal, csengőkkel és csövecskékkel diszesített 250 darab zablára találtak; egy másik rakásban voltak: 1 bronz golyó lyukkal, 4 bronz oroszlán, 4 sárkány és 2 madár, továbbá néhány tollalakú arany lemezféle és arany karikák — 10½ méter mélyen lehatolva, az éjszaki oldalon körakóványok fordultak elő, melyek a halom éjszaki oldalának meredekítésére szolgáltak.

Végére az egész mesterséges földhányás lehordása után, sírokra találtak, melyeknek berendezései a Herodottól említett szittyai királyok temetkezés módjával egészen megegyeztek.

A tágas négyszöget képező fősírgödör már régebbi időkben kifosztatott, s csakis folyosójában, melyet a sírhoz férközhetés okáért a fosztogatók ástak volt — találtattak némely elszórt tárgyak, úgy mint: 3 nehéz arany gyűrű, melyek egyikén kutya, a másikán bika volt kivésve; a harmadik gyűrű sima volt, — továbbá: néhány átlukasztott arany lapocska, arany gombok, üveg-gyöngyök, 6 vas kard, melyeknek markolatai kipréselt arany lemezekkel voltak díszítve (5-nek markolatán phantastikus állatok, a hatodik markolatán két ökörfej és közáli vadkecskékre vadászó lovasok nyomvák),

1 gömbölyű vas hagyító fegyver arany fogantyúval, — két arany lemez lap, melyeken kitűnő művészettel készített görög mythologiai jelenségek voltak láthatók, — 1 húsz gr. súlyú arany abroncs, — 2 nagy bronzé váza, — 1 réz gyertyatartó, — 1 bronzé csésze, — 1 bronzé edény, — 5 félig elrothadt bőrpuzdra bronzé nyílakkal megtöltve, — néhány csontnyelű vas kés és egy emberi csontváz, valószínűleg a sírfosztogatók egyikének földi maradványai, ki a folyosó beomlása alkalmával találta itt halálát.

A sírgödör mindenik szögletében 5 méter hosszú és $1\frac{1}{2}$ méter mély fülkék voltak, melyek valószínűleg a fősírgödör kifosztatása alkalmával omolván össze, ezáltal a kifosztás elől megóvottak.

Az első szögletfülkében egy férfi és egy női csontváz feküdt; amaz befestett fakoporsóban. Mindkettő fényesen volt felékesítve. A női halotti váz nyakában egy — font súlyú aranykarika díszelgett, melynek két végén oroszlánok voltak kinyomva, — a nő homlokát arany lemezekből összetett koszorú környezte, feje körül pedig egy négyszögletű arany lemez lap vonult végig, melyen egy ülő nő előtt térdelő férfi volt ábrázolva. Mindezek felül e váz karjain síma arany karpereczek és üveggyöngyfűzér, mindenik ujján pedig egy-egy síma arany gyűrű találtatott. Csak az egyik gyűrűn volt: egy véset madár. A nő jobboldalán, kezénél, egy körded, csontnyelű bronzé tükör, balján egy gömbölyű fekete kő feküdt, melynek jelentőségét mindekkoráig homály fedi.

A férfi váz kezein bronzé karpereczek voltak, balján egy bőrpuzdra nyilakkal, jobbján pedig egy csontnyelű vas kés feküdt. A két váz közelében egy kitűnő szépségű 70 centiméter magas s 39 centiméter széles ezüst öblöny állott; legalsó állványa, nyaka és fogantyúja, valamint ábrái erősen meg vannak aranyozva. Virágdíszítményei és domborábrái kiváló finomsággal és szépséggel bírnak. Amphora alakja van. Ezen öblöny mellett egy nagy s mély ezüst tál és 14 darab közönséges alakú agyag amphora találtatott.

A második sírfülke hasonlólag két díszesen felékesített csontvázat rejtett magában. Mindkettőnek nyakát arany abroncs környezé; e nyakékek egyikén hat ismeretlen állat, a másikán oroszlánok szemlélhetők, — mind a két váz kezén arany karperecz és gyűrű, fejeik körül pedig grypheket ábrázoló négyszöglemezekből készített arany koszorú, valamint az egyik váz baloldalán egy bronzé gyűszűbe dugott vas kard, egy kipréselt arany lemezzel bevont késnyél, egy bronzé nyilakkal megtölt puzdra és négy darab

vastör találtatott. Nemkülönben a másik váz is bronze gyűszűvel és bronze nyilakkal és puzdrával temettetett el.

A harmadik sírfülkében egy váz feküdt. Nyaka körül bronze karika, egyik fülében arany függő, ujján egy síma arany gyűrű, mellette pedig: 1 vaskés, bronze nyilak s 1 puzdra, 1 kerek bronze tükör, 1 ezüst kanál, 6 közönséges amphora és tömérdek arany lemezek találtattak. Ezekenfelül finom szövet maradványainak is nyomai mutatkoztak.

A negyedik fülke az előbbihez hasonlólag fölszerelt vázat rejtett magában, mellette találtattak: bronze öblöny, puzdrák, bronze nyílhegyek és egy már föl nem ismerhető állat csontmaradványai.

Néhány méternyi távolságban a fősírgödörtől nyugat felé 5 kisebb sír találtatott. Ezeknek hárma négyszögletűre volt ásva s 11 ló csontmaradványait, arany, ezüst és bronz zablákkal s egyéb lószerszámrészekkel foglaltak magokban. A másik két sírban egy-egy emberi váz feküdt, bronze nyilakkal tölt puzdrával, nyakukon ezüst karikával, egy-egy arany fülbevalóval s arany drótgyűrűvel ujjokon.

Ez utóbbi öt sírtól nyugat felé még néhány kisebb sír volt, melyekben emberi maradványok, minden tárgy nélkül találtattak. Legvégre pedig — az éjszak-nyugati irányban — a sírdomb alapjában nagy halmaz lócsontok és cseréptöredékek feküdtek; az elhalt fejedelmi személy tiszteletére tartott áldozatok és torok maradványai!

Ha az imént tárgyalt ásatások eredményeit, a Herodót által leírt szittyák királyok temetkezési módjával összehasonlítjuk, lehetetlen első tekintetre fel nem ismerni a szembeszökő hasonlatosságot, mely a «*Tschertomlytzy vastag kurgán*»-nál nyilvánuló temetkezési mód és az említett görög írótól ismertetett között létezett. Herodót (IV, 71. C.) azt mondja, hogy a skytha királynak teteme előbb kocsin a meghódolt népeknél hordoztatván végig, csak ezután vitetett az úgynevezett *Γέροισι* skyta néptörzshöz, hol eltemettetett; a királyi holttesttel egyszersmind szolgálait, lovait és ezüst csészéjét is eltemették. Mindezen a 71 fejezetben leírt eltakarítási szokások a *Tschertomlytzy kurgán* ásatásai által a részletekig igazoltatnak.

Annyi bizonyos, hogy ezen, valamint a többi Dniepervidéki kurgánok régiségei nagyrészen görög eredetűek, és pedig a görög művészet virágzási korából — miként már a multkor említők — a Kr. sz. e. IV. századból valók, de egyszersmind a legtöbbjükön az is világosan kitűnik, hogy görög mestereik által nem görögök számára készítették.

Sz. y B.

— *Külföldi érdeklődés a magyar régészeti mozgalmak iránt.*
 A Párisban megjelenő «L'Art» című illusztrált folyóirat, folyó évi jul. 8-án kiadott füzetének élén Rómer Flórisnak ily című értekezését közli: «*Les Manuscrits et Miniatures de la Bibliothèque Corvinienne*». A cikk első sorának kezdetétje gyanánt egy bécsi Corvincodex díszes initialeja szolgált. Ugyanezen codexnek (Philostrati Lemni Sophistarum Vitae) Attavante által festett címlapja sikerült fametszetben mellékelve van. Továbbá: a Dresdában dr. Petzholdt által kiadott «*Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekenwissenschaft*» című szaklap a «*Magyar Könyv-szemle*» októberi füzetében Csontos Jánosnak a konstantinápolyi Corvinákról írt latin közleményét hozza, s a «*Könyvszemle*»-ben megjelent hason tartalmu értekezés külön lenyomatáról elismerő szavakkal tesz említést. A német régészeti irodalomban több ízben tárgyalt, Henszlmannak a kalocsai székesegyházról írt régészeti tanulmányai legujabban a francia szakirodalom élénk figyelmét is magokra vonták. Ugyanis Henszlmann most említett 1869. évi kutatásai alkalmával egy a székesegyház faloldalába falazott régi sírkőre talált, melynek feliratát a következőkép fejté meg: *Martinus Ravesu Lapidica jacet hic*. — E felirat folytán Henszlmann tekintettel a régi székesegyház kiásott rommaradványainak máskülönben is XIII. századi francia építészeti stíljére, s a sírkövön említett mesternek francia hangzásu és alkotásu nevére, a kalocsai régi székesegyház építészeti kivitelét határozottan francziának nyilvánította. Régészünk e nézetét a francia állami levéltár hírneves igazgatója, Quicherat, a «*Revue Archaeologique*» mult évi folyamában (XXXII. köt. 248—249 s 250—251 lap) magáévá tévé; s többi közt a *Ravesy*, illetőleg Ravesy névben, a Nivernaiben fekvő Ravizy (Ravisiacum) hely — s a renaissancekor egyik humanistája Ravisius Textor nevének azonos hangzatára utal.

A francia tudós alkalmilag Henszlmannról megjegyzi: hogy ő volt az, ki keleti Európa számos templomainak építészeténél legelső ismerte fel a XIII-ik századi francia építőmesterek kezét. Erészben adott közleményei az «*Album de Villard de Honnecourt*»-ban felhasználattak, s a «*Moniteur des Architectes*» 1857. évi folyóiratban a Saint Ived de Brain és a kassai Szent-Erzsébet szentegyházakról megjelent összehasonlító építészeti értekezést neki köszönhetjük».

Henszlmannak, s az említett francia tudósnak nézete ellen

Rómer Flóris a «*Revue Archæologique*» — folyó évi folyamában (XXXIII. k. 129—130 l.) lépett sorompóba; s cikkében a sírfelirat élethű hasonmását is közölve, ebből az illető mester nevének Henszlmann általi olvasását tévesnek állítá, amennyiben t. i. a szóban forgó építőmester nevének *s*-ül állított ötödik betűje *g*-nek, s következésképen a mester valódi neve Rauegu-nek olvasandó. Ez utóbbi hangzásu nevet Rómer németnek, jelesen Rauhecker, Rauechecker, Rauegger nevekre hajlandó magyarázni.

Rómer továbbá, az említett mester francia nemzetiségével annak építési minőségét is megtagadja, a *lapicida* szó alatt közönséges mesterembert magyarázván, mert ugymond: «a sírkő táblájának magassága 264 centnél, szélessége pedig 183 centiméternél nem nagyobb, s tehát inkább beillik egy kőfaragó kőműves, mintsem egy építész emlékének, ki az egyház védnökétől vagy örökösétől minden bizonynyal hozzá méltóbb sírkővel tiszteltetett volna meg».

Rómer e cikkére ugyancsak az említett régészeti folyóirat következő számában (XXXIII. k. 240—241 l.) «*Encore l'inscription de Calocza*» című cikkével maga Quicherat felelt. A francia tudós ugyan a Rómer által közlött sírfelirat hasonmása után az *s* és *g* betűkre vonatkozólag az utóbbit fogadja el, de másrészről a kérdés lényegét illetőleg határozottan Henszlmann mellett száll síkra, az illető mester francia nemzetiségével annak építési minéműségét bizonyítván. Quicherat a *lapicida* nevének utolsó betűjét *u* helyett határozottan *y*-nak ismeri fel s e szerint annak nevét Ravegy-ben állapítja meg, «mely név — úgy mond — a Raveze és Ravesy neveknél semmivel sem francziátlanabb, míg ellenben a Rómer által a Ravegu-ból leszármaztatott német Rauechecker-féle névalakítást annál is inkább erőltetettnek tartom, mert az *u* végzetű negyedik hajtogatáshoz tartozó latinizált tulajdonnevek soha egyetlen korszakban sem használtattak.» Ravegy építési minéműségét illetőleg pedig úgy mond «már maga ama kitüntetés, hogy valakinek székesegyházban sírkövet emeltek, oly nagymérvű megtiszteltetés volt, melyben csak kevesen részesülhettek; soha egy közönséges munkás. Egyébiránt az e korból reánk maradt egyházi emlékeken igen gyakran a legelőbbkelő főurak síremlékei is a Ravegy sírkövéhez hasonló igénytelen kisszerű alakban fordulnak elő». Egyszóval, Quicherat Henszlmannak a kalocsai székesegyház XIII. századbeli francia (és nem német) építészeti eredetére vonatkozó állítását teljesen magáénak vallja.

Sz. y.

Régészeti könyvtár.

1. *Győr vidékének kőkorszaki leletei.* Irta EBENHÖCH FERENCZ. Győr. Szerző. 4 r. (12. l.).
2. Dr. FLIGIER. *Zur prähistorischen Ethnologie Italiens.* Wien 1877. Bei Alfred Hölder. (55. l.).
3. *Die Architektur des classischen Alterthum und der Renaissance* von G. BÜHLMANN, Architect. Stuttgart. Im Verlage von Ebner et Senbert. (23 aczélmetszettel.) Fol. Ára 20 mrk.
4. *Bilder-Album, zur neueren Geschichte des Holzschnitts in Deutschland.* Herausgegeben vom Albertverein. Mit Text von Hermann Lübke. Leipzig, Seemann, n. 4-r. (18. l. szöveg, — 118 kép-táblával.)
5. *Das königliche Münzcabinet.* Geschichte und Uebersicht der Sammlung nebst erklärender Beschreibung der auf Schau-tischen ausgelegten Auswahl, von Dr. JULIUS FRIEDLAENDER, Director, und Dr. Alfred von Sallet, Directorial-Assistent des königl. Münzcabinet. Zweite vermehrte Auflage. Berlin, Weidmann'sche Buchhandlung 1877. 8 mk. — (11 táblával. — Ára 8 mark., azaz 5 frt 20 kr.)
6. *Geschichte der Waffen.* Nachgewiesen und erläutert durch die Culturentwicklung der Völker und Beschreibung ihrer Waffen aus allen Zeiten von T. A. K. von SPECHT, Generallieutenant a. D. Berlin und Leipzig 1877. Luchhardt'sche Verlagshandlung. 8°. III. k. (XVI táblával. Ára 24 mrk.)
7. *Alt-Ilion im Dumbrekthal.* Ein Versuch, die Lage des Homerischen Troia nach den Angaben des Plinius und Demetrius von Skepsis zu bestimmen, von E. BRENTANO. — Frankfurt a. M., Zimmer'sche Buchhandlung 1877. 8°. (1 táblával. — Ára 4 mrk. 20 pf.)

TARTALOM: A magyar tudományos archaeologiai bizottságnak 1877. okt. 23-ki ülésében Maros-Torda és Szolnok-Doboka vármegyéek új czimerei tárgyában tett jelentése. Pulszky Ferencz, Henszlmann Imre. — Uti jegyzetek. Henszlmann Imrétől. — István országbíró és Demeter főispán pecsétai. Nagy Imrétől. — Régészeti irodalom. Th—y L—s-től. — *Tárcza*: Érmészeti adalékok. Hpl. — Két érdekes régiség. Rómer Flóristól. — Bornemisza Anna és az erdélyi ötvösök Thallóczy Lajostól. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1877.
XI. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCA 23. SZ.

10. SZÁM.
DECEMBER 31.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ívnyi számokban.
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtárusnál (Budapest, akadémiái bérépület).

Érem és pecsétteni adalékok a Rákóczi-korból.

Mintán e becses folyóirat 1876-ik évi decemberi számában megjelent «*A munkácsi pénzverdéről*» című közleményemben, a Rákóczi-kor érmészetének egy mindeddig vitás kérdését sikerült megoldanom, úgy, hogy e czikk a tudós külföld szakférfiainak figyelmét sem kerülé ki, s a bécsi érmészeti társulat hivatalos közlönyében a «*Numismatische Zeitschrift*»-ban, s külön lenyomatban is, németre fordítva kiadott, — e körülmény bátorít fel arra, hogy a nevezett korszak érmészetének s pecsétvészetének történetére vonatkozó további ismeretlen adatokat is hozzak napfényre koronként az Arch. Értesítőben.

Idézett czikkünk bőven adja a munkácsi pénzverde történetét, s kimutatja, hogy a pénzverő eszközök átszállítása Nagy-Bányáról Munkácsra az 1706-ik év első napjaiban hajtatott végre. Azonban, míg a munkácsi új pénzverőház ezzel fölállott és egész a háború végéig működik vala: azért a nagy-bányai monetária sem szűnt meg létezni; sőt mihelyt az 1705—1706-iki hadjáratí veszély fenyegetése elenyészett: Nagy-Bánya falai között is újra elkezdődött a

pénzverés. Ugyanis nem *minden* eszköz szállíttatott volt át Munkácsra, s lehet, hogy Nagy-Bányán az ott hagyott némely régiek mellé, újak is készíttettek. *Ajtay Mihály* bányainspector, — ki egyúttal mind a két pénzverdének is igazgatója vala — egész 1708 őszéig, midőn a háborús veszély megújult, többet lakott Nagy-Bányán, mint Munkácsra, s teljes erélylyel folytatá úgy a bányamíveltetési, aranybevéltési, mint a pénzverési ügyeket.

Nagy-Bányáról 1708. szeptember 13-káról tudósítja a fejedelmet *Ajtay*, hogy az erdélyi német ellenségnek mozdulataira jól vigyáz, és ha a veszedelem közelegni talál: meg lehet nyugodva Rákóczi, hogy ő «az *officinának* még itt lévő *kis particuláját*» is, a hozzátartozó mívességekkel együtt, idejében által fogja annak már rég Munkácsra szállított «*jobb része*» után oda vitetni. (Kamarai levéltár.) Alig lehet kétség, hogy az «*officina*» alatt itt a pénzverő-műhely értezik; és akkor íme látjuk, hogy az 1706-ban kettéválasztott nagy-bányai pénzverdének a *nagyobb fele* működött azon túl Munkács várában, és csak *egy részecskéje* még tovább is a bányavárosban. Mellékelve van egyszersmind *Ajtay* ezen leveléhez a nagy-bányai pénzverdében 1708 martius 22. azon évi augusztus 31-kéig fölvert arany- és ezüstpénzek kimutatása. E szerint a Nagy-, Felső- és Abrudbányán nyert arany- és ezüsből, a jelzett időszak alatt, összesen 35,806 magyar forint és 86 dénárnyi érték veretett. Az aranyok darabja július 25-kéig 5 frtra, e naptól kezdve pedig, az új elevatio szerint, 7 frt 20 dénárra számíttatik. Ez azonban talán nem súlyváltozás, hanem csak érték-emelés volt. Az érintett összegből a nagy-bányai tisztéknek és szolgáltnak illetékeire s egyéb kezelési költségekre 1859 frt 3 dr ment föl. * Megjegyzendő azonban, hogy a föntebbi 35 ezer frt épen nem jelzi az ottani *összes* arany- és ezüst-

* Már szept. 7-kéről jelenti *Ajtay*, hogy a bányászok a rézpoltura-pénzt egyáltalában el nem akarják fogadni, «a közelebbi vármegyékben nem élnetvén vele; azért éppen nem is foly». E körülmény következtében tehát a kezelési költségeknek arany s ezüstpénzben kellett kiadatni.

termelést: mert, hogy mi és mennyi nemes ércz vitetett pénzzé-veretésre Munkácsra? arról e kimutatás hallgat; azt is tudjuk továbbá, hogy Károlyi Sándor, mint erdélyi vezénylő-tábornok az ottani bányahelyekről is m. Abrud-Bánya-, Zalathna- és Verespatakról fölveretlen *rúd-aranyokat* is küldözgetett Nagy-Károlyba, családi kincstárába. (L. Károlyi S. naptári jegyzeteit).

1708. október elején a németek Erdélyből megint fenyegették Nagy-Bányát, a miért is az óvatos Ajtay, a pénzverdének még hátra lévő részét is átvitette Munkács megvíhatlan bástyái közé. Nevezetesen, Jánkról 1708. okt. 1-jéről jelenti Rákóczinak.

«Felséged parancsolatjából az metallumot Munkácsra elszállítottam száz mázsát, — több nem volt. Az *officinát megindítottam az mi elmaradt volt*, magam pedig még várok Felséged további parancsolatjától: ha én is a tisztekkel s mívészekkel is általszálljak-e Munkácsra? Mert akkor a bányáknak itt cessálni kell, a munkások minden requisitumoknak, Felségednek nem kevés kárára.» Panaszkodik továbbá, hogy Kis-Marjay Ferencz kincstár praefectus, az aranyért csak 5 frt 10 dénárt számít, holott elevato praetio 7 frt 20 drt kellene számítania. Már 504 db aranyat adott át neki. — Látszik az is e levélből, hogy Nagy-Bányán az ötvösművészet ez időtt annyira virágzott, miszerint maga a fejedelem számára is készültek ott díszgombok: «Az gombokat Felséged parancsolatja szerint minden órában megindítom». (Kamarai levéltár.)

A kuruczok még 1709—10-ben is bírták ugyan Nagy-Bányát; de az erdélyi németek oda többször kicsaptak és nevezetes károkat, pusztítást tettek; nem valószínű tehát, hogy a pénzverdét oda — hacsak részben is — visszaszállították volna ily bizonytalanság közepette. Az 1708-ik éven túl, úgy látszik *mind* Munkácson veretett pénzzé az Abrud-, Nagy- és Felső-Bányán kiaknázott nemes ércz.

Érdekes az aranypénzeknek új formája, melyet Rákóczi, Nagy-Károlyból 1708. okt. 19-kén Ajtay Mihályhoz inté-

zett következő rendeletében találunk részletesen meghatározva :

«A küldött aranyakat felolvasván, vesszük észre, hogy sok híjja vagyon, s Hűséged fel nem verette még egészen az mint Grabarics Jakab (erdélyi bányainspector) hívunk assignálta Kegyelmed kezéhez az aranygolyóbisokat. — Ezután az aranyat úgy veresse: *egy felől magunk képe legyen, kit a transmittált nummismából megláthat az ott való (nagybányai?) metsző-mester; cum hoc inscriptione: Fran. II. D. G. S. R. I. et Transylvaniae Prinz. Rákóczi. Más felől pedig az Boldog-Asszony képe, — az mint az magyarországi monétán van; — közepette az jobb részről az hét kulcsos városok, a hold és nap, az sassal együtt úgymint az erdélyországi czímer; bal részről az magunk czímere, úgymint: sas és kerék, az esztendő számmal együtt; ilyen inscriptióval: Part. Reg. Hung. Dom. et Sicul. Comes, kit az transmittált figurából megláthatni.*

In P. S. vero: Az includált figurák nagyra formáltattak, hogy jobban megtessék az figura és inscriptió; de Kegyelmed úgy intéztesse, hogy a köz-aranynál nagyobb ne legyen». (Aszalay Ferencz udv. titkár kezével irt fogalmazat a kir. kamarai leltárban).

Bír-e nemzeti múzeumunk éremgyűjteménye az itt leírt arany példányával? vagy általában léteznek-e ily aranyak? — Éremismerőink feleljenek reá, — valamint arra is: létezik-e oly érem, melynek egyik lapján XII. Károly svéd király, s a másikon II. Rákóczi Ferencz fejedelem képe volna verve? Ily érem léteztére a következő egykorú — bár nem föltétlen hitelű — adatom van. Báró Berényi Ferencz s. k. naplójában az 1708-ik év aug. 30-án egyebek közt ezt írja, az e hó 3-kán vivott trencsényi ütközetről emlékezvén:

«Item, hogy az minnap harezkor, az mikor kuruczokat fölverték, olyan pénzt találtak, *az melyiknek egy felül az svéciai király, más felül Rákóczi képe van rajta*». (Nemz. múzeumi kézirat, hung. in quarto, nro 64).

«Társadalmi, művelődési és művészeti viszonyok hazánkban II. Rákóczi Ferencz fejedelemsége alatt» című bővebb értekezésemben szólottam a «*Libertás*» vagy «*kongó*» név alatt ismeretes rézpénzről, s hogy ez, miután elértéktele nedett, az ónodi törvényczikk által a forgalomból legnagyobb részt kivonatott; később pedig, a trencsényi végzetes harc után, a megmaradott rész is végkép elvesztvén becsét, — a fejedelmi kincstár részéről beszedetett, és Bercsényi gróf parancsára az elmés feliratú érsek-újvári várágú csupa ily Libertás-ból öntetett; sőt a tömérdek «*kongó*», mint nyers réz, mázsaszámra adatott el török kereskedőknek. Ez utóbbi állítást a következő új adat is igazolja:

A fejedelmi helytartó és fővezér utasítja Pálóczi Horváth György hadi főpénztárnokot, Szécsényből, 1708. aug. 24-kéről: «Hadak szükségére való bizonyos portékát Oszmán nevű török árostól vásároltatnom akarván, úgy végeztem vele, hogy azon portékának az árában *Libertásokat mázsaszámra*, — a mint t. i. réznek a mázsája bányavárosokon szokott eladattatni, — fölvenne; kire való nézve kívántam kegyelmednek értésére adnom: *valamennyi Libertása lészen kegyelmednek, aztat fölmázsáltatván*, adja kezéhez, és a helett hadak szükségére alkalmas, annyit érő portékát vegyen tőle. Mivel peniglen azon Libertások alá egész Kecskemétig való szekerezése resolváltatott, sőt attól obvenialó harminczadja is megengedetett: Kegyelmed ez iránt legyen reflexióval hozzá». (Bercsényi-féle minuta, a kamarai levéltárban).

Elülidézett czikkünkben említettük volt, hogy a nagybányai pénzverde vésnőke magyar ember: *Ocsovay Dániel* vala. Most még egy más, szintén tősgyökeres magyar eredetű, jeles érem-, és pecsétvésnőkkal, — ki nevérol ítélve, aranymíves is volt — ismertetjük meg a szakembereket. Ez, Rákóczi kassai pénzverőházának minta-vésnőke: *Debreczeni Ötvös András*. Ki is «Debreczeni András, kassai példametező m. k.» aláírású, különben kelet nélküli kérvényében az iránt folyamodik az országos közjövdelmi tanácshoz,

hogy őt «terhes és szemfényvesztő munkálkodás», «fárad-ságos, és magának is költségébe telt munkáiért» méltóztas-sék illő jutalomban részesíteni. (Kir. kamarai levéltár; az Oeconomicum Consilium actái közt «1708. Sub nro 58» jegyezve). Mik voltak legyen pedig ezen munkák? azt Debreczeni, Rácz Márton felső-magyarországi kerületi pénztárnoknak következő bizonyítványával igazolá:

«Alább írt recognoscálom, hogy nemzetes *Debreczeni Ötvös András* uram ő kegyelme, az *kassai monetáriában példametsző mesterséggel szolgálván*, többi között, az pénznek csinálására való példákon kívül — melyekért maga heti bérít felvette — metszett az tekintetes Oeconomicum Consilium szükségére elsőben is *két öreg (nagy) pecsétet*, pro Administratione Epperjesiensi, s az másikat pro Trans-Danubiana; ugyan más egy *öreg-pecsétet* pro Tabula Iudiciaria (orsz. föl-jebbezési törvényszék); Regiák pecsétlésére való három pecsétet; Méltóságos praeses (b. Klobusiczky Ferencz, a közjövdelmi tanács elnöke), úgy több epperjesi Administratio Consiliarius Uraiméknak is *öt pecsétet*, in summa tizen-egyet. És minthogy mindezeket az monetária-munkának akadályoztatása nélkül véghez vitte: illik, hogy az Tekintetes Oeconomicum Consilium is valamely discretióval vagyis recompensával legyen említett Debreczeni Ötvös András uramhoz.

Kassán, dje 5. Julij 1708.

Rácz Márton m. k.

(Eredeti, s. k. egy ívre írt bizonylat. Kamarai levéltár).

Az itt elősorolt pecsétek legtöbbször egykorú lenyomatok számos példányaiban ismerjük, sőt a közjövdelmi tanács aczélvésetű nagy kerek pecsétének eredeti stampigliája is a nemzeti múzeum birtokába került. Mind ennek, mind a többinek finom vésete, csinosan és szabatosan berendezett czímeralakzatai, továbbá az éles határozott kinyomatú s tetszetős alakú betűk, művészi kezet és nagy vésnöki gyakorlottságot árúlnak el. Méltó tehát megismerkednünk

mesterök nevével, s Debreczeni Ötvös András e műveiért megérdemli, hogy korának hazai legjobb mesterei közé sorozzuk.

Legyen elég ezúttal ennyi; jövőre még szívesen szolgálunk hasonló közleményekkel. *Thaly Kálmán.*

Uti jegyzetek.

Halberstadt.

Itt legnevezetesebb a székes-egyház, melyben sok francia elem fordul elő: van ugyanis belső szentélye, de a körjáraton csak egy középponti kápolna szökik ki; a hosszhajónak három nyugati osztálya élénken emlékeztet a reimsi székesegyház alakzására, végre a nyugati homlokzaton is találkozunk francia és rajnai elemekkel. A templom sok éven át épült. 1181-ben a régibb templom tűzvész által kárt szenvedvén, tatározása 1220-ig tartott; újra építését Semeca prépost (meghalt 1245-ben) 1237-ben kezdte meg. Kérdés támadt, vajjon az egészen átmeneti stylben tartott nyugati homlokzat az említett tatározás eredménye-e, vagy pedig, mint Schnaase gondolja (V. 355. l.) csak 1237-ben kezdetett meg? E homlokzat minden esetre a fenálló egyháznak legrégebb része; következnek a hosszhajó három nyugati osztályának felépítése, de ez is csak némi szünet után; mert styljök egészen különbözik az előttük álló homlokzat styljétől; az építkezés folytatása ismét csak némi szünet után vétetett fel; mert a styl itt ismét változik. Schnaase ezen folytatást 1276 után teszi (V. 435. l.); csak 1341-ben szerelték fel az egyház belsejét és csak 1345-ben fejezték be, hihetleg a boltozással.

A nyugati homlokzat főkapuzatú oldalán van két kisebb vak kapu, mindhárom ugyan már csúcsívvel zárva, de ezen zárás alatt az átmenet korban használt gyűrűs-oszlopos béléttel, a mellék vak kapu románíves árkádokkal, a kettős főkapu kis félkörökkel, az utóbbiak fölött és a csúcsíves

archivolte alatt románféle árkádokkal. Az e kapu fölötti rózsablak szintén vak szegélyét kis félkörök képezik. Két oldalon van két-két román ízlésű kis ablak egymás fölött. Félkör íves az alsó osztálynak friese is, mely fölött még román fűrész-friest is látunk. A felső osztály közepén van román módra elrendezett orom az ikertorony közt, melynek csak ezen alsó osztálya, kettős keskeny ablakával régi korból való. A homlokzat sarkán gyűrűk által sok darabra elosztott oszlopok futnak fel. Képét adja Kallenbach «Chronol. der deutsch-mittelalt. Baukunst» XIX. tábláján.

Ugyanis e munka XXXV. t. látjuk a három nyugati osztálynak külső felrajzát, mely bennünket egy csapással az imént taglalt átmenetkoru homlokzattól a csúcsíves stylnék legfényesebb korába, a reimsi székes-egyházéba helyez; mert a táмок itt egészen a reimsiek mintáját követik, csak hogy egyszerűsítve vannak; mert azok hátsó oldaláról csak egyetlen ív fut fel a középhajó magas boltozatának támasztására; holott Reimsben az ív kettős. Az egyszerűsítés kezdődik a halberstadti táмок alján, melyek a reimsi díszesítést nélkülözik; de ezek fölött Halberstadtban megjelenik a reimsi tabernaculum, vagyis áttört oszlopos díszítő, melyben szobor áll; Reimsben ugyan mindenütt angyal, Halberstadtban koronás király, szárnyatlan angyal és női szent.

A sisak egészen a reimsi, itt t. i. a nagy középső pyramis minden sarkán kis gula tető emelkedik, melyet Kallenbach rajzában (XXXV. t. 1. ábra) elhagyott; ezen kis pyramisok szükségtelensége pedig épen az, mi világosan bizonyítja, hogy a halberstadti tabernaculum a reimsinak egyenes és közvetlen másolata. A táмок közti ablak, valamint Reimsben, úgy itt is az egész közbeeső falat töri keresztül, sőt még csúcsívének mérműve is a reimsi előpéldányon alapszik, csak hogy itt az előrehaladt kornak megfelelőleg, a halberstadti díszesebb és gazdagabb a reimsinél.

A templom hosszahajója többi öt osztályában nincsen folytatva a három nyugati támának alakzása, itt eltérőleg, az egyetlen tabernaculum helyett több toronyfi van alkal-

mazva, még pedig úgy, hogy az alsó szemközti fölött, más hegyével a néző felé álló következik. Ezen elrendezés igen gyakran fordul elő a szász díszesebb templomoknál, de látjuk ezt a kölni domnál is, s igen tetszően alkalmazva az oppenheimi sz. Katalin templománál, de legszigorubban és legkövetkezetesebben keresztülvive a kassai sz. Erzsébet-féle templom szentélyének támain.

A kereszthajó északi kapuzata igen díszes; és bennünket különösen azért érdekel, mert van itt oly lombozat, mely a kassai sz. Mihálykápolnának igen sajátos és a szokottól eltérő lombozatára távolról emlékeztet.

A hosszszenélynek és szentélyzárasnak támai ismét eltérnek a hosszahajóéitól úgy, hogy az építkezés megszakasztása már a különböző támaikon nyilvánul. E szerint templomunk legrégibb része a nyugati homlokzata, átmenetstylü talán még az 1181 és 1220 közti tatározásból ránk maradt, míg egy vagy két évtizeddel közben eső idő után a három nyugati osztálynak emelése és ezután ismét évtizedeken tartó megszakasztás után a többi hosszahajónak, végre pedig a szentélynek felépítése következnek.

Igen feltűnő, hogy a három nyugati tám sokkal gyöngébb a következő hétnél, rövidebb és keskenyebb is, az újabb mester nem bizott a régibb támokban; a bátorság az építkezésben a franczia mestereket tüntette ki. A kereszthajónak déli ága tovább szökik ki, mint az északi. A szentélynek támai épen oly erősek, mint a hosszahajónak erősebbjei.

Ha a támaikon a munka több félbeszakasztását észre is vesszük, de a templom minden tövének egyenlő volta, úgy tetszik, hogy az egész tervnek készítését egyidőbelinek és egyöntetűnek tanusítja. E tövek új haladást mutatnak a reimsiek fölött. Ugyanis az utóbbiakban egy erősebb, magot képező hengerhez, csak négy kisebb henger csatlakozik, testének három negyedével az anyatöből kiszökvén, míg a halberstadti töből négy féloszlopán kívül, megfelelőleg a boltgerinczek elágazásának, még hat kisebb gerinczhordó szökik ki, még pedig egész testével.

Még tökéletesebbek a hosszahajó töveinél a szentélyei, mivel itt a kisebb gerinczhordók közt már horonyok is fordulnak elő és a francziaféle oszlopláb és talaptagozat is előhaladásra mutat.

A szentélyben vannak igen régi kárpitok, Schnaase néhányak készítését a XI. vagy XII. századba viszi vissza. (V. 537.) Stylök a byzanti, de felírásaik latinok. Vannak itt továbbá a XIII-dik századból származó üvegfestmények némely maradványai is. Szentélyünk közepén látunk három régi sárgaréz gyertyatartót, csak három gyertya feltűzésére, azonban egyikök óriási nagyságu. Igen számosak még a csúcsíves styl utolsó idejéből származó stallumok is, ámbár Halberstadtban nem tartották meg, mint Meissenben a luteránus kanonokságot. A szentély oszlopain a 12 apostol szobra áll.

Szentélyünket a hosszahajótól válaszfal, az u. n. Lettner választja el; ez a XV-dik századból való; nyugati homlokzata oszlopain kőszobor látható: a b. szűz a gyermekkel, sz. Cosmas, Domianus, Sixtus pápa, István martyr, Magdolna és Lőrincz a rostélylyal. Kőszoborral van ellátva a négyzetnek nyugati tőpárja is, e szobrokon még készítésök évszáma is fel van jegyezve: Mária a gyermekkel, sz. Sebestyén 1510, György 1487 és alatta 1422 (az utóbbi évszám nem tudni mire vonatkozik). A négyzet déli tövén sz. Erasmus hengerre feltűzött bélével kezében, 1509. és sz. Jeromos testére felkapaszkodó igen sovány oroszlánnal. Világos, hogy a szobrász élő oroszlánt nem látott.

A négyzet északi ágában le van festve a paradicsom almafája, és itt előfordul egy Hermen nevű kanonok emléköve, czímerrel, mely mindenben ugyanazonos országos czímerünk négy pólyájával. A déli ágban van kilencz emlék bronzetábla. Megvan még a régi diadalgerenda is, és ezen a fészület mellett Mária és János, alatta pedig Ádám, ki a szent vér által felelevenítve sírjából kiemelkedik.

A hosszahajóban nagy régi korona csillár (corona lucida)

függ; egyszerü érczabroncs, hanem ellátva 12 sekély fülkével, melyekben az apostolok szobrocskái állanak.

Nevezetes, hogy a templom déli hosszosztályában régibb egyenesen álló oszlopot találtak, ha ez a régibb templomnak maradványa, ez inkább délnek feküdt. Ezen oszlop épen úgy vétetett körül fallal, mint a budai vár főtemplomának legnyugatibb oszloptöve.

A templom déli oldalán van egy hosszú terem, melyben a régi katolikus isteni tisztelettől származó oltárokat, képeket, egyházi szereket és ruhákat meglehetősen chronologiai rendben felállítva, őrzik.

Van a templom déli oldalán keresztfolyosó is, melynek nyugati járdájából kápolna az udvarra vagy kertre kiszökik; e kápolna hihetőleg a káptalan ülései helyiségeül szolgált. Nevezetes, hogy Németországban a székes-egyházak mellett keresztfolyosók előfordulnak; p. o. a meissen, halberstadti, erfurti, naumburgi székes-egyházak mellett. E keresztfolyosók a kanonokok hajdani szerzetesféle együttes életére utalnak, minő nálunk, még a keresztyénség első korában sem volt napirenden, legalább sem sz. István székes-fehérvári basilika romjaiban, sem a kalocsai metropolis oldalán keresztfolyosónak semmi nyomát nem találtam. A halberstadti keresztfolyosóban van számos síremlék és szobor, kivált a csúcsíves styl utolsó korából és a még későbbi korból; keleti oldalán oszlopos építkezés áll, melyet a régibb templom altemplomának tartják.

Egyházunk előtt hosszukás sétatér nyul el, melynek ellenkező oldalán emelkedik a *b. szűznek román stylü temploma*, (Liebfrauenkirche). Ez négytornyú közönséges módon elrendezett templom, alacsonyabb mellékhajókkal; felépítette Rezső püspök, ki a széken 1135-től 1149-ig ült. Négy tornyának ketteje négyszögű alakját egész emelkedésében megtartja, ketteje a keleti, a templom magassága fölött nyolczszögbe van törve. Kereszthajója déli ága keleti oldalán van egy bejárás; az ajtó fölötti mezőn festve trónon ülő Mária, oldalán egy-egy szent nő; a trón byzanti

alaku, ez és a könyv, melyet egyik szent nő tart, domboruan van kidolgozva, a többi csak festve. Mária arcza nemes vonásaiban és kifejezésében. Bensejében a templom szabályszerű, ámbár négy oldalu pillérei nem bírnak ugyanazon mérekkel; a négyzet nyugati pillére kereszt alakú. Kallenbach IV. tábláján látható e templomnak alapterve és nyugati tornyainak felső része.

A két templom közt, a sétatér közepén az 1866. 1870. és 1871. háborúnak emléke áll, mely szomszédságának értelmében zömök csúcsíves stylben van tartva, míg a többi német városok legujabb hadi emlékei fagyos allegoriákat, oszlopokat porosz sassal, Victoriákat stb. mutatnak. Rendszeren a vidék elesettjeinek nevei vannak ezen emlékeken feljegyezve.

Van Halberstadtban még más régi templom is sz. *Mártoné*; csúcsíves, nyugati oldalán hibázik a szokásos bejárás, a homlokzat középső része, a vidék szokása szerint, magosan emelkedik a középhajó fölött, két sarkán ikertorony áll, mely magasban fájárdával van összekötve.

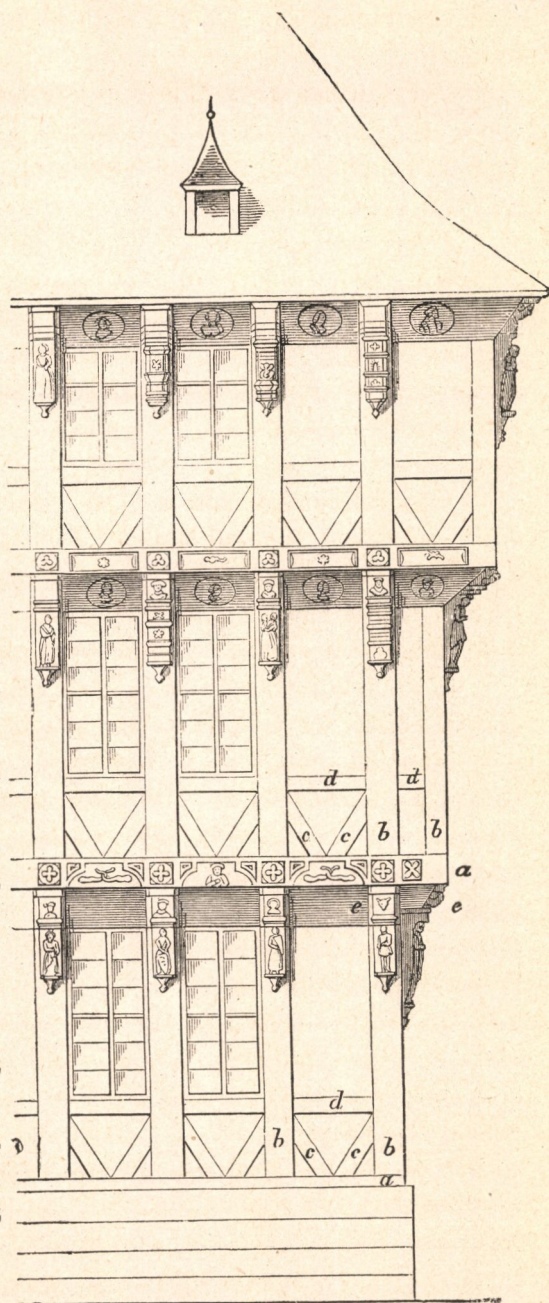
Halberstadt városháza a késő csúcsíves stylnek szüleménye; feltűnő a fala mellett óriási befestett Rolandszobor.

Itt kezdődnek a Harczvidéknek faházai, melyek e hegy-ség kivált északi tövén álló városaiban igen gyakran fordulnak elő. Ellenkezőleg a köépítészetével, melyek felfelé futva mindinkább szűkülnek, a faházak, az élő fa mintájára épen magasságukban szélesednek és kiterülnek úgy, hogy minden felső emelet az alsón kiszökik. Gyakran a kiszökést a házat körülfutó járda foglalja el, mely faragványokkal diszített fagyámacon nyugszik. Többnyire az emeleteket elválasztó gerendázat és a főpárkányzat is faragványokkal van ékesítve, melyek befestve voltak. E házak látható szerkezete különben egyszerű, állványát vagy vázát függőleges és fekirányos ferdén állókkal összekötött gerendák képezik, a közbeneső tér téglá falazattal van kitöltve. Az idestova hat egész nyolcz lábbal az épület alsó vonalán kiszökő tető magas, ormát ritkán mutatja az utcának. A faházak legdí-

szesebbje szemközt áll a városházzal és tanácspinczének (Rathskeller) nevezetik. — Kallenbach «Chronologie der deutschmittelalterlichen Baukunst» című könyvének LXXXI. tábláján két halberstadti faháznak mását adja.

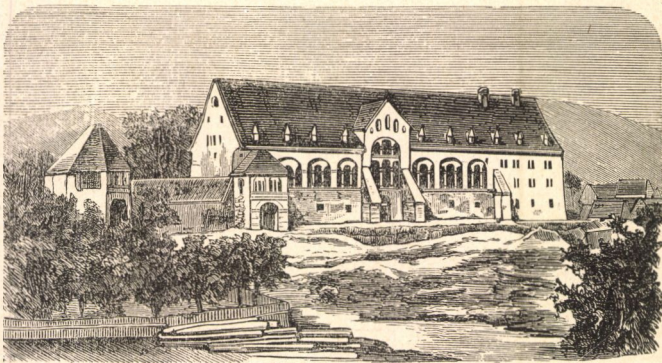
Goslar.

A Harcz hegység nyugati vége táján fekvő Goslar igen nevezetes város, részint régisége, részint még meglevő emlékei miatt. A szász házból származó Henrik és Ottó családok már a XI-dik században itt tartózkodtak és országgyűléseket tartottak, miután régibb székhelyöket az egészen elpusztult Verlatól ide áttették. Hozzájárul, hogy a közelfekvő Rammelsberg bányái időnként igen gazdag nyereséget szolgáltatottak.

Mithoff Vilmos Goslar városának emlékeit tüzetesen leírta két munkában: az «Archiv für Niedersachsens Kunstgeschichte» és «Kunstdenkmale und Alterthümer im Hannoverischen» czíműben; az utóbbi mint legújabb ide vonatkozó munka megjelent Hannoverben 1875-ben.

Legnevezetesebb épület Goslarban a *császári palota*, az úgynevezett «*Pfalz vagy Kaiserhaus*».* Első építője III. Henrik császár 1050 táján; azonban ezen első épületből alkalmasint csak az alsó, a földszinti körfalak maradtak ránk; későbbben még ezek közt is változott az elrendezés. A felső emelet a XII-dik század műve, de még itt is történtek változtatások. Szerencse, hogy az elpusztuló épületet magtár-

nak használták; mert így, legalább a székes-egyház módjára, nem veszett el végképen, hanem tárgyát képezte a restaurációnak, melyet 1873 óta erélyesebben folytatnak Hotzen építész terve szerint, építészeti felügyelője Schulze erélyes működése alatt. A császári palota rendeltetését mint császári lakház és országgyűlési helyiség 1253-ig megtartotta.

Az egész építkezést, mely főhomlokzatát keletnek fordítja, teszik a sz. Ulrik-féle kápolna, ez még fenáll, a tulaj-

* Régi okmányokban az épületnek neve: *curtis regalis*, *domus* vel *aula regia*, *domus caesaris* vel *imperatoris*, *palatium imperii*, *keyserhus*.

donképi császári lakház, ennek csak alapzatai maradtak ránk, a jelenleg tatározás alatt levő nagy országgyűlési terem és egy az utóbbihoz északfelé csatolt újabb styltelen kétemeletes ház.

A palota déli végén fekvő *kápolna* a Németországban fenmaradt tíz *kettős* kápolnák egyike; alsó részének alakja a görög egyenlő águ kereszté, hanem úgy, hogy az ágak közt erős ívek húzása által a felső részt nyolczoldaluvá lehetett tenni, az alsó kápolna közepén nagy nyílást hagytak boltjában, hogy az itt tartózkodók a felsőben tartott isteni tiszteletben részt vehettek; az alsó kápolna az udvari népnek, a felső a felségnek szolgált tartózkodási helyül. Hogy a kettős kápolnáknak ez volt rendeltetése, bizonyítja III. Henrik, angol királynak parancsa, mely szerint a kenningtoni kettős kápolnának terve úgy volt elrendezendő, hogy a felsőben a királyné, az alsóban az udvar népe (family) helyet foglalhatott: jelenleg a sz. Ulrik-féle kápolnát is tata-rozzák.

A főépületet képezi ürében 47,32^m (149' 8") hosszú, 15,19^m (64' 8") széles, 8,33^m (21' 4"), de közepén 10,52^m (33' 3") magas óriási országgyűlési terem. Földszinti részében hajdan pillérek voltak, melyeken a termet hosszában két részre osztó köoszlopok emelkedtek; ekkor az alsó rész sem volt boltozva, hanem csak famennyezettel ellátva; később e részt keresztfalakkal hét helyiségre osztották és ezeket csúcsboltozatokkal beboltozták. Ezen alsó emelet déli részén van egy az épület szélességét keresztülfutó csarnok ér, ennek keleti végén kiszökés, melyhez jelenleg a szabad ég alatti lépcső csatlakozik. Az alsó emelet középső osztályába nyílt az eredeti ajtó, míg a hat többi osztályba egyszerű ablak volt törve; a középső osztály két oldalán erős, messze kiszökő táмок állanak. Ezen alsó emeleten találtak a falban felszáló csöveket, melyeket a felső terem meleg léggel való fűtésére szogálóknak tartanak; a teremben kandallónak nincsen nyoma.

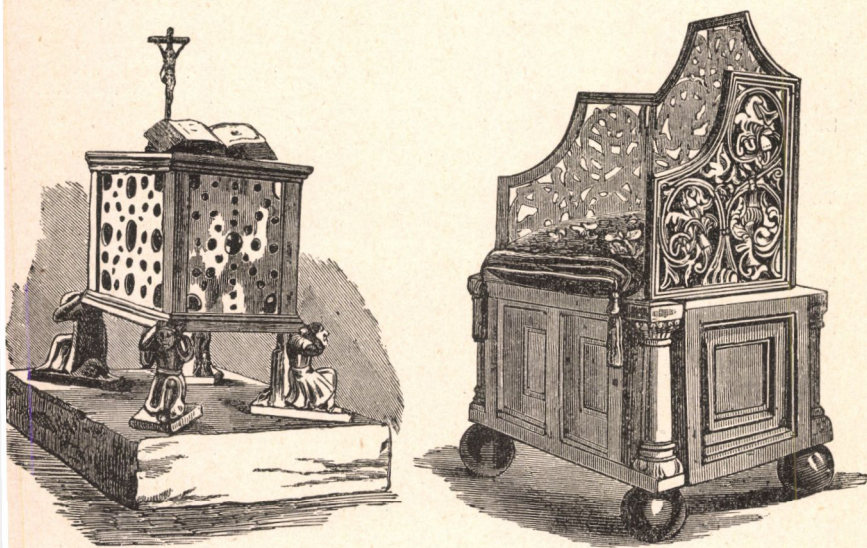
A felső emeletnek terme nagyszerű tekintetét főként

roppant nyílásainak köszöni, melyek keleti homlokzatán keresztül vonulnak, közepén van a többin tulemelkedő legnagyobb, valóban colossalis nyílás, melyen keresztül a háttérben egész pompájában trónon ülő császárt, alólról még a házon kívül is lehetett látni; ezen félkörben zárt colossalis nyílásba a restauratio kettős egymásfölötti oszlopsort helyezett, bár Schulze helyes nézete szerint itt eredetileg csak fagerenda húzódott keresztül, s épen azért, hogy a nép kívülről és alólról az alant osztatlan nagy nyíláson át a császárt trónján láthassa. Nyílásunk félköre fölött van még a tetőn tulemelkedő oromban három kisebb ablaknyílás. Jobbra balra a középosztálytól nyílik három-három óriási ablak, melynek mindegyike két díszes román oszloppal három részre van osztva. Az egész keleti fal, ezen áttörései által, nemcsak a könnyűség, hanem az élénkség, nagy hossza és magassága által pedig a nagyszerűség eszméjét bennünk fölgerjeszti. A terem bensejének eltűnt kőoszlopait díszes fapillérekkel pótolták, melyek a cassetirozott famennyezetet hordozzák; a középső osztály famennyezete magasabb a többinél; mert dongabolt alakú.

Plastikai kódíszek, kivéve a nyílások oszlopait, gyérek e teremben; csak a császári trón mögötti faloszlopok alakos gyámköveken emelkednek. Az északi szárny nyílásainak oszlopai még a régiek, a déli szárnyét ezek mintájára ujították. A roppant nyílásokat régenten hihetőleg csak fatáblákkal és kárpitokkal lehetett elzárni, most nagy tüköruveg táblákat fognak illeszteni a már kész vaskeretekbe. A bejárás az alsó emelet csarnoka fölött fekvő felsőn keresztül történt; itt félkörbe zárt nagy ajtó van, az ellenkező (északi) oldalon levő ajtó sokkal kisebb. A termet falképekkel kifesteni szándékoznak; miért is mindenféle kísérletek tétetnek a képek tartósságának biztosítására. A terem nyugati falán nincsen nyílás; keleti homlokzata előtt egy nagyszerű lépcsőzetnek maradványait fődőzték fel.

Szemközt a császárpalotával, ennek nyugati bejárása felé fordítva állott a székes-egyház, melyet 1819-ben leromboltak

és építészeti anyagát 1505 tallérért eladták; 1051-ben IX. Leo pápa által felszentelt román stílusú templom volt, melynek mellékhajóihoz később kápolnahajókat építettek. Jelenleg csak északi előcsarnoka áll; ezt mint felirása: *Pro-pylaeum aedis cathedralis tuendis antiquis Germaniae monumentis instauratum A. D. 1824* mondja, muzeum rendeltetéssel kiigazították; magában is kis román templomka, magasabb közép, alacsonyabb mellékhajókkal. Kettős félkörbe zárt bejárása fölött öt fülkében áll öt szent, s e fölött ismét három szent. Bensejében nevezetes következő tárgy:

Az ugynevezet *Crodo oltár*, melyet Crodo pogány istennek szenteltnek mondják; azonban ez csak a XI-dik vagy talán még inkább a XII-dik század műve: négy igen szigorú stílusú térdelő ember-alakon emelkedik az oltár, áttörtött oldalainak sűrű lyukait eredetileg hihetőleg drágakövek töltötték be.

Császári trónszék és annak kökorláta; a szék maga kőből, hátsó része és kartáma bronceból készült, stíljé után, a XII-dik században; maga a trónszék Berlinben van, Gos-

larban csak mása látszik; a korlát plastikai szigorú stílusú munka a XII. századból, díszei különféle lombozat és phantastikai állatok. Korlát és szék hajdan a templomban állott;

III-dik Henriknek befestett kő-sír-*emléke* ily felirással: HENRICVS III · IMPERATOR · OBIIT · BVRGFELDÆ · III · NON · OCTOB · MLVI. A csúcsíves stílusú köemlék 1740-ben készített fakoporsóban fekszik.

Több a régi templomból származó *szárnyas oltárnak maradványa*, tempera és olaj képpel; több ugyanonnan származó oszloprészlet és régibb vagy újabb ablak kép, ezek közt töredékek a XIII-dik századból is, melyeken a francia ízlés feltűnő, végre kárpitmaradvány, mely elég régi korból származhatik.

Nem hibáznak különféle korból származó síremlékek sem, melyeket a régi templomból ide átszállítottak.

A *frankenbergi* templom * elébb női zárda temploma volt; az átmeneti korból származik. Nevezetes e templom régi, legujabban felfödözött falképeiről. Ismerték ugyan, (Mithoff is ismeri) mintegy a XV-dik századból származó falképeit, de legujabban ezek alatt még régiebbeket találtak. Igen feltűnő az utóbbiakban alakuk fölötté bő és nagyszerű redőzetben tartott ruházata, melyet csaknem a római toga-hoz hasonlíthatni. E falképek a hosszahajó választó ívei fölött láthatók. Egyelőre tárgyuk nem tudatik; főképen mert még nincsenek egészen megszabadítva. Egyiken férfit látunk, ki kardjával kezében emelt gyermeket fenyeget, előtte a gyermeket térdén védő asszony, más asszony oldalán áll. E kép nem vonatkozik sem a bethlehemi gyermekgyilkolásra, sem Salamon ítéletére; mert a fenyegető férfi nem poroszló, hanem bő patriarcha-ruhában van ábrázolva. Itt, valamint más még egészen fel nem takart képekben, úgy tetszik, a tárgyak az apokalypsisből vannak véve. Az ábrákat jelenleg Fischbach festész restaurálja, hanem úgy, hogy

* L. leírását Mithoff «Kunstdenkmale und Alterth. im Hannover'schen 53. s. k. l. és alaptervét az id. munka III. tábláján.

egyelőre csakis a rajznak körvonalait fekete festékekkel utánvonja. A keresztkarzat fölött valamivel újabb falképen látjuk Krisztust díszkörben, oldalán Péter és Pál apostolt és még két alakot. Ezalatt festvék Ábrahám áldozata, Melchisedeck király, mint a papság főnöke, kenyérrel és borral fogadván Ábrahámot, Kain áldozata és alkalmasint a már csaknem egészen elenyészett Ábelé. Eredetileg a frankenbergi templom a város erődein kívül feküdt, de a XIII-dik században belevették a város erősítéseibe.

A neuwerki templom. * Ezen templom is női zárdának temploma volt és eredetileg a város falain kívül feküdt, míg a XIII. század második felében az erősítéseket tágitották és a templomot azokba belevették. A templom szintén az átmeneti kornak szüleménye és nevezetes igen rendes alaptervről és csinos ornamentatiójáról. Restauratiója be van fejezve; falképeit Fischbach megújította, szentélyében a b. szűzet látjuk Cimabue módjában, emlékeztetéssel a byzanti festészetre; alatta Jakab lajtorjáját, Ábrahám áldozatát, Jephtha leányát; Judithot Holofernes fejével; ezek alatt kilencz ó-testamentomi királyt; talapzat-fedőként pedig az egész szentélyen átvonuló festett kárpitot. Az ablakok béléteiben látjuk az apostolokat, a boltozaton az égi Jeruzsalemet a boldogok seregével. A szentély előtt emelkedik az alapítónak és feleségének későbbben készített síremléke, e kettőnek fekvő szobraival és ezen szerzetesféle felirással: *Consepulti. sūt. hic. strenuus. miles. dñs. volemar'. de. wildensteijn, et hellea. uxor. eius. fundatores. et. dotatores. hui'. monasterii. qui floruert. circa. annos. M. CC. quar'. aie. requiescēt. in. pace.*

A szószéket az elhordott választófaltól (Lettner) mostani helyére áttették. A hosszahajóban egy festett angyal alatt «Wilhelm» aláírás, talán az építőmester neve. Különös mesterkélést veszünk észre a hosszahajó egyik tövén: a tövel ugyanazon kődarabból faragott mozgó kögyűrűt. A templom négy toronyra van tervezve; szentélyének külseje igen díszes.

** L. tüzetes leírását Mithoff id. m. 50. s. k. l. alaptervét III. tábláján.

Van ezen egyháznak négy régi harangja, egyiken az 1321-ik évet olvassuk.

A város-téren áll egy templom (Marktkirche), mely eredetileg egykoru ugyan a két utóbbival és hasonló elrendezésű is volt hajdan, hanem ehhez 1478-ben késő csúcsíves ízlésű szentélyt és hosszoldalain egy-egy mellékhajót csatoltak. E templomnak van gazdag keresztelő medenczéje 1573-ból és két díszes régi kelyhe.

Mithoff a városnak még két régi templomát és több kápolnáját írja le; a két templom: sz. Jakabé és sz. István martyré; az utóbbi egészen át van építve.

A városon kívül, közel fekvő dombon állott két zárda, melynek alapját legujabban felásták:

Az egyik a *Péterhegyi*, III. Henrik, vagy inkább Ágnes nejének alapítványa. Temploma valóságos oszlopos bazilika volt,* mellékhajóinak apsidioljai csaknem annyira szöknek ki, mint a főhajó apsisa, keleten hibázott az áthajó, de ilyen volt (talán későbbi) mint nálunk Kisbényen a bazilika nyugati végén. Az ikertorony hihetőleg későbbben épült fel. Volt ezen templom déli oldalán keresztfolyosó, de ez a kőbányául használt dombnak leszedése alatt már eltűnt. Nevezetesen egy itt talált sírkő, a mennyiben tanúsítja, hogy a holt test lábánál keskenyedő négyszög koporsóalakot sokáig megtartották; mert a kőnek felírása így szól: Anno mileno tricentenoque viceno Arnold decessit cum Christo spero quiescit. E sírkövet jelenleg a hajdani székes-egyház előcsarnokában őrzik.

A második, a városon kívül fekvő sz. *György*-féle templom alapzatát szintén legujabb időben felásták. Ez is, mint a sz. péterhegyi egyház, a vidék többi templomaitól egészen elütő elrendezést mutat; midőn a templom középponti. Egy köralakú középponti test körül sugárzó fülkék vagy kápolnák szöktek ki. Egy 1630-ból származó jegyzék szerint úgy tetszik, mintha az egész kétemeletes lett s így

* A kizárólag oszlopos templom igen ritka e vidéken.

a császárház kettős kápolnájához hasonlított volna. A szerzetesek sz. Ágost kanonokjai voltak. A kiásás még nincsen befejezve; mert ezt az emlék körül fekvő kertek tulajdonosai eddig akadályozták, s ezért Mithoff nem adhatta a zárdának alaptervét.

A civilépületeknek első sorában áll (eltekinthetve a császárháztól) a *városház*. Egy régi chronika így ír: 1136 ist das Rathhaus zu Goslar erbauet und folgendes Jahr abgebrandt, auch also in anno 1182 in ruderibus liegen geblieben. E szerint az aacheni városház után ez volna a legrégebbi Németországban. A mostani azonban csak a XV-dik század második feléből származik. Keleti homlokzata alján van öt csúcsíves nyílt csarnok. A felső emeletre szabad, az épületen kívül fekvő lépcső vezet. Belépünk egy hosszukás váróterembe, melynek famennyezetéről két szarvas-agan-csos és három alakos csillár függ. A váróterem mellett balra van a tanácsnak, jelenleg ülésekre nem használt terme, melyet tévesen «Huldigungszimmer»-nek neveznek. Ezen terem azért igen nevezetes, mert falképeit Wohlgemut Mihály, Dürer mesterének tulajdonítják, kit itt Mekel Wolgemut-nek neveznek; azonban a részletek egymástól eltérő kezelése, ámbár az egész azon egy iskola műve, mutatja, hogy Wolgemut nem valamennyiképet saját kezével festette. Magán a falon vannak császárok és sibyllák, ámbár a császárok a mester korának öltözetében jelennek meg, mégis összeállításuk a sibyllákkal azokat inkább antik római császároknak tünteti fel. Ezeken kívül látjuk a megrendelőt Papen Jánost, (?) ki a szüzet a gyermekkel imádja és egy asszonyt, hihetőleg az igazság személyesítését, ki mondaszalagot ily felirással tart:

«Eines mannes rede ēy halbe rede,
Men sal sy horē bede.

Egyik ablak béléletében sz. Cosmas és Damianus más szentekkel vannak ábrázolva. A famennyezeten van négy nagyobb a szűznek életjeleneteiből vett kép: az angyali

üdvözlet, a születés, a gyermek imádtatása és Krisztus bemutatása a templomban.

E képek mellett látható 12 propheta és 4 evangelista. A teremhez kis kápolna van csatolva, melynek falain Krisztus szenvedéseit és a trónon ülő Krisztust látjuk; oltár e kápolnában nincsen. Valamennyi kép könnyű kézzel van rajzolva, az arcvonások elég finomak, a ruha redőzet elég széles, a színezet világos és mint Wolgemuttól várható, meleg. A fal alakjai szobrászatilag kidolgozott csúcsíves fülkékben állanak, ezeket faragták Hans Smet (Schmidt János) és Henri Marborch. Vannak e városházban még, ugy tetszik, egy hajdani kettős kápolnának maradványai is.

Ugyan a vásártéren, a városház szomszédjában áll az ugynevezett *Kaiserwörth*, mely hajdan a posztó-kereskedők czéhháza volt s nevét a falai mellett gyámköveken és baldachinok alatt álló császár-szobroktól kapta. Vannak azonban itt más szobrok is, nevezetesen kecskebakokon nyargaló boszorkányé, mi a közel Brocken hegyre emlékeztet.

A vásártér körül volt véve ily czéhházaktól, közepén egy igen régi *broncekút* áll.

Nevezetesen Goslar faházai s ezek közt főleg egy a városház szomszédságában álló, furcsa néven *Brusttuch*-nak nevezett ház; ezt félig görög, félig latin betűkből álló felírása szerint Thaellingk mester építette 1526-ban, ki tanultságát más latin felirással: «domus tuta esse debet et refugium» is akarta tanúsítani. A ház csak két emeletes, alsó, földszinti emelete egyszerű, kőből épült, felső emelete fölötté díszes fafaragványokkal, melyek az ablakokat körülfogják; itt igen csinos erkély is látható. A város más faházain is számosak a díszek és felírások; az utóbbiak többnyire bibliai helyeket idéznek.

Goslarnak erődítési falai és tornyai még nagy részben fenállanak és a városnak festői tekintetet adnak. A tornyokat itt «Zwinger»-nek nevezik. Régibb értesítés szerint a város falainak másfélszáznál több kisebb-nagyobb tornya volt és minden kapuját két torony védte. A fennmaradt tor-

nyok közt nevezetes az, mely nem messze a császárháztól emelkedik; 21 láb vastag fala az ablak mélyedésben külön szobákat tartalmaz. E torony több emeletes, teteje alatt még megvan gyámköveken nyugvó kiszökő védjárdája (Mordgang). Jelenleg e torony gyógyintézetnek helyisége. Van abban egy új mesterséges óra, melyben kis alakok a passio egyes jelenetét adják elő és a 12 apostol Krisztus előtt meghajol. Ezen óra csak 1866-ban készült.

Hildesheim.

Hildesheimot talán több joggal nevezhetnők, mint akár Aachent, akár Kölnt a középkori németországi művészet bölcséjének; mert itt sz. Bernward, hildesheimi püspök, valóságos művészeti iskolát alapított, melynek ő maga gyakorló tagja volt, mint Franciaországban sz. Eligius püspök. Bernward 993-tól 1022-ig ült a püspöki széken, ő nevelte III. Otto császárt, kinek későbbben cancellárja volt; az ő igazgatása alatt készült több rendbeli mű, melyet még ma is Hildesheimban látunk és mely e várost olyannyira érdekessé teszi, hogy a régi német egyház-művészeti történelem tekintetében első helyet foglal el Köln után.

A székes-egyház.

A mostani székes-egyházat * Hezilo püspök (1054—1079) alapította, építészé Benno prépost volt, az egyházat 1061. felszentelték. Azonban Hezilo építkezéséből ma már igen keveset láthatni; mert a háromhajós részhez mindkét felül 1380-tól 1388-ig kápolnákat csatoltak, magokat a hajók támaszait (két pillért és ezek közt két oszlopot) stuccoval körülvették és a stuccoba korinthyi kapitaeleket faragtak. A templom nyugati homlokzatát rosz állapota miatt 1840-ben

* L. tüzetes leírását Mithoff «Kunstdenkm. und Alterth. im Hannover'schen» című könyv. 98. s. k. l.

lerombolták és ide új tornyokat építettek, a szentélyt 1546-ban válaszfallal körülvették, az eredetileg alig a hossz-hajón kiszökő tökéletlen kereszthajó déli ágához a jelenlegi sekrestyét, az északihoz az úgynevezett új paradicsomot, amazt régebben, ezt 1412-ben csúcsíves stílusban csatolták, sőt még az altemplom támaszait is gypszköpenynyel és abba faragott díszekkel körülvették és ablakait kitágították, s így jelenleg alig látszik a régi templomból egyéb az altemplomnak körfalánál. Nevezetes az ezen falon fölvonuló, mint mondják, ezer éves vad rózsafa. A monda szerint, mikor jámbor Lajos alatt (814-ben) e helyen az erdőben miséztek, a miséző pap ereklyetartót akasztott fel e rózsafára, melyet azután sehogy se tudták onnan levenni, mi alkalmul szolgált ide kápolnát építeni. A rózsafa sok meddő esztendő után épen ezidén (1877-ben) új hajtást eresztett. A rózsafa mellett van Bruno kanonoknak nevezetes sírköve. Bruno, ki igen jóltevő volt, meghalt 1193-ban. Sírkövén alakját hat szegény veszi körül, az e fölötti osztályban két angyal viszi lelkét fölfelé, a legfelső osztályban Krisztus mellképe. A könek körirata ez: *Brunoni cuius speciem monstrat lapis iste, qui sua bona pauperibus tribuit da gaudia Christe.*

A templom nevezetességei ezek: a főoltár két oldalán magasabb helyen őrzik két régi díszes ereklyetartóban (chasse) az Olaszországból idehozott sz. Epiphanius és sz. Godehard testét. Magán az oltáron van négy fejereklyetartó (caput), az egyikben sz. Bernward püspök feje. A stallumok még régiek ugyan, hanem nincs különös műértékek, a hossz-szentély közepén függ egy régi korona-esillár. Abroncsán felváltva toronykák és fülkék emelkednek, melyekben hajdan kis alakok állottak, van 36 gyertyatartója. Volt a szentélynek hajdan alakos padozata is, csekély maradványait a templom egyik kápolnájában őrzik.

1546-ban Freidag kanonok készítette a kereszthajóba nyúló kővlaszfalat, ez olasz renaissancekoru áttörött mű, mely magasra emelkedik és a bibliai történetből vett domborművekkel van díszítve. El mögött a fal északi és keleti

oldalán falképek láthatók, ezek közt némelyek Rubensnek a vallás diadalát ábrázoló compositiója után készültek.

A válaszfal (Lettner) előtt áll a laikusok oltára és ez előtt emelkedik az úgynevezett Irmenoszlop, melyet a monda még a pogány időkből származtat, ez egyszerű kötő; a tövet csak későbbben díszesítették.

A hosszhajóban függ a Hezilo püspök által ajándékozott korona-csillár, mely azonban későbbben többféle módosításon ment keresztül: itt is az abroncsból 12 toronyka és 12 fülke emelkedik, az abroncs 72 gyertyatartót hordoz. Az óriási abroncsnak átmérője 6 méter.

Még nevezetesebb ennél az utolsó déli kápolnában álló keresztelő medencze: a négy paradicsomfolyót ábrázoló szoborkán emelkedő medenczén látunk dombormű mellképekben négy Prophétát, alattuk Prudentiát, Temperantiát, Fortitudót és Iustitiát: a mellképek közti nagyobb mezőkön a szüzet a gyermekkel, oldalán sz. Epiphaniust és sz. Godehardot (ez a székes-egyháznak pecsétje), 2. az izraeliták átkelését a vörös tengeren, 3. Krisztus keresztelését, 4. az izraeliták átkelését a Jordanon. Itt olvassuk az ajándékozó Wilbernus nevét is. A medencze födelén vannak Dávid, Salamon, Jeremiás és Izsaiás alakjai s ezek közt Áronnak megerősítése papi hivatalában; 2. a bethlehemi gyermekgyilkolás; 3. Magdolna, ki hajával törli Krisztus lábát és; 4. a misericordia allegorikai alakja. Legfelül igen csinos virág korona tetézi az egészet. Ezen párját ritkító román styllü bronze medencze a XIII-dik század műve.

Legnevezetesebb sz. Bernward püspök bronze ajtó szárnya, mely az ó-paradicsomból vagy előcsarnokból a templomba vezető nyílást zárja. Ezen ajtón a következő felírás olvasható:

Anno Dom. MXV. beat. episc. dive memorie has valvas fusiles in faciem angelici templi ob monimentum sui fecit suspendi.

Daczára ezen felírásnak Mithoff, Lüntzel után, állítja, hogy az ajtószárnyakat csak 1035-ben Godehard akasz-

tatta be. A néző balján levő szárny nyolcz mezőn felülről lefelé ábrázolja: Éva teremtését, elvezetését Ádámhoz, mindkettőt a tiltott fa alatt, az ur isten szemrehányását, a vétkesek kiűzését a paradicsomból, Ádám és Éva nehéz munkáját, Abel és Kainnak áldozatát és az előbbinek meggyilkolását. A jobb szárnyon alólról felfelé van: az angyali üdvözlét, Krisztus születése, a három keleti böcs, a gyermeknek bemutatása a templomban, Krisztus Pilátus előtt, Krisztus a keresztfán, a három sz. asszony a sírnál, az u. n. «ne nyulj hozzám».

Kivéve az építményeket, itt nincsen emlékeztetés byzanti művekre; az egész primitív, hanem önálló módon felfogva és előadva. Az alakok plastikailag egymás mellett elhelyezve, semmi részszel nem fődik egymást, idomaik az emberi testnek ismeretlenségét árulják el, a túl nagy fejek sokkal inkább szöknek ki, mint a többi test; a mozdulat bár erőtetett, mégsem nélküli egészen a természetességet; a ruházat apró párhuzamos redőben mintegy vonalozott, a növényzet egészen conventionalis; távolabb háttér mérsékelten van alkalmazva; a paradicsomba már XI. századbeli kapu vezet. A két oroszlánfő, mely gyűrűt tart szájában, erélyes felfogása után ítélve, a fejlett román stílus szüleménye, s így csak későbbben illesztethetett helyére; azonban meglehet, hogy más két oroszlánfő volt eredetileg az ajtón; mert az azt körülvevő ábra ennek helye értelmében van elrendezve.

Az altemplom eredeti ablakait kitágították, itt hajdan sz. Godehard püspök alakja feküdt sírkövén, valamint több hildesheimi püspök is itt van eltemetve. Régi itt: egy négy-szöggel a kereszthez szegzett Krisztus faszobra, egy Mária-szobor és egy sárgaréz-oroszlán, melyet gyertyatartóként használnak, de mely egészen az aquamanile-féle alakkal bír.

A templomhoz tartozó építmény és tér nagy telket foglal el. Nagy a templom keleti oldalához csatlakozó kereszt-folyosó, mely kivételképen kétemeletes (Németországban még csak egy más kétemeletes keresztfolyosó ismeretes.)

A keresztfolyosó északi részén fekszik a régi időben igen híres domiskola, keleti részén az ugynevezett Choralei, azaz a terem, melyben a fiatalak a choris-énekre taníttatnak; déli oldalán van két nagyobb kápolna: sz. Lőrinczé, ez háromhajós, hanem ehhez még egy épületkét csatoltak, melynek egyes oszlopsora magasabban fekszik a kápolna két oszlopsoránál; és sz. Antalé, mely szintén háromhajós. Valamint a keresztfolyosó csarnokaiban, úgy ezen szomszédos kápolnáknak is igen számos, többnyire a székes-egyházból ide áttett sírkő, de van itt néhány bevéselt bronce emléktábla is. A keresztfolyosó közepén, vagy udvarán áll sz. Anna elég nagy csúcsíves stülű kápolnája.

A székes-egyház hosszahajója déli oldalán volt a nemeseknek, északián a többi közönségnek temetkezője.

Az utóbbi közepén áll sz. Bernwardnak u. n. *Krisztus-oszlopa*, melyet külön iratban megismertetett 1874-ben Wiecker. Az oszlop lábánál volt eredetileg négy térdelő alak, a fennmaradtak egyike edényt tart; miért is a négyet a paradicsomfolyó személyesítésének tekinthetjük. Az ércbe öntött oszlop tövén a római Trajan-féle oszlopét utánózva csigavonalban felfutva 28 jelenet van ábrázolva, melyet Wiecker egyenként így magyaráz: 1. Krisztus keresztelese; 2. Kísértetbe vétele; 3. Péter és András apostoloknak meghivatnak; 4. úgy szintén Jakab és János testvérek; 5. a kanaani lakadalom; 6. a pokolvarasnak gyógyítása; 7. a 12 apostolnak kiválasztása; 8. Jézus a samariai nővel a kútnál; 9. Keresztelő János Herodest megint; 10. János a börtönben; 11. fejét Herodesnek bemutatják; 12. Krisztus gyógyítja a vér-folyásos asszonyt; 13. egy vaknak gyógyítása; 14. Jézus a házasságtörővel; 15. feltámasztja a naini ifjat; 16. színváltozása a hegyen; 17. kihallgatja az ördögös apjának kérését; 18. a gazdagnak és Lázárnak parabolája; 19. Lázár Ábrahám keblén, a gazdag a pokolban; 20. Zachaeus a fán; 21. Krisztus elátkozza a terméketlen fügefát; 22. két vakot gyógyít; 23. Péterrel a Genezareth taván; 24. az 5000-nek etetése; 25. Lázár testvérének kérelme; 26. Krisztus Lá-

zárt feltámasztja; 27. Magdolna Jézus lábát mossa; és 28. bevonulás Jeruzsálembe.

Schnaase helyes megjegyzése szerint * ezen oszlop jelenetei a bronceajtó szárnyain hagyott hézagokat pótolják. A compositio itt eltér az ajtókéitől; mert itt az alakok már egymás mögött is jelennek meg, itt tehát már több tér is jelenik meg egymás mögött, a csoportok tömöttebbek, de az alakok még durvábbak az ajtókéinél; különben itt nincsen byzanti befolyás; mert az alakok nem hosszúra nyújtottak, hanem ellenben alacsonyak és zömökek.

Nagyhírű a hildesheimi *székes-egyháznak kincse*, vagyis az isteni tiszteletben hajdan és részben ma is használt készlete. Egyes tárgyait már megneveztük, úgy: a csillár-koronákat, két szentnek templomalaku drága koporsóját, a főoltáron kiállított fejalaku ereklyetartókat stb. Az apróbb tárgyakat külön kamrában őrzik és csak két tallér tiszteletdíj mellett mutatják.

Tüzetesen leírják Mithoff, Lüntzl és Kratz ide vonatkozó munkáikban; csak azokról szólok, melyek photographiákban is kaphatók Lax könyvtárusnál Hildesheimban.

1. Ivó szarv, későbbben szentelt olajtartó, n. Károlynak mondják, azonban a rajta látható érclemezek vésüzése legrégebben a XIV-dik századba tehető. Az esztergomi szarvak sokkal becsesebbek.

2. Azon ereklyetartó, melyet a fentebb érintett monda szerint az ezeréves vad rózsafán elfelejtettek. Ez elyptikai félgömb belevéssett díszszel; alja a félgömbhöz van forrasztva, miért is tartalma ismeretlen. Foglalása és lába a csúcsíves styl szüleménye.

3. Sz. Bernward keresztje. Filigran ékesítéssel, kisebb-nagyobb drágakövekkel feldisztve, mint az esztergami kereszt, melyre királyaink esküsznek. Hajdan e keresztet, melybe állítólag Krisztus keresztjének ismét kereszt alakra tett szálkája van foglalva, sz. Mihály zárdájában őrizték, hova

* L. Schnaase «Kunstgesch.» IV. 665. l.

azt sz. Bernward mint saját keze művét ajándékozta. A kövek közt van hat antik intaglio.

4. Két magas igen díszes gyertyatartó, mindegyik három oroszlánlábbon áll, melyen ismét meztelen alakok ülnek, több ily alak körülveszi a gyertyatartó tövét is. A mű fejlett román kora. * Nem tarthatom Bernward korából valónak, daczára ezen feliratnak: Bernwardus praesul candelabrum hoc puerum suum primo huius artis flore non auro non argento et tamen ut cernis conflare iubebat. *

5. Sz. Bernward püspöki botjának felső része. A csigában két igen bárdolatlan alak az angyali üdvözlést akarja ábrázolni. Ezenkívül más hasonlóan durva alak is látszik.

6. Sz. Bernward keresztje. Kis ezüst feszület négyszöggel és zsámolyon álló lábbal, csúcsíves stylü talapon. A XII-dik század műve.

7. Sz. Bernward kelyhe; a csúcsíves korban teljesen átdolgozva, gömbje nagy topaz. **

8. Az ehhez való patena tökéletes csúcsíves stylü, még a felírás u. n. góth betűs.

9. Kis feszület gyertyatartó lábbon; négyszöggel, zsámolyon álló lábbal. XII. század.

10. Kis feszület négy szöggel, zsámolyon álló lábbal. XII. század, alja szekrényke a haldoklóknak nyújtott szerek fogadására «pro provisione moribundorum».

11. 12. Egy ezüst, itt jeruzsáleminek nevezett keresztnek elő- és hátsó része bevéselt alakokkal és görög felírásokkal. Ez inkább encolpium vagy mellkereszt; mert jeruzsálemi keresztnek az neveztetik, melynek négy ága ismét keresztben végződik; itt pedig az ágak vége félkörű, mint III. Béla encolpiumán.

13. Sz. Oswald, első angol kereszttyén királynak fej-

* A 3-ik szám alatt adott keresztet és a két gyertyatartót nem a székes-egyházban, hanem sz. Magdolna templomában őrzik.

** E kehelynek egyik igen nevezetes felírása ekkép szól:

Rex sedet in cena turba cinctus duodena

Se tenet in manibus se cibatur ipse cibus.

ereklyéje; nyolczszögü vésett alakokkal díszes talajon mintegy nyolczosztályu, dinnyealaku kúp, s ebből a koronás fej emelkedik. Itt nielo is van. XII. század.

14. Két XII-ik századbéli igen szigoru stylü gyertyatartó. Allján ülő női alakokkal.

15. 16. 17. Három ugynevezett «Rotula», azaz mesterségesen és kellemes csikornyában áttörött lombozattal díszes tarcsa, melynek közepén ereklye volt elzárva, és melyet a híveknek csókolás végett nyujtottak. Ilyen rotula van Kremsmünsterben is (l. a bécsi «Mittheil.» VI. köt. 65. s. k. l.) Hildesheimban a tarcsát négy mezőre elosztó keresztje miatt, keresztnek nevezik.

18. Igen díszes csúcsíves stylü kehely a hat osztályu elv értelmében elrendezve. XIV. század.

19. Gazdag püspöki bot, paedum, dús lombozatu, csigája közepén egyik oldalon a szűz a gyermekkel, ki mondaszalagot erre szóval tart; másikon sz. Bernward püspök, sajátyszerű keresztjével és paedummal kezében. A csiga alatt dús toronyfisor, genius-féle angyalok alatt. Ezalatt a paedum jelentőségére vonatkozólag ezen felírás:

Collige per summum, medio rege, punge per imum és: Anno 1492 Wilhelmus Saltjenhusen aurifaber reformavit baculum sancti Bernwardi patris nostri, és: Sancte Bernwarde ora pro nobis.

20. Régibb ereklyetartón 1597-ben készített Madonna a gyermekkel; a régibb ereklyetartón van antik vésett kő.

21. Sz. Bernward evangelium könyvének fedő előlapja, közepén elefánt csont táblán Krisztus, Mária, keresztelő János, hosszukás byzanti alakok; körirata: SIS PIA QVESO TVO BERNWARDO TRINA POTESAS. A négy sarkban az evangelisták jelvényei; a keret közepén lent Krisztus keresztján. A kereszt drágakövei filigran tekercses díszekben. Tekintve a codex hátsó födelét, ezen keresztet későbbi hozzáadásnak kell tekintenünk.

22. Az előbbi könyvnek hátsó fedőlapja, közepén elefántcsont táblán Mária a gyermekkel, — byzanti mű, körös-

körül «HOC OPV̄ · EXIMIV̄ · BERNWARDI · PSV-
LIS · ARTE · FACTU · CERNE:DS · (Deus) MATER ·
ET · ALMA · TVA †.

A codex bensejében van 25 miniature kép és Bernward püspök a b. szüzhez intézett dedicatioja. Hajdan e codex sz. Mihály zárdáé volt; tüzetesebben leírta Mithoff id. m. 135. lapján.

23. Egy 1159-ből származó missalenek előfedőlapja, aranyozott vörösrézlapon Krisztus oroszlánon és basiliskon állva, jobbjában a világ golyója: CELV̄ ET TRA COM-
PLEO, baljában nyitott könyv: EGO SV̄ DNS̄ DS VES-
TER. A négyszögű tábla körül:

Cuncta regens adversa premens inimica coercens

Nos humiles salva majestas quesumus alma;

a kereten román stílusú dísz közt nyolcz drágakő.

24. Elefántesonttáblán levétel a keresztről, Krisztusnak két szöggel leszögezett lába zsámolyon áll, a tábla felső keskeny keretén u. n. góth minusculában ezt olvassuk:

archangeli · in nomine Domini.

Van az itt említett könyveken kívül egy állítólag sz. Bernward saját kezével írt «Liber mathematicalis» és több régi evangeliarum, missale etc., mely a hajdani benzések sz. Mihály nevű zárdájából a székes-egyház kincsei közé került. Vannak továbbá e kincshez tartozó régi miseruhák; ezek közt igen nevezetes az, melyen az alakok egész rajzát kis sötétszínű gránátok képezik, míg a rajzvonalok közti alapot vagy kitöltést gyöngyök eszközlik.

Sz. Mihály-temploma.

Sz. Bernward 1001-ben visszatérván Olaszországból, egy a császártól neki ajándékozott sz. kereszt darabnak tiszteletére hat benzésnek számára építette ezen kedvencz templomát és a hozzávaló zárdát. Az egész építkezést maga nem végezhetette be, ámbár egyes részeit 1015. és 1022-ben

még maga felszentelte. A kész templomot csak 1033-ban Goderamus bírta felszentelni, azonban az épületek több tűzvész által károsítása után a templom a XII-dik században és még sokkal később is, igen nevezetes módosításon és átépítésen ment keresztül, kivált hosszahajójában, melynek oszlopai ezen korból származnak és nyugati szentélyében.

A templomnak eredeti elrendezése a következő volt: háromhajós részéhez csatolva volt nyugaton és keleten egy-egy kereszthajó és egy-egy szentély; a kereszthajó négyszete fölött emelkedett torony, melybe az áthajó két ágán emelkedő alacsonyabb tornyos lépcsőház vezetett, s e szerint a templom hattornyos volt (a nyugati áthajónak déli tornyos lépcsőháza összeomlott, s így ezt el kellett bontani) a két szentélyzárást félkörű apsis képezte; később a nyugati apsis körül körjárda csatoltatván itt belső szentély keletkezett, mely és a körjárda alatt altemplom van; mivel ezen altemplom csak pár lábbal van a talajba bemélyedve, a föltte levő templomrészek magasra emelkednek. A kereszthajó ágai a mellékahajóktól egy-egy oszloppal voltak elválasztva és azokon annyira kiszöktek, a mennyire ezt egy itt emelkedő karzat (Gallerie) kívánta. A nyugati áthajó északi oldalán megmaradt karzat hármaskarzáddal szál fel, az alsó földszinti emelet közepén csak egy gömbszelvényes kapitaellel ellátott oszlop áll, e fölött van három gömbszelvényes kapitaelü oszlop, s e fölött a harmadik emeleten öt ismét gömbszelvényes kapitaelü oszlop, mely a sarkpilasterekkel hat vak arkádot képez. Ez különös maga nemében, s talán páratlan elrendezés. A hosszahajónak van három nagyobb négyeges osztálya, melyben két pillér közt oszlop áll, az alsó Szászországban rendszeren előforduló elrendezés értelmében. Az oszlopok lombozatos díszes kapitaeljei és lábaiknak sarklevelei sz. Bernwardnak koránál újabbak; ugy szintén a déli mellékahajóban az oszlopok fölött megmaradt stucco alakok és díszek is; — amazok a nyolcz boldogságokat ábrázolják. A nyugati kereszthajónak négy-

zete (Vierung) két ágától fallal volt elválasztva, jelenleg csak az északi fal létezik, melyen félköríves árkádok alatt szintén hét stuccoalakot látunk; az ívek közti háromszögben látható épületek ábrái byzanti befolyást árulnak el. * Templomunk középhajója famennyezettel van fődve, melyen nyolcz osztályban Krisztusnak, másféle festményekkel körülvelt nemzetsége jelenik meg, mely ismét igen hasonló a Cahier és Martin «Vitreaux de Bourges» czím alatt kiadott könyvnek nemzetségi fáihoz.

A zárdát 1810-ben eltörölték és a templomot az ágostai vallásuaknak átadták; miért is kincsei a város más katolikus templomaiba, jelesen sz. Magdolnáéba és a székes-egyházba vittettek át, az utóbbiba került több egyházi könyv és elébe Bernwardnak Krisztus nevű nagy bronce oszlopa. De megmaradt a r. katolikusoknak sz. Mihály templomának altemploma, melyben sz. Bernward volt eltemetve; kökoporsója még most is ott látható, melyre a testnek ünnepélyes felemelése után püspöki köszöbrot tettek; az ez alatti eredeti sarkophágon kereszt van kivésve, közepén bárány, négy ágán az evangelisták jelvénye, felirása ez:

Pars hominis Bernwardus eram nunc premor in isto

Sarcophago diro vilis et ecce cinis

Pro dolor officii culmen quia non bene gessi

Sit pia pax animae vos et amen canite.

Mondják, hogy ezen koporsóját a püspök még élve maga készítette.

Sz. Godehard temploma.

Bernward utódja Godehard (1022—1038) volt, kit I. Bernhard, hildesheimi püspök kérelmére az 1131-ben Reimsben tartott conciliumban canonisáltak. Ennek követ-

* Ezen stucco alakok sokkal jelesebbek a déli mellékhajó hasonló alakjainál, azok hajdan be voltak festve; midőn amazok közt a csak 1192-ben szenté kikiáltott Bernward is előfordul, a választó-fal alakjai ifjabbak ezen évnél.

keztében I. Bernhard az új szentnek tiszteletére a még fenálló sz. Godehard pompás templomát építette. Nyugati oldalán is bír szentélylyel, melyhez ikertorony csatlakozik, a hosszhajó háromhajós, minden két pillére közt két oszlop áll; a kereszthajó négyzete fölött nyolczszögű torony emelkedik, két ágán apsidiol szökik ki. A négyzetnek megfelel egy benső szentély, melyet körjárda körülfut, ennek félköréből, francia román templomok módjára három félkörű fülke szökik ki; francia előpéldányra mutat a templom nagyobb, korában és honában még szokatlan, magassága is. A szentély nyugati végének közepén áll I. Bernhardnak, az alapítónak emléke. Jelenleg Welter, kölni építész a templomot kifesti. Hosszhajója magas falán 8 jelenet van ábrázolva Godehardnak életéből, azonban csak egy csoda; a szent fiatal korában parazsat vitt ruhájában, s ez mégis épen maradt. Vannak egyéb plastikai munkák e templomban, jelesen a hajdan itt levő diadalgerendának alakjai. Legnevezetesebb az egyháznak egyik kapuja, melynek két csínos oszlop által hordott félkörű mezején Krisztus, sz. Epiphanius és sz. Godehard (a templom mintáját tartva) mellképei a fejlődött román plastikának remekműveként tündöklenek. A templom szintén a benzések rendéé volt, mely rend az előbbivel 1810-ben eltöröltetett.*

Van Hildesheimnak még több régi temploma, ilyen sz. Andrásé, melyet későbbben francia csúcsíves stílusú, sugárzó kápolnákkal, ívtákkal átépítettek; és azon egyház és zárda, melyet jelenben museumá alakítottak át. Ezen museum, tekintve hogy provincialis városnak fiatal intézménye, valóban meglepőleg gazdag. Vannak abban praehistoricus tárgyak, melyek közt kiemelendő egy a m. n. museum két példányához némileg hasonló bronznyakdísz, vagy Ipolyi

* Az egyház külsején a koronapárkányzat alatt félköríves fries levágott véggel látszik, ily fries e vidéken másutt is előfordulván; világos tehát, hogy ez nem, mint némelyek állítják, az osztrák templomoknak sajátos alakja. Az érintett mellképek stuccból készültek, s azokon hajdani befestések nyomai még látszanak.

szerint korona, egy csörök sisak, hasonló a museumunk avarnak tartottéhez, praehistoricus házaknak mintái stb.

Antik eredetű régiségek hibáznak ugyan, hanem vannak számos gypszöntvények, ezek közt Schaffra pharaónak ülő szobra, a selinunti legrégibb templomának egyik metopja. Számosak a középkori művek: szárnyoltárok, festett ablaktáblák, Bernward oszlopának, ajtajának és más plasztikai műveknek gypszöntvényei, érmek és pecsétek stb. A képtár kevésbé nevezetes, úgy szintén a réz- és fametszetek gyűjteménye sem gazdag; mégis van (és azt csak itt láttam), Titian roppant nagy fametszetének igen ép példánya; előadja az izraeliták átkelését a vörös tengeren 1549. évszámmal. Nevezetes itt egy kutyának a pharaohoz fordított cselekvénye, melyből világos, hogy ily humoristicus helyzet nemcsak a németeknek és hollandiaknak, p. Rembrandtnak, a jószívű samariait ábrázoló lap készítésénél, jutott eszébe, hanem olaszoknál is elő fordul. Magában a hajdani templomban felállították a természettani gyűjteményt és abban a tavaly egy menageriából kitört nőtény oroszán és egy óriási jávorszarvas ép és teljes csontvázát. A museum könyvtára meglehetősen nagy termet foglal el és abban incubulumok és régi okmányok is láthatók.

Hildesheimnek volt két városháza, t. i. az ó- és az új városé, a két városnak egybeolvadása után az egyik ház szükségtelen lett, s így az új városházát lebontották, az ó-városé még fennáll, csúcsíves stylben épült a XV. század második felében és későbben; mert meglevő részei különböznek stülökkel; egyébiránt városház-féle épület volt Hildesheimnek már 1217., de ennek még helye sem ismeretes.

Valamint a többi harczhegyi városokban, úgy itt is vannak igen csinos és díszes faházak, egyikét Mithoff adja XI. tábláján, az ugynevezett *Roland ispotályét*. Ezen házak csaknem mindegyikén fel van írva építőjének neve, keletkezésének éve és hosszabb-rövidebb jámbor fölirat, gyakran több mint józan értelemmel; Goethe mondata szerint: mit wenig Witz und viel Behagen.

Hildesheim is volt valaha erősítve, de hajdani erősítésének ma már nyomai is alig látszatnak.

Közel e városhoz fekszik a moritzhegyi mezőváros, melynek régi temploma kivált azért nevezetes, hogy ez a tisztán oszlopos támaszszal ellátott basilikának második példánya e vidéken; az első a gossleri Péterhegynek hajdani temploma volt.

Henszlmann Imre.

Három XIII. századi pecsét.

A mult számban a főpapok és országnagyok 1299-ki oklevelén függő pecsétekről megkezdett ismertetésem folytatásául ezen alkalommal első helyen közlöm :

Az Aba nemzetségből származott Omode nádor pecsétjét; Horváth István a Tudományos gyűjtemény IX. köt. 20. lapján és Jászay Pál a Tudománytár 1839. évf. VI. köt. 200. lapján, ezen nádornak pecsétjét már ismertették. A szives olvasót tehát utalom az említett helyeken közlött pecsétek betekintésére és leírására, egyszersmind pedig azoknak az általam közlött rajzzal való összehasonlítására, melyből meg fog győződni, hogy amott némi tekintetben hiányosak a rajzok; mi főleg annak is tulajdonítható, hogy mind Horváth, mind pedig Jászay csonka pecséteket rajzoltattak le; meggyőződhetünk továbbá arról is, hogy Jászaynak igaza volt, midőn Horváthot czáfolva, tagadja, miszerint a pais fölött egy hátratekintő sárkány van. Rajzunk szerint, — mely a madár fejét tökéletesebben tünteti elő mint Jászay rajza, — az nem egyéb, mint egy discsör által övedzett sasfej, melynek kiterjesztett szárnyain nyugszik a pais, úgy, hogy a szárnyaknak csak felső része látszik. A szívalaku paisban egy damascirozott pólya, a paizs mindkét oldalán pedig folyondárczifrázatok láthatók. Omode nádor pecsétjének körirata ez :

†. S. OMODEI PALAČINI
DE GENERE OBA.

(I. füz. 64. 65. ll.) ismertettem, sem annak családjával, mert pecsétjeik nem egyeznek; a jelenleg közölt pecsét belső körében ugyanis egy egyfejű sast látunk kiterjesztett szárnyakkal, jobbról a fej mellett csillaggal, balról pedig félholddal. A jobbra tekintő sas alakja elég csinosan van kivésve. Hogy ezen Moys melyik családhoz tartozott, szintén nem bírom meghatározni. Ezen korban sast címereikben a nagy-martonyi grófok és a későbbi Széchy családbeliek viseltek, a Széchyek címere azonban kétfejű sas, míg az 1299-ben élt nagy-martonyiak között Moys nevű nem volt, s így pecsétünk birtokosa a fönt nevezett két családok egyikéhez sem tartozhatott; pecsétjének körirata ez:

SIGILLVM MAGISTRI MOYSIII.

A Moys szó után a három I. alaku betű nézetem szerint a különben a végén üresen maradt körirat kitöltésére szolgál.

Nagy Imre.

Régészeti irodalom.

Il museo epigrafico cristiano *Pio-Lateranense*. Memoria del Comm. *Giov. Batt. de Rossi* presidente della Pontificia Accademia di Archeologia. Roma, 1877. ívrét 53 lap, 24 phototypicus táblával. Tipografia della Pace.

A római katakombák fáradhatatlan buvára és ismertetője ismét egy érdekes munkával lepte meg a tudományos világot. Alig hagyta el a sajtót az epochalis *La Roma sotterranea* 3-ik kötete, mely után immár kilencz éve sovárgott az előző kötetek ismerője: egyidejűleg a főnebb czímzett dolgozat is napvilágot látott, még pedig a méltán *második Damasusnak* nevezett IX. Pius püspöki jubileuma alkalmával följánlott «Triplice omaggio alla Santità di Papa Pio IX nel suo Giubileo Episcopale offerto dalle tre Romane Accademie» stb. című vaskos kötetben s'innét külön nyomtatban.

Tartalmát mint címe is mutatja, a IX. Pius által alapított öskeresztyén muzeum feliratos emlékei képezik, melyek a «Lateran» palotában találhatók. A hírneves *Marchi* jezsuita

és annak tanítványa de Rossi rendezték e temérdek feliratot, mind megannyi emlékét az őskeresztény hajdannak, melyek jobbára a katakombákból és Róma legrégibb basilikáiból valók. E muzeum még a vaticaninál is gazdagabb s a fölött azon előnnyel bír, hogy igen ügyes tárgy- és időcsoportosítás szerint van rendezve, nem úgy mint a vatikáni, mely mindössze is csak két a «*pogány*» és «*keresztyén*» csoportba tömörítve, mutatja be különben is az előbbieken gazdag készletét.

Rossi jelen munkája pontos leíró-lajstroma a muzeumnak, s e végből a táblák elé függesztett szöveg tizenegy szakasza legnagyobb részben a feliratok csoport szerinti magyarázatát a legrövidebb módon úgy adja, hogy alig veszi észre az olvasó a tárgy magában véve elég száraz voltát. Rövid, velős tartalmát találjuk itt a keresztény felirattan főbb principiumainak, történetének s egyuttal a jól rendezett muzeum leírásának: mindez oly meglepő ügyességgel van egybeolvasztva, a mint egy gyakorlott kéztől azt várni lehet.

De lássuk most a feliratcsoportokat. A táblák a 24 csoportra osztott muzeumot teljesen adják. I—II. Általános vallásos tartalmú feliratok. III. A vértanúkat dicsőítő Damasus-féle inscriptiok. Ezek közt van azon nevezetes ismert felirat is, melynek alig néhány betűjét találta meg Rossi s belőlük helyre állítá az egészet egy V. vagy VI. századbeli másolat nyomán. IV—VII. Időtanilag meghatározott feliratok. Ezek közül a legrégibb Kr. u. 71-ből való; felette kár, hogy csak töredék, felirata VG · VESPASIANO · IIICOS, az alsó sorban IAN. Itt megszakad a chronologia s az utána következő már III. századbeli, 238-ból származó görög felirat. E századból mindössze 6 db. van; de annál többet idézhetnénk a IV. és V. századból. — VIII.—IX. Dogmaticus tartalmú feliratok. Érdekesebbnél érdekesebb tartalommal, melyek az u. n. «*Theologia monumentalis*»-nak valóságos dogmaticai okmánytárát képezik. — X. Főpapok (pontifices), áldozárok (presbyteri), szerpapok (diaconi) és egyéb egyházi férfiakra vonatkozó feliratok. Köztük *ΑΝΤΕΡΩΣ, ΦΑΒΙΑΝΟΣ*,

AOYKIZ és *EYTYXIANOZ* pápák görög, valamint, CORNEILIVS vértanú pápa latin feliratú sírkövei, de csak másolatban, míg az eredetiek most is a Sz.-Callisto katakombában régi helyeiken állanak. — XII. Nevezetes férfiak, nők, katonák és különféle mesteremberekre vonatkozó síriratok. XIII. Rokonságot, családot, nemzetiséget és származást előtűntető feliratok. Köztük e classicus epitaphium: AVR (elio) CENSORINOVET. BENIGNISSIME MEMOR(i)E VIRO QVI VIXIT AN(nos)LXXXP(lus) M(inus) VALLEA VXOR ET VAL(erius) PROBANTIVS ADOP(tatus) FILIVS B(ene) M(erenti) DISPOSVERVNT. — XIV— XV. Dogmaticus jelentőségű képes előállítások. Gazdag készlete a keresztény symbolicának! Első helyen a három király imádása látható e felirattal: SEVERA IN DEO VIVAS. A jó pásztor vállain az eltévedt juhval jelképezi a bűnbánat szentségét; a halak és a XP összetételeiből képezett monogram Krisztust; Lázár feltámasztatása a feltámadás és jövő mennyei életben való hitet; a galamb csőrében a szőlőfürttel az oltári-szentséget, stb. — XVI. Mesterségi és háztartási eszközök. Különösen érdekesek a *fossorok* (katakombai sírásók) jelvényeivel ellátott feliratok, melyeket kegyeletes emlék gyanánt is (*propria memoria*) reászokták vésni az egyes sírkövekre. Itt megemlítem, hogy Rossi legújabban, a «La Roma sotterranea» III. kötetében bebizonyította, hogy e fossorok jól rendezett testületet képeztek s alsóbb fokú egyházi férfiak voltak. Körülbelül azon rangfokozaton állottak, mint ma a szerzetesrendek *laicus fraterjei*, a kik jobbára a kézimunkákat végzik. Így a fossorok is a katakombákban sírásói munkákat teljesítettek. Egyébként voltak köztük is «felügyelői» *előljárói* rangban levők, kik a munkákat kiszabták s annak pontos végzésére felügyeltek. — XVII. Különféle síriratok. E czím alatt 42 db. feliratos kő van rendezve, melyek mélyebb értelmű tartalommal dicsekednek s azért «*dictionis singularis*» név alatt csoportosítottak. — XVIII. Priscilla coemeteriumából (a Via Salaria novaról) 20 érdekes felirat, melyek jobbára töredékek, de

vagy régi kéziratok nyomán, vagy pedig csodálatra méltó találékonysággal — mint Rossi nevezi «*ex ingenio*» lettek kiegészítve. Így pl. e névből «*ΦΟΠΤΟΥΝΑΤΑ*» csak a középső öt betű (*TOYNA*) találtatott meg, a többit úgy egészítette ki Rossi. — XIX. Praetextatus coemeteriumából 30 sírat és egy domborművekkel borított sarcophag-töredék. A feliratos kövek közt néhány a legrégibb időből való, mint ezt a görög betűk s a szigorú rövidség bizonyítják. Pl. *ΟΝΟΠΑΤΑ* «*ΑΕΟΝΤΙΔΟΣ*» «*ΑΑΦΝΙΑΝΟΣ*» *ΤΙΠΙΣ*» stb. — XX. Ágnes coemeteriumából, a via Nomentanáról. Ezen osztályban 39 sírat foglaltatik. — XXI. Az ostiai öskeresztény temetőkből 30 sírlap és egy sarcophag. Jobbára csonkák. Érdekes a sarcophag felirata: «*AVRELIA · SEVERA MATER · ET GRILIA SABINA · FILIA · IC · (igy!) DORMIVN · IN PACE.*» XXI. A Vatikánból, Sz.-Péter basilikája alatti sírokból néhány felirat! Köztük három Krisztus-monogrammal diszített lapon ez: *PETRONIAE INNOCENTISSIME FEMINAE · VERE BENEMERENTI · (in) PACE.*» — XXIII. Síratok a szent Lőrincz basilikából (*in Agro Verano*). Jobbára töredékek. Végül XXIV. Sz.-Pancratius vértanú basilikája alatti sírokból 15 felirat. Csaknem mindannyi datált VI. századbéli emlék. Nem lesz érdektelen egyet belőlük idézni: «*†HVNOCLOVVM IOANNI(TT)S VHARGENTARI ET ANASTASIE SHF QVI SI VIVOS CONPARABERVNT SIVI EREDIVVS QVISA PETRO PRESVITERO TTL SANC CRISOGONI † HIC REQVIESCIT IN PACE PETRVNIA QVE VIXIT ANNVVN (igy)V MENSIS VII DIES QVINDECI PEPOSITAIN PACE SVBD PRIDIE NONAS IVLIAS CONSVLAT VS IMMACHI ET BOETI VIRIS CONSVLIBVS*» Az imént említett consulok évei szerint e sírlap 522-ből való.

Íme röviden ez Rossi jelen munkájának tartalma. Néze-tünk szerint leghasznosabb szolgálatot azoknak teszen, kik az *öskeresztyén epigraphia* tanulmányozásához érdekes anyagot és hű fac-simileket óhajtanak. E feliratok már ismételten megjelentek részint a «*Bulletino di archeologia cristiana*» füze-

teiben, részint pedig Rossi «*Inscriptiones cristianae*» című munkája vaskos köteteiben.

Részrehajlólag zárnám be ismertetésemet, ha a mű árnyoldaláról nem tennék említést. Hiánya marad e munkának a phototypiai fac-simileknek itt-ott ha nem is az olvashatatlanságig, de bizonyára a szemrontásig apró volta. Nagyon kár volt a mű alakjának feláldozni a diszesebb és tanulmányozásra nézve kényelmesebb többszöri felvételt: a helyett, hogy 20—40 feliratot egy táblára szorítottak, legalább is 2—3 csoportra kellett volna osztani minden egyes szakot.

A mi a phototypikus táblák correctségét és tisztaságát illeti, Beszédes Sándor úr munkái előnyösen kiállják velök a versenyt.

Dr. Czobor Béla.

Historia Dioecesis Alba Regalensis ab erecta sede episcopali 1777—1877. Cum introductione de vicissitudinibus civitatis et capituli olim collegiati in memoriam anni saecularis. Scripsit Joannes Pauer Episcopus Cons. et Praep. Major. Albae Regiae, 1877. Typis Typographiae «Vörösmarty» (Colomanni Számmer) 8-r. 527. lap.

A magyar kath. klérus hazafisága, bőkezűsége a tudományok iránt köztudomású dolog. Történeti és régészeti irodalmunknak nagyon is javára válik e bőkezűség. Mióta a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis megjelent egyházi s politikai történetünknek hány pontjára nyertünk felvilágosító adatokat? A beszterczebányai jubiláris emlékkönyv egyike a legrendszerezesebb dolgozatok szerves gyűjteményének, mely mint m. évi folyamunkban ki is lőn mutatva — régészeti irodalmunknak díszére válik. Efajta az előttünk fekvő munka is. E mű emlékkönyv a székes-fehérvári püspökség száz éves fordulójára. Szerkesztette Pauer János püspök, ismert nevű tudósunk.

A könyv alapjában véve s természetesen az egyházi viszonyokat tartja szem előtt, de e mellett belészövi Székes-Fehérvár múltját is, s nemcsak egyoldalúlag, hanem a

culturviszonyok minden rétegétét, a legújabb kutatások színvonalára emelkedve, öleli fel.

A mű elején röviden a város kultörténete van leírva: koronázás s egyéb ünnepélyek. Ezután a városban fennállott hivatalokat ismerteti; érdekes a mit a 35—36 lapon a pénzverdéről mond, bár czélszerű volna *pondus Albense*-t bővebben fejteni ki.

Legalaposabban tárgyaltnak természetesen Székes-Fehérvár egyházi emlékei; részletes és igazán kútfői fontossággal bír a basilica részletes leírása. Azután következik a könyvtárak (Rómer nyomán), iskolák leírásai, Fehérvár viszontagságai a törökök alatt, 1777-ig a püspökség alapításáig, a prépostok és kanonokok névsora, a püspökök s végre az egyház-megye szervezete. Ez utóbbi fejezet kiváló fontosságú statistikai tekintetben; emelte volna a rovat becstét, ha ezen, a főváros környékén oly nevezetes szerepet játszott helységek története s régészeti emlékei röviden fölemlítették volna. Azonban a mű becse ezáltal nem csökken, csak a teljességnek válandott hasznára.

Régészeti szempontból — a már említett egyházi emlékek részletes leírásán kívül — kiváló figyelmet érdemelnek a műhöz mellékelt kitünő kiállítású táblák, szám szerint XII.

Az I és II. táblán az 1601-ki visszafoglalás emlékére veretett fémerek, s ugyancsak az 1688 máj. 19-iki visszavétel emlékére verett 2 fémerek ábrázolják. Részletes leírások a 125—128 lapon, s az 1556—56 lapon olvashatók. Ezekre alkalmilag még visszatérünk.

A III. IV. táblán a szt-mihályi gazdag pénzlelet van ábrázolva, melyek az Árpádkorból valók.

A VI—XI-ik táblán közölve a székes-fehérvári basilica ásatása alkalmával különböző időben eszközölt ásatások alkalmával lelt tárgyak rajzai is. A XII. tábla a zsámbéki templom romjait tünteti föl, utalva mindenütt a magyarázó szövegre, mely igen könnyen érthető, s mindamellett jó latinsággal van írva. Örömmel constatáljuk azon-

ban, hogy a nagy közönség számára magyar átdolgozás van készülőfélben, melyet *Károly János* tétényi esperes úr végez.

Midőn az alapos munkálatot a szakközönség figyelmébe ajánljuk: azt az óhajtatást fejezzük ki, vajha minden nagyobb egyházi hatóság ily alapos munkákban rakná le történetének s közvetve a hazáénak is főkútforrásait.

Th—y L—s.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalék. Régi sajtóhiba. Sokszor tapasztaljuk, mily bajjal jár a sajtóhibás szavak értelmét kibetűzni, úgy járunk az érmeiken előforduló hibás vésetek vereteivel is, úgy hogy aránylag több időt igényelnek, mint a hibátlanok köriratai. *Marossy János*, tatai gyógyszerész úr, ki állásához képest valóban nagybecsű tárgyakkal ajándékozza folyton a m. n. muzeumot, és évek óta annak örvend leginkább, ha valami ritkasággal kedveskedhetik, nem rég néhány becses római érmet küldött be, a többi közt olyant is, melyet a kezénél levő könyvek kalauzolása mellett meg nem tudott fejteni. Az ezüstérmet *Környén*, régi római lelhelyen találták, és a nagy kedvvel gyűjtő gyógyszerész úrhoz vitték. Ha az érem hibátlan lett volna, a beküldő is reá akadt volna munkájában; én csak fogás által akadtam rá, az egész abc-é használatával és a képletnek ugyanazon volta nyomán.

Az előlapon, a császár balra néző babérkoszorús feje körül ezt olvassuk:

IMP CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVG;

a hátlapon a mezőben ez áll: VOP — PVI, közte a fátyolozott, balra forduló és kezeit áldólag kiterjesztő *Pietas*. Körirata ez: P M TR (P COS) III.

Nem csoda tehát, ha a mezőben levő kissé bizonytalan betűket *Marossy* úr POP — PVL-nak olvasta, és ennek különböző magyarázatot adott. Nem nyugodtam tehát, míg ugyanazon alakú érmekekhez nem jutottam könyveinkben és íme nemcsak *Cohen* II. kötete 163. lapján az 525. szám alatt a tökéletesen megegyező leírást, és az árát 3 francban határozottnak leltem, ezen eredeti,

helyes olvasással: VOT — PVB, vagyis VOTa PVBlica, mely más érmeiken is előfordul, sőt Arneth munkájában: *Synopsis Numorum Romanorum* &c. 89. lapon 252. sz. a. is felfedezhető.

A környei ezüstérem tehát nem új faj, hanem érdekes eltérés, mely magába véve mutatja, miszerint még az érmészet virágzó korában is fordulhatnak elő hibás vésésű darabok.

Marossy úr pedig fogadja őszinte köszönetünket, hogy alkalmat adott ezen, talán ritka éremnek ismertetésére. *R. F. F.*

Karácsonyi ajándékok a XVII. században. Bornemisza Anna gazdassági naplója, melyből az ötvösökre vonatkozó részeket múlt számban ismertettük, a társadalmi élet majd minden mozzanatára foglal magában érdekes adatokat. Érdekes és épen alkalmoszerű az a vonatkozás is, mely a kis Apaffi Mihálynak adott 1687. évi karácsonyi ajándékokról szól. Három fejedelem küldött a kis fejedelemfinak ajándékot: a szultán, «elefántesont palaczkot», egy «kicsi párduezbört» és kis papucsákat; a franczia király, XIV. Lajos: kockás összerakó játékot, mely erdőt mutat. E játék manapság is igen kedvelt. Egy-egy kocka 6 lapján egy kép-részlet van s így a lapok szerint 6 féle játékot lehet összeállítani. Azonfelül még «madártanító keztyűt» is küldött. Bécsből tükörös játékot ajándékozott az udvar. Ezt úgy képzeljük, hogy az akkoriban még ritka homorú s domború üvegekből készült tükröket értik, melyek igen nevetséges arcot tükröztek vissza, ha valaki belenézett. Még most is «optische Wunder»-ként hirdetik az «internationale Schaubuden»-ek élelmes bírtokosai ez igen egyszerű játékot. Küldtek még lámpást, egy «könyő» gyermek-kártyát s egy «kicsi — akkor még — el nem kozhasználatú» perspectivát. A hazúlról adott ajándékok nincsenek följegyezve. Karácsonyfát a havasokról hoztak. Egy helyen azt mondja a napló «arany sarkantyúcskákat» adott karácson-ajándékba a fejedelemnő, unokaöccsének Bánffy Boldizsárkának. Közöljük ez adatokat, mint jellemzőket a kor szokásainak történetéhez.

Thallóczy Lajos.

Adalék a «régészeti kalászkokhoz Pozsonyból és vidékéről» (l. az Arch. Értes. 259. lapját). Legyen szabad nekem is egy búzaszemmel járulnom e becses közléshez. Folyó év tavaszán Pozsonyban tartózkodván, a kapuczinus atyáktól hallám, hogy a magyar sz. Erzsébetről címzett női kóroda templomának, a hol nevezett atyák az isteni szolgálatot végzik, őriznek egy csinos, zománczos és filigrános, úgynevezett magyar művészetű kelyhet.

Kérésemre az apácák legnagyobb szívességgel a társalkodó szobába hozták e csinos egyházi készletet, mely eddig előttem ismeretlen maradt, mert erről csak azoknak lehetett, tudomásuk kik e templomban miséztek.

A kehely magassága 0·215, hatszirmú talapzatának átmérője 0·134, a kupa szájáé 0·092. A zománcz élénk és igen jól van fenntartva, az egyes mezőcskék sodrott fonalakkal vannak egymástól elválasztva.

A tulipánidomú kupa igen díszes, a szár gombja, pomellum négyszirmú virágokkal van ellátva — a szokásos dülények helyett — melyekben *ihesus* vagy + *maria* nevek betűi elhelyezvék. Feltűnő, hogy a 260-dik lapon JEZUS emlittetik, mi ha nem nyomtatási hiba, magában véve, mint magyaros, igen érdekes.

Az említett négyszirmú és négykarélyú dísz a tagozatokon ismétlődik; azonban a mi a kelyhet érdekessé teszi, a zománczozás. Az alapszín az égszínű kék, a virágokba végződő kacsakaringók mindenfelé hajlongnak egy középpágtól; a virágok fehérek vörös székekkel, vagy zöldek ugyanolyan székekkel. A négy karélyban elhelyezett virágok zöldszirmúak, kék székekkel és változtatva kék-szirmúak zöld középpel.

R. F. F.

Volt-e Sopron városának Bobet nevű kapuja? Czobor Béla «Magyarország középkori várai» című tanulmányában a várépítési jogról s annak adományozásáról szólván, a többi közt azt állítja (Századok. VII. 606. l.): «Hogy maguk a tornyok is adományozás tárgyát képezték, világos adataink vannak. IV. Béla király a sopronyi «Bobet» nevű tornyot az ottani ispotályosoknak adományozta, mint ez IV. Kelemen pápa 1268-ban kelt megerősítő okleveléből kitűnik.» És [hivatkozik Fejér Codex Diplomatikusának VI. kötete 3., 471. lapjára.

Véletlenül utána néztünk a hivatolt jegyzésnek. Az 1268. datum helyes. Az oklevél azonban azt mondja, hogy nem IV. Béla, hanem II. András adományát erősítette meg a pápa, továbbá, hogy ugyancsak Kelemen pápa «omnes prouentus seu tributum, nec non terras, nemora, possessiones, iura et iuris dictiones, quod idem Rex (t. i. II. András) habebat in porta de Sopron que Bobet vulgariter nominatur» erősítette meg az ispotályosok részére. A porta itt lehetetlen, hogy Sopron vára tornyát jelentse, jelenthet ugyanis telket, vagy jelentheti a város kapuját oly értelemben, mint a melyhez az adománylevélben jelzett javak tartoztak. Bobet pedig épen

Fejér szerint *villa*. 1270-ben István király Bobutban lakó sagittariusait fölmenti a «tributum vini» fizetése alól. (V. 1., 24.), 1275 pedig IV. Lászlónak egy oklevele villa Bobut-ról van keltezve. (V. 2., 292.).

Hogy az ispotályosoknak volt Sopron várában tornyuk, az a tény ugyancsak Fejérből tűnik ki, de ez 1250-ben történt, amikor a soproni «burgenses»-ek átengedték nekik az egyik tornyot, a védelem kötelezettségének terhe alatt (III. 1.456.) Birtak ezenfelül curiat és házakat is Sopron várában, mint ez IV. 2. 62—63 lapján Fejérben közölve van.

Ennyit e kérdésről. Célunk csak az volt vele, hogy e kétségtelenül csak elvételéből eredő tollhibát helyreigazítsuk. n. e.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *A m. n. muzeum régiségtára* következő ajándékokkal gyarapodott nov. hóban: *a) Hivatalos küldemény:* A budapesti m. kir. ügyészségtől 5 darab ezüst és 18 darab rézérem *b) Ajándékok:* herceg *Hohenlohe* Kupferzellből 7 darab hohlenloheni ezüst érmet; ifj. *Horváth Antal* Pécsről 1 bronz buzogányt; *Staub Mór* egy 1862-ki londoni bélyegzőt; *Zsukovszky János* egy 1760-ki osztrák rézgarast és egy 1806-ki ötvenforintos bécsi bankjegyet; *Mersits Mihály* pestmegyei Kaláizról ugyanott lelt 5 római rézérmét; *Klein József* Doroszlóról egy 1675-ki magyar ezüst érmecskét; *Vanyay Alajos* a budai vérmezőn lelt 1 római rézérmét; *Hajdu J.* 1 bajor ezüst érmet; *Varázséji Gusztáv* 2 jetont és egy ólom emlékérmét; *Gulyás Sándor* egy 1862-ki görög rézérmét és egy osztrák ezüst hatost 1849-ből; *Marossy János* Tatáról egy ott lelt Nero-féle aranyat, egy római ezüst érmet Ó-Szőnyről, 3 ezüst és egy réz római érmet Környéről és egy római ezüstérmét Tarjánról; *Klammer Rudolf* egy 1582-ki francia réz-sou-t; *Pollák Béla* 20 ezüst és 34 réz ujabbkori érmet; a kajdasi helv. hitv. egyház nagy zöldmázás kancsót 1626-ból; *Lóczy Lajos* a Jura bernois-ról (Délement mellett) 3 darab vassalakot, 1 állatkoponyát, 4 koponyatöredéket fogakkal. Pest-megyei Csobánkáról 4 cserépdarabot, a budai Remete Mária közelében levő sziklaoduból 1 állati alsó állkapcsot, 2 csontot és 3 cserepet ajándékoztak. *c) A muzeum költségén tett ásatás folytán:* Pest-megyei Szent-Endréről behozatott 4 koponya-

csont és három római cserép-edénytöredék egy római sírból. d) *Vétel útján szereztetett*: 6 aranyozott ezüst tárgy, 4 zománczos ezüst lap, 5 vörösrézeszköz, 43 bronztárgy, 19 kisebb-nagyobb gyöngyszem, 1 középkori magyar pecsétnyomó és 16 darab Árpád- és vegyes-kori ezüst- és bronz-érem.

— *A muzeum látogatása november hóban.* A régiségtárt látogatta 3999 személy.

— *A m. nemzeti muzeum régiségtára örvé Rómer Flóris eltávózása* következtében dr. *Hampel Józsefet* nevezte ki a vallás- és közokt. miniszter. Midőn e tényt ezennel fölemlítjük, nem titkoljuk el mély sajnálatunkat ama férfiúnak körünkől való eltávózása fölött, ki lapunknak úgyszólván megteremtője, éveken át szerkesztője, vezére, s a legújabb időkig legelső munkatársa volt. Ő volt az, ki a magyar régiség-búvárlat barátjait együvé fűzte. Reméljük azonban, hogy mikor az ország központjából távozik, Váradot a magyar régészet egyik gyúpontjává fogja tenni s fog alkotni, hatni annyit és olyat, a minőre csak egy minden gondtól ment Rómer képes. Megelégedéssel vesszük tudomásul azonban, hogy távozó jelesünk helyét, iskolájának, tanítványainak legkitűnőbbje *Hampel József* foglalja el. Nem szükség őt ajánlgatni, dicsérni: munkássága, európai látköre nevét hazánk határain túl vitték. Üdvözljük!

— *A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat* október havi ülése Temesvárt Rácz Athanáz elnöklete alatt a közönség nagy részvéte mellett tartatott meg. Odor Samu pénztárnok jelentéséből kitűnik, hogy 920 frt 9 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére. Titkár a társulati muzeum számára beérkezett számos érdekes adományt jelentett be, közülök kiemelendő a *Stetina* Imre ajándékozta 25 darab ezüst és réz érem, melyek legnagyobb részben Dalmátiában találtattak, s néhány német és lengyel pénzeszkét kivéve, a régi dalmát városok forgalmi pénzeit képviselik. Ardeleán György, *Böhm Lénárd*nak «Uj-Palánka krónikája a legrégebbi időktől napjainkig» című értekezését, Miletz János pedig «Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez» című érdekes dolgozatát olvasta föl.

— *Jász-Berényben* 1878. jan. 16-tól február 17-ig tartó történelmi és régészeti kiállítás lesz.

— *Régészeti lelet Feketevárosban.* A «Sopron» ez évi decz. 15-ki számában olvassuk, hogy a Lajta hegység alján, Moson és

Sopron megyékben, Sásony, Széleskut, Feketeváros, Ogga határain a régi műemlékek, mint kőkoporsók, téglák, cserepek, pénzek, fegyverek stb. nem oly ritkák. Így Sásonyban már több kőkoporsót ásott ki az odavaló nép, s azokat aztán vályuknak használta. Néhányat főt. Rutrich László kőbányai plébános ur ásatott ki.

Római tégladarabok az említett községek határain szanaszét hevernek. A nyomok elvezettek a Fertő szélére is, ott építkezésre akadtak, mely méternyire mélyed a földbe.

Az építmény anyaga homokkő és téglá. Utóbbiak kétfélék t. i. lapos téglák és négyszögű csövek. A téglák 0.48 méternyi hosszúak, 0.34 méternyi szélesek, s hosszú oldalaiakon derékszögre hajtott 0.04 méternyi peremével bírnak, mely azonban az oldalak végétől 0.06 méternyi távolságban megszakad egyik felén; a másik felén az oldalak pereméje végigfut ugyan, de e részen a téglák hátlapjainak sarkai harántosan ki vannak hasítva. Majd mindegyik téglá előlapján egy-két félkörű vonal, ezenfelül kecskelábakhoz hasonló benyomatok, s ugyan némelyiken csak egy, de másokon nyolczkilencz ily nyom is látható.

A négyszögű csövek 0.30 méter hosszúak s két egyenközü oldalai közepett hosszában át vannak törve. E csövek sorban vannak felállítva a padimentomra, mely cementtel van bevonva. A pavementomban 0.15 méter széles és 0.08 méter mély félkörű csatorna van s erre szolgálnak a csövek.

A pavementom csatornájában tál nagyságú gödröt, ebben ragadozó madárnak csőrét a koponyacsonttal, szárcsontokat, valamint fekete agyagcserepet találtak.

A csövek és téglák fölé faragatlan kövek vannak rakva s ezeket a föld takarja.

E hely Feketevárostól félóránnyira délre esik, s egy másik helyen a községtől ugyanily távolságban, de északra, a Fertőbe csergedező patak partján kőkoporsó maradványát s ugyan a szét-tört szemfödél egy negyedrészt találtak, rajta e sorok:

FONIAN
CYPHAN

A sorokat cannelirozott szegély köríti, s a fejnél háromszög koronázza közepén rosettel. Sajnos, hogy az érdekesebb rész, melyet évek előtt találtak, szét forgácsoltatott. Szintugy odavesztek a pénzek is, melyeket a sírban találtak.

— *Rómer Flóris* tiszteletére bucsúlakomát rendezett a nemzeti muzeum, a m. k. tudomány-egyetem böles. kara s a m. történelmi társulat. A lakoma f. hó 18-án este $\frac{1}{2}$ 8 órakor tartatott meg a Hungaria kis dísz-termében. A tudományosság majd minden ága díszesen volt képviselve e kedélyes, elmés felköszöntésekben gazdag estélyen. Ott volt a közokt. min. képviselője *Tanárky Gedeon* államtitkár, *Hegedüs Candid Lajos* min. tanácsos, *Mészáros Ferencz*, *Szász Károly* min. tanácsos, *Szalay Imre* min. titkár, *Szilágyi Sándor*; a muzeum részéről *Pulszky Ferencz*, *Fraknói Vilmos*, *Barna Nándor*, *Frivaldszky*, az akadémia részéről: *Ballagi Mór* stb., az egyetem részéről: *Kerékgyártó Árpád*, *Jedlik Ányos*, *Télffy* s számosan a fiatal nemzedék és tisztelői köréből. A felköszöntések közül felemlítjük a *Tanárkyét*, a ki a cult. min. megbízásából, a kormány részéről éltette Rómert, a *Pulszky* szellemes toasztjait, a *Szász Károlyét*, a *Ballagiét*, a *Hegedüsét*, a *Szilyét*, melyeknek csak egy volt a vége: az isten sokáig éltesse Rómert, a mely kívánsághoz mi is csatlakozunk.

— A «Századok» 1877. évi deczemberi füzetének szokott tartalomdús és jeles czikkei között egy közleményt hoz, melyre a régészek teljes figyelmét felhívni szoros kötelességünknek ismerjük. E cikk Rómer harmadik befejező közleménye «*A hazai ötvös-czéheknek szabályai*»-ról. E dolgozat anyaggazdagságát tekintve hazai műtörténelmünknek egyik nélkülözhetetlen kútforrását képezi; szaktudományos kidolgozását illetőleg pedig az e nemű közlemények mintájául szolgálhat úgy rendszerét, mint a mindenki által könnyen megérthető érdekes előadását tekintve. A közlemény a zágrábi, pesti, trencsényi, komáromi, löcsei, debreczeni, varasdi, pécsi, budai, körmöczi és győri ötvös-czéhek szabályait ismerteti.

Külföld.

— *Olympiai ásatások.* Az oct. hó elsején újból megkezdett ásatások főeredményeiről a hivatalos jelentésből a következőket vesszük át. Az ez idénybeli legelső fontosabb lelet említett hó 19-kén tetetett. Ez, a homlokzat központi alakjához legközelebb álló nőrabló Kentaurus két colossális csoportozata egyikének középrésze. Ezen középrész, mely a Kentaurus mellét és a női test középtájának mintegy harmadát képezi, az illető csoportozatnak más, három régeb-

ben kiasott részét, úgyszólván teljesen kiegészíti. Az említett töredék 26-50 méter távolságra a Zeustemplom dél-nyugati oldala felé találtatott. Három nappal később ugyanazon bizonyos tájon hozatott napfényre a nagy fontossággal bíró óriás torzó, mely a nyugati homlokzat középső főalakjának töredéke; a múlt télen talált fej pontosan nyakára illik, 's tehát e szerint az említett homlokzatnak ezen legnagyobb és legszebb alakja — jobb karjának és alsó lábszárainak kivételével — már majdnem teljes épségében szemlélhető. E roppant szobor egyenesen álló ifjút ábrázol. A harmadik legfontosabb lelet egy Kentaurus fej volt, mely a templom nyugati homlokzatához tartozott, s a templom dél-nyugati szögletoszlopzatától 30 méternyi távolságra nyugat felé ásatott ki. E fej által a második Kentaurus csoport is jelentékeny kiegészítést nyert.

A most tárgyalt három fontos leleten felül, a Zeustemplom nyugati homlokzata terepének kutatásai alkalmával két bronzre régiség találtatott, melyek kétségkívül az eddigelé Olympiában talált bronzre tárgyak legkitünőbbjei.

Az első egy ép fej, a másik egy domborművű pléhkésmű, melynek alakjai, körülbelül az úgynevezett korinthusi vázak legrégibb stíljének felelnek meg.

Sz y.

— A londoni «British Museum» kincstára legujabban néhány fölötté érdekes babyloniai eredetű szobrászati művel gazdagodott. Azok Zira falu szomszédságában találtattak, hol hajdanta Zergul városa állott. Az említett régiségek legfontosabbika egy szokatlan nagyságú, fekete bazaltból faragott torzó; azon különféle feliratok vannak, melyek némelyike néhány ekkoráig ismeretlen szavat és mondatot tartalmaz. A torzon Hemmuredi király neve ismételve fordul elő, s az egészből úgylátszik, mintha e mű a Kr. sz. e. 17. századból származnék.

Továbbá az említett muzeum igazgatósága, a Smith György által hátrahagyott Carchemis városára vonatkozó rajzok és hamathiti feliratok másolat-gyűjteményét is megvette, s ezenfelül az említett elholt tudósnak a babyloniai történelmet tárgyaló munkája kiadását is magára vállalta.

Sz y

— Az «École des Chartes» f. é. V. füzete az «Academy» után közli a Konstantinápolyból megküldött Corvinának jegyzékét, melyet eredetileg Csonthosi állított össze.

Régészeti könyvtár.

1. *Archaeologiai Közlemények.* A hazai műemlékek ismeretének előmozdítására, kiadja a MAGYAR TUD. AKADEMIA ARCH. BIZOTTSÁGA. XI. kötet. (Új folyam VI. k.) II. füzet, Budapest. A m. t. Akadémia könyvkiadó-hivatala. (Az akadémia épülete). MDCCCLXXVII. (4 táblával. Ára 1 frt.)
2. *Mykenae. Bericht über meine Forschungen und Entdeckungen in Mykenae und Tyrins* von Dr. HEINRICH SCHLIEMANN, mit einer Vorrede von W. E. GLADSTONE. Nebst zahlreichen Abbildungen, Plänen und Farbendrucktafeln mehr als 700 Gegenstände darstellend. Leipzig F. A. Brockhaus. 1878. 8-mo. Ára 18 frt 60 krajczár.
3. *Pompejanische Studien zur Städtekunde des Alterthums* von HEINRICH NISSEN. Leipzig, 1877. Verlag von Breitkopf et Härtel.
4. *Homer und sein Zeitalter.* Eine Untersuchung über die Zeit und das Vaterland Homers von W. F. GLADSTONE. M. P. Autorisirte und auf Verlassung des Verfassers übertragene deutsche Ausgabe von Dr. PHIL. D. BENDAN. Jena 1877. Verlag von Hermann Costenoble. (Nagy 8-ad rét. Ára 8 mark).
5. *Numismatique de l'Égypte ancienne 1e partie, Monnaies des rois,* par M. FEUARDENT. Paris. (Nagy 8-rét 12 táblával. Ára 12 frank).
6. *Les principales monnaies du Levant d'après les plus récentes découvertes de la numismatique,* par M. G. SCHLUMBERGER. Paris 1877. (8-ét ára 5 frank).
7. *Mélanges de Numismatique. Publiés par F. de SAULCY et ANATOL de BARTHELEMY.* Paris. Chez Rölin et Feuardent. 1877. (8-rét számos rajzokkal, ára 16 frank).

TARTALOM: Érem és pecsétani adalékok a Rákóczi-korból. Thaly Kálmántól. — Uti jegyzetek. Henszlmann Imrétől. — Három régi XIII. századi pecsét. Nagy Imrétől. — Régészeti irodalom. Dr. Czobor Bélától; Thaly L.-s-tól. — Tárcza: Érmészeti adalékok. Régi sajtóhiba R. F. F. — Adalék a «régészeti kalászkok Pozsonyból és vidékéről». R. F. F. — Volt-e Sopron városának Bobet nevű kapúja? n. e. — Karácsonyi ajándékok a XVII. században Hallóczy L.-tól. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

Buda pesten, 1877. Franklin-Társulat nyomdája.

